EFİ 2023

ULUSLARARASI EKONOMİ FİNANS ve İŞLETME KONGRESİ

26-27 Mayıs 2023 / SİVAS

BİLDİRİ ÖZETLERİ
TAM METİN BİLDİRİLER

Editör
Prof. Dr. Kıvanç Halil ARIÇ

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Uluslararası Ekonomi Finans ve İşletme Kongresi (EFİ-2023)
26-27 Mayıs 2023 / Sivas

ISBN
978-625-6497-04-7

Yayın Yönetmeni
Prof. Dr. Alim Yıldız

Editör
Prof. Dr. Kıvanç Halil Arıç

Kapak ve İç Düzen
Abdulkadir Kocatürk

Baskı
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası
Sertifika No: 40954

Dağıtım
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Sivas 2023

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO: 268

11/08/2023 Tarih ve 21 Numaralı Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayın Kurulu Kararı ile 16/08/2023 Tarih ve 28 Toplantı Sayılı Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yönetim Kurulu Kararına istinaden basımı uygun görülmüştür.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ 13
EDİTÖRDEN 15
Döviz Kuru ve Ekonomik Güven İlişkisi: Türkiye Örneği
Hilal Şeker, Nagehan Karanfil 19

Jeopolitik Risklerin Savunma Harcamaları Üzerindeki Etkisi: Panel ARDL Yaklaşımı ile Bir Analiz
Serap Barış, Abdullah Barış 20

The Political Economy of Inflation: Turkish Case
Fatih Kırşanlı 21

Doğal Afetlerin Finansmanına Yönelik Olarak Afet Fonu Uygulamaları: Türkiye Örneği
Bünyamin Demirgil 22

Sağlık Harcamalarının Cari Açık ve Büyüme Üzerine Etkileri
İlkay Noyan Yalman, Hale Ersan 23

Türkiye'de CDS Primleri ile Reel Döviz Kuru Arasındaki Asimetrik İlişki
Şebnem Taş, Tayfur Bayat 24

Altman Z-Skor Modeli Yardımıyla Finansal Başarısızlığın Tespit Edilmesi
Servet Say 25

Heterodoks Politikalar Çerçevesinde Reel Politika Faizi, Reel Efektif Döviz Kuru ve Üçüz Açık Endeksi
Ömer Akçayır 26

Hizmet İhracatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Bağlantıda Dijital Teknolojilerin Moderatör Etkisi:
Yüksek Gelirli Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizi
Büşra Özer Aksoy, Fatma Ünlü 27

Türkiye'de İkiz Açık Hipotezinin Geçerliliğinin Nedensellik Testleri ile Analizi
Şebnem Taş, Tayfur Bayat 28

Türkiye'de Gelir Dağılımı Adaletinin Sağlanmasında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının Rolü
Ayhan Ünal, Bünyamin Demirgil 29

Pay Senedi Piyasalarında Oynaklık ve İşlem Hacmi İlişkisi: MINT Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme
Fatih Güzel 30

Toksik Duygu Kavramına İlişkin Bir Literatür Değerlendirmesi
Fatih İbrahim Kurşunmaden, Aykut Bedük 31

Türkiye'deki Finansal Raporlama Serüvenine Genel Bir Bakış
Nurettin Özdemir 32

Türkiye'de Başkanlık Sistemi Öncesi ve Sonrasında Döviz Kuru Değişkenliğinin Asimetrik Stokastik Volatilite
Modeliyle Tahmini
Özge Buzdağlı, Dilek Özdemir 34

Cinsiyetlere Göre Ücretlerde ayrımcılık: Türkiye Örneği
Mücella Bursal, İsmail Şentürk 35

Ekonomik Karmaşıklığın Enerji Yoğunluğu Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Analiz
Hakan Bakkal, Tezcan Abasız 36

İnsan Kaynakları Perspektifinden GPT-4
Emine Kambur 37

Logit Model Yaklaşımı ile Tam Zamanlı ve Yarı Zamanlı Çalışma Şeklinin Belirleyicileri
Mücella Bursal, İsmail Şentürk 38

KOBİ'lerin Dijital Dönüşüm Seviyesinin Dijital Dönüşüm Olgunluk Modeli İle Belirlenmesi: Sivas İli Örneği
Adem Özdemir 39

Hollanda Hastalığının OPEC Ülkelerindeki Varlığının Araştırılması
Esra Onaç 40

Ekolojik Ayakizi, Ekonomik Büyüme ve Doğrudan Yabancı Sermaye İlişkisinin Uzun Dönemde Ampirik Olarak İncelenmesi
Soner Künç, Süleyman Çelik 41

G-20 Ülkelerinde Enflasyon Yakınsaması: Panel Birim Kök Testinden Kanıtlar
İbrahim Sezer Belliler, Ahmet Demiralp 42

The User Emotions Triggered in the Effective Marketing of the Ketogenic Diet
Murat Fatih Tuna, Selim Çam 43

Kripto Para Piyasasında Şokların Kalıcılığı ve Finansal Balonlar
Ahmet Tunç 44

Türkiye'de Uygulanan Enerji Politikalarının İklim Krizi Üzerine Etkileri
Naşide Ayşina Arslan 45

Türkiye'de Karbon Histerisinin Geçerliliğinin Rals-Lm Birim Kök Testi İle Analizi
Kerem Fırat Coşkun, Özge Buzdağlı 46

Finansal Gizlilik ve Vergi Cennetleri
Gökçe Sinem Erbuğa 47

Kredi Temerrüt Takas Primi Volatilitesi ve Seçilmiş Makroekonomik Değişkenlerle Olan İlişkisi: Türkiye Örneği
Mustafa Çevik, Dilek Şahin 48

J Schwartz Değer Kuramına Göre Kişilerin Değer Tipleri E-Ticaret Tüketici Davranışlarını Etkilemekte midir?
Merve Gülaç, Mevlüt Camgöz 49

Türkiye Ekonomisinde Para Arzı ve Enflasyon İlişkisinin Araştırılması
Zekai Özdemir, İlkay Noyan Yalman, Şerife Merve Koşaroğlu 50

Türkiye'de Göçmenlere Yönelik Sağlık Harcamalarının Kamu Harcamalarına Etkisi
Yalçın Yalman, Özge Özkoçak 51

Türkiye'de İhracata Dayalı Büyüme Modeli Üzerine Ampirik Bir Uygulama: 2013-2023 Örneği
Engin Dursun 52

Lojistikte Dış Kaynak Kullanımının İşletmelerin Maliyetine Etkisi
İrem Pelit 53

A Comparison Of The APEC Countries From Macroeconomic İndicators Perspective Through The Clustering Analysis
Sara Moujahıd, Najibul Kashem 55

BRICS-T Ülkelerinde Bilgi İletişim Teknolojilerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi
Burcu Keklik, Najibul Kashem 56

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türkiye Üzerindeki Etkilerinin Analizi
Ahmet Turan Şahin 57

Feldstein-Horioka Hipotezinin Yükselen Ülke Ekonomilerde Test Edilmesi: Fourier Panel Eşbütünleşme Analizi
Fatih Yeter 58

G-20 Ülkeleri Arasında İşsizlik Yakınsamasının Fourier Panel Birim Kök Testi İle İncelenmesi
Ahmet Demiralp, İbrahim Sezer Belliler 59

Osmanlı Basınında Klasik İktisat'ın Yansımaları: John Stuart MILL Biyografisi
Metehan Şahin, Türker Şimşek 60

Yapısal Sorunlar Çerçevesinde Türkiye'de Tarım Sektörü ve Gıda Arz Güvenliği Üzerine Bir İnceleme
İlhan Eroğlu, Cansu Tuğba Cırıkcı 61

Yükselen Piyasa Ekonomilerinde CO_2 Emisyonu, Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi
Arzu Tural Dikmen, Serap Bedir Kara 62

Sosyal Medya Pazarlamasının Tüketicilerin Demografik Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi Üzerine Nitel Bir Çalışma: Sivas İli Uygulaması
Esma Karaca 63

Yeni Ürün Geliştirmede Pazarlama Stratejileri; Sivas İli Üretim Firması Derin Dondurucu Örneği
Özgül Kip Karamercimek, Perizat Demirtaş 64

Döngüsel Ekonomi Kapsamında GSYİH ile Geri Dönüşüm İlişkisi: Seçili OECD Ülkeleri
Duygu Yılmaz, İlhan Eroğlu 65

Göçmenlerin Sosyo - Ekonomik Entegrasyonu ve Girişimcilik Faaliyetleri: Sivas İli Örneği
Yalçın Yalman, Sonnur Zerkinli 66

Türk Bankacılık Sektörünün 2022 Yılı Etkinlik Analizi
Ahmet Turan Özhuy, Rüştü Yayar 68

Türkiye'de Çevresel Kuznets Eğrisinin Genişletilmiş Sınır Testi (AARDL) Yardımıyla Sınanması: 1970-2021 Dönemi
Oğuzhan Demir, Kasım Uludağ, Dilek Özdemir 69

Türkiye'de Ekolojik Ayak İzi ile Ticari Dışa Açıklık İlişkisi
Şaban Mustafa Ersungur, Elifnur Tığtepe 70

Değişken Kur Karşısında Türkiye'de Bankacılık Sektörü Bilanço İncelemesi
Mert Malkoç, İlkay Şendeniz Yüncü 71

Türkiye'de Finans ve Bankacılık Alanında Sürdürülebilirlik Üzerine Yazılmış Lisansüstü Tez Çalışmalarının İncelenmesi
Ahmet Tunahan Akkaya, Merve Tuncay 72

Covid-19 Özelinde Ölüm Kaygısı ve Değişen Tüketici Davranışları
Derya Fatma Biçer, Saniye Kavallı 73

Sürdürülebilir İşletmelerin Yeni Ürünleri Pazarlamada Tutundurma Faaliyetleri: Literatür Taraması
Perizat Demirtaş, Özgül Kip Karamercimek 74

İktisadî Rasyonalitenin Evrimi Hakkında Bir Değerlendirme
Mehmet Dinçaslan 75

AB'ye 2000 Sonrası Üye Olan Ülkelerin Ekonomik Performanslarının Değerlendirilmesi
Yusuf Kahreman 76

Küreselleşme, Finansal Küreselleşme ve Türkiye Üzerindeki Etkisi
Mevlüde Şeyda Karadağ 77

OECD Ülkelerinde Sosyal Harcamaların Ekonomik Büyümeye Etkisinin Ekonometrik Analizi
Fatma Çelik Bayram, İlhan Eroğlu 78

Pandemi Krizi Avrupa Yeşil Mutabakatı İçin Bir Fırsat mı?
İbrahim Keklik, Abdullah Barış 79

Türkiye'de Kur Koruma Mevduat Sisteminin Uzun Vadede Yatırımcıya Pozitif ve Negatif Etkileri
Yunus Gülcü 80

Zaman Serileri Analizinde GM (1, 1) Modeli: CO2 Emisyon Verileri İçin Bir Uygulama
İlayda Arslantürk, Serkan Taştan 81

Türkiye'de Konut Piyasası ve 6 Şubat Kahramanmaraş Depremi
Tuğba Eyceyurt Batır 82

Tersine Mentorluk Uygulamasının Örgütsel Çekiciliğe Etkisi: Genç Kuşak (Y-Z Kuşağı) Çalışanlara Yönelik Bir Araştırma
Berfin Akansu 83

Lojistik Sektöründe Dijitalleşme: Akıllı Gözlükler
Esma Irmak 85

Gelişmekte Olan Piyasaların Zayıf Formda Etkinliği: Koşullu Değişen Varyans Modellerle Haftanın Günü Etkisi Üzerine Ampirik Analiz
Aykan Coşkun, Nevzat Aypek 87

Makroekonomik Göstergelerin İşletmelerin Duran Varlık Yatırımına Etkisi: BIST Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma
Turan Öndeş, Osman Can Barakalı 88

Seçilmiş OECD Ülkelerinde Sigorta Sektörü Performansının ÇKKV Teknikleri ile Değerlendirilmesi
Esra Aydın Ünal, Mehmet Zafer Taşcı 89

Assessment of Consumers' Nostalgia Perception in Historical Accommodation Businesses
Selim Çam, Murat Fatih Tuna 90

Konya'da Faaliyet Gösteren Banka Çalışanlarının Pozitif Örgütsel Davranış Düzeylerinin Belirlenmesi'ne Yönelik Bir Araştırma
Fatih İbrahim Kurşunmaden, Aykut Bedük 91

Türkiye'nin Dünya Ekonomisine Entegrasyonunda Yeni Bir Fırsat: Blockchain Tekonolojisi
Nevzat Balıkçıoğlu 93

Bilişim Sektöründe Faaliyet Gösteren Halka Açık Şirketlerin Finansal Performanslarının Multımoora Yöntemi İle Ölçümü Covid - 19 Etkisi
Bade Ekim Kocaman, Dilhan Uçar 94

Determinants of Participation To Public Good Provision: Money or Time Matters
Mustafa Kahveci 96

Türki Cumhuriyetlerin Banka Finansal Performanslarının ÇKKV Yöntemiyle Analizi
Özlem Karadağ Ak, Adalet Hazar, Şenol Babuşcu 97

Kripto Paralar Arası Oynaklık Yayılımı
Selçuk Peker, Zekai Şenol 98

Banka Pay Getirileri Arasındaki Oynaklık Yayılımı: BİST Örneği
Şeyma Başara, Zekai Şenol 99

Sustainability of Current Account Balance in Turkey: Evidence from Traditional, Fourier and Fractional Fourier Unit Root Tests
İzzet Taşar, Yavuz Özek 101

Hizmet ve Sanayi Sektörlerine Duyulan Aşırı Güven Eğilimini Test Edip, Endeks Getirisi İle İlişkinin İncelenmesi: Borsa İstanbul Örneği
Cansel Kızıltepe, Barış Aksoy 102

Kişiselleştirilmiş Tıp için Blockchain ve 6G Ekonomik Etkiler ve Sürdürülebilirlik
Yeliz Durgun 103

Nispi Gelirin İş Memnuniyeti ve Mutlak Gelir Üzerindeki Aracılık Etkisi
Songül Gül 104

Yapay Zekâ Destekli Ekonomik Tahminler: Geleceğin Ekonomik Analitiği
Mahmut Durgun, Özgür Koçbulut 105

Osmanlı İmparatorluğu'nda Deniz Ticaretinin Regülasyonu Tüccar Sefinelerinin Boğazlardan Huruclarına Dair Tanzim Olunan Bir Nizamname
Metehan Şahin, Türker Şimşek 106

Covid-19 Pandemisi ve Sonrasının İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarına Etkileri
Ahmet Murat Özkan, Berrin Filizöz 107

Pazar Dinamikleri ve Giriş Engelleri Amerika, Çin, Honk-Kong, Almanya, Dubai ve Türkiye'de Girişimcilik İçin Önemli Faktörler
Bülent Şen 108

Sermaye Piyasalarının Dinamikleri: Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıklarının Performansı Üzerine Bir İnceleme
Asuman Erben Yavuz, Şenol Babuşcu, Adalet Hazar 109

Metaverse Evreninde Tekstil Firmaları Üzerinden Müşteri İlişkiler Yönetimi'nin (CRM) Önemi
Hafize Esra Tuzcuoğlu, Adem Tüzemen 110

Cep Telefonunda Oyun Oynama ve Çizgi Film İzleme Kapsamında Tüketici Neotenisinin Etkilerinin İncelenmesi
Mustafa Bilgehan Kutlu, Nezahat Ekici Özcan 111

Beni Hafife Alma Seçmenlerin Oy Verme Davranışında Ortaya Çıkan Düşünce Tuzakları ve Siyasal Pazarlama Faaliyetlerine Yansımaları
Elif Boyraz 112

Sağlık Kurumlarında İlişki Yönetiminin Marka İmajına Etkisi: Sivas İli Örneği
Özlem Akbulut Dursun, Şenay Polat 114

Otel Misafir Memnuniyetinde Yeni Dönem Yorumlara Yanıt Vermek için Yapay Zekadan Yararlanma
Murat Toker 115

Çevrimiçi Seyahat Acentesi İş Modellerinin Evrimi Komisyon Kesintilerinin Meta Aramalara Etkisi
Murat Toker 116

Türkiye'de Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisinin Dönemsel İncelemesi
Mehmet Mert Türk 117

Borsa İstanbul Grubu 2021 Yılı Entegre Faaliyet Raporunun Uluslararası Entegre Raporlama Çerçevesine Uyumluluğu
Ali Uslu 118

Vizyoner Liderlik Davranışları, Örgüt İklimi ve Örgütsel Körlük İlişkisi
Atalay Sartay 119

Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Türkiye'ye Etkileri
Hatice Erkekoğlu 120

The Role of Exchange Rates in Foreign Trade in Turkiye: Does the Marshall-Lerner Condition hold in Fourier Area?
İzzet Taşar, Yavuz Özek 121

Küresel Perspektiften Ulusala: Finansal Piyasalar
Zekai Şenol 122

Türkiye'de Parasal Aktarım Mekanizması Döviz Kuru Kanalının Var Analizi İle İncelenmesi
Ömer Fazıl Emek 125

Bilgi ve İletişim Teknolojileri ile Uluslararası Ticaret Arasındaki İlişki
Sevgi Elverdi 137

Türkiye Finansal Raporlama Standart 15 ve BOBİ FRS Kapsamında Barter İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi
Nazan Güngör Karyağdı, Ahmet Kaya 147

Gölge Bankacılığın Finansal Kiralama ve Faktoring Firmalarının Performansı Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği
Yunus Karaömer 157

Avrupa Birliği Ülkelerinde Ekolojik Ayak İzi Yakınsaması
Serhat Çamkaya, Samet Topal 165

Tüketici Tutumlarının Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi: Trabzon İlinde Yaşayan Suriyeli Mülteciler Üzerine Nitel Bir Çalışma
Ömer Durmuş 175

AR-GE Harcamaları ve Finansal Performans: BIST'te İşlem Gören İmalat Şirketleri Üzerine Bir Uygulama
Yunus Kaya 191

Tüketici Etnosentrizmine Farklı Bir Bakış: Genişletilmiş Tüketici Etnosentrizmi Ölçeğinin (CEESCALE) Türkçe Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması
Çağlar Samsa 203

Ticari Açıklık ve Enflasyon İlişkisi: BRICS-T Ülkeleri Örneği
Serhat Alpagut, Turgay Toksoy 213

İşletmelerde Çalışan Yorgunluğunun Örgütsel Çıktılar Üzerindeki Etkisi
Ebru Aykan, Gül Karakuş, Mualla Akçadağ, Onur Çataltepe 223

Türkiye'de 2001 Krizi Sonrası ile Pandemi Krizi Öncesi Dönem Arasında Kamusal Sermayeli Bankaların Durumu
İbrahim Keklik, Cuma Çataloluk 233

Banka Müşterilerinde Finansal Okuryazarlık ve Finansal Risk Toleransı İlişkisi
Turgut Karabulut, Salim Sercan Sarı 241

Ekonomik Özgürlükler ve Milli Gelir İlişkisi: BRICS-T Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme
Turgay Toksoy, Serhat Alpağut 249

Katılım Bankacılığında Faizsiz Tahvil: Sukuk ve Muhasebeleştirilmesi
Yasin Aydın 259

ONUR KURULU

Prof. Dr. Alim YILDIZ	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Hakan YEKBAŞ	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektör Yardımcısı

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Gülay ERCİNS (Dekan)	Kongre Başkanı
Prof. Dr. Kıvanç Halil ARIÇ	Düzenleme Kurulu Başkanı
Doç. Dr. Bünyamin DEMİRGİL	Düzenleme Kurulu Üyesi
Doç. Dr. Dilek ÖZDEMİR	Düzenleme Kurulu Üyesi
Doç. Dr. Dilek ŞAHİN	Düzenleme Kurulu Üyesi
Doç. Dr. İlkay NOYAN YALMAN	Düzenleme Kurulu Üyesi
Doç. Dr. Merve TUNCAY	Düzenleme Kurulu Üyesi
Doç. Dr. Yunus Emre BİROL	Düzenleme Kurulu Üyesi
Dr. Öğr. Üyesi Engin DURSUN	Düzenleme Kurulu Üyesi
Dr. Öğr. Üyesi Mualla AKÇADAĞ	Düzenleme Kurulu Üyesi
Arş. Gör. Ahmet Hakan DOĞAN	Düzenleme Kurulu Üyesi
Arş. Gör. Rabia ÖZAT	Düzenleme Kurulu Üyesi
Sara MOUJAHID	Düzenleme Kurulu Üyesi
Najibul KASHEM	Düzenleme Kurulu Üyesi

BİLİM KURULU

EKONOMİ ALANI

Prof. Dr. Adem Doğan
Prof. Dr. Ahmet Uzun
Prof. Dr. Ali Koçyiğit
Prof. Dr. Ali Yılmaz Gündüz
Prof. Dr. Alper Aslan
Prof. Dr. Ayşe Meral Uzun
Prof. Dr. Burcu Yavuz Tiftikçigil
Prof. Dr. Ekrem Erdem
Prof. Dr. Erdinç Tutar
Prof. Dr. Ertuğrul Yıldırım
Prof. Dr. Eyyup Ecevit
Prof. Dr. Fehim Bakırcı
Prof. Dr. Fikret Çankaya
Prof. Dr. Halil Altıntaş
Prof. Dr. Hamdullah Nejat Basım
Prof. Dr. İbrahim Arslan
Prof. Dr. İhsan Erdem Sofracı
Prof. Dr. İlhan Eroğlu
Prof. Dr. İrfan Kalaycı
Prof. Dr. Kemal Türkcan
Prof. Dr. Kıvanç Halil Arıç
Prof. Dr. Levent Gökdemir
Prof. Dr. Mahmut Bilen
Prof. Dr. Mustafa Akal
Prof. Dr. Oğuz Öcal
Prof. Dr. Oğuzhan Türker
Prof. Dr. Osman Demir
Prof. Dr. Ötüken Senger
Prof. Dr. Rüştü Yayar
Prof. Dr. Seyfettin Artan
Prof. Dr. Tayfur Bayat
Prof. Dr. Yusuf Bayraktutan
Prof. Dr. Yüksel Bayraktar
Doç. Dr. Bünyamin Demirgil
Doç. Dr. Cüneyt Dumrul
Doç. Dr. Dilek Özdemir
Doç. Dr. Faruk Düşünceli
Doç. Dr. Fatma Fehime Aydın
Doç. Dr. Fatma Ünlü
Doç. Dr. Ferhat Pehlivanoğlu
Doç. Dr. Filiz Tutar
Doç. Dr. İbrahim Doğan
Doç. Dr. İlkay Noyan Yalman
Doç. Dr. İsmail Şentürk
Doç. Dr. Mehmet Songur
Doç. Dr. Mustafa Necati Çoban
Doç. Dr. Pınar Yardımcı
Doç. Dr. Radıca Bojičić
Doç. Dr. Selay Ilgaz Sümer
Doç. Dr. Serap Barış
Doç. Dr. Sıok Kun Sek
Doç. Dr. Süleyman Yurtkuran
Doç. Dr. Yunus Emre Birol
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yazar
Dr. Öğr. Üyesi Duygu Yıldız Karakoç
Dr. Öğr. Üyesi Engin Dursun
Dr. Öğr. Üyesi Ivan Wallan Tertulıano
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sadık Aydın
Dr. Öğr. Üyesi Melike Dedeoğlu
Dr. Öğr. Üyesi Merve Koşaroğlu
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ercan Kılıç
Dr. Öğr. Üyesi Özgür Koçbulut
Dr. Öğr. Üyesi Özlem Aytaç
Dr. Öğr. Üyesi Seda Köymen Özer
Dr. Öğr. Üyesi Sıtkı Selim Dolanay
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Kahreman
Dr. Aleksandra Tošović-Stevanović
Dr. Lorenza Alexandra Lorenzetti
Dr. Mohsen Ayyash
Dr. Nırı Martha Chojı
Dr. Sanja Jelısavac Trošıć
Dr. Vladımır Rıstanović

BİLİM KURULU

FİNANS ALANI

Prof. Dr. Adalet Hazar
Prof. Dr. Fatih Coşkun Ertaş
Prof. Dr. Güven Delice
Prof. Dr. Mehmet Demir
Prof. Dr. Mehmet Tunçer
Prof. Dr. Pınar Evrim Mandacı
Prof. Dr. Reşat Karcıoğlu
Prof. Dr. Şenol Babuşçu
Prof. Dr. Turan Öndeş
Doç. Dr. Aykut Ekinci
Doç. Dr. Aylin İdikut Özpençe
Doç. Dr. Ebrucan İslamoğlu
Doç. Dr. Krsto Jakšić
Doç. Dr. Merve Tuncay
Doç. Dr. Mesut Doğan
Doç. Dr. Murat Berberoğlu
Doç. Dr. Münevver Katkat Özçelik
Doç. Dr. Özcan Işık
Doç. Dr. Said Alpagut Şenel
Doç. Dr. Serkan Akçay
Doç. Dr. Uğur Uzun
Doç. Dr. Yusuf Akgül
Doç. Dr. Zekai Şenol
Dr. Öğr. Üyesi Barış Aksoy
Dr. Öğr. Üyesi Bengü Çına
Dr. Öğr. Üyesi Esengül Salihoğlu
Dr. Öğr. Üyesi Esra Aydın Ünal
Dr. Öğr. Üyesi Seda Turnacıgil
Dr. Öğr. Üyesi Tuba Gülcemal
Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Eyceyurt Batır
Dr. Öğr. Üyesi Zafer Taşçı
Dr. Isıdora Ljumović
Dr. Baymaganbetov Sabit
Dr. Dinmuhammed Kelesbaev

BİLİM KURULU

İŞLETME ALANI

Prof. Dr. Ahmet Vecdi Can
Prof. Dr. Ana Cláudıa Carvalho Campına
Prof. Dr. Burcu Demirel
Prof. Dr. Carlos Rodrıgues
Prof. Dr. Çetin Bektaş
Prof. Dr. Eyyup Yaraş
Prof. Dr. Goranka Kneževıć
Prof. Dr. Hakan Aygören
Prof. Dr. Hikmet Ulusan
Prof. Dr. Hulusi Cenk Sözen
Prof. Dr. Hüdaverdi Bircan
Prof. Dr. İlhami Yücel
Prof. Dr. Lutfiye Özdemir
Prof. Dr. Mahmut Akbolat
Prof. Dr. Mahmut Akın
Prof.Dr. Ömür Neczan Özmen
Prof. Dr. Recep Karabulut
Prof. Dr. Remzi Altunışık
Prof. Dr. Selahattin Koç
Prof. Dr. Selma Altındiş
Prof. Dr. Sonıa Mıleva-Bojanova
Prof. Dr. Şaban Uzay
Prof. Dr. Tuncay Yılmaz
Prof. Dr. Zafer Erinç Böge
Prof. Dr. Vladan Pavlović
Doç. Dr. Aleksandar Erceg
Doç. Dr. Asta Daunorıene
Doç. Dr. Atıf Azız
Doç. Dr. Ayşe Gözde İyicil
Doç. Dr. Derya Fatma Biçer
Doç. Dr. Enis Baha Biçer
Doç. Dr. Esra Kahya Özyirmidokuz
Doç. Dr. Fikret Sözbilir
Doç. Dr. Nerınga Slavınskaitė
Doç. Dr. Nevin Aydın
Doç. Dr. Sait Bardakçı
Doç. Dr. Sın Yın Teh
Doç. Dr. Yasemin Yavuz
Doç. Dr. Yücel Erol
Doç. Dr. Yüksel Aydın
Dr. Öğr. Üyesi Adem Tüzemen
Dr. Öğr. Üyesi Aleksandar Djordjević
Dr. Öğr. Üyesi Derya Kutlu
Dr. Öğr. Üyesi Hilal Erturhan Işkın
Dr. Öğr. Üyesi Kürşat Özkaynar
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Kara
Dr. Öğr. Üyesi Menekşe Kılıçarslan
Dr. Öğr. Üyesi Mualla Akçadağ
Dr. Öğr. Üyesi Murat Adil Salepçioğlu
Dr. Öğr. Üyesi Murat Yıldırım
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Gül
Dr. Öğr. Üyesi Nalan Gülten Akın
Dr. Öğr. Üyesi Rahim Arslan
Dr. Öğr. Üyesi Salim Sercan Sarı
Dr. Öğr. Üyesi Seyıl Najımudınova
Dr. Öğr. Üyesi Turgut Karabulut
Dr. Öğr. Üyesi Yalçın Yalman
Dr. Kah Boon Lım
Dr. Wei Chıen Ng

ÖN SÖZ

Küreselleşen dünyada teknolojik gelişmelere paralel olarak ekonomi alanında yaşanan hızlı ilerlemelerin ekonomi, finans ve işletme alanlarında yapılan akademik yayın sayısını artırdığı söylenebilir. Dünyada bilgi toplumuna doğru bir dönüşümün yaşandığı bu süreçte bilginin üretilmesi, bilginin yayılarak çoğalması ve bilginin kullanılması önemli bir konu haline gelmektedir. EFİ-2023 Kongresi; ekonomi, finans ve işletme alanlarında çalışmalar yapan akademisyenleri bir araya getirerek ilgili alanlarda güncel gelişmeleri tartışmak, gelecekteki akademik iş birliklerini sağlamak ve bir araştırma ağı oluşturmak için akademisyenleri ve lisansüstü öğrencilerini bir araya getirmeyi amaçlamaktadır. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından 26-27 Mayıs 2023 tarihlerinde düzenlenen EFİ-2023 Kongresi'nde yüz yüze ve çevrimiçi olarak iki farklı seçenekle oturumlar düzenlenmiştir. Kongreye Türkiye'nin farklı üniversitelerinden akademisyenler ve lisansüstü öğrenciler katılım sağlamış ve toplam 108 bildirinin sunumu gerçekleştirilmiştir. EFİ-2023 Kongresi'nin geleneksel hale getirilerek, her yıl Sivas Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İİBF ev sahipliğinde Mayıs ayında gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir.

Kongremiz süresince bizlere her türlü desteği sağlayan başta Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Âlim YILDIZ olmak üzere Rektör Yardımcımız Prof. Dr. Hakan YEKBAŞ ve Genel Sekreterimiz Doç. Dr. Enis Baha BİÇER ve Dekanımız Prof. Dr. Gülay ERCİNS'e teşekkürlerimi sunarım. Düzenleme kurulunda görev alarak emek veren tüm hocalarıma Doç. Dr. Bünyamin DEMİRGİL, Doç. Dr. Dilek ÖZDEMİR, Doç. Dr. Dilek ŞAHİN, Doç. Dr. İlkay NOYAN YALMAN, Doç. Dr. Merve TUNCAY, Doç. Dr. Yunus Emre BİROL, Dr. Öğr. Üyesi Engin DURSUN, Dr. Öğr. Üyesi Mualla AKÇADAĞ, lisans üstü öğrencilerimiz Sara MOUJAHID, Najibul KASHEM ve asistanlarımız Arş. Gör. Ahmet Hakan DOĞAN ve özellikle kongrenin her sürecinde büyük bir özveriyle emek veren Arş. Gör. Rabiat ÖZAT'a teşekkürlerimi sunarım. Kongremize sponsorluk desteği sağlayan Sivas Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Sayın Zeki ÖZDEMİR, Ekol Lojistik Y.K. Başkanı Sayın Ahmet MUSUL ve Sigma Lojistik Y.K. Başkanı Sayın Şenol İBİŞ'e teşekkürlerimi sunarım.

EFİ-2023
Düzenleme Kurulu Başkanı
Prof. Dr. Kıvanç Halil ARIÇ

EDİTÖRDEN

Sanayi Devrimi sonrasında üretim süreçlerinde yaşanan köklü değişimler bireylerin, firmaların ve devletlerin sosyal ve ekonomik hayatlarında farklılaşmalara yol açmıştır. Bu dönemde ekonominin Adam Smith ile bir bilim dalı haline gelmesi ve 1929 Büyük Buhranı sonrasında ortaya atılan teoremler ekonomi biliminin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Teknolojik gelişmelerin ekonomik işleyişe olan katkıları bakımından imalat, lojistik, reklam, finans, pazarlama, tüketim ve büyüme gibi birçok ekonomik başlığın dönüşüme uğraması söz konusu olmuştur.

Günümüz dünyasında bireylerin, firmaların ve devletlerin rekabetçiliklerini artırarak sürdürülebilir bir büyüme patikasına girebilmeleri yukarıda belirtilen alanlardaki yeni ve güncel gelişmelere adapte olabilmeleriyle yakından ilişkili olduğu söylenebilir.

Bu çerçevede ilgili alanlarda yapılacak olan akademik çalışmaların artırılması ve bilgi paylaşımının yayılmasına katkıda bulunularak araştırmacılara sunulması önemli bir konu haline gelmektedir. Ekonomi Finans ve İşletme Kongresi (EFİ-2023) bu alana katkıda bulunmak adına ortaya konulmuş bir proje olarak tasarlanmıştır.

EFİ-2023
Editör
Prof. Dr. Kıvanç Halil ARIÇ

BİLDİRİ ÖZETLERİ

Döviz Kuru ve Ekonomik Güven İlişkisi: Türkiye Örneği

Dr. Öğr. Üyesi Hilal Şeker / *Amasya Üniversitesi*
Nagehan Karanfil / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*

ÖZET

Ekonomiye dair beklentiler ve ekonomik güven iktisadi aktörlerin davranışlarına yön veren temel faktörlerdedir. İktisadi aktörlerin davranışları pek çok makro iktisadi değişkeni etkilemektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı Türkiye ekonomisi için kur değişkeni ile ekonomik güven endeksleri arasındaki ilişkileri ortaya koymaktır. Bunun için reel kur değişkeni ile tüketici güven endeksi, reel kesim güven endeksi, kredi temerrüt takasları (CDS primi) ve kontrol değişkeni olarak da sanayi üretim endeksi arasındaki ilişkiler 2011-2023 dönemi için aylık verilerle ARDL sınır testi kullanılarak incelenmiştir. Bulgular uzun dönemde reel kur ile tüketici güven endeksi arasında negatif; sanayi üretim endeksi ile pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı ilişkilerin varlığını göstermektedir. Öte yandan reel kur ile reel kesim güven endeksi ve CDS primi arasında istatistiki açıdan anlamlı bir bulguya rastlanmamıştır. Kısa dönemde ise reel kur ile CDS primi arasında negatif; reel kesim güven endeksi ve tüketici güven endeksi ile pozitif; sanayi üretim endeksi ile negatif ve istatistiki açıdan anlamlı ilişkileri işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Reel kur, tüketici güven endeksi, CDS, ARD*

Jeopolitik Risklerin Savunma Harcamaları Üzerindeki Etkisi: Panel ARDL Yaklaşımı ile Bir Analiz

Doç. Dr. Serap Barış / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Barış / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*

ÖZET

Savunma harcamaları, bir yandan herhangi bir ülke için barış ve güvenliğin teminatı olarak görülürken, diğer yandan fırsat maliyeti nedeniyle kıt kaynakların israf edilmesine, potansiyel olarak silahlanma yarışlarına veya doğrudan askeri çatışmalara yol açan savurgan bir girişim olarak değerlendirilir. Nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin dünya genelinde 21. yüzyılın başlarından itibaren ülkeler için artan (iç ve dış) saldırı ve riskler ile birlikte silahlanma yarışının attığı görülmektedir. Öyle ki, Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'ne (SIPRI) göre, küresel askeri harcamalar 2021'de 2, 1 trilyon ABD Dolarını aşarak, 2000 yılındaki seviyesinin neredeyse iki katına çıkmıştır. Bu, soğuk savaşın sona ermesinden bu yana en yüksek harcama düzeyidir. Ayrıca son dönemlerde birkaç Avrupa ülkesi Rusya tehdidine karşı tedbir olarak savunma harcamalarını daha da artırmak zorunda kalmıştır.

Uluslararası ilişkilerle ilgili çeşitli araştırmalar, giderek artan savunma harcamalarının jeopolitik risklerle ilişkili olduğunu, dünya genelinde artan gerilimler nedeniyle çok sayıda ülkenin kendilerini silahlandırdığını iddia etmektedir. Sürekli artan gerilimler, çatışmalar, terörist saldırılar, savaşlar ve nükleer tehditler ülkelerin jeopolitik risklerini anlama ihtiyacını daha da artırmaktadır. Jeopolitik riskler ülkeler için sadece coğrafi (yani toprak bütünlüğü) ve siyasi olarak değil, ekonomik açıdan da pek çok sonuç doğurmaktadır. Örneğin, en önemli jeopolitik risk unsuru olarak değerlendirilen terörist faaliyetler, bir ülke ekonomisini çeşitli kanallardan etkileyebilir. Bu faaliyetlerin ekonomik büyümeden doğrudan yabancı yatırımlara, turizmden beşeri sermayeye, altın ve petrol fiyatlarından borsaya kadar doğrudan ve dolaylı olumsuz etkileri literatür tarafından ortaya konulmaktadır. Ayrıca jeopolitik risklerdeki artışın başta savunma harcamaları olmak üzere kamu harcamalarını artırdığı yönünde kanıtlar da mevcuttur.

Burada belirtilenler çerçevesinde jeopolitik risk düzeyi yüksek olan gelişmekte olan ülkelerde jeopolitik risk ve savunma harcamaları arasındaki ilişkinin incelenmesi bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda BRIC-T ülkelerinin 1993-2021 dönemi verileri kullanılarak panel ARDL metodolojisi ile analizler gerçekleştirilmiştir. Analizde değişken olarak savunma harcamaları (GSYİH içindeki % pay), jeopolitik risk indeksi ve gayri safi yurt içi hasıla kullanılmıştır. İlk olarak yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testleri yapılarak hangi test ve tahmincilerin kullanılacağı belirlenmiştir. Ardından panel ARDL analizi PMG tahmincisi kullanılarak yapılmıştır. Analiz bulgularına göre, uzun dönemde jeopolitik risk değişkeni savunma harcamaları üzerinde anlamlı ve pozitif etkiye sahiptir. Jeopolitik riskteki bir birimlik artış, savunma harcamalarını uzun dönemde %1, 56 artırmaktadır. Hata düzeltme katsayısı negatif ve %1 seviyesinde anlamlıdır.

Anahtar Kelimeler: *Jeopolitik risk, savunma harcamaları, Panel ARDL*

The Political Economy of Inflation: Turkish Case

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Kırşanlı / *Yozgat Bozok Üniversitesi*

ABSTRACT

Inflation is an important determinant of macroeconomic soundness and stability. Central banks use necessary monetary policy tools to have price stability to achieve sustainable growth in the long run. Although there exist studies finding positive impacts of inflation on economic growth and other variables, the overwhelming majority consider higher inflation harmful for economic development and growth. Nonetheless, it has not been easy to alleviate the repercussions of inflation due to various reasons (e. g., supply shocks). For example, following the 1973 oil crisis, the world struggled with high inflation. Between 1973-1984, average inflation hit double digits in OECD countries. After that, central banks fought against overheated economies by increasing the interest rates to have persistent levels of price stability. Starting from Paul Volcker of the US, central banks battled against inflation by increasing the interest rates, further reducing economic growth. After successfully lowering the inflation rates, central banks started implementing inflation targeting policies in the 1990s. Even though there were implicit attempts before this date, most countries have implemented inflation targeting. However, developing and developed countries have struggled with inflation again following the COVID-19 pandemic, which made it a hot topic after almost four decades. Major developed countries such as the US, the UK, Canada, and Germany are now wrestling with high inflation. On top of that, the Russian invasion of Ukraine and the ongoing high number of COVID cases in China increase the supply shocks, which further accelerate inflation pressures. Considering these historical phases, this paper investigates the political economy of inflation in Turkey. It perhaps tells a story from inflation perspective only, as there are other human and social factors that endogenously affect the economic outcomes, but it will provide a reasonable historical view of Turkish inflation. The paper tries to answer the question of why Turkey always struggles with high inflation which affects exchange rate stability, purchasing power, and other dynamics. It also tries to get a response of the undetermined political atmosphere to reduce inflation. In this vein, examining the Turkish case of inflation provides certain outcomes and policy suggestions to alleviate and control it in the long run.

Keywords: *Inflation, Political Economy, Turkey, Monetary Policies*

Doğal Afetlerin Finansmanına Yönelik Olarak Afet Fonu Uygulamaları: Türkiye Örneği

Doç. Dr. Bünyamin Demirgil / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Doğal afetler, insanların önleyemediği ve çoğunu öngöremediği can ve mal kayıplarına neden olan doğal olaylardır. Doğal afetleri, jeolojik ve meteorolojik olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan jeolojik doğal afetler; deprem, heyelan, yanardağ patlamaları iken meteorolojik doğal afetler ise; sel, fırtına, tayfun, kasırga, kuraklık, çığ gibi olaylardır.

Doğal afet sonrası ortaya çıkan can ve mal kayıplarından kaynakları sorunların giderilmesine yönelik ekonomik ve mali kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sorunların giderilmesine yönelik başta devlet olmak üzere sivil toplum kuruluşları ve vatandaşlar önemli katkılar sunmaktadır. Bununla birlikte doğal afetlere yönelik oluşturulan bir fonun varlığı sağlanan katkıya olumlu etki yapacaktır. Fon, belirli bir amacı gerçekleştirmek amacıyla belirli bir hesapta tutulan parasal değerlerdir. Bu kapsamda ülkemizde oluşturulmuş çeşitli fonlar bulunmaktadır. Bu fonlar; işsizlik sigortası fonu, özelleştirme fonu, savunma sanayii destekleme fonu, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik fonu gibi fonlardan oluşmaktadır.

Bu çalışmada geçmişten günümüze Türkiye'de doğal afetlere yönelik uygulanmış olan fon uygulamaları hakkında bilgi verilecektir. Üzerinde birçok fay hattının olduğu ülkemizin bir deprem bölgesi olduğunu 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş'ın Pazarcık ve Elbistan ilçelerinde yaşanan 7, 7 ve 7, 6 şiddetindeki depremler ile yeniden acı bir tecrübeyle hatırlamış olduk. Bu kapsamda deprem sonrası 21 Mart 2023 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 7441 sayılı kanunla doğal afetler nedeniyle genel hayata etkili afet bölgesi ilan edilen alanlarda; imar, altyapı ve üstyapı çalışmaları için gerekli kaynağın sağlanması, yönetilmesi ve ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına aktarılması amacıyla Afet Yeniden İmar Fonu kurulmuştur. Doğal afetler sonrası yaraların sarılması, ekonomik ve mali yüklerin hafifletilmesinde bu fonun önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Doğal Afet, Fon Uygulamaları*

Sağlık Harcamalarının Cari Açık ve Büyüme Üzerine Etkileri

Doç. Dr. İlkay Noyan Yalman / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Öğr. Gör. Hale Ersan / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Sağlık harcamaları birçok çalışmada belirtildiği gibi büyümeyi olumlu etkileyen bir faktördür. Yüksek gelir daha iyi beslenme, sağlık hizmetlerine kolay ulaşım, iyi eğitime bağlı olarak sağlıklı yaşam, ortalama ömür süresinin uzamasıyla fiziki yatırımlarda artış, beşeri sermayenin artması gibi sağlığı teşvik edici mal ve hizmetlere daha kolay erişim sağlayan bir unsurdur. Ancak özellikle gelişmekte olan ülkelerde üretimde dışa bağımlılık özelliğinden kaynaklı olarak yapılan sağlık harcamalarının büyük kısmı ithalata dayanmaktadır. Yani bir yandan verimliliği ve kalkınmayı artıran sağlık harcamaları öte yandan ithalat harcamalarını artırdığından cari açığa sebep olmaktadır. Sağlık alanında mevcut talep yapısının katı ve ikamesinin olmaması bu harcamaları kaçınılmaz yapmaktadır. Bu durumda ekonominin gelişmesini ve kalkınmayı sağlamak amacıyla yapılacak sağlık harcamalarının cari açığı artırıcı özelliğine dikkat çekilerek bu alanda yerli üretimin teşviki önem arz etmektedir. Makine teçhizat ve ilaç endüstrisinde dışa bağımlı olan Türkiye'de son yıllarda sağlık alanında ciddi bir iyileşme izlenmektedir. Bu gelişmelerin ekonominin büyümesinde ve kalkınmasında etkisinin yanı sıra uzun zamandır devam eden cari açık üzerindeki etkileri de önemlidir. Bu çalışmada Türkiye'de sağlık harcamalarının ekonomik büyüme ve cari açık üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Bu amaçla sağlık harcamaları, büyüme, cari açık, döviz fiyatları gibi verilerden yola çıkılarak analiz yapılacaktır. Analiz sonuçlarına göre sağlık harcamalarının ekonomideki etkinliğinin artırılması konusunda politika önerileri sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Sağlık Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Cari Açık*

Türkiye'de CDS Primleri ile Reel Döviz Kuru Arasındaki Asimetrik İlişki

Dr. Öğr. Üyesi Şebnem Taş / *Fırat Üniversitesi*
Prof. Dr. Tayfur Bayat / *İnönü Üniversitesi*

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde açık enflasyon hedeflemesi rejimine geçilen Ocak 2006-Aralık 2022 dönemde beş yıllıklara ait CDS risk primlerinin tüketici fiyat endeksi bazlı reel döviz kuru üzerindeki asimetrik etkisi gecikmesi dağıtılmış otoregresyon ve nedensellik testleri ile incelenmektedir. Değişen varyans sorununa karşı her iki değişkenin doğal logaritması alınmıştır. İncelenen periyot boyunca reel döviz kurunun azalan, risk priminin ise artan trende sahip olduğu görülmektedir. CDS risk primi ile reel döviz kuru arasında negatif yönlü güçlü bir korelasyon bulunmaktadır. Risk primi en yüksek değerine Haziran 2022, reel döviz kuru ise Ekim 2010'da, risk primi en düşük değerine Nisan 2013, reel döviz kuru ise Aralık 2021'de ulaşmıştır. Jarque-Bera testine göre her iki değişken içinde %1 anlam seviyesinde normal dağılımın olmadığı alternatif hipotezin kabul edilmektedir. Genişletilmiş Dickey ve Fuller (1981) geleneksel birim kök testine göre her iki değişkende düzey değerinde iktisadi şokların etkisi altında kalmıştır. Hatemi J-Roca (2014) tarafından geliştirilen asimetrik nedensellik testine göre risk priminin pozitif (artış) bileşeninden reel döviz kurunun pozitif bileşenine doğru (artış), risk priminin negatif (azalış) bileşeninden reel döviz kurunun pozitif bileşenine doğru (artış) nedensellik bulunmaktadır. Asimetrik gecikmesi dağıtılmış otoregresif modele göre iki değişken arasında %1 anlam seviyesinde uzun dönemli asimetrik ilişki bulunmaktadır. Asimetrik gecikmesi dağıtılmış otoregresyon modeline göre risk priminin pozitif bileşeninin (artış) %1 artması reel döviz kurunu %0, 217 azaltmaktadır. Risk priminin negatif bileşeninin (azalması) %1 artması reel döviz kurunu %0, 152 azaltmaktadır. Hata düzeltme katsayısı yaklaşık -0. 055 olup kısa dönemde ortaya çıkan dengesizlikler ortalama 20 ayda düzetilmektedir. Modelde değişen varyans, otokorelasyon ve model kurma hatası bulunmamaktadır. Reel döviz kurundaki değişmelerin %54, 7'si modele dahil edilen risk primi tarafından açıklanmaktadır. CUSUM ve CUSUMQ modelde yapısal kırılma bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *CDS primleri, Reel döviz kuru, Asimetri*

Altman Z-Skor Modeli Yardımıyla Finansal Başarısızlığın Tespit Edilmesi

Doç. Dr. Servet Say / *Selçuk Üniversitesi*

ÖZET

Finansal başarısızlık, bir işletmenin nakit akışlarının ticari borçlar veya faiz maliyetleri gibi mevcut yükümlülüklerini karşılayamadığı, finansal zorluklarla karşı karşıya kalması durumudur. Finansal başarısızlık, iflas veya tasfiye meydana gelmeden önce bir işletmenin finansal durumunda yaşadığı bozulma aşamaları olarak tanımlanabilir. Bu durumda yönetim şirketin mali durumunu izleyemez ve bu da artan iş riskine neden olur. Finansal başarısızlık genellikle giderek ağırlasan likidite baskılarıyla ortaya çıkmakta ve daha sonra azalan varlıkların şirketin finansal yükümlülüklerini yerine getirememesi ve şirketin iflasa sürüklemesi şeklinde devam etmektedir. Literatürde daha önceden gerçekleştirilen çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda; finansal başarısızlığın tespitinde kullanılan verilerin büyüklüğü, elde edildiği sektör türü, ülkenin ekonomik yapısı gibi birçok faktör modellerin başarılı olma derecelerini etkilemektedir. Buradan hareketle çalışmada hisseleri Borsa İstanbul'da işlem gören firmaların finansal başarısızlık dereceleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Altman tarafından geliştirilen Z Skor Modeli kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Altman Z Skor Modeli, Finansal Başarısızlık, Borsa İstanbul*

Heterodoks Politikalar Çerçevesinde Reel Politika Faizi, Reel Efektif Döviz Kuru ve Üçüz Açık Endeksi

Öğr. Gör. Dr. Ömer Akçayır / *Nevşehir Üniversitesi*

ÖZET

Beklenmedik bir şokla dünyada neredeyse tüm alanları etkisi altına alan Covid-19 küresel pandemi süreci, ekonomi politikalarını da derinden etkilemiştir. Sürecin başında, talep yetersizliği ve durgunluk endişeleri ile helikopter para politikaları olarak ifade edilen genişletici para ve maliye politikalarına çok hızlı bir geçiş olmuştur. Gelişmiş ülkelerin merkez bankaları sonucunda yüksek olasılıkla enflasyon doğuracak politikaları tahmin etse de bunun ılımlı ve kontrollü olacağı beklentisitaşımaktaydı. Fakat 2022 yılına gelindiğinde özellikle gelişmiş ülkelerin enflasyon verileri tarihi rekorlar kırmıştır. Bu sorunlara eş zamanlı olarak eklemlenen Rusya-Ukrayna Savaşı, aksayan Çin aramalı üretimi, petrol ve gıda fiyatlarındaki artışlar nedeniyle rijit dezenflasyonist faiz politikalarına çekimser yaklaşılmış, politika faizlerinde daha itidalli yükselişler olmuştur. Olası küresel resesyon ve stagflasyon endişeleriyle yumuşak geçişler öngörülürken enflasyonist baskı halen devam etmektedir. Son olarak ABD'de SVB Bankasının batması, Lehman Brothers tecrübesi nedeniyle kaygıları artırmış olsa da, FED ve gelişmiş ülke merkez bankaları gelişmeler doğrultusunda Ortodoks ekonomi politikalarına devam etmektedir.

Özellikle son üç yıldaki gelişmeler Türkiye açısından ele alındığında, her dönemde TCMB politikalarının diğer merkez bankalarından negatif yönde ayrıştığı görülmektedir. Pandemi başlangıcında çok yüksek bir faiz artırımına gidilirken, pandemi sonuna doğru ise neredeyse dünyanın en yüksek enflasyona rağmen politika faizinde indirime gidilmiştir. Türk lirasının önemli değer kaybıyla yaşanan kur şokunun kısa sürede enflasyona yansıdığı görülmüş fakat faiz politikasından vazgeçilmeyerek, heterodoks politikalar uygulanacağı ilan edilmiştir. Nitekim fiyat ve ücret sabitlemeleriyle de gelirler politikası da heterodoks politikalara evrilmiştir. Yeni ekonomi modeli olarak deklare edilen bu modelin reel efektif döviz kuru kanalı ile cari denge üzerinde, KKM uygulamalarıyla ise bütçe dengesi üzerindeki negatif baskı oluşturduğu net olarak gözlenmektedir. Nihayetinde genişletici negatif reel faiz politikasının, Türkiye'nin kronik sorunu haline gelen üçüz açıklar üzerinde daha fazla derinleşmeye neden olduğu düşünülmektedir.

Çalışmada, reel politika faizlerinin ve reel efektif döviz kurunun ve Akçayır (2022) çalışmasında önerilen derecelendirilmiş üçüz açık endeksi üzerindeki etkisi 1998-2022 yıllarına ait çeyreklik verileriyle ekonometrik olarak analiz edilmiştir. Birim kök analizleri hem Christopoulos- León-Ledesma (2010) Fourier-ADF, hem standart ADF testleri ve KPSS testi ile yapılmış, sınır testi ve ARDL prosedürü uygulanmıştır. Seriler arasındaki nedensellik ilişkisi Toda- Yamamoto ve Dolado- Lütkepohl (1996) testleri ile araştırılmış ve nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Uzun dönemde, reel politika faizindeki 100 baz puanlık artışın üçüz açık endeks değerini 0. 20 oranında artırdığı, reel efektif döviz kurundaki %1'lik azalışın ise üçüz açığı yaklaşık 3 birim azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Reel Faiz, Üçüz Açık, Döviz Kuru, Para Politikası*

Hizmet İhracatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Bağlantıda Dijital Teknolojilerin Moderatör Etkisi: Yüksek Gelirli Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizi

Dr. Öğr. Büşra Özer Aksoy / *Erciyes Üniversitesi*
Doç. Dr. Fatma Ünlü / *Erciyes Üniversitesi*

ÖZET

Küreselleşme olgusunun yaygınlaşması ve bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler dijitalleşme sürecine ivme kazandırarak dijital teknolojilerin kullanımını artırmıştır. Söz konusu teknolojilerin kullanımındaki artış ise küresel hizmet ticaretinin hızlanmasına ve ihracata dayalı büyüme hipotezinin hizmetler ticareti açısından yeniden tartışılmasına yol açmıştır. Hipoteze göre, hizmet ihracatının ekonomik büyüme sürecindeki muhtemel etkilerinin olumlu yönde olması yani ekonomik büyümeye pozitif katkı sağlaması beklenmektedir. Dijital teknolojilerin hizmet ihracatı-ekonomik büyüme bağlantısındaki rolü dikkate alındığında ise bu teknolojilerin söz konusu pozitif etkiyi güçlendirmesi beklenmektedir. Bu kapsamda son yıllarda hem araştırmacıların hem de politika yapıcıların ilgisi hizmet ihracatı, ekonomik büyüme ve dijitalleşme arasındaki bağlantılara ve dijital teknolojilerin rolüne odaklanmıştır. Dolayısıyla çalışmanın amacı, hizmet ihracatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkide dijital teknolojilerin moderatör etkisinin araştırılmasına katkıda bulunmaktır. Bu doğrultuda, çalışmada 40 yüksek gelirli ülkenin 2008-2020 dönemine ait ilgili verileri kullanılarak panel veri analizi gerçekleştirilmiş ve panel eşbütünleşme testleri (Pedroni ve Kao) ile panel FMOLS ve panel DOLS katsayı tahmincilerinden faydalanılmıştır. Elde edilen ampirik bulgular; analize dahil edilen değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığına işaret etmekte olup, hizmet ihracatının ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisini doğrulamaktadır. Başka bir ifadeyle, hizmet ihracatına dayalı büyüme hipotezini doğrulayıcı ampirik kanıtlara ulaşılmıştır. Bununla birlikte, dijital teknolojilerin hizmet ihracatı ile ekonomik büyüme arasında moderatör etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani moderatör değişkenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitiftir.

Anahtar Kelimeler: *Hizmet ihracatı, ekonomik büyüme, dijitalleşme*

Türkiye'de İkiz Açık Hipotezinin Geçerliliğinin Nedensellik Testleri ile Analizi

Dr. Öğr. Üyesi Şebnem Taş / *Fırat Üniversitesi*
Prof. Dr. Tayfur Bayat / *İnönü Üniversitesi*

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde 2006Q1-2022:Q3 dönemi çeyreklik veriler ile ikiz açık hipotezinin geçerliliği alternatif nedensellik testleri ile incelenmektedir. Ampirik analizlerde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası elektronik veri dağıtım sisteminden elde edilen bütçe dengesi ve cari işlemler dengesinin gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı değişkenleri, kullanılmaktadır. Bütçe dengesi ile cari işlemler dengesi arasında negatif yönlü ve zayıf korelasyon bulunmaktadır. Genişletilmiş Dickey ve Fuller (1981) birim kök testinde her iki değişkenin düzey değerinde birim kök taşıdığı ve birinci farkları alındığında iktisadi şokların etkisinden arındığı görülmektedir. Hatemi J-Roca (2014) asimetrik nedensellik test sonuçlarına göre bütçe dengesinin pozitif bileşeninden (bütçe fazlası) cari işlemler dengesinin pozitif bileşenine (cari fazla) %1 anlam seviyesinde, bütçe dengesinin pozitif bileşeninden cari işlemler dengesinin negatif bileşenine (cari açık) %5 anlam seviyesinde, bütçe dengesinin negatif bileşeninden (bütçe açığı) cari işlemler dengesinin negatif bileşenine %10 anlam seviyesinde nedensellik bulunmaktadır. Balcılar vd. (2010) kayan pencere nedensellik testinde cari işlemler dengesinden bütçe dengesine doğru 2011Q3-2019Q1 arası ve 2020Q2 tarihlerinde, bütçe dengesinden cari işlemler dengesine doğru 2010Q2- 2013Q2 arası, 2019Q4 ve 2020Q1'de nedensellik bulunmaktadır. Breitung ve Candelon (2006) frekans alanında nedensellik test sonuçlarına göre bütçe dengesinden cari işlemler dengesine doğru kısa, orta ve uzun dönemde, cari işlemler dengesinden bütçe dengesine doğru yalnızca orta dönemde nedensellik bulunmaktadır. Ampirik analizlere göre ilgili dönemde Geleneksel Keynesyen yaklaşımın geçerli olduğu yönünde bulgulara ulaştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İkiz Açık, Asimetri, Frekans, Kayan Pencere Nedensellik

Türkiye'de Gelir Dağılımı Adaletinin Sağlanmasında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının Rolü

Y.L. Öğr. Ayhan Ünal / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Doç. Dr. Bünyamin Demirgil / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Devletlerin temel amacı toplumun refahını yükseltmektir. Toplumun refahının yükseltilmesi gayrisafi milli hasılanın artırılması ve bunun toplumun bireyleri arasında adil olarak dağıtılması ile mümkün olmaktadır. Adil olarak dağıtılmayan gelir ekonomik ve sosyal sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Tamamen piyasa koşulları ile gelirin dağıtılması gelir dağılımı adaletini olumsuz olarak etkilemekte ve piyasa başarısız olmaktadır. Bu nedenle diğer piyasa başarısızlıklarında olduğu gibi gelir dağılımı konusunda da kamu müdahalesi kaçınılmaz olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu müdahalesinde ise maliye politikası araçlarından vergi ve kamu harcamalarının yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Kamu harcamaları gelir dağılımının iyileştirilmesi ve gelirin yeniden dağıtılması bakımından sıklıkla kullanılan önemli bir maliye politikası aracıdır. Kamu kesimi tarafından sosyal transfer harcamalarının geliri yeniden dağıtıcı etkisi harcamanın türüne göre değişmektedir. Devletin gelir dağılımını gelir düzeyi düşük sınıflar lehine değiştirmek amacıyla yaptığı bütün harcamaları sosyal amaçlı transfer harcaması sayılmaktadır. Sosyal amaçlı transfer harcamaları genellikle gelişmiş ülkelerde daha fazla kullanılan bir maliye politikası aracıdır. Günümüzde sosyal amaçlı transfer harcamaları gelir dağılımında adaleti sağlamada giderek önemli bir rol üstlenmektedir. Devletler gelir dağılımında adaleti sağlayıcı ekonomi politikaları izlemekte ve ihtiyaçlarını karşılayamayan bireylere destek sağlayıcı bir takım sosyal yardım faaliyetleri yürütmektedir. Türkiye'de sosyal yardımları yürütmekten ağırlıklı olarak sorumlu olan kurum Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'dır. Bu kapsamda bakanlık sosyal yardımlaşma çerçevesinde sosyal ve ekonomik destek, evde bakım yardımı, ayni ve nakdi yardımlar, aile yardımları, barınma ve gıda yardımları, engelli ve yaşlı yardımları, sağlık yardımları, eğitim yardımları vb. hizmetlerle yerine getirerek gelir dağılımı eşitsizliğini azaltmada önemli görevler üstlenmektedir. Bu çerçevede 2022 yılında Bakanlığa tahsis edilen yaklaşık 100 milyar TL'lik bütçenin 2, 2 milyar TL'si ailenin korunması ve güçlendirilmesi için, 2, 5 milyar TL'si yaşlı bakımı için, 7, 5 milyar TL'si çocukların gelişimi ve korunması için 22, 2 milyar TL'si engellilerin toplumsal hayata katılımı için ve 62, 7 milyar TL'si sosyal yardımlaşma ve yoksullukla mücadele için kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Gelir dağılımı, sosyal hizmet*

Pay Senedi Piyasalarında Oynaklık ve İşlem Hacmi İlişkisi: MINT Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme

Doç. Dr. Fatih Güzel / *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi*

ÖZET

"MINT Ülkeleri" tanımlaması Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye ekonomilerini ifade etmektedir. MINT ülkelerinin ekonomisi, genç popülasyonun yoğun olarak yer aldığı kalabalık bir nüfus, hızlı ekonomik büyüme ve yüksek girişimcilik özellikleri göstermektedir. Bu çalışmada MINT olarak gruplandırılan ülkelerin borsa endeksleri için getiri oynaklığı ile işlem hacmi arasındaki ilişki incelenmektedir. Çalışmanın veri seti Haziran 2019 – Mart 2023 dönemini kapsamakta ve günlük frekanslı verilerden oluşmaktadır. Endeks getiri serilerine ilişkin asimetrik etkinin tespiti için EGARCH(1, 1) modeli tahmin edilmiştir. Model sonuçları, Nijerya hariç olmak üzere, Meksika, Endonezya ve Türkiye pay senedi piyasaları için getiri oynaklığına etki eden şokların etkilerinin asimetrik olduğuna işaret etmektedir. Getiri oynaklığı-işlem hacmi ilişkisinin tespiti için oluşturulan modellere işlem hacmi ve ardından işlem hacminin gecikmeli değeri dâhil edilerek yeni modeller oluşturulmuştur. Elde edilen bulgular Meksika, Endonezya ve Türkiye pay senedi piyasaları için Ardışık Bilgi Akışı Hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. İlgili ülke borsa endeksi getiri oynaklığı dinamiklerini açıklama noktasında hacim verisi ve gecikmeli değerleri önemli bir değişkendir. Nijerya pay senedi piyasası için ise Karışık Dağılımlar Hipotezinin geçerli olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Nijerya borsa endeksi getiri oynaklığını açıklamada işlem hacmi verisinin anlamlı bir katsayıya sahip olduğu tespit edilmiş olup, getiri oynaklığı ile işlem hacminin gecikmeli verisi arasında benzer ilişkinin mevcut olmadığı, ilişkinin devam etmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *MINT Ülkeleri, Pay Piyasası, İşlem Hacmi, E-GARCH*

Toksik Duygu Kavramına İlişkin Bir Literatür Değerlendirmesi

Öğr. Gör. Dr. Fatih İbrahim Kurşunmaden / Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Aykut Bedük / *Selçuk Üniversitesi*

ÖZET

Toksisite kavramı, örgüt ortamı ve çalışan bağlamında öfke, hayal kırıklığı, tekrar eden, tükenmişliğe sebep olan ve çalışanların içe kapanarak gruptan ayrılmasına sebep olan olumsuz duygu durumlarını ifade etmektedir. Toksik duygu durumları üç ana faktör üzerinde temellendirilmektedir: Bunlardan ilki, çözülemeyen ve tekrarlanması beklenilen duygu durumunu ifade eden tekrar eden duygulardır. Toksik duyguların tekrar etmesi sonucunda kişinin duygusal ağırlık altında ezilmesini ifade etmektedir. İkincisi, sosyal ağın hassasiyetine atıf yapan bağlantıyı kesen duygulardır. Bu duygular sonucunda kişiler arkadaşlarından uzak durmaya ve gruptan ayrılmaya eğilim göstermektedir. Üçüncüsü ise, bireylerin zihinsel ve fiziksel açıdan olumsuz etkilenmesine ve kısa sürede tükenmesine, motivasyon ve enerji kaybetmesine sebep olan bezdirici duygulardır. Buradan hareketle bu çalışmanın amacı, toksik duygu kavramının niteliğini, literatürde konu ile ilgili ne tür çalışmaların yapıldığını, örgütsel ve bireysel sonuçlarını ortaya koyarak literatürün ilerleyebileceği yönü belirlemektir.

Anahtar Kelimeler: *Toksik Duygu, Toksik Duygu Deneyimi, Leteratür Taraması*

Türkiye'deki Finansal Raporlama Serüvenine Genel Bir Bakış

Dr. Öğr. Üyesi Nurettin Özdemir / *Yozgat Bozok Üniversitesi*

ÖZET

Finansal raporlama işletme sahipleri, ortaklar, devlet, kredi kuruluşları ve potansiyel yatırımcılar gibi finansal bilgi kullanıcılarının ihtiyaç duyduğu bilgilerin sunulmasına imkân sağlayan bir raporlama türüdür. İşletmeler tarafından yapılan finansal raporlama, Türk muhasebe hukukunun temellerini oluşturan ve finansal raporlamaya yön veren kanun, yönetmelik, tebliğ ve muhasebe standartları gibi düzenlemelere göre yapılmaktadır (Ulusan, Hacıhasanoğlu ve Koçsoy, 2014: 620). Genel itibarıyla finansal raporlama çerçeveleri olarak adlandırabileceğimiz düzenlemeler ise kamu kurumları, özel düzenleyici kurumlar ve kamu kurumlarının yetkisini devrettiği özerk kurumlar tarafından hazırlanmaktadır (Üstündağ, 2000: 32-35). İşletmelerin büyüklüklerine, yasal mevzuatlarına ve bazen de kendi isteklerine göre tabi oldukları finansal raporlama çerçevelerinin hazırlanmasına ilişkin çalışmalar tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yoğun bir şekilde devam etmektedir (Özbek, 2019: 356). Türkiye'de raporlama çerçevelerinin hazırlanma serüvenine bakıldığında önceleri kamu kurumları tarafından yapılırken daha sonra ise kamu kurumlarının yetki verdiği özerk kurumlar tarafından yapıldığı görülmektedir. Kamu kurumları tarafından yapılan düzenlemeler Türk Ticaret Kanunu, Vergi Usul Kanunu ve Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğleri (MSUGT) çerçevesinde yapılmıştır (Yünlü, 2020: 183-185). Kamu kurumlarının yetkisini devrettiği kurumlar tarafından yapılan düzenlemeler ise 2011 yılına kadar Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (TMSK) tarafından yapılırken 2011 yılından sonra da Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından yapılmaya devam etmektedir. Her iki kurum da öncelikle Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu tarafından hazırlanan ve 166 ülke tarafından kullanılan Uluslararası Muhasebe/Finansal Raporlama Standartlarına (UMS/UFRS) uyum sağlamaya yönelik çalışmalar yapmıştır (Use of IFRS Standards around the World-2018, www. ifrs. org). Bu kapsamda UMS/UFRS'lerin Türkçe çevirisi niteliğindeki Türkiye Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları (TMS/TFRS) yayımlanmıştır. Daha sonra TMS/TFRS'leri uygulamayan ancak bağımsız denetime tabi olan işletmeler için finansal raporlama çerçevesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. MSUGT'lerin gerçeğe uygun, ihtiyaca uygun ve karşılaştırılabilir bilgi sağlamaktan uzak olması, TMS/TFRS'lerin uygulanmasının zor ve işletmelere ilave maliyet yüklemesi, AB ülkeleri ve diğer ülkelerde farklı büyüklükteki işletmeler için kolay uygulanabilir raporlama çerçevelerinin hazırlanması gibi nedenler KGK'nin bu alanda yapacağı çalışmaları hızlandırmıştır (BOBİ FRS (2017 Sürümü) Açıklaması, https://www. kgk. gov. tr/). Kurum tarafından yapılan çalışmalar sonucunda 29. 07. 2017 tarihinde Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS) yayımlanmıştır. Bağımsız denetim kapsamına giren işletmeler için de bir finansal raporlama çerçevesi hazırlayan KGK, bilanço esasına göre defter tutan ancak bağımsız denetim kapsamında yer almayan işletmelerin de hem gerçeğe ve ihtiyaca uygun hem de karşılaştırılabilir sunum yapabilmelerine imkân sağlayabilmek için 16 Ocak 2023 tarihinde Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardını (KÜMİ FRS) yayımlanmıştır. KGK, katılım bankaları tarafından hazırlanan finansal tabloların gerçeğe ve ihtiyaca uygun şekilde sunumunu sağlamak ve beraberinde de karşılaştırılabilirliği artırmak amacıyla İslami Finansal Kuruluşları Muhasebe ve Denetim

Kuruluşu ile 2017 yılında bir telif anlaşması imzalayarak Faizsiz Finans Muhasebe Standartlarını (FFMS) mevzuata kazandırmıştır. Finansal bilgilerin yüksek kalitede sunumunu sağlamak amacıyla çalışmalarını yürüten KGK, aynı zamanda işletmelerin çevresel, sosyal ve yönetişim performanslarının da kaliteli, güvenilir ve karşılaştırılabilir bir şekilde sunumunu tesis etmek için sürdürülebilirlik raporlamasına ilişkin UFRS S1 Sürdürülebilirlikle İlgili Finansal Bilgilerin Açıklanmasına İlişkin Genel Hükümler ve UFRS S2 İklimle İlgili Açıklamalar standardının taslak metinlerini yayımlamıştır. Türkiye'de finansal raporlama çerçevelerinin hazırlanmasına yönelik yapılan çalışmalar sonunda düzenleme kapsamına alınan işletme sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Buna göre TMS/TFRS'ler ile 1. 580 işletme, BOBİ FRS ile 6. 000 işletme, KÜMİ FRS ile de 639. 485 işletme raporlama çerçevelerinin kapsamına alınmıştır (Şentürk, 2019: 4). Hazırlanan finansal raporlama çerçeveleri ile ilgili işletmelerin gerçeğe uygun, ihtiyaca uygun ve karşılaştırılabilir finansal raporlama yapmasına imkân sağlanmıştır. KGK, yeni standartların yayımlanmasına ve yayımlanan standartların iyileştirilmelerine yönelik çalışmalara ise halen devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Raporlama, Finansal Raporlama Çerçeveleri, Muhasebe Standardı, KGK

Türkiye'de Başkanlık Sistemi Öncesi ve Sonrasında Döviz Kuru Değişkenliğinin Asimetrik Stokastik Volatilite Modeliyle Tahmini

Dr. Öğr. Üyesi Özge Buzdağlı / *Atatürk Üniversitesi*
Doç. Dr. Dilek Özdemir / *Atatürk Üniversitesi*

ÖZET

Bretton Woods sisteminin 1973'te çöküşüyle birlikte dünyada sabit kur sistemi yerine dalgalı kur veya karma sistemlere doğru bir eğilim gözlemlenmektedir. Bu eğilim, döviz kurlarında değişkenliğin diğer ifadeyle volatilitenin artmasına neden olmuştur. Döviz kurlarındaki volatilite, belirsizliği ve dolayısıyla riski artırdığından ülkelerin dış ticaretini ve yatırımlarını etkilemesi nedeniyle politika yapıcıların takip ettiği önemli bir makroekonomik göstergedir. Türkiye de Şubat 2001 krizinden sonra dalgalı kur rejimine geçmiştir. Bir rejim değişikliğini de parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçiş şeklinde yaşayan Türkiye için döviz kuru volatilitesinin her iki dönem açısından incelenmesinin politika yapıcılar için yön gösterici olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmada döviz kuru volatilitesinin başkanlık sistemi öncesi ve sonrası dönem için ayrı ayrı ele alınarak karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla dolar/TL ve Euro/TL'nin satış kurlarına ait günlük veriler dikkate alınmıştır. Başkanlık sistemi öncesi dönem Türkiye'nin dalgalı kur rejimine geçiş tarihinden itibaren başlatılmış ve 23. 02. 2001-29. 06. 2018 dönemi bazında incelenmiştir. Başkanlık sistemi sonrası dönem ise sistemin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren başlatılarak 02. 07. 2018-24. 03. 2023 dönemi bazında ele alınmıştır. Döviz kuru volatilitesinde bir asimetrik etkinin var olup olmadığının da tespit edilebilmesi amacıyla analizde asimetrik stokastik volatilite modelinden (ASV) yararlanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre başkanlık sistemi öncesi dönemde her iki kurda da volatilite kümeleri oldukça yoğun olduğundan volatiliteye gelebilecek şokun etkisi sonsuza dek sürebilecektir. Volatilite değişkenliği düşük olup, volatilitite öngörülebilir düzeydedir. Her iki kur için de asimetrik etkinin olduğu ancak kaldıraç etkisinin bulunmadığı görülmüştür. Başkanlık sistemi sonrası dönemde ise her iki kurda da volatilite kümeleri yoğun, volatilite değişkenliği düşük ve volatilitite öngörülebilir düzeydedir. Bununla birlikte dolar kuru için kaldıraç etkisi gözlenirken, Euro kurunda bir asimetrik etkinin olmadığı tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarından hareketle başkanlık sisteminden önce pozitif şoklar, negatif şoklara göre dolar kuru volatilitesini daha çok artırırken; başkanlık sistemi sonrasında negatif şoklar pozitif şoklara göre volatiliteyi daha çok artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Başkanlık Sistemi, Döviz Kuru, Asimetrik Stokastik Volatilite*

Cinsiyetlere Göre Ücretlerde Ayrımcılık: Türkiye Örneği

Dr. Öğr. Üyesi Mücella Bursal / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Doç. Dr. İsmail Şentürk / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*

ÖZET

Geçmişten günümüze kadınların, sosyal ve çalışma hayatlarında cinsiyetçi uygulamalar içeren pek çok engellerle karşılaştığı görülmektedir. Kadınlara karşı bu ayrımcı uygulamaların özellikle çalışma hayatında kadınların aleyhine gerçekleşen işe alımda ve terfide, eğitimde, sosyal haklardan yararlanmada, meslek seçmede ve ücretlerde yapıldığı görülmektedir. Çalışma hayatında herhangi bir cinse karşı yapılan ayrımcı uygulamaların önlenmesi ülkelerin kalkınması açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle çalışmada, ücret farklılıklarına odaklanarak cinsiyete dayalı ücret ayrımcılığının belirleyicilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Cinsiyetler bazında ücretlerdeki farklılaşmanın belirleyicileri, 74407'si erkek, 32225'i kadın olmak üzere toplam 106632 kişi üzerinden Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Hanehalkı işgücü anketi verileri kullanılarak Blinder-Oaxaca Ayrıştırma yöntemi yoluyla analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, Türkiye'de işgücü piyasasında kadınlar ve erkekler arasında çalışma saatlerinde farklılıklar gözlenmiştir. Bu farklılıkların nedenleri arasında, cinsiyetler arasında beşeri sermaye farklılıkları ve işgücü piyasasında kadınlara ve erkeklere farklı muamele gösteren ayrımcılık etkisinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Ayrımcılık olarak adlandırılan değişken işgücü piyasasında kadınlara ve erkeklere yönelik ayrımcılık olması durumunda ücretlerinde meydana gelebilecek değişimi göstermektedir. Çalışmada ayrıca, ayrımcılıktan kaynaklanan değerin beşeri sermayeden kaynaklanan farklılıktan daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum erkekler ile kadınlara işgücü piyasasında farklı davranılmasının bir sonucu olarak görülebilir. Bu durumda, erkeklerle kadınların ücretlerindeki farklılığı, beşeri sermaye farklılığından ziyade ayrımcılıkla açıklanabileceğini söyleyebiliriz. Bulgular, ücretlerdeki cinsiyet ayrımcılığının Türkiye işgücü piyasasında üzerinde durulması gereken önemli bir nokta olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ayrımcılık, Cinsiyet Eşitsizliği, İşgücü Piyasası, Türkiye*

Ekonomik Karmaşıklığın Enerji Yoğunluğu Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Analiz

Dr. Hakan Bakkal / *Yalova Üniversitesi*
Doç. Dr. Tezcan Abasız / *Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi*

ÖZET

Ekonomik faaliyetlerin yürütülmesinde vazgeçilmez bir unsur olan enerji ekonomik büyümenin itici gücüdür. Bununla birlikte, yenilenemeyen enerji kaynaklarının kullanımı ekonomik büyümenin çevresel bozulma pahasına gerçekleşmesine yol açmaktadır. Günümüzde yüksek oranda fosil enerji kaynaklarını içeren enerji tüketimi çevre sorunlarına ve iklim değişikliğine katkıda bulunmaya devam etmektedir. Ülkelerin sergilediği büyüme performansına paralel olarak küresel düzeyde karbon salınımı 1850'li yıllardan itibaren sürekli artış göstermiş, son 60 yıl içerisinde iki katına çıkmıştır. Son olarak Paris İklim Anlaşması'nda da vurgulandığı üzere çevresel bozulmaya yol açmayan nitelikte büyüme iklim değişikliği ile mücadele için kritik öneme sahiptir. Ekonomik büyüme ile enerji yoğunluğu arasındaki ilişki çevresel Kuznets eğrisi hipotezi ile benzerlik taşımakta, belirli bir gelir düzeyine kadar ekonomik büyüme enerji yoğunluğunu artırırken, daha yüksek gelir düzeylerinde ekonomik büyümeye karşılık enerji yoğunluğu azalmaktadır. Diğer yandan ekonomik büyüme, ekonominin üretim yapısında değişim meydana getirmektedir. Emek yoğun üretim yapısından sermaye yoğun ve bilgi yoğun üretim yapısına dayalı bir ekonomi modeline evrilmekte, ekonomik karmaşıklığı artırmaktadır. Bir ekonominin teknolojik, bilgi yoğun üretken kapasitesini yansıtan ekonomik karmaşıklık seviyesi yükseldikçe üretim ve ihracatta yüksek katma değerli sofistike ürünlerin çeşidi ve sayısı artmakta, dış ticarette daha fazla rekabetçi güç elde edilmektedir. Ekonomik karmaşıklık düzeyi literatürde yaygın olarak Hidalgo ve Hausmann (2009) tarafından geliştirilen ekonomik karmaşıklık endeksi ile ölçülmektedir. Günümüzde ekonomik büyümenin ve ekonomik karmaşıklığın enerji yoğunluğu üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığı, ekonomik büyümenin çevresel kalitesini ve ekonomideki üretim yapısını ortaya koyma ve sürdürülebilir büyüme adına atılacak adımlar açısından önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, çalışma ile ekonomik karmaşıklığın enerji verimliliği üzerinde hangi yönde etkide bulunduğu Türkiye açısından ele alınmış, 1995-2019 dönemi yıllık verilerle enerji yoğunluğu, ekonomik büyüme ve ekonomik karmaşıklık endeksi değişkenleri arasındaki ilişki ARDL sınır testi yoluyla incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarına göre ekonomik karmaşıklıkta %1'lik bir artış enerji yoğunluğunu %0, 27 oranında artırırken, ekonomik büyümede %1'lik bir artış enerji yoğunluğunu %1, 08 oranında azaltmaktadır. Hata düzeltme katsayı tahmin sonucu ise ilgili katsayının istatistiki olarak anlamlı ve geçerli olduğunu (-1, 1488), kısa dönemdeki dengesizliklerin giderek azalan boyutta dalgalanmalar göstererek uzun dönemde tekrar dengeye geleceğini göstermektedir. Ekonomik büyüme ile enerji yoğunluğu için elde edilen bu ilişki çevresel Kuznets eğrisi hipotezinin Türkiye açısından geçerli olduğuna işaret etmektedir. Ekonomik karmaşıklık ve enerji yoğunluğu arasındaki ters yönlü ilişki ise, ekonomik büyümeye rağmen üretim yapısının birincil enerji kaynağına bağımlılık düzeyinin devam ettiğini, ekonomik karmaşıklığın enerji verimliliğini sağlamada yetersiz olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Enerji Yoğunluğu, Ekonomik Karmaşıklık, Türkiye*

İnsan Kaynakları Perspektifinden GPT-4

Dr. Öğr. Üyesi Emine Kambur / *İstanbul Aydın Üniversitesi*

ÖZET

Yeni ortaya atılan GPT-4 yapay zeka tabanlı bir derin öğrenme modelidir. Sıralı verileri işlemek için kendi kendine dikkat mekanizmalarını kullanan bir tür tekrarlayan sinir ağı olan Transformer mimarisine dayanmaktadır. GPT-4'ün en önemli avantajlarından biri doğal dilde uzun vadeli bağımlılıkları ele alma yeteneğidir. Büyük bir öğrenme kapasitesine sahiptir insan kaynakları gibi çeşitli sektörlerde kullanılarak çalışanlara yardımcı olabilir. Soru yanıtlama gibi çeşitli doğal dil görevleri için ince ayar yapılabilir. Bu özelliği sayesinde işe yeni alınan bir aday oryantasyon sürecinin ardından sormak istediği soruların yanıtlarını GPT- 4'ten alabilir. Böylelikle yeni çalışan zaman kaybetmemiş olur. GPT-4 geniş genel bilgisi ve problem çözme yetenekleri sayesinde zor sorunları daha büyük bir doğrulukla çözebilir. Bu noktada insan kaynakları çalışanlarının karar vermede zorlandığı anlarda onlara yardımcı olabilir. Çünkü Open AI 'ın en gelişmiş sistemidir, daha güvenli ve kullanışlı yanıtlar üretebilir. Ayrıca sahip olduğu geniş genel bilgisi ve problem çözme yetenekleri sayesinde zor sorunları daha büyük bir doğrulukla çözebilir. Her zamankinden daha yaratıcı ve işbirlikçidir. GPT-4 insanlardan/çalışanlardan geri bildirim de almaktadır. GPT-4'ün gelişmiş muhakeme ve talimat takip etme yetenekleri hem işletmeler hem insan kaynakları açısından güvenlik çalışmalarını hızlandırmaktadır. Güvenli ve kullanışlı bir sistem olarak ortaya çıkan GPT-4 metne dayalı konuşmalara cevap verebilmektedir, uzun konuşmalar yapabilir, iyi akıl yürütebilir ve kod yazabilir. Genel olarak çalışan-yapay zeka işbirliği için umut vaat eden potansiyelin yanı sıra yapay zekanın yeteneklerini insan zekasıyla etkin bir şekilde bütünleştiren sistemler tasarlamanın önemini gösterir. Bu tür bir çalışan-yapay zeka işbirliği potansiyeli bu alandaki yeteneklerin gelişmesi konusunda büyük vaat etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Yapay zeka, insan kaynakları yönetimi, GPT-4, OpenAI*

Logit Model Yaklaşımı ile Tam Zamanlı ve Yarı Zamanlı Çalışma Şeklinin Belirleyicileri

Dr. Öğr. Gör. Mücella Bursal / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Doç. Dr. İsmail Şentürk / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*

ÖZET

Tam zamanlı çalışma ve yarı zamanlı çalışma İşgücü piyasasında çalışma şekilleri içerisinde yer almaktadır. Tam zamanlı ve yarı zamanlı çalışmanın tanımına bakıldığında, 4857 sayılı İş Kanunu'nun 63. maddesinde belirttiği üzere, çalışma süresinin bir haftalık periyodu göz önüne alındığında maksimum çalışma süresi 45 saat olarak belirtilmiştir. Bununla birlikte, kısmi süreli çalışma olarak tanımlanan yarı zamanlı çalışma süresinin ancak 45 saatlik normal çalışma süresinin üçte ikisi kadar olması kabul edilmektedir. Bu da 45 saat normal haftalık zaman diliminin üçte ikisi olan 30 saat yarı zamanlı çalışma süresine tekabül etmektedir. Bu durumda tam zamanlı çalışma haftalık çalışma süresinin 30 saatten fazla olması durumu, yarı zamanlı çalışma ise, haftalık çalışma süresinin 30 saatten düşük olması durumu olarak ifade edilebilir. Bu çalışmada, Türkiye'de çalışma şekillerinden olan tam zamanlı ve yarı zamanlı çalışmanın belirleyicileri, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) hanehalkı işgücü anketi verileri ışığında logit model ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, hanehalkı büyüklüğü, meslek grubu ve aylık kazanılan gelir ile çalışma şekilleri arasında %1 anlamlılık seviyesinde katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Kadınların erkeklere göre tam zamanlı çalışma olasılıkları daha düşük tespit edilirken, eğitim seviyesi üniversite ve üstü olanların diğerlerine göre tam zamanlı çalışma olasılıklarının arttığı görülmüştür. Yaşlar gruplara ayrıldığında 65 ve üstü yaş grubu baz alındığında, 15-24, 25-34, 35-44, 45-54 ve 55- 64 yaş gruplarının tam zamanlı çalışma olasılıklarının 65 yaş üstüne göre anlamlı şekilde daha fazla olduğu ayrıca, hanehalkı büyüklüğü arttıkça bireylerin tam zamanlı çalışma olasılıklarının da arttığı söylenebilmektedir. Meslek gruplarında ise profesyonel meslek grubu baz alınmıştır. Bulgulara göre, teknisyen, büro, hizmet sektörü, tarım, sanatkâr, operatör ve niteliksiz olarak ifade edilen meslek gruplarının tam zamanlı çalışma olasılıklarının profesyonel meslek grubuna göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tam zamanlı Çalışma, Yarı Zamanlı Çalışma, İşgücü Piyasası*

KOBİ'lerin Dijital Dönüşüm Seviyesinin Dijital Dönüşüm Olgunluk Modeli İle Belirlenmesi: Sivas İli Örneği

Dr. Adem Özdemir / *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi*

ÖZET

Teknolojik gelişmeler gün geçtikçe hayatımızı kolaylaştırmaktadır. Yaşanan gelişmeler bireyleri olduğu kadar ticari işletmeleri de etkilemektedir. Bu gelişmelerin gerisinde kalan kişi ve işletmeler gerekli gelişimi gösterememektedir. İşletmeler açısından rekabet avantajı yakalayarak stratejik hamleler gerçekleştirebilmek için teknolojiyi yakından takip etmek oldukça önemli hale gelmiştir. Küreselleşmenin de getirdiği rekabet ortamında verileri elde etmek onları işlemek ve bu verileri işletmenin karlılığını etkileyecek şekilde kullanmak stratejik bir hamle olarak görülmektedir. İşletmeler artık analog olan verileri dijitalleşme ile dijital hale getirmeye başlamıştır. Dünyanın bu kadar hızlı değiştiği bir ortamda dijital olarak dönüşmek yani dijital dönüşümü gerçekleştirmek işletmeler için oldukça önemlidir. Bu dönüşüm rüzgârı büyük işletmeler tarafından yakalanmış ve rekabet avantajı olarak kullanılmaya başlamıştır. Öncelikli olarak işletmeler dijital dönüşümün neresinde olduklarını belirlemeleri daha sonra ise eksik yönlerini tespit ederek hangi hamleleri yapacaklarını belirlemelidir. Bu çalışmada ülkemizde oldukça yoğun bir şekilde faaliyet gösteren KOBİ'lerin dijital dönüşüm seviyelerinin belirlenmesine katkı sağlaması açısından önemlidir. Çalışmada SWARA analizi ile olgunluk modelinin madde ve boyut önem seviyeleri belirlenmiş daha sonra ise bu önem seviyeleri genel olgunluk seviyesinin hesaplamasında kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda araştırmaya katılan KOBİ düzeyindeki işletmelerin Yönetsel Dijital Yetkinlik seviyeleri 3, 32, Beşeri Dijital Yetkinlik seviyeleri 3, 53, Örgütsel Dijital Yetkinlik seviyeleri 3, 04 ve Teknolojik Dijital Yetkinlik seviyeleri 2. 85 olarak tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan işletmelerin genel Dijital Dönüşüm Olgunluk seviyeleri ise 3, 18 olarak belirlenmiştir. Bu puan KOBİ düzeyindeki işletmelerin Dijital Dönüşüm açısından koşma seviyesinde oldukları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Dijital Dönüşüm, Olgunluk Seviyesi, KOBİ, Dijital Dönüşüm Olgunluk Modeli*

Hollanda Hastalığının OPEC Ülkelerindeki Varlığının Araştırılması

Y. L. Öğr. Esra Onaç / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Hollanda hastalığı, 1960'larda Hollanda'daki doğal gaz keşfiyle ortaya çıkmış bir kavramdır. Doğal gaz keşfi, olumlu beklentilerin aksine bir takım olumsuzlukları beraberinde getirmiştir. Hollanda'nın aniden doğal gaz rezervleri yönünden zenginleşmesiyle birlikte ülkenin doğal gaz ihracatı da artırmıştır. İhracatın artmasıyla ülkeye çok büyük miktarda döviz girişi olmuştur. Ülkeye giren dövizler ülkenin milli parasının değerini yükseltip ihracatı pahalı, ithalatı ise ucuz hale getirmiştir. Yine ihracatın diğer mallara kıyasla ağırlıklı olarak doğal gaz ile yapılması ülkedeki üretimi olumsuz etkilemiştir. Yerel paranın değerlenmesi aynı zamanda ülkedeki sermayenin doğal gaz üretiminde yoğunlaşması Hollanda'nın ithalatını artırmıştır. Böylece ülkenin ekonomik büyümesi ve kalkınması olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu çalışmanın amacı Hollanda hastalığının Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) ülkelerinde yaşanıp yaşanmadığının araştırılmasıdır. OPEC ülkeleri dünya petrol üretiminde önemli bir paya sahiptir. Çalışmada ilk olarak Hollanda hastalığı kavramına ve tarihçesine yer verilmiş ve Hollanda hastalığının ülkelerde yol açtığı ekonomik etkilerden bahsedilmiştir. Hollanda hastalığının makroekonomik etkileri; kaynak dağılımı, harcama, ekonomik büyüme, yoksulluk, enflasyon ve ödemeler bilançosu etkileri başlıklarında ayrı ayrı açıklanmıştır. Ardından OPEC ülkelerinde bahse konu olan Hollanda hastalığının yaşanıp yaşanmadığını anlamak için geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra OPEC ülkelerinin 2017-2021 yıllarındaki petrol ve doğal gaz üretimi, petrol ve doğal gaz ihracatı ile ekonomik büyüme verileri incelenmiştir. Literatür taraması ve istatistiki veriler OPEC ülkelerinde Hollanda hastalığının varlığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *OPEC Ülkeleri Hollanda Hastalığı*

Ekolojik Ayakizi, Ekonomik Büyüme ve Doğrudan Yabancı Sermaye İlişkisinin Uzun Dönemde Ampirik Olarak İncelenmesi

Öğr. Gör. Dr. Soner Künç / *Gaziantep Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Çelik / *Siirt Üniversitesi*

ÖZET

Küreselleşme, ülkeler arası iktisadi ilişkilerin gelişmesi, endüstrileşme, ülkelerin refah seviyelerini arttırma gayesi gibi sebepler uluslar arası yatırım hareketlerini arttırıcı yönde etkiye sahiptir. Fakat bu durum aynı zamanda ekolojik sistemin tahrip olmasını ve çevresel bozulmayı da beraberinde getirebilmektedir. Son yıllarda yapılan araştırmalar dünya genelinde çevresel bozulmaların arttığı, ekolojik dengenin bozulduğu ve çevre kalitesinin giderek azaldığını göstermektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı çevresel bozulmanın nedenleri arasında ülkelere yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkisinin araştırılmasıdır. Çalışmada 1970-2018 yılları arası dönemde Türkiye ekonomisine ait veriler kullanılmıştır. Çevresel kirlilik göstergesi olarak bu konuda en kapsamlı göstergelerden biri kabul edilen ekolojik ayak izi tercih edilmiştir. Ekolojik ayak izinin doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkisinin sınanması için ADF birim kök, ARDL eşbütünleşme ve Hacker-Hatemi-J Bootstrap nedensellik testleri uygulanmıştır. Son olarak değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve etki derecesini gösteren parametre katsayı tahmini yapılmıştır. Elde edilen bulgular ışığında büyüyen ve gelişen Türkiye ekonomisinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında meydana gelen artışların çevre kirliliği ile paralellik gösterdiği ve çevre kalitesinin düşmesi yönünde etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ekolojik Ayak İzi, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, İktisadi Büyüme*

G-20 Ülkelerinde Enflasyon Yakınsaması: Panel Birim Kök Testinden Kanıtlar

Arş. Gör. İbrahim Sezer Belliler / *Harran Üniversitesi*
Dr. Ahmet Demiralp / *Harran Üniversitesi*

ÖZET

Yakınsama kavramı iktisat literatüründe oldukça geniş bir yer kaplayan bir kavram olmakla birlikte ekonometrik tekniklerle de sıklıkla sınanmaktadır. Yakınsamanın en çok incelendiği alan ise milli gelir yakınsaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmalarımız sonucunda enflasyon yakınsamasının hem yerel hem ulusal literatürde çok az çalışmada incelendiğini tespit ettik. Dolayısıyla bu çalışmada literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmak amacıyla enflasyon yakınsaması konu alınmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin merkez bankalarının birçoğu nihai hedeflemesini enflasyon olarak belirlemektedir. Para politikaları belirlenirken enflasyon göstergesinin bu denli önemli olduğu bir konjonktürde ülkelerin enflasyonun birbirine yakınsayıp yakınsamadığının bulunması da büyük önem arz etmektedir. Çalışmamızda G-20 ülkelerinin enflasyon yakınsaması ele alınmıştır. Dünyadaki en büyük ekonomileri simgeleyen G-20 için enflasyonun ne tür bir hareket izlediğinin tespit edilmesi çalışmamızın temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Çalışmamızda G-20'ye üye olan Avustralya, Brezilya, Kanada, Çin, Fransa, Almanya, Hindistan, Endonezya, İtalya, Japonya, Meksika, Rusya, Suudi Arabistan, Türkiye, İngiltere, Amerika, Güney Kore, Güney Afrika ve Avrupa Birliği ülkelerinin ortalaması alınmıştır. Verilerin bulunmasında yaşanılan sorunlar nedeniyle veri seti 1993 yıllına kadar geri çekilmiştir. Bu nedenle 1993-2021 için yıllık veriler kullanılmıştır. G-20 ülkeleri ele alındığı için yakınsama araştırılmadan önce ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığını araştıran testler uygulanmıştır. Yapılan bütün yatay kesit bağımlılık testlerine göre yatay kesit bağımlılığının olmadığını ifade eden temel hipotez reddedilmiştir. Bu nedenle daha güvenilir sonuçların elde edilebilmesi için yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Pesaran (2007) CIPS testi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre G-20 ülkelerinin enflasyonlarının G-20 ortalamasına yakınsadığı tespit edilmiştir. Yatay kesitler bazında ele alınan ülkeler bireysel olarak incelendiğinde ise Avustralya, Fransa, Hindistan, Japonya, Suudi Arabistan, ve İngiltere'nin G-20 ortalamasına yakınsadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Enflasyon yakınsaması, Panel birim kök testi, G-20 ülkeleri*

The User Emotions Triggered in the Effective Marketing of the Ketogenic Diet

Dr. Öğr. Üyesi Murat Fatih Tuna / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Selim Çam / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ABSTRACT

The ketogenic diet, which is beneficial to health and symbolizing a return to individuals' healthy roots in the context of a primitive and healthy diet, has become a research area of interest for the medical world by taking advantage of its many benefits. Individuals who adopt this type of diet have the characteristic of being a profitable and specific niche in terms of nutrition and food market. However, since there is no established literature on the behaviors and perceptions of existing and potential consumers in this market, clear marketing strategies to apply in this market have not yet been identified. These situations make studies aimed at understanding the new and unknown behaviors and perceptions of this consumer group and identifying the factors that will affect the purchasing behavior of individuals within the group important, based on consumer-oriented marketing approach. Therefore, the aim of this study is to identify the emotions triggered in the comments of social media users consisting of individuals interested in the ketogenic diet (or engaged in it). The data analyzed in the study consists of comments made to individuals who produce content about ketogenic nutrition on social platforms. The comments were analyzed using KNIME open source software. As a result of the analysis, it was clearly understood that consumers' utilitarian perceptions of the ketogenic diet were expressed more dominantly than other emotions (fear, curiosity, trust, positivity, and drive action) in the comments. Another remarkable result is the fact that the ketogenic diet raises curiosity in users. It can be seen that negative emotions (such as fear) have the least place in the comments. From this point of view, it was also understood that the comments made regarding the ketogenic diet generally have positive emotions for potential consumers.

Keywords: *Ketogenic Nutrition, Niche Market, Consumer Perceptions, Social Media Platforms*

Kripto Para Piyasasında Şokların Kalıcılığı ve Finansal Balonlar

Dr. Öğr. Üyesi/ Ahmet Tunç / *Şırnak Üniversitesi*

ÖZET

Kriptografik ilkelere dayalı merkezi olmayan bir dijital para birimi olan Bitcoin, son yıllardaki hızlı yükselişi ve sınırlı sayıda arz gibi bazı nitelikleri nedeniyle küresel çapta büyük ilgi uyandırmıştır. Dolayısıyla blok zinciri (blockchain) teknolojisinin temelleri, ekonomik sonuçları ve toplumsal etkileri akademik araştırmaların önde gelen konularından biri haline gelmiştir. Bu çalışma, 2015-2023 dönemine ait haftalık verileri kullanarak Bitcoin (BTC) ve Ethereum (ETH) fiyatlarının zaman serisi özelliklerini ve bu fiyatların sergilediği balon davranışlarını araştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışmada iki aşamalı bir tahmin prosedürü izlenmektedir. İlk aşamada, ilgili serilerin durağanlık ve yapısal kırılma gibi zaman serisi özellikleri incelenmektedir. Bulgular, BTC ve ETH kripto para birimlerinin incelenen dönem boyunca çoklu yapısal kırılmalara maruz kaldığını ortaya koymakla birlikte şokların ilgili seriler üzerindeki etkilerinin geçici olma eğiliminde olduğuna işaret etmektedir. Çalışmanın ikinci aşamasında ise BTC ve ETH serilerindeki ani ve sürdürülemez fiyat artışlarının ardından önemli düzeltmelerin yaşandığı dönemleri belirlemek amacıyla ilgili dijital varlıkların fiyat hareketlerinin sergilediği balon davranışları Phillips vd. (2015) tarafından önerilen GSADF testi kullanılarak incelenmektedir. GSADF test sonuçları, BTC fiyatları için kısa süreli birkaç balon döneminin yanı sıra çoklu balonların oluşturduğu iki ana balon dönemine işaret etmektedir. Bunlardan ilki, BTC fiyatının 1. 000 doları aştığı 2017 Ocak döneminden 20. 000 dolara yaklaştığı Ocak 2018 dönemine, ikincisi ise BTC fiyatının 60. 000 dolara yaklaştığı 2021 yılının ilk yarısına denk gelmektedir. GSADF testi ayrıca, BTC fiyatının 67. 500 dolarla tarihi zirvesine ulaştığı 2021 Aralık ayının ilk haftasına denk gelen dönemi de kısa süreli bir balon dönemi olarak tespit etmiştir. ETH'nin balon davranışları sergilediği dönemlerin büyük ölçüde BTC balonlarıyla örtüştüğü söylenebilir; ancak bu balonların BTC balonlarına kıyasla daha kısa süreli olma eğiliminde olduğu not edilmelidir. Sonuç olarak, politika yapıcıların, kripto para birimlerinde sıklıkla görülen fiyat balonlarıyla ilişkili riskleri yönetebilmek için düzenleyici çerçeveleri yeniden değerlendirmeleri gerekmektedir. Bu çerçeveler, kripto para birimi ekosistemindeki piyasa şeffaflığını, yatırımcı korumasını ve risk yönetimi uygulamalarını geliştirmek için önlemlerin uygulanmasını içerebilir.

Anahtar Kelimeler: *Kripto Para Piyasası, Bitcoin, Ethereum, Fiyat Balonu*

Türkiye'de Uygulanan Enerji Politikalarının İklim Krizi Üzerine Etkileri

Y. L. Öğr. Naşide Ayşina Arslan / *Erciyes Üniversitesi*

ÖZET

Kişiler ve ülkeler için enerji kritik öneme sahip bir kavramdır. Kritik olmasının nedeni bütün rutin faaliyetlerde dahi bu kavrama ihtiyaç duyulmasıdır. Bu sebeple enerji ülkelerin kanunlarca korunmakta ve hükümetler tarafından yönetilmektedir. Enerji arzı, talebi, güvenliği, bu politikalarda düzenlenmektedir. Enerji politikalarının temelinde tahminler bulunmaktadır. Ekosistem içerisinde bulunan bütün canlılar arasında bir denge bulunmaktadır. Bu denge insan elinin değmesi nedeni ile bozulmuş ve bozulmaya devam etmektedir. Bu sorunun en temelinde enerji üretimi için kullanılan fosil atıklar gelmektedir. Diğer insan faaliyetlerinin neden olduğu sera gazı salınımları iklim değişikliğinin oluşmasına, iklim krizinin meydana gelmesine neden olmuştur. Enerji maddelerin sahip oldukları iş yapabilme kapasitesidir. Enerji ülke refahı ile doğrudan ilgili bir kavramdır. Ekonomik kalkınma hesaplamalarında tüm dünyada kullanılan önemli bir kavramdır. Sanayi devrimi sonrasında enerji ihtiyacı ciddi bir şekilde artmıştır. İlgili dönemde yoğun enerjiye ihtiyaç duyulmuş ve o günün koşulları ve teknoloji gereğince fosil kaynaklar tercih edilmiştir. Sanayi devriminden günümüze kadar yoğun enerji kaynakları yenilenemeyen enerji kaynaklarından giderilmiştir. Bu kullanım sonucunda, iklim değişiklikleri ortaya çıkmış ve doğal denge bozulmuştur. Bunların yanında çevre kirliliği, su kirliliği, hava kirliliği ciddi boyutlara ulaşarak küresel bir sorun haline gelmiştir. Çalışmanın temel amacı Türkiye'de uygulanan enerji politikalarının iklim krizine olan etkilerini ortaya koymaktır. Araştırmada bazı konuları daha iyi anlatmak için öncelikle kavramlar anlatılacak daha sonra ise konuya dair yapılmış çalışmalara yer verilecektir. İklim harcamaları kavramı üzerinde durulup ilk öncelikle bu tanım açıklanacak daha sonra ise Türkiye'de enerji politikaları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *İklim krizi, Enerji, Politika*

Türkiye'de Karbon Histerisinin Geçerliliğinin Rals-Lm Birim Kök Testi İle Analizi

Arş. Gör. Kerem Fırat Coşkun / *Atatürk Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Özge Buzdağlı / *Atatürk Üniversitesi*

ÖZET

Günümüzde küresel iklim değişikliği önemli bir sorun haline gelmiştir. İklim değişikliğinin en önemli nedenleri arasında CO_2 emisyonlarının yer aldığı bilinmektedir. Türkiye'nin de dahil olduğu ve 100'den fazla ülkenin imzaladığı Kyoto Protokolü'nde CO_2 emisyonlarının azaltılmasına yönelik hedefler belirlenmiştir. Bu protokole benzer şekilde Paris anlaşması ve Glasgow İklim Paktı gibi uluslararası düzeyde yapılan diğer anlaşmalara rağmen, CO_2 emisyonlarının azaltılması hedeflerine ulaşılamadığı, tam aksine zamanla artış göstermeye devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla bu artış trendi işsizlik histerisi hipotezindeki gibi bir histeri etkisinin varlığı ihtimalini akla getirmektedir. Histeri etkisi ele alınan makroekonomik değişkene gelen şokun etkisinin kalıcı olduğunu diğer bir ifadeyle şokun etkisinin geçmesine rağmen serinin eski denge düzeyine dönememesini ifade etmektedir. Bu çalışmada da CO_2 emisyonları histeri hipotezi açısından ele alınmıştır. Bu amaçla Türkiye'de karbon histerisinin geçerli olup olmadığı araştırılmıştır. Literatürde histeri etkisi birim kök testleri ile analiz edilmektedir. Çalışmada Meng vd. (2017) tarafından geliştirilen kalıntılarla genişletilmiş RALS-LM birim kök testi kullanılmıştır. Bu testin özelliği geleneksel birim kök testlerinin aksine kalıntıların normal dağılıma uymadığı durumları dikkate almasıdır. Analizde 1960-2021 dönemi için metrik ton cinsinden CO_2 emisyon serisine ait yıllık verilerden yararlanılmıştır. Analiz sonuçlarında CO_2 emisyon serisinin durağan olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle Türkiye'de karbon histerisinin geçerli olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla Türkiye'de CO_2 emisyonlarının azaltılması için uygulanan politikaların etkili olmadığı ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: *Karbon Histerisi, RALS-LM Birim Kök Testi, Türkiye*

Finansal Gizlilik ve Vergi Cennetleri

Dr. Gökçe Sinem Erbuğa / *Dokuz Eylül Üniversitesi*

ÖZET

Günümüzde bilgiye erişimin teknoloji ve bilgi teknolojileri sayesinde son derece kolay olması kimi zaman bir takım gizli finansal bilgilerin de kamuoyuyla paylaşılmasına sebep olmaktadır. Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü, vergi kaçaklığı ile mücadelede ülkeler arasında gerçekleştirilen bilgi paylaşımlarının küresel finansal gizlilik oranını ve kaçakçılığı azaltarak bunun sonucunda da şeffaflığı artırdığı görülmektedir. Vergi kaçakçılığıyla mücadele ayrıca vergi cennetlerinin tekrar dünya genelinde gündeme gelmesine neden olmuştur. Bunun sebebi gerek hesap sahiplerini gizli tutan gerekse de bu kişilerin sahip oldukları servetlerini kamuoyundan saklamaya yardımcı olan vergi cennetlerinin vergi ve finansal konularda şeffaflığı ortadan kaldırmasıdır. Ayrıca vergi cennetlerinin gerek düşük vergi oranlarına sahip uygulamaları gerekse de sağladığı vergi avantajlarının yabancı yatırımcılar tarafından vergiden kaçınmak amacıyla sıklıkla tercih edilmesine imkân vermektedir. Özellikle küreselleşmeyle beraber ülkelerin milli sermayeleri vergi avantajı sunan ülkelere doğru kayabilmekte; bu durum ise ülkelerin potansiyel vergi gelirlerini kaybetmelerine ve vergi rekabetinde haksız rekabet yaratılması sonucunda geriye düşmelerine neden olmaktadır. Söz konusu bağlamda yapılan bu çalışmada vergi cennetleri finansal gizlilik olgusu üzerinden kuramsal olarak ele alınmıştır. Çalışmada finansal gizlilik endeksi baz alınarak ülkelerin mevcut durumları değerlendirilmiş ve finansal gizlilik-vergi cenneti ilişkisi teorik olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Finansal gizlilik, finansal gizlilik endeksi, vergi cenneti, kara para aklama*

Kredi Temerrüt Takas Primi Volatilitesi ve Seçilmiş Makroekonomik Değişkenlerle Olan İlişkisi: Türkiye Örneği

Dr. Mustafa Çevik / *Bağımsız Araştırmacı*
Doç. Dr. Dilek Şahın / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Kredi temerrüt takası (CDS), bir kredinin geri ödenmemesi durumunda belirli bir tutar karşılığında alacaklı tarafı koruma altına alan türev aracıdır. CDS'ler piyasa katılımcılarının yakından takip ettiği risk göstergesi olmakla birlikte yatırımcılara ülkelerin kredibilitesi hakkında bilgi vermektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin 2004-2022 dönemi için ülke kredi temerrüt takas primlerinin volatilitesini inceleyerek seçilen bazı makroekonomik değişkenler (BİST-100, dolar kuru, faiz, enflasyon) arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu bağlamda, çalışmada ARMA(3, 3)-GJR GARCH (1, 1) modeli ile volatilite modellemesi yapılmış, ardından ARDL sınır testi uygulanmıştır. Analiz bulgularında sisteme gelen şokların volatiliteye olan etkisini gösteren direnç düşük çıkmıştır. Asimetri katsayısı kaldıraç etkisinin olmadığını göstermiştir. Seride yapısal kırılma olma durumu göz önüne alınarak Varyansta Kırılma testi yapılmış ve dört tane kırılma tarihi belirlenmiştir. Kırılma tarihlerinin varyans denkleminde dâhil edildiği modelin geçersiz çıkması nedeniyle katsayılar yorumlanmamıştır. ARDL sınır testi sonucunda CDS primleri ile ele alınan makroekonomik değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin olduğu görülmüştür. Kısa ve uzun dönem itibariyle ülke risk primleri üzerinde en yüksek etki gücünün BIST-100 değişkenine ait olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca uzun dönemde fiyatlar genel düzeyinden kaynaklı şoklar, ülke CDS'lerini pozitif yönde etkilemektedir. Kısa dönemde ise açıklayıcı değişkenlerden ülke CDS'leri üzerine çeşitli gecikmelerden anlamlı etkiler bulunmaktadır. Kısa dönem sonuçları ile bulunan hata düzeltme katsayısına göre bir önceki dönemde oluşan şokun neden olduğu dengesizliğin %26'lik kısmı cari dönemde kapanarak uzun dönemdeki dengesine doğru tekrar gelmektedir. Cusum Testi sonuçlarına göre ise kurulan ekonomik modelde değişkenlerin incelenen dönem boyunca istikrarlı bir seyir izlediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kredi Temerrüt Takas Primi, GJR-GARCH Modeli, Volatilite, ARDL Sınır Testi*

J Schwartz Değer Kuramına Göre Kişilerin Değer Tipleri E-Ticaret Tüketici Davranışlarını Etkilemekte Midir?

Merve Gülaç / *Bursa Teknik Üniversitesi*
Doç. Dr. Mevlüt Camgöz / *Bursa Teknik Üniversitesi*

ÖZET

Bu çalışmada tüketici davranışını etkileyen psikolojik etmenlerden değer kuramının e-ticaret tüketim davranışını nasıl etkilediği incelenmektedir. Tüketicinin satın alma davranışının etkileyen çok sayıda faktör bulunmakta olup, bu çalışma kişilik kavramı üzerinden Schwartz değer kuramı ile tüketicileri on alt sınıfa ayırarak alışveriş yapma sıklığı ve alışveriş yapma tutarları ile ilişkisini incelemektedir. Toplanan verilerin değerlendirilmesinde korelasyon ve regresyon analizi yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma verileri; X, Y ve Z kuşaklarına basit rastgele örnekleme yöntemi ile anket uygulanarak elde edilmiştir. Ankette demografik ve bağımlı değişkenlerle birlikte kişilerin değer tiplerinin belirlenmesi için Portre Değerler Anketi kullanılmıştır. Veri toplama aşamasında 294 katılımcıya ulaşılmış olup, katılımcılardan 8 tanesi e- ticaret uygulamalarını tercih etmediği için analize dahil edilmemiştir ve analizlere 286 katılımcı üzerinden devam edilmiştir. Çalışmanın temel hipotezi kişilerin değer tiplerinin e-ticaret satın alma davranışları üzerinde etkisi olmadığı şeklindedir. Örneklemin ağırlıklı olarak Y kuşağından oluşan, ayda birkaç kez e-ticaret uygulamalarını kullanan ve 1. 000 TL ile 4. 000 TL arasında aylık ortalama harcama alışkanlıklarına sahip kişilerden oluştuğu gözlenmiştir. Çok değişkenli regresyon analizi sonuçlarına göre güç ve geleneksellik değişkenleri alışveriş sıklığı ve tutarı değişkenleri üzerinde açıklayıcılık gücüne sahiptir. Analiz sonuçlarına göre güç değerinin alışveriş tutarı üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Aynı şekilde alışveriş sıklığı değişkeni ile de güç ve geleneksellik değişkenleri pozitif yönlü bir ilişki içerisindedir. Bu durum güç değerine sahip kişilerin sosyal statü, insanlar ve kaynaklar üzerinde baskınlık kurma istekleri ile ilişkilendirilmiştir. Geleneksellik değişkenine sahip kişilerin; kültürel normlara uyma, saygı ve bağlılıkları kişilerin yeni tüketim davranışına uyum içerisindeki tutumlarıyla bağımlı değişken olan alışveriş sıklığında pozitif yönde ilişki ile ilişkilendirilmiştir. Araştırma sonucunda kişilerin değer tiplerinin e-ticaret tüketici davranışları üzerinde sınırlı ölçüde etkide bulunduğu kanısına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Schwartz Değer Kuramı, E-Ticaret, Tüketim Davranışı, X, Y ve Z Kuşakları*

Türkiye Ekonomisinde Para Arzı ve Enflasyon İlişkisinin Araştırılması

Prof. Dr. Zekai Özdemir / *İstanbul Üniversitesi*
Doç. Dr. İlkay Noyan Yalman / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Şerife Merve Koşaroğlu / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Ekonomik istikrarın sağlanmasında, fiyat istikrarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Yüksek enflasyon, oluşturduğu olumsuz etkiler nedeniyle ekonomik istikrarın bozulmasında büyük rol oynamaktadır. Bir ülkede oluşan enflasyonist sürece neden olan faktörlerin doğru bir şekilde anlaşılması ve uygun politikalarla müdahale edilmesi gerekmektedir. İktisat literatüründe, enflasyon olgusunu açıklamaya çalışan farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan birisi enflasyonu tamamen parasal bir olgu görürken; diğer yaklaşımlarda, enflasyonun para arzındaki artıştan ziyade başka nedenlerden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Türkiye ekonomisi uzun yıllar yüksek enflasyon sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla, fiyat istikrarı bazı dönemlerde sağlanırken, diğer dönemlerde sağlanamamıştır. 2000'li yıllara yüksek enflasyon problemiyle başlayan Türkiye'de, fiyat istikrarını sağlamak üzere enflasyon hedeflemesi rejimine geçilmiştir ve çeşitli tedbirler uygulamaya başlamıştır. Alınan bu tedbirlerin uluslararası konjonktürün olumlu etkileriyle birleşmesi enflasyon oranının düşmesini destekleyerek, fiyat istikrarının sağlamasında önemli rol oynamıştır. Ancak ilerleyen yıllarda yapısal reformlara devam edilmemesi ve küresel finans krizinin neden olduğu olumsuzluk başta olmak üzere ortaya çıkan gelişmeler, enflasyonun hedeflenen düzeyden sapmasına neden olmuştur. Bu çalışmada, Türkiye'de açık enflasyon hedeflemesinin uygulandığı süreçte para arzı ve enflasyon arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmada 2006:01-2023:04 dönemi aylık verileri kullanılmıştır. Parasal büyüme değişkenini temsilen M2 para arzı büyüklüğü, enflasyon değişkenini temsilen tüketici fiyat endeksi ve kur değişkenini temsilen reel efektif döviz kuru kullanılmıştır. M2 para arzı değişkeni logaritmik dönüşüme tabi tutularak modele dahil edilmiştir. Veriler TCMB EVDS'den elde edilmiştir. Eşbütünleşme testi sonucunda, enflasyon, para arzı ve reel efektif döviz kuru arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı kabul edilmiştir. Nedensellik testi sonucunda ise para arzından TÜFE'ye doğru ve döviz kurundan TÜFE'ye tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Ayrıca reel efektif döviz kuru ve para arzı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Elde edilen sonuçlar, Türkiye'de parasal büyüklüklerin para politikası yapıcılara bilgi sağlayabileceğini kanıtlar yönde olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Enflasyon, Para Arzı, Türkiye Ekonomisi*

Türkiye'de Göçmenlere Yönelik Sağlık Harcamalarının Kamu Harcamalarına Etkisi

Dr. Öğr. Üyesi Yalçın Yalman / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Y. L. Öğr. Özge Özkoçak / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Göç, insanların kalıcı veya geçici olarak yerleşmek amacıyla bir coğrafi bölgeden başka bir yere taşınmasıdır. Göçün nedenleri ekonomik, sosyal, politik ve çevresel faktörler dahil olmak üzere çok çeşitli olabilir. Göç, iç göç, uluslararası göç, gönüllü göç, zorunlu göç ve mevsimlik göç gibi çeşitli biçimlerde olabilir. Ülke sınırları içerisinde gerçekleşen göçler içgöçleri, sınırlar arası olan göçler ise uluslararası göçleri ifade etmektedir. Öte yandan insanların daha iyi şartlarda yaşamak için yaptıkları göçe gönüllü göç, doğal afetler ve savaş gibi yaşadıkları coğrafyadan mecburi olarak ayrılmalarıyla oluşan göçe ise zorunlu göç denilmektedir. Türkiye yaklaşık son 10 yıldır çeşitli ülkelerden yoğun göçler almaktadır. Özellikle Suriye'de 2011 yılında başlayan iç savaş sonucu kitlesel akınlarla büyük göçler yaşanmıştır. Bu göçler özellikle bölgedeki ülkelerin kamusal hizmet politikaları konusunda etkilenmesine sebep olmuştur. Coğrafi yakınlığı ve uyguladığı açık kapı politikasıyla Türkiye bu durumdan en çok etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Suriyelilerin sayısı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün 19. 04. 2023 tarihli verilerine göre 3. 411. 029'dur. Bu nedenle mültecilere yönelik güvenlik, barınma, eğitim, sağlık gibi kamu hizmetlerinden faydalanmalarının sağlanması temel ihtiyaçları karşılamakla beraber yeni politikalar oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Göçmenler genellikle dil engeli, sigorta eksikliği ve sağlık sistemine aşina olmama gibi çeşitli nedenlerle sağlık hizmetlerine erişimde önemli zorluklarla karşılaşmaktadır. Bununla birlikte, göçmenlere yönelik sağlık harcamalarının kamu harcamaları üzerindeki etkisi, ilgili çeşitli faktörlerin incelikli bir şekilde anlaşılmasını gerektiren karmaşık bir konudur. Bir yandan, göçmenlere yapılan sağlık harcamalarının kamu harcamaları üzerinde önemli bir etkisi olabilir. Göçmenler, özellikle belgesiz olanlar veya sağlık sigortasına sınırlı erişimi olanlar, birincil bakım kaynakları olarak halk sağlığı hizmetlerine güvenebilirler. Bu, bakım talebini karşılamakta zorlanabilecek kamu sağlık sistemlerine önemli bir yük getirebilir. Ülkeye gelen düzenli ya da düzensiz göçmenlerin yaşam şartları ve geçim seviyeleri oldukça farklı görünümler sunmuştur. Sağlık politikalarının bu alanda geliştirilmesi, mevcut duruma ilişkin yeni politikalar oluşturulması, politikaların uygulanması kamu sağlığı ile yakından ilişkilidir. Suriyeli göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişimi Geçici Koruma Yönetmeliği'nin 27. Maddesinde düzenlenmiş, TBMM Göç ve Uyum Raporu'na göre ise Aralık 2017 yılı itibari ile 3, 4 milyon geçici koruma altındaki Suriyeliler için 30 milyar dolarlık bir harcama yapılmıştır. Elbette kayıt altına alınmamış harcama kalemlerinin de olduğu göz önüne alındığında bu harcamanın daha fazla olacağı ifade edilebilir. Bu çalışmanın amacı; 2011 yılından itibaren kitlesel göç akınıyla Türkiye'ye gelen mültecilere bugüne kadar sunulan sağlık hizmetleri ve buna bağlı harcamaların resmi verilerle durum analizinin yapılması, ekonomik sonuçlarının incelenmesi ve politika önerilerinde bulunulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: *Göç, Göçmen, Mülteci, Kamu Harcamaları*

Türkiye'de İhracata Dayalı Büyüme Modeli Üzerine Ampirik Bir Uygulama: 2013-2023 Örneği

Dr. Öğrt. Üyesi Engin Dursun / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararla ihracata dayalı endüstrileşme stratejisini benimseyen Türkiye, bu strateji gereği belirlediği makroekonomik hedeflere ulaşmak için yıllar içinde önemli değişimler geçirmiştir. Bu değişimlerle emek yoğun yatırımların artırılması, imalatçı sektörlerde rekabetin artırılması, piyasadaki kurumların reformlarla dönüşümü amaçlanmıştır (Durmuş, 2007). Yapısal dönüşümlerin ihracatta, sermaye yatırımlarında, endüstrilerin teknoloji düzeylerinde, istihdamda, özetle dış ticaretin çarpan etkisiyle birlikte ekonomik büyümeye pozitif katkıları olduğu yönünde çalışmalar bulunmaktadır (Ayvaz Güven, 2021). 2008 Küresel Finansal Kriz sonrasında Kasım 2008 – Eylül 2012 döneminde Türkiye parasal genişleme sürecine girmiş, 2013 yılından itibaren küresel bazda dengelerin değişmesi ile ülkelerin farklı büyüme performansları nedeniyle uyguladıkları politikalarda değişiklik göstermeye başlamıştır.

Çalışmada Küresel Finansal Krizin etkilerinin azalmaya başladığı dönem olan 2013 yılından itibaren ihracata dayalı büyüme modelinin Türkiye için geçerliliği araştırılmaktadır. Bu amaçla Türkiye'nin 2013:01 – 2023:02 dönemine ait ihracat değeri, ithalat değeri ve sanayi üretim endekslerine (SÜE) ait aylık veriler TCMB EVDS'den elde edilerek bir dizi teste tabi tutulmuştur. Çalışmada ADF (1981) ve PP (1988) Birim Kök Testleri, Johansen (1988, 1990) Eşbütünleşme Testi, Toda-Yamamoto (1995) ve Bootstrapa Dayalı Hacker- Hatemi J (2005, 2006) Granger Nedensellik Testleri, FMOLS, DOLS, CCR eşbütünleşme katsayı tahminleri ve Balcılar vd. (2010) Bootstraplı Kayan Pencereler Nedensellik Testleri kullanılmıştır. Elde edilen test sonuçlarına göre uzun dönemde SÜE, ihracat ve ithalat değişkenleri arasında anlamlı bir eşbütünleşmenin olduğu görülmektedir. Balcılar vd. (2010) Kayan Pencereler Nedensellik Testine göre 2014 (05), 2015 (01-09), 2016 (01-07), 2016 (10-11), 2017(03), 2018 (11) – 2019 (05), 2019 (08), 2019 (10), 2022 (01-04), 2022 (10) – 2023 (02) arası dönemde ihracattan SÜE'e doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca aynı teste göre 2020 (05-06), 2022 (02- 04) döneminde de SÜE'den ihracata tek yönlü nedensellik olduğu bulguları elde edilmiştir. Son olarak katsayı tahmin yöntemlerine göre ihracattaki %1'lik bir artışın SÜE'de FMOLS'a göre %0, 98, DOLS'a göre %0, 96, CCR'a göre %0, 99'luk bir artışa neden olacağı, ithalattaki %1'lik bir artışın SÜE'de FMOLS'a göre %0, 29, DOLS'a göre %0, 29, CCR'a göre %0, 30'luk bir azalmaya neden olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ekonomik Büyüme, İhracat, Nedensellik Analizleri*

Lojistikte Dış Kaynak Kullanımının İşletmelerin Maliyetine Etkisi

Dr. Öğr. Üyesi İrem Pelit / *Çağ Üniversitesi*

ÖZET

Küreselleşmenin ve teknolojideki hızlı gelişmelerin etkisiyle, işletmeler rekabetçi bir ortamda varlıklarını sürdürmek için maliyet avantajına sahip olmak zorundadır. Bu avantaj, işletmelerin ayakta kalmasına ve büyümesine yardımcı olmaktadır. Günümüzde, işletmeler piyasadaki yoğun rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmek için daha ucuz, daha kaliteli ve daha hızlı hizmet sunmak zorundadır. Bu gereklilikleri yerine getirebilmek için işletmeler, esnek ve verimli bir yapıya sahip olmalıdır. Ancak, mal ve hizmet üretim süreçlerinin tamamını işletmenin bünyesinde gerçekleştirmek, günümüz piyasa koşullarında rekabetçi olmak, teknolojik yeterliliğini korumak, uzman işgücünü elde tutmak ve düşük maliyet seviyelerine ulaşmak için yeterli değildir. Bu nedenle, işletmelerin dış kaynak kullanımına yönelmeleri gerekmektedir. Üretim ve dağıtım fonksiyonları hem yerel hem de uluslararası işletmeler için önemli bir rol oynamaktadır. Bu fonksiyonların önemli bir ara yüzü olan lojistik kavramı da giderek daha önemli hale gelmektedir. Ülkeler, lojistik alanında kendilerini geliştirmek, çalıştırmak ve hatta birbirleriyle rekabet etmek için çaba sarf etmektedirler. Lojistik sektörü de bu bağlamda hızla gelişmekte ve kalitesini artırmaktadır. Bugün işletmeler, uzmanlık alanları dışındaki operasyonel süreçlerinde maliyetleri azaltmak için dış kaynak kullanımına daha fazla başvurmaktadırlar. Bu eğilim, özellikle firmaların lojistik faaliyetlerinde %15'e kadar varan bir maliyet tasarrufu sağlamak amacıyla dış kaynak kullanımına yönelmelerine neden olmaktadır. Dış kaynak kullanımı, işletmelerin kendi uzmanlık alanlarına odaklanarak rekabet avantajı sağlamalarına olanak tanıyan bir stratejidir. Bu stratejinin temel amacı, işletmelerin kendi alanlarına odaklanmalarını sağlamak ve bu alanda uzmanlaşmalarını teşvik etmektir. Kendi uzmanlık alanları dışındaki faaliyetleri ise, kalite standartlarına uygun bir biçimde, bu alanda uzmanlaşmış başka işletmeler aracılığıyla gerçekleştirilir. Lojistik sektöründe dış kaynak kullanımı faaliyetleri genellikle "üçüncü parti lojistik hizmetleri" olarak adlandırılır. Bu hizmet sağlayıcılar ve dış kaynak hizmeti alan işletmeler arasındaki iletişim oldukça önemlidir. Hizmet sağlayıcı firmalar, dış kaynak hizmeti verdikleri işletmelerle eşgüdümlü bir şekilde çalışmalı ve müşterilerinin pazarlama stratejilerini gerçekleştirmek için çaba göstermelidirler. Dış kaynak kullanımı, herhangi bir sektördeki işletmeler için maliyetleri azaltmak amacıyla oldukça önemli bir stratejidir, özellikle lojistik sektöründe daha da büyük bir öneme sahiptir. İşletmelerin uzmanlık alanları dışındaki operasyonel süreçlerini dış kaynak hizmet sağlayıcılarına devretmesi hem verimliliği artırır hem de maliyetleri düşürür. Elleçleme, paketleme, depolama, ambalajlama, sigortalama gibi özel faaliyetlerde kendi bünyesinde eleman yetiştirmek yerine, bu faaliyetleri uzmanlaşmış 3PL (Üçüncü Taraf Lojistik) hizmet sağlayıcılarından temin etmek, işletmelere ciddi yararlar sağlayacaktır. Bu sayede, işletmeler kendi uzmanlık alanlarına odaklanırken, lojistik faaliyetlerini kaliteli bir şekilde gerçekleştirebilirler. Bu da işletmelerin hem rekabet avantajı elde etmesini sağlar hem de ülke ekonomisi için olumlu bir etki yaratır. İşletmelerin dış kaynak kullanımına yönelmesi, pek çok avantajın yanı sıra dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Bu dezavantajlar hem işletmelerin kendisinden hem de dış kaynak sağlayıcı firmalardan kaynaklanabilir. Dolayısıyla, lojistik faaliyetlerde dış kaynak kullanımı gibi stratejik bir iş birliği doğru za-

manda, doğru yerde ve doğru kişilerle gerçekleştirilmeli ve yönetilmelidir. Dış kaynak kullanımı, işletmelerin uzmanlık alanlarına odaklanmasına imkan sağlayarak, verimliliği ve maliyet tasarrufunu arttırmaktadır. Ancak, hangi alanlarda/departmanlarda dış kaynak kullanılacağı ve sebepleri belirlenerek, olası dış kaynaklar ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmeli ve fayda-maliyet analizi yapılmalıdır. İşletmenin ihtiyacını karşılayabilecek en uygun dış kaynak sağlayıcının seçimi de büyük önem taşımaktadır. Dış kaynak kullanımı sürecinde kesintisiz bir iletişim ağı ve hizmet kalitesinin sürekli olarak kontrol edileceği bir kontrol mekanizması kurulması gerekmektedir. Bu sayede, işletmelerin lojistik faaliyetlerinde dış kaynak kullanımı, stratejik bir iş birliği olarak yönetilerek ciddi risklerin bölüşüldüğü bir işlem haline dönüştürülebilir.

Anahtar Kelimeler: *Lojistik, Dış Kaynak Kullanımı, İşletme, Maliyet*

A Comparison Of The APEC Countries From Macroeconomic İndicators Perspective Through The Clustering Analysis

Doktora Öğr. Sara Moujahıd / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Y. L. Öğr. Najibul Kashem / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ABSTRACT

During the last two decades, the entire world has witnessed fast changes in the economic scenario. Now, more than before, it's essential to analyze the economic situation through solid indicators able to prospect the actual economic position of the countries. To this intent, this paper compares macroeconomic indicators which provide valuable information about the health and performance of an economy. In particular, this study examines the APEC countries from the perspective of seven macroeconomic indicators: Real interest rate, Real GDP, Unemployment rate, Foreign direct investment, Exchange rate, Trade deficit, and Inflation rate. The observed data is related to the performance of the APEC countries during the years 2010 and 2019. The data from the World Bank Database were analyzed using the clustering method. According to the findings, the countries have been allocated into different clusters based on their performance for each observed year.

Keywords: *Macroeconomic Indicators, Economic performance, APEC, Clustering Analysis*

BRICS-T Ülkelerinde Bilgi İletişim Teknolojilerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi

Dr. Öğr. Burcu Keklik / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Y. L. Öğr. Najibul Kashem / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Günümüzde telekomünikasyon hizmetlerinin dijitalleşmesi ile dijital verilerin ve bilginin iletimi olanaklı hale gelmiş; dolayısıyla bilgi teknolojileri ile iletişim teknolojileri iç içe geçmiştir. Bilgi iletiminin hızlı ve güvenli sağlanabiliyor olması üretim yöntemlerinde yaşanan değişimlerin kolaylıkla aktarılmasını sağlamıştır. Gelişmiş ülkelerin tecrübesi ve bilgi ekonomisi unsurlarının hızla gelişmesi nedeniyle bilgi ekonomisi kavramı, özellikle ekonomilerini büyütmek ve refahlarını artırmak isteyen gelişmekte olan ülkeler tarafından en çok üzerinde durulan konulardan biri haline gelmiştir. Bu sebeple bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin ekonomik sistem üzerindeki etkileri yadsınamaz boyuta ulaşmıştır. Buradan hareketle Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin Güney Afrika (BRICS) ülkeleri ve Türkiye için 2000- 2021 dönemi verileri kullanılarak ekonomik büyüme ve bilgi iletişim teknolojileri arasındaki ilişkinin panel veri analiz yöntemi ile incelenmesi amaçlanmıştır. Elde edilen sonuçlar panel genelinde ve ülkeler bazında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Bilgi İletişim Teknolojileri, Ekonomik Büyüme, Panel Veri Analizi*

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türkiye Üzerindeki Etkilerinin Analizi

Doktorant Ahmet Turan Şahin / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Sanayi devrimi ile birlikte ivme kazanan bilgi teknolojileri ulaşım, iletişim ve ticaret alanında hızlı değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bu gelişmelerle birlikte uluslararası mal ve sermaye hareketleri bu süreç içerisinde gelişme göstermiştir. Ülkeler; bu sürece daha iyi adapte olabilmek ve yerel unsurlarla beraber ekonominin tüm ihtiyacını karşılamak için dış sermaye ye ihtiyaç duydular. Bu ihtiyaçlar doğrultusunda ekonomilerini dış piyasalara açarken, iç piyasalarda da çeşitli düzenlemeler yaptılar. Ülkeler genelinde yaşanan bu gelişmeler finansal anlamda dünyayı küçük bir köye dönüştürmüştür. Bu gelişmeler neticesinde mal ve hizmet çeşitliliği, standartları değişmiş ve tüketim ulusallıktan çıkıp uluslararası hale gelmiştir. Uluslararası mal ve hizmet ticaretinin artmasıyla beraber daha da serbestleşmeye başlayan finansal serbestleşmenin bir parçası olarak sermaye hareketlerinde de görülür bir şekilde başlayan serbestleşme 1980'li yıllarda tüm dünya da büyük bir hızla yayılmıştır. Küreselleşmenin etkisiyle beraber uluslararası üretim ve yabancı yatırımlar ivme kazanmıştır. Bu bakımdan ekonomik hedefine daha kolay ulaşmak isteyen, teknolojik yapısını daha da güçlendirmek isteyen, sermaye hareketliliğini artırmak isteyen ve işgücü piyasasında istihdam sıkıntısı yaşamak istemeyen ülkeler doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına başvurmuştur. Ekonomik olarak birçok açığı bulunan Türkiye için ekonomiye kazandırılacak Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada Türkiye de yapılan ve Türkiye'nin yapmış olduğu yatırımların ekonomik katkıları, ülke ekonomisinde ki sektörel dağılımı, dünya ekonomisi içerindeki konumu ve yapılan yatırımların sağlamış olduğu istihdamın ekonomi içerindeki payı ve en çok yatırım yapılan alanlar sayısal verilerle sunularak Türkiye ekonomisinin yatırım pozisyonu bakımından durumu belirtilmiştir. Sonuç olarak Türkiye'de büyümenin arttığı dönemlerde yabancı yatırımların artma eğiliminde olduğu, dünya sıralamasında ki payının genel itibariyle %1 in altında kaldığı görülmektedir. Küresel kriz dönemlerinde ve iç politik kargaşa dönemlerinde yatırım pozisyonunun azalmakta olduğu görülmüş ve en çok yatırım alan ve yurtdışı yatırım yapılan sektörün finans ve sigorta faaliyetleri olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Finans, Yatırım, Yabancı Sektörler*

Feldstein-Horioka Hipotezinin Yükselen Ülke Ekonomilerde Test Edilmesi: Fourier Panel Eşbütünleşme Analizi

Öğr. Gör. Dr. Fatih Yeter / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*

ÖZET

Ekonomik büyümenin önemli belirleyicilerinden biri olarak yatırımların finansmanı yurtiçi tasarruflar dışında dış tasarruflara olan bağımlılığı da artan küreselleşme ile önemli bir husus olduğu görülmektedir. Çalışma literatürde Feldstein ve Horioka (1980) çalışması ile ortaya konan yatırım-tasarruf arasındaki güçlü ilişki olduğu hipotezini test etmekte ve bu ilişkinin zayıfladığına ilişkin ampirik bulguları artan küreselleşme olgusunu dikkate alarak yeniden almaktadır. Bu ilişkinin araştırılmasında kritik öneme sahip olan yükselen ekonomiler çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmada yapısal değişimleri modele içsel olarak yerleştiren Fourier panel eşbütünleşme testi ve nedensellik analizleri yapılmıştır. Sonuçlar yükselen ekonomi ülkelerinde küresel kapitalist iktisadi sisteme entegrasyon derecesi arttıkça yatırım tasarruf ilişkisinin zayıfladığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Feldstein-Horioka Hipotezi, Yükselen Ülke Ekonomileri, Fourier Yaklaşımı, Panel Eşbütünleşme*

G-20 Ülkeleri Arasında İşsizlik Yakınsamasının Fourier Panel Birim Kök Testi İle İncelenmesi

Dr. Ahmet Demiralp / *Harran Üniversitesi*
Arş. Gör. İbrahim Sezer Belliler / *Harran Üniversitesi*

ÖZET

Üretimin tam istihdam kapasite düzeyinde çalışabilmesi, ülkenin kaynaklarını tam verimlilikle kullanabilmesi en önemli makro ekonomik göstergelerin başında gelmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin nezdinde tam istihdam düzeyi hiçbir kaynağın atıl durumda olmadığını göstermektedir. Gelişmiş ülkeler için ise işsizliğin doğal düzeyde tutulması sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması açısından önemlidir. Yakınsama kavramı iktisat literatüründe farklı alanlarda sıklıkla kullanılan bir kavram olarak araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Sıkça tartışılan gelir yakınsaması; gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere kıyasla daha yüksek büyüme oranlarına sahip olduğu ve bir süre sonra gelişmiş ülkelerin gelir seviyelerine ulaşma potansiyeli olarak tanımlanmaktadır. Fakat literatürde işsizliğin yakınsama hipotezi çerçevesinde ele alındığı oldukça az çalışma mevcuttur. Dolayısıyla literatürdeki eksikliğin giderilmesi adına bu çalışmada G-20 ülkelerin işsizlik düzeyleri yakınsama hipotezi çerçevesinde ele alınacaktır. Çalışmada G-20 üye ülkelerin 1991- 2022 yılları arasındaki işsizlik oranlarını kapsayan panel veri seti kullanılmıştır. G-20 ülkelerinin işsizlik yakınsamasının tespit edilebilmesi için Bahmani-Oskooee (2014) Fourier panel birim kök testi uygulanmıştır. Kullanılan birim kök testi hem yatay kesit bağımlılığına hem de yapısal kırılmalara izin vermesi yönünden güncel ve güçlü bir yöntemdir. Test sonuçlarına göre G-20 ülkelerinin bazılarının yakınsama davranışı gösterdiğini ifade eden heterojen alternatif hipotez reddedilememiştir. Ayrıca yumuşak geçişlerin anlamlılığını sınayan F testi sonuçlarına göre Çin, Güney Kore, Arjantin hariç diğer tüm ülkelerin Fourier terimleri anlamlı bulunmuştur. Çalışma sonuçlarına göre Brezilya Fransa, Almanya, Hindistan, İtalya, Japonya, Suudi Arabistan ve Güney Afrika'nın işsizlik oranları G-20 ortalamasına göre yakınsama davranışı gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İşsizlik yakınsaması, G-20 ülkeleri, Fourier Panel birim kok testi*

Osmanlı İmparatorluğu'nda Deniz Ticaretinin Regülasyonu: Tüccar Sefinelerinin Boğazlardan Huruclarına Dair Tanzim Olunan Bir Nizamname

Dr. Öğr. Üyesi Metehan Şahin / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*
Doç. Dr. Türker Şimşek / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşundan itibaren ticaretin geliştirilmesine önem vermiş; bu doğrultuda gerek kara gerekse deniz yoluyla yapılan ticarette birtakım kontrol ve denetim araçları kullanmıştır. Bilindiği üzere, ülkelerin dış ticarete konu mallarını kendi bayraklarına sahip gemilerle taşımaları, elde edilecek iktisadi menfaatin milli ekonomilerine aktarılmasına imkân tanımaktadır. Ancak 19. yüzyıldan itibaren yabancı gemilerin Osmanlı deniz ticareti ve ulaşımındaki ağırlıkları gittikçe artmış; sözü edilen kazanımların İmparatorluk ekonomisine katkısı sağlaması daha zor bir hale gelmiştir. Bu durumda İmparatorluk yöneticileri, konuyla ilgili birtakım düzenlemeler yapmak mecburiyetinde kalmıştır. İzn-i Sefine olarak adlandırılan bu regülasyon aracı; kara yollarında alınan mürur tezkiresine benzer biçimde bilhassa İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından geçecek gemilere gidiş ve dönüşlerini serbestçe yapabilmeleri adına tevdi edilen bir ruhsatı ifade etmektedir. Taşınacak malların cinsi ve miktarının yanı sıra geminin adı, gemi reisinin kim olduğu ve geminin hangi limandan yüklenip nereye varacağı gibi tafsilatlı bilgilerin yer aldığı bu izin belgelerinin Rusya, Avusturya, Fransa ve İngiltere gibi devlet tüccarlarına verildiği bilinmektedir. İzni Sefinelerin uygulanış şekli, başka bir deyişle yabancı ticaret gemilerinin statüleri genellikle o devletlerle yapılan anlaşmalarla belirlenmekte; gemilerin uyması beklenen kurallar nizamnameler vasıtasıyla tanzim olunmaktadır. Yapılan çalışmada, tarihi kesin olarak belirlenememekle birlikte 19 yüzyıla ait olduğu tahminde edilen, tüccar gemilerinin Boğazlardan çıkış işlemlerine dair tanzim olunan bir nizamnamenin tercüme sureti ele alınmaktadır. Nizamnamede; Osmanlı ve ecnebi tüccarların Karadeniz ve Akdeniz'de hangi saatte olursa olsun geçiş yapabilecekleri, izn-i sefinelerini ödemeksizin geçiş yapmak isteyenlerin tevkif olunabileceği, ticaret güzergâhına göre geçiş harçlarını başka bir limanda ödeyebilecekleri ve izn-i sefinelerin miktarı gibi bilgiler paylaşılmaktadır. Osmanlı'nın kendi sınırları içerisindeki deniz ticaretinde, varlığını daha etkin biçimde ortaya koymaya yönelik çabalarının gözlemlendiği bir dönemde hazırlanan böyle bir nizamname tercümesinin konuyla ilgili literatüre katkı yapacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Basını, Klasik İktisat, Biyografi, Liberalizm*

Yapısal Sorunlar Çerçevesinde Türkiye'de Tarım Sektörü ve Gıda Arz Güvenliği Üzerine Bir İnceleme

Prof. Dr. İlhan Eroğlu / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*
Cansu Tuğba Cırıkcı / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*

ÖZET

Türkiye'de tarım, istihdam, ihracat ve ulusal gelire yaptığı katkı ile önemli bir sektördür. Tarım sektörünün stratejik bir öneme sahip olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Nüfusun artmasıyla birlikte gıda ihtiyacının karşılanması ve gıda güvenliğinin sağlanması gibi hususlar tarım sektörünün önemini artırmıştır. Bu hususlar nedeniyle gıda arz güvenliğinin sağlanması zorunlu hale gelmektedir. Gıda arz güvenliğinin sağlanmasının öneminden dolayı tarım sektörü, devlet tarafından desteklenen ve korunan bir sektör haline gelmektedir. Tarım sektörünün uygun politikalarla devlet tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Bu politikalar tarım sektörü ve gıda arz güvenliğindeki yapısal sorunları ortadan kaldırmalıdır. Bu çalışmanın amacı Türkiye'de tarım sektörünün önemine ve gıda arz güvenliğinin sağlanmasına yönelik yapısal sorunları ortaya koymak ve gerekli önlemlere yönelik dikkat çekmektir. Bu amaç çerçevesinde çalışmada tarım sektörüne yönelik devletin uygulayacağı politikalar ele alınmış bu politikalarla gıda arz güvenliğinin temel dinamiklerini genel olarak değerlendirilmiştir. Covid-19 pandemi sürecinin oluşturduğu arz kesintileri, GSYH içerisindeki tarımsal desteklerin payının azalması, üretim miktarının zamanla düşmesi gıda arz güvenliğinin sağlanmasında risk oluşturmuştur. Piyasa istikrarsızlığı, döviz kurundaki oynaklıklar, girdi fiyatlarındaki artış gıda üretimini olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle tarımsal arz güvenliğini sağlanmaya yönelik politika değişikliklerinin stratejik biçimde ele alınarak uygulamaya sokulması kaçınılmazdır. Bu gözlemlerden hareketle, gıda arz güvenliğinin sağlanmasında tarımda uygulanacak politikaların yapısal düzenlemeler ile piyasalardaki etkinliği artırıcı alternatif uygulamalardan oluşması yerinde olacaktır. Çalışma sonucunda gıda güvenliğinin sağlanması için yurt içi üretimin artması, üreticilerin ve üretimin sürdürülebilirliğinin desteklenmesi, iklimsel değişikliğe karşı alternatif tekniklerin belirlenmesi ve tarımda sigortalama sisteminin yayınlaştırılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Gıda Arz Güvenliği, Tarım Politikaları, Gıda Üretimi*

Yükselen Piyasa Ekonomilerinde CO_2 Emisyonu, Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Dr. Öğr. Üyesi Arzu Tural Dikmen / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Serap Bedir Kara / *Erzurum Teknik Üniversitesi*

ÖZET

Son yıllarda CO_2 emisyonu, yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi çevre ve sürdürülebilir büyüme ekseninde oldukça tartışılan konulardandır. Bu çalışmada 22 yükselen piyasa ekonomisi için 1990-2019 periyodunda CO_2 emisyonu, yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişki yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği dikkate alan Konya (2006) panel nedensellik testi ile incelenmiştir. CO_2 emisyonu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelendiğinde Şili, Kolombiya ve Filipinler'de geri bildirim hipotezinin; Yunanistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Çekya'da büyüme hipotezinin ve Brezilya, Çin, Malezya, Peru, Tayland ve Kore Cumhuriyeti'nde ise koruma hipotezinin geçerli olduğu görülmüştür. Yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelendiğinde ise Hindistan ve Peru'da geri bildirim hipotezinin; Yunanistan ve Çekya'da büyüme hipotezinin ve Brezilya, Çin, Şili, Malezya, Filipinler ve Kore Cumhuriyeti'nde ise koruma hipotezinin geçerli olduğu tespit edilmiştir. CO_2 salınımları ile yenilenebilir enerji tüketimi arasında Çin'de karşılıklı nedensellik bulunurken, Kolombiya ve Çekya'da CO_2 emisyonundan yenilenebilir enerji tüketimine doğru ve Şili, Mısır Arap C. ve Kore C. ise yenilenebilir enerji tüketiminden CO_2 emisyonuna doğru Granger nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Granger nedensellik analizinden elde edilen sonuçlara göre yükselen piyasa ekonomilerinin çoğunluğunda koruma hipotezi geçerlidir. Bu nedenle enerji tüketimine yönelik koruyucu politikaların ekonomik büyüme üzerinde etkisinin sınırlı olduğu ancak özellikle büyüme hipotezinin geçerli olduğu ülkelerde koruma politikalarının dikkatli bir şekilde planlanması gerektiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *CO_2 emisyonu; yenilenebilir enerji tüketimi, ekonomik büyüme; Konya nedensellik testi*

Sosyal Medya Pazarlamasının Tüketicilerin Demografik Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi Üzerine Nitel Bir Çalışma: Sivas İli Uygulaması

Y. L. Öğr. Esma Karaca / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Teknolojinin gelişmesi, iş hayatının küreselleşmesi, müşteri istek ve ihtiyaçlarının çeşitlenmesi işletmelerin sosyal medya pazarlamasına yönelmesini zorunlu kılmıştır. Günümüzde sosyal medya, kişilerin iletişime geçme, duygu ve düşünceleri paylaşma, alışveriş yapma oyun oynama ve içerik paylaşma gibi birçok amaçla tercih edilmektedir. Bu tercihler içerisinde yer alan alışveriş konusunda kullanıcılar zamandan tasarruf edebilme, daha fazla ürüne erişebilme, takip ettikleri ünlülerin (fenomenlerin) görüşlerini ve işbirliklerini öğrenmede sosyal medyadan faydalanmaktadırlar. Sosyal medya platformlarının tüketiciler tarafından kullanımının giderek artması, kişilerin deneyimlerini bu mecralarda paylaşmaları ve diğer kullanıcıları etkileyebilmeleri işletmeler tarafından dikkat çekmektedir. Daha fazla kitleye hitap etmek için işletmeler sosyal medyayı sıklıkla kullanmaktadır. İşletmelerin sosyal medya pazarlama stratejilerine karar vermelerinde tüketicilerin algıları, tutumları ve demografik özellikleri (cinsiyet, yaş, eğitim, pozisyon, gelir vb.) etkili olmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmanın amacı sosyal medya pazarlamasının tüketicilerin demografik özellikleri açısından değerlendirilmesidir. Bu amaçla nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş olup mülakat tekniği ile veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler incelenerek tüketicilerin cinsiyet, yaş, eğitim, pozisyon, gelir gibi özellikleri açısından sosyal medya pazarlamasına yönelik düşünceleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda kadınların sosyal medya pazarlamasına yönelik görüşlerinin erkeklere göre daha olumlu olduğu ve satın alma işlemlerinde daha çok dijital platformları tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca katılımcıların eğitim seviyesi ve gelir düzeyleri arttıkça sosyal medya kullanımının arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal Medya Pazarlaması, Tüketici, Demografik Özellikler.*

Yeni Ürün Geliştirmede Pazarlama Stratejileri; Sivas İli Üretim Firması Derin Dondurucu Örneği

Y. L. Öğr. Özgül Kip Karamercimek / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Y. L. Öğr. Perizat Demirtaş / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Günümüz yoğun rekabetçi koşulları altında işletmelerin pazarda varlıklarını sürdürebilmelerinin önemi gün geçtikçe artmaktadır. Son yıllarda görülmektedir ki üretim işletmeleri pazardaki rakiplerine karşı güçlü olmak ve rekabette ön sıralarda yer almak için ürünlerini zenginleştirmekte ve pazara yeni ürün sunmaktadırlar. Yeni ürün geliştirmede pazarlama stratejileri ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtım olarak ele alınmakta ve birçok ayrıntıyı da içermektedir. Üretim firmaları için yeni ürün geliştirmedeki odaklamanın müşteri olduğu ve pazarlama stratejilerinin bu bağlamda ele alınması gerekliliği önümüze çıkmaktadır. Çalışmada üretim firmalarında devamlılığın sağlanması ve piyasada yeni bir ürünle var olmak için pazarlama stratejilerinin etkin kullanılmasının önemi vurgulanmak istenmiştir. Sivas'ta faaliyet gösteren üretim firmasının yeni ürün geliştirmede pazarlamanın 4P'si olan ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtım aşamaları incelenerek pazarlama stratejileri açısından değerlendirilecektir. Araştırmanın uygulama bölümde Sivas'ta faaliyet gösteren bir üretim firmasında geliştirilen yeni üründe uygulanan pazarlama stratejileri üretimden pazarlama aşamasına kadar ele alınmaktadır. Literatür taraması yapılırken Yeni Ürün, Yeni Ürün Geliştirme, Üretim Firması, Pazarlama Stratejileri anahtar kelimeleri kullanılarak arama yapılmıştır. Çalışmada veri toplama yöntemi olarak firmada görev alan yetkililerle yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak analiz yapılmıştır. Uygulanan bu yöntemler sonucunda elde edilen bulgular raporlanarak yeni ürün geliştirme çabasında olan diğer üretim firmalarına katkı sağlaması amaçlanmıştır. Çalışmanın sonucunda yeni ürün geliştirmede uygulanan pazarlama stratejilerinin tüm fonksiyonları kullanıldığında firmaların gelişerek ilerlediği ve diğer firmalara örnek teşkil ettiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Yeni Ürün, Yeni Ürün Geliştirme, Üretim Firması, Pazarlama Stratejileri*

Döngüsel Ekonomi Kapsamında GSYİH ile Geri Dönüşüm İlişkisi: Seçili OECD Ülkeleri

Doktorant Duygu Yılmaz / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*
Prof. Dr. İlhan Eroğlu / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*

ÖZET

Sanayi devriminin gerçekleşmesi ile birlikte kitle ve seri üretime geçilmiştir. Bu durum insanların tüketim alışkanlıkları çeşitliliğini artırmıştır. Sanayi devrimi ve serbest piyasa ekonomisi politikası doğrusal veya lineer ekonomi adı verilen olguyu ortaya çıkarmıştır. Doğrusal ekonomi; hammaddenin sağlanması, nihai malın üretilmesi, tüketilmesi ve tüketildikten sonra atık halini aldığı süreci ifade etmektedir. Doğrusal ekonomi yaklaşımı doğal kaynakların sınırlı olması özelliğini göz ardı etmesi ve sergilediği ekonomik model yönünden, materyal ve enerji akışlarına göre sürdürülebilir özellik göstermemektedir. Ayrıca doğrusal ekonomi yaklaşımı büyüme odaklı görünüm izlemesi nedeniyle birçok çevre sorununa davetiye çıkarmıştır. Bu sorunlar iklim değişikliği, küresel ısınma ve çeşitli çevresel problem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenler doğrusal ekonomi yaklaşımının sorgulanmasına neden olurken, alternatif yaklaşım olan döngüsel ekonomi yaklaşımının doğuşuna zemin hazırlamıştır. Döngüsel ekonomi, hammadde tüketiminin azaltılması, ürünlerin kullanımlarından sonra kolayca ayrılabilecek ve yeniden kullanılabilecek şekilde tasarlanmasını (eko tasarım), bakım ve onarım yoluyla ürünlerin ömrünü uzatmayı, ürünlerde geri dönüştürülebilir maddeleri kullanmayı ve hammadde atık akışkanından geri kazanımını içeren bir kavram olarak tanımlanabilir. Çalışmada döngüsel ekonominin önemli bileşeni olan geri dönüşüm oranı seçili OECD ülkeleri üzerine panel veri ekonometrik analiz yöntemi uygulanarak; değişkenlerden evsel, ambalaj, plastik, kağıt, metal, cam, ahşap, elektronik atıkları geri dönüş oranı ile GSYH ilişkisi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Döngüsel ekonomi, doğrusal ekonomi, geri dönüşüm, panel veri*

Göçmenlerin Sosyo - Ekonomik Entegrasyonu ve Girişimcilik Faaliyetleri: Sivas İli Örneği

Dr. Öğr. Üyesi Yalçın Yalman / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Y. L. Öğr. Sonnur Zerkinli / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Göç, bireylerin veya grupların genellikle geçici veya kalıcı olarak yerleşmek amacıyla bir yerden başka bir yere hareketini ifade eder. Göç gönüllü veya zorunlu olabilir ve bir ülke içinde (iç göç) veya uluslararası sınırlar arasında (uluslararası göç) meydana gelebilir. Ekonomik, sosyal, politik ve çevresel nedenler de dahil olmak üzere göçü yönlendiren çeşitli faktörler vardır. Göçmenlerin yeni bir ülkedeki başarısı için ekonomik entegrasyon ve sosyal hareketlilik çok önemlidir. Göçmenler göç ettikleri ülkelerde kendilerini yeni bir hayat kurmaya çalışırken genellikle dil engelleri, kültürel farklılıklar ve ayrımcılık dahil olmak üzere bir dizi zorlukla karşılaşırlar. Ekonomik entegrasyon, göçmenlerin yeni ülkelerinin ekonomik dokusunun bir parçası haline gelme sürecini ifade eden, iş bulmayı, iş kurmayı ve genel ekonomiye katkıda bulunmayı içeren bir süreçtir. Ekonomik entegrasyon göçmenlere yeni evlerinde yerleşmeleri ve hedeflerini gerçekleştirmeleri için ihtiyaç duydukları finansal kaynakları sağlayabilir. Bunun bir sonucunda elde edilecek olan sosyal hareketlilik zorlukları aşmalarına yardımcı olabilir ve göçmenlerin yeni evlerinde başarılı olma şansına sahip olmalarını sağlayabilir. Ekonomik entegrasyon söz konusu olduğunda göçmenlerin karşılaştığı en önemli zorluklardan biri iş bulmaktır. Pek çok göçmen yeni ülkelerine tanınmayan beceri ve deneyimlerle gelmekte ve bu da onların seçtikleri alanda iş bulmalarını zorlaştırmaktadır. Ek olarak, dil engelleri göçmenlerin potansiyel işverenler ve meslektaşları ile etkili bir şekilde iletişim kurmasını zorlaştırabilmektedir. Göçün hem göçmenlerin kendileri hem de ayrılıp yerleştikleri topluluklar üzerinde önemli etkileri olabilir. Kültürel çeşitliliğe, ekonomik katkılara, fikir ve bilgi alışverişine yol açabilir. Bununla birlikte, entegrasyon, sosyal uyum ve ev sahibi topluluklardaki kaynaklar ve hizmetler üzerindeki baskı ile ilgili zorluklar da ortaya çıkarabilir. Sosyo-ekonomik entegrasyon, göçmenlerin yeni toplumlarında hem ekonomik hem de sosyal olarak aktif katılımcılar haline gelme sürecini ifade eder. Kazançlı bir iş bulma, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişme, sosyal bağlantılar kurma ve topluluklarının genel refahına katkıda bulunma becerilerini gerektirir. Başarılı entegrasyon, yalnızca göçmenlere fayda sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ev sahibi toplumların büyümesine ve canlılığına da katkıda bulunabilir. Göçmenler, ekonomik büyümeyi artırabilecek çeşitli beceriler, yetenekler ve girişimci ruh getirir. Toplumlar, göçmenleri etkili bir şekilde entegre ederek, küresel pazarda üretkenliğin, yeniliğin ve rekabet gücünün artmasına yol açarak onların katkılarından yararlanabilir. Pek çok ülke, sosyal refah sistemlerini zorlayabilecek yaşlanan nüfus ve azalan doğum oranlarıyla boğuşmaktadır. Göç, işgücünü yenileyerek ve ekonomik sürdürülebilirliğe katkıda bulunarak bu zorlukların dengelenmesine yardımcı olabilir. Göçmenler, toplumlara canlılık ve dinamizm katan zengin bir kültürel çeşitlilik getirir. Gelenekleri, dilleri ve bakış açıları, kültürlerarası anlayışı besler, hoşgörüyü teşvik eder ve kültürel alışveriş için fırsatlar yaratarak nihayetinde sosyal uyumu geliştirebilir. Göçmenlerin sosyo-ekonomik entegrasyonu, hükümetlerin, toplulukların, işverenlerin ve göçmenlerin ortak çabalarını gerektiren çok yönlü b ir süreçtir. Kapsayıcı politikalar oluşturarak, eşit fırsatlar sunarak ve sosyal entegrasyonu destekleyerek toplumlar, göçmenlerin getirdiği muazzam potansiyelden ya-

rarlanabilir ve daha güçlü, daha canlı topluluklar inşa edebilir. Başarılı entegrasyon yalnızca göçmenlere fayda sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ekonomik büyümeye, kültürel zenginleşmeye ve sosyal uyuma katkıda bulunur ve sonuç olarak daha müreffeh ve uyumlu toplumlara yol açailir. Arap Baharı etkisiyle 2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaş Suriye vatandaşlarını diğer ülkelere göçe zorlamış ve ülkeler arası göçün arttığı dinamik sürece girilmiştir. Türkiye Suriye'den göç etmek zorunda kalan insanlar için en önemli geçiş ve varış noktasını oluşturmuştur. Türkiye'ye gelen yaklaşık 3, 4 milyon göçmen, başta işgücü piyasası olmak üzere birçok alanda ekonomik ve sosyal hayatı etkilemiştir. Göçmenler işgücü piyasasını etkiliyor olmanın yanı sıra, başka fırsatların olmaması ya da daha iyi koşullara sahip olmak amacıyla girişimciliğe yönelmekte, istihdam, kalkınma ve teknolojik gelişim gibi alanlarda ekonomiye katkı sağlayabilmektedirler. Türkiye'deki göçmenlerin sosyo-ekonomik entegrasyonu arttıkça işgücü piyasasına dahil olmaya başladıkları, üretim, gıda ve gıda dışı girişimler gibi farklı sektörlere yöneldikleri görülmektedir. Bu çalışmada, göçmen girişimcilerin sosyo-kültürel entegrasyon ve ekonomi açısından göç ettikleri ülkelerde sisteme nasıl dahil olabilecekleri, Sivas ilinde girişimciliğe yönelik tercih dinamikleri mevcut verilerden hareketle durum analizine tabi tutulacaktır. Sivas ilinin ekonomik yapısı ve yaşayan mülteci yoğunluğuna göre tercih edilebilecek göçmen girişimciliği alanları hakkında öneriler ortaya konularak bu alanda literatüre katkı sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Göç, Göçmen, Göçmen girişimciliği, Sosyo-ekonomik* entegrasyon

Türk Bankacılık Sektörünün 2022 Yılı Etkinlik Analizi

Dr. Ahmet Turan Özhuy / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*
Pof. Dr. Rüştü Yayar / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*

ÖZET

Bankalar ekonomide, kaydi para oluşturmak, fon akışı sağlamak, maliye ve para politikalarının yürütülmesinde aracılık etmek, servet ve gelir dağılımını etkilemek gibi birçok farklı göreve sahip olan ekonomik aktörlerdir. Bankacılık sektörünün güçlendirilmesi, ülke ekonomilerinin de daha güçlü olmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda bankacılık sektöründeki etkinlik de ülke ekonomilerini etkileyen unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Bankacılık sektöründe küreselleşmenin etkisiyle yoğun rekabet yaşanmaya başlamış ve kaynakların verimli ve etkin biçimde kullanımının önemi daha da artmıştır. Bu çalışmada, 2022 yılında Türk Bankacılık sektöründe faaliyette bulunan 31 bankanın etkinlik ölçümü Veri Zarflama Analizi (VZA) yardımıyla yapılmıştır. Bu bağlamda girdi olarak, toplam aktifler, özkaynaklar, şube sayısı ve çalışan sayısı; çıktı olarak ise dönem net kârı ve toplam mevduat değişkenleri kullanılmıştır. Etkinlik ölçümü, girdi odaklı BCC ve girdi odaklı CCR modelleri yardımıyla yapılmıştır. Girdi odaklı BCC analizine göre 22 bankanın etkin 9 bankanın etkin olmadığı belirlenmiştir. Girdi odaklı CCR analizine göre ise 13 bankanın etkin 18 bankanın etkin olmadığı saptanmıştır. Etkin olmayan bankalar için potansiyel iyileştirmeler önerilmiştir. Her iki analizde de 13 banka etkinlik değerine ulaşmıştır. Etkinlik değerini yakalayan bu bankalar; Türkiye Vakıflar Bankası T. A. O., Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A. Ş., Türkiye Halk Bankası A. Ş. Yapı ve Kredi Bankası A. Ş., Akbank T. A. Ş. Türk Ekonomi Bankası A. Ş., HSBC Bank A. Ş., ICBC Turkey Bank A. Ş. Citibank A. Ş., MUFG Bank Turkey A. Ş., Intesa Sanpaolo S. p. A., Deutsche Bank A. Ş., Bank of China Turkey A. Ş. olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bankacılık, Etkinlik, Veri Zarflama Analizi*

Türkiye'de Çevresel Kuznets Eğrisinin Genişletilmiş Sınır Testi (AARDL) Yardımıyla Sınanması: 1970-2021 Dönemi

Doktorant Oğuzhan Demir / *Atatürk Üniversitesi*
Doktorant Kasım Uludağ / *Atatürk Üniversitesi*
Doç. Dr. Dilek Özdemir / *Atatürk Üniversitesi*

ÖZET

Ülkeler genellikle yüksek oranda büyüme arzusunu ekonomik hedeflerinin ilk sırasına koymaktadır. Bu arzuları; üretim sürecinde yaygın olarak kullandıkları fosil yakıtların çevre üzerindeki etkisini göz ardı etmelerine neden olmaktadır. Ekonomik büyümeye daha fazla ihtiyaç duyan gelişmekte olan ülke sayısının gelişmiş ülke sayısına oranla fazla olduğu göz önüne alındığında; iklim değişikliğine neden olan küresel sera gazı emisyonlarını kontrol altına alma ihtiyacı, günümüzün en önemli sorunlarından birini oluşturmaktadır. Bu amaçla çalışma, gelişmekte olan ülke statüsünde yer alan Türkiye'de enerji tüketiminden kaynaklı karbon emisyonları ile ekonomik büyüme, ticari açıklık ve kişi başına düşen birincil enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezi çerçevesinde araştırmaktadır. 1970-2021 döneminin incelendiği çalışmada EKC hipotezinin geçerliliği ise; McNown vd. (2018) ve Sam vd. (2019) tarafından literatüre kazandırılan Genişletilmiş Sınır Testi (AARDL) yaklaşımı ile sınanmaktadır. Elde edilen ampirik bulgular neticesinde, enerji tüketiminden kaynaklı karbon emisyonları dikkate alındığında, Türkiye'de EKC hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca açıklayıcı değişken vektörü olarak kullanılan ticari açıklık ve kişi başına düşen birincil enerji tüketiminin de karbon emisyonlarını arttırdığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak çevre dostu teknolojilere yatırım yapmak, kirlilik kontrolü ile beraber düzenlemelerine önem vermek, toplumu çevre konularında bilinçlendirmek ve ekonomik büyümenin çevresel sürdürülebilirlik olgusu üzerine inşa edilmesi gerekliliği kamu otoritelerinin politika yapıcılarına tavsiye edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Çevre bozulması, AARDL, Türkiye*

Türkiye'de Ekolojik Ayak İzi ile Ticari Dışa Açıklık İlişkisi

Dr. Öğr. Üyesi Şaban Mustafa Ersungur / *Atatürk Üniversitesi*
Doktorant Elifnur Tığtepe / *Atatürk Üniversitesi*

ÖZET

Küreselleşme; mal ve hizmet ticareti, finansal bütünleşme, teknoloji transferi ve bilgi yayılımı yollarıyla ülkelerin birbirine bağlılığı sürecini ifade etmektedir. Küreselleşme tarihi incelendiğinde bu süreç kapsamında atılan ilk adımlardan birinin, ülkelerin dış ticaret politikalarında serbestleşme yoluna giderek dışa açılmaları olduğu görülmektedir. Ülkelerin dışa açılma süreçleri ele alındığında ise dünya genelinde özellikle son yıllarda ticari açıklığın çevresel konular üzerindeki etkileri, hızlanan küreselleşmenin çevre üzerinde bir baskı oluşturması nedeniyle endişe kaynağı olmaktadır. Bu kapsamda çalışmada, çevre üzerindeki etkileri daha geniş ölçekte ele alabilmek amacıyla ekolojik ayak izi verisi kullanılmakta ve ekolojik ayak izi ile ticari açıklık arasındaki ilişki teorik bir temelde açıklanarak; Türkiye' de ticari açıklığın ekolojik ayak izi üzerindeki etkisinin ampirik olarak incelenmesi amaçlanmaktadır. 1961-2018 dönemi esas alınarak Türkiye' de ticari açıklığın ekolojik ayak izine etkisi Banerjee vd. (2018) tarafından geliştirilen Fourier ADL (Fourier Autoregressive Distributed Lag) modeliyle incelenmektedir. Analiz kapsamında; ilk olarak serilerin doğrusal olup olmadığının belirlenmesi amacıyla Harvey vd. (2008) doğrusallık testi yapılmakta, sonrasında doğrusal olan seriler için Becker-Enders-Lee (2006) fourier durağanlık testi ve doğrusal olmayan seriler için Kapenatios vd. (KSS) (2003) birim kök testi uygulanmaktadır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin incelenmesi için Fourier ADL koentegresyon testi; uzun dönem katsayı tahminlerinin yapılması amacıyla dinamik en küçük kareler tahmincisi kullanılmaktadır. Analiz, Toda-Yamamoto nedensellik testi ile sonlandırılmaktadır. Çalışmada yapılan testler sonucunda, ekolojik ayak izi ve ticari açıklık arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu; Türkiye' de ticari açıklıkta meydana gelen bir artışın, ekolojik ayak izini azalttığı görülmüştür. Bununla birlikte bu ilişkinin çift yönlü nedensellik ilişkisi ile desteklendiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Ekolojik Ayak İzi, Ticari Açıklık, Fourier ADL*

Değişken Kur Karşısında Türkiye'de Bankacılık Sektörü Bilanço İncelemesi

Mert Malkoç / *Orta Doğu Teknik Üniversitesi*
Doç. Dr. İlkay Şendeniz Yüncü / *Orta Doğu Teknik Üniversitesi*

ÖZET

Bu çalışmada, değişken kur koşullarında Türk bankacılık sektörünün bilanço verisi incelenmektedir. Veri setimiz, Ocak 2008 - Aralık 2021 dönemine ait aylık ve çeyreklik bilanço ve bilanço dışı veri ve Amerikan Doları/Türk Lirası kur verisi içermektedir. Türk bankacılık sektörünün risk yönetimi politikası kapsamında bilanço dışı veri olarak türev piyasa varlıkları ve yükümlülükleri de incelemeye dahil edilmiştir. Veri kaynaklarımız, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi ve Türkiye Bankalar Birliği'nin Veri Sorgulama Sistemi'dir. Bankaların Türk Lirası ve döviz cinsi mevduatları bilanço analizi kapsamında değerlendirmeye alınmıştır. Bankacılık sektörü bilançolarındaki değişimler kur oynaklığı da göz önüne alınarak incelenmiştir. Bu inceleme kapsamında yurt dışı borçların toplam varlıklara oranı ve Türk Lirası cinsi toplam mevduatların toplam kredilere oranı kullanılmıştır. Ocak 2008 - Ocak 2018 döneminde Türk Lirası cinsi toplam mevduatların toplam kredilere oranının giderek düştüğü, Ocak 2018 sonrasında ise aynı oranının giderek artmaya başladığı görülmektedir. Toplam yurt dışı borçların toplam varlıklara oranında ise kur artışıyla birlikte gözle görülür bir azalma gözlenmiştir. Para piyasası ve repo işlemlerine ilişkin analizde ise Türk bankacılık sektörünün kısa vadeli ihtiyaçlarında bir artış gözlenmiştir. Toplam mevduatların dağılımı incelendiğinde kurdaki artışla birlikte döviz cinsi mevduatlarda da artış gözlenmiştir. Nedensellik analizlerimiz sonucunda değişken döviz kuru koşullarında bankacılık sektörünün yurt dışı borçlarını azaltmaya çalıştığı ve yükümlülüklerini karşılamada yurt dışı borçlanma yerine mevduata yöneldiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Döviz kuru, bilanço, Türk bankacılık sektörü*

Türkiye'de Finans ve Bankacılık Alanında Sürdürülebilirlik Üzerine Yazılmış Lisansüstü Tez Çalışmalarının İncelenmesi

Y. L. Öğr. Ahmet Tunahan Akkaya / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Doç. Dr. Merve Tuncay / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Sürdürülebilirlik kavramı günümüz itibarıyla çok boyutlu bir kavram olarak ortaya çıkmakta ve biyoçeşitlilik ile iklim konularına duyarlılığın ötesinde insan hakları ve kurumsal yönetişim ilkelerine uyuma ilişkin hassasiyetleri de ele almaktadır. Son yirmi yılın dünyasında sürdürülebilirlik kavramı artık toplum, işletmeler ve devletler tarafından en çok kullanılan kavramlardan biri haline gelmiştir. Buna yönelik yatırımlarda ise, finansal kısıtlarla beraber kurumsal yönetişim, çevresel ve sosyal kısıtlara da dikkat edilmektedir.

Finans ve bankacılık yazınında "Sürdürülebilirlik" kavramı, özellikle Covid19 dönemi sonrası bu konudaki farkındalığın artmasıyla kendine daha fazla yer bulmaya başlamıştır. Aynı şekilde, Türkiye'de de son dönemde bu alanda lisansüstü tez araştırmalarının hız kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla, bu çalışma ile ülkemizde finans ve bankacılık alanında sürdürülebilirlik üzerine yazılan yüksek lisans ve doktora çalışmalarının sistemli bir şekilde incelenmesi ve araştırmalarda gelinen noktanın detaylı olarak ortaya koyulması amaçlanmakta, böylece gelecek çalışmalara ışık tutulması beklenmektedir.

Araştırma kapsamında, ülkemizde bu konuda yazılmış olan tez çalışmaları; tez türü, yıl, dil, ana bilim dalı, danışman, anahtar kelimeler, araştırma amacı ve konusu, kullanılan yöntem, örneklem ve veri gibi seçilen bir dizi faktör açısından tasnif edilmiş ve içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Bu sayede, 2023 yılına kadar bu konuda elde edilen sonuçların çok boyutlu olarak değerlendirilmesi sağlanmıştır. Bu doğrultuda, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi veri tabanı incelenerek, 2001-2023 döneminde, sürdürülebilirlik kavramıyla ilgili kabul edilen lisansüstü tez çalışmaları araştırılmıştır. Söz konusu dönemde, sosyal bilimler alanında bu konuda yazılmış 1464 lisansüstü tez çalışmasının olduğu, bunun ancak 101 tanesinin finans ve bankacılık alanında yazıldığı tespit edilmiştir. Bulgulara göre, finans ve bankacılık alanında sürdürülebilirlik konusuyla ilgili çalışmaların %70'i yüksek lisans %30'u ise doktora tezi olup bunların çoğunluğu işletme (37) ve iktisat (14) anabilim dallarında hazırlanmıştır. İnceleme dönemi boyunca konuya ilişkin tez çalışmaları yıllar içerisinde istikrarlı bir dağılım izlerken, 2015 yılından itibaren tezlerin artmaya başladığı özellikle 2020 sonrası dönemde dikkat çekici bir biçimde ivmeli bir artış gösterdiği tespit edilmiştir. Çalışmaların ancak %13'ü İngilizce dilinde olup kalanı Türkçe dilinde yazılmıştır. Hazırlanan tezlerin %58'i nicel, %24'ü nitel kalanı ise karma yöntemlerle analiz edilmiştir. Tez çalışmalarının danışmanlıkları sırasıyla doçent doktor (%45), profesör doktor (%41) ve doktor öğretim üyesi (%14) unvanına sahip akademisyenler tarafından yürütülmüştür. Son olarak, çalışmaların toplamda 56 anahtar kelime çerçevesinde ele alındığı görülmekte ve araştırmalarda BİST, sürdürülebilirlik endeksi, finansal performans, firma değeri, kurumsal yönetişim, İslami finans, dijital dönüşüm, yeşil finans, yenilenebilir enerji ve cari açık gibi kavramlar dikkat çekmektedir.

Araştırma sonuçlarının, sürdürülebilirlik konusunda çalışılmaya ihtiyaç duyulan noktaların daha net ve sistematik biçimde ortaya koyulabilmesi bakımından literatüre anlamlı bir katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Sürdürülebilirlik, Finans, Bankacılık, İçerik Analizi*

Covid-19 Özelinde Ölüm Kaygısı ve Değişen Tüketici Davranışları

Doç. Dr. Derya Fatma Biçer / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Dr. Öğr. Saniye Kavallı / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Tüm dünyada etkisi hissedilen COVID-19 pandemisi sebebiyle toplumlar hem maddi hemde manevi anlamda kaygılanmaktadırlar. Tüketicilerin pandemi sürecinde algıladığı manevi risklerin, tutum ve davranışlarını değiştirebileceği düşünülmektedir. Bu araştırmanın amacı, Templer tarafından geliştirilmiş olan "Ölüm Kaygısı Ölçeği'ni pandemi sürecine uyarlayarak tüketici grupları bakımından değerlendirmektir.

Çalışma ile COVID-19 pandemisi ile ölüm kaygısı hisseden tüketicilerin davranışlarındaki değişmeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Salgının başladığı günden bu yana bir çok vaka ile birlikte gerçekleşen ölümler, hastalığın ciddiyetini ortaya koymakla beraber yaşamımızı da büyük ölçüde etkilemiştir. Salgın ile alınan korunma önlemleri yaşamı sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan oldukça etkilemiştir. Bu etkiler arasında "tüketici davranışları" da yer almaktadır. Tüketiciler salgınla birlikte özellikle acil ihtiyaçlara, ve online siparişlere yönelmişlerdir.

Salgın döneminde yapılan araştırmalar tüketicilerin bu dönemdeki satın alma davranışlarının değiştiğini göstermektedir. Bu çalışmada yerli ve yabancı literatür araştırmalarına dayanarak COVID-19 sonrası tüketici davranışlarındaki değişimleri ve COVID-19 pandemisi ile gelişen ölüm kaygısını konu edinmektedir. Bu amaçla Sivas ilinde ikamet eden 401 kişiye online anket tekniği uygulanarak veriler toplanmıştır. Verilerin analiz aşamasında SPSS paket programı yardımı ile Bağımsız Örnekler için T Testi, Tek Yönlü Varyans Analizi, Korelasyon Analizi ve Regresyon Analizi kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre; COVID-19 pandemisinin tüketici karar ve davranış kalıpları üzerinde ki etkileri ve ölüm kaygısı üzerindeki etkileri incelendiğinde Covid-19 pandemisi ile ölüm kaygısı arasında ilişki olduğu ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Covid-19 / Ölüm Kaygısı / Pandemi / Tüketici Davranışları*

Sürdürülebilir İşletmelerin Yeni Ürünleri Pazarlamada Tutundurma Faaliyetleri: Literatür Taraması

Y. L. Öğr Perizat Demirtaş / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Y. L. Öğr. Özgül Kip Karamercimek / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Tüketicilerin taleplerini karşılayabilmek için üretim faktörlerinin varlığı İşletmelerin sürdürülebilir olması açısından oldukça önemlidir. İşletmelerin kar edebilmesi için üretim yapan işletmelerin yeni ürünleri ortaya çıkararak yeni pazarda, pazarlamada tutundurma faaliyetlerinin sürdürülebilir olması gerekmektedir. İşletmelerin sürdürülebilir olması ve diğer işletmelere rekabet avantajı sağlaması açısından yeni ürün geliştirmeleride önemlidir. Ayrıca işletmelerinin varlıklarını sürdürebilmeleri, rekabet edebilmeleri, ürettikleri mal ve hizmetleri tüketicilere sunabilmeleri ve satın alabilmeleri için en uygun tutundurma stratejisi uygulamaları gerekmektedir. İşletmeler tutundurma faaliyetlerine önem verdiklerinde tutundurma faaliyetlerinde daha etkili sonuçlar elde edeceklerdir. Bu bağlamda araştırmanın amacı 2000-2023 Mayıs dönemine kadar olan süreçte 'Sürdürülebilir İşletme', 'Yeni Ürün' ve 'Tutundurma Faaliyetleri' alanında yapılmış çalışmaların literatür taramasını oluşturmak ve çalışmaların hangi konularda yoğunlaştığı gibi birçok bilgiye ulaşmayı sağlamaktır. Araştırma DergiPark'ta yayımlanmış çalışmaların bazı kısıtlar dahilinde (2000-2023 yılı işletme alanında, başlık ve anahtar kelimede, 'Sürdürülebilir İşletme', 'Yeni Ürün' ve 'Tutundurma Faaliyetleri' Türkçe ve İngilizce kelimeleri) taratılarak birçok özelliğinin ortaya konulması, yakın gelecekteki çalışmaların öngörülmesi açısından fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırma sonuçlarına değerlendirildiğinde, DergiPark'ta yayımlanmış olan Sürdürülebilir İşletmelerin Yeni Ürünleri Pazarlamada Tutundurma Faaliyetleri konulu Türkçe ve İngilizce olmak üzere toplam 44 adet makaleye ulaşılmıştır. Yine çalışmaların çoğunlukla Türkçe olarak yazıldığı, literatür incelemesi sonucu en çok çalışmaların "yeni ürün" makale başlığında olduğu görülmektedir. Litaratür incelemesi sonucunda işletmelerin vizyonlarını sürdürülebilirlik kavramına bağlı olarak oluşturmaları gerektiği, rekabet pazarında mevcut ürünlerde farklılaşmaya gidilerek ürünlerin geliştirip piyasaya sürülmesi ve doğru bir fiyatlandırma kararının verilmesi işletmeye sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayacağı, İşletmelerinin varlıklarını sürdürebilmeleri bakımından yeni ürün geliştirme sürecinde pazarlama ve tutundurma çalışmalarının oldukça önemli olduğu sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Sürdürülebilir İşletme, Yeni Ürün ve Tutundurma Faaliyetleri.*

İktisadî Rasyonalitenin Evrimi Hakkında Bir Değerlendirme

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Dinçaslan / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*

ÖZET

Rasyonel iktisadî birey, yerleşik (ana akım) iktisat kapsamında kurgulanan iktisat teorileri ve bu teorilerden beslenerek geliştirilen iktisat politikaları için merkezî bir önem taşımaktadır. Duygusal tavırlar yerine mantıkî akıl yürütme yolunu ihtiyar eden bireylerin *mâkul* seçimleri ve tercihleri *rasyonel* olarak nitelendirilmektedir. Bununla birlikte *rasyonalite*nin normatif ve betimleyici yönleriyle farklı biçimlerde tanımlandığı da bilinmektedir. Akılcı bireylerin, piyasalarda faaliyetlerde bulunurken fayda ve kâr düzeylerini azamî kılmaya çalışacakları varsayılmaktadır. Bunun için serbest girişim, serbest piyasa ve özel mülkiyet kurumlarının varlığı ve sıhhatli bir biçimde işlemesi gerekmektedir. Tam rekabet koşulları varsayımı altında serbest piyasanın, arz ve talep arasındaki muhtemel dengesizlikleri, rasyonel ve maksimizasyoncu bireyleri sayesinde dengeye götürecek eğilimlere sahip olduğu ileri sürülmektedir. İktisadın ana sorunu olarak kabul edilen kıtlıkla mücadelede, kurgusal düzlemde nispî de olsa en uygun ve etkin bir dengenin tesisi ise, bu davranışsal temele istinaden rasyonel iktisadî bireye havale edilmektedir. Böylelikle yerleşik iktisadın ana damarı olan iktisadî liberalizmin kurgusal iktisadî insanı (homo economicus) belirgin bir hâl almaktadır. Doğal hukuk, akılcılık, faydacılık ve hazcılık akımları ile yakından bağlantılı olan bu iktisadî insan ve piyasa tasvirine, sonradan deneycilik, olguculuk, pragmatizm, araçsalcılık ve işlemselcilik gibi düşünce akımları da katkılarda bulunmuştur. Buradan hareketle kurgulanan iktisat teorileri ile iktisadî olgular ve meseleler açıklanmaya çalışılmıştır. Kısacası rasyonalite kavramı merkezinde cereyan eden tartışmaların iktisada yansımaları, bildirinin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bildirinin amacı ise iktisadî rasyonalitenin evrimini kavramsal temelleriyle değerlendirmekten ibarettir. Değerlendirmenin bir bildiri ölçeğinde etraflıca yapılamayacağı açıktır. Bu doğrultuda iktisat teorilerinin rasyonalitesine temel teşkil eden fikirlerin ve kavramların tanımlarına ve tasnifine ana hatlarıyla yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Rasyonalite, İktisadi Rasyonalizm, Sınırlı Rasyonellik*

AB'ye 2000 Sonrası Üye Olan Ülkelerin Ekonomik Performanslarının Değerlendirilmesi

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Kahreman / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Bir ülke ekonomisinin gelişmişlik seviyesi, farklı makroekonomik göstergeler ve farklı analiz yöntemleri kullanılarak değerlendirilebilmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmada AB'ye 2000 sonrası üye olan ülkelerin, üyelikten etkilenip etkilenmediklerini tespit edilmesi amaçlanmıştır. Yapılan çalışmada 1995-2020 yılları arasındaki makroekonomik değişkenler kullanılarak ele alınan ülkelerin ekonomik performanslarında değişim olup olmadığı incelenmiştir. Çalışmada enflasyon oranı, işsizlik oranı, ithalat büyüme oranı, cari işlemler dengesi, ihracat büyüme oranı, GSYH büyüme oranı ve kişi başına GSYH performans değerlendirme kriteri olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamında ele alınan ülkelerinin ekonomik performanslarının değerlendirilmesinde LOPCOW (LOgarithmic Percentage Change-driven Objective Weighting) ve PIV (Proximity Indexed Value) yöntemlerinden oluşan bütünleşik bir model kullanılmıştır. LOPCOW yönteminde her ülke için ayrı ayrı elde edilen ağırlık katsayıları hesaplanmış ve PIV yöntemiyle de ülkelerin 1995-2020 yılları arasındaki ekonomik performansları hesaplanmıştır. Çalışmaya göre Bulgaristan, Romanya, Slovenya ve Kıbrıs'ın üye oldukları yıl performanslarında bir artış olduğu, ele alınan diğer ülkelerin ise ekonomik performanslarında bir değişim olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışma da 2000 sonrası üye olan ülkelerin 2008 küresel krizi öncesinde performanslarını artırdığı görülürken 2008 kriz yılında ise Kıbrıs hariç tüm ülkelerin performanslarında ciddi düşüş olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara ek olarak 2015-2019 döneminde tüm ülkeler performanslarını artırırken 2020 yılında ise ekonomik performanslarında önemli bir düşüş olduğu gözlemlenmiştir. 2015 yılında AB'de euro bölgesinin oluşturulması ile birlikte ele alınan ülkelerin ekonomik performanslarını artırdığı düşünülürken, 2020 yılındaki düşüşe 2019 yılının sonunda ortaya çıkan küresel salgının sebep olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Avrupa Birliği, Ekonomik Performans, ÇKKV, Euro Bölgesi, Küresel Salgın*

Küreselleşme, Finansal Küreselleşme ve Türkiye Üzerindeki Etkisi

Y.L. Öğr. Mevlüde Şeyda Karadağ / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Küreselleşme, ulusal sınırların ortadan kalkmasını, ülkelerin dünya ile bütünleşmesini ifade eden sosyal, kültürel, ekonomik, bir süreçtir. Bu kavramla ilgili en çok tartışılan konu küreselleşmenin ne zaman başladığıdır. Küreselleşme kavramını 1980'li yıllardan sonra daha çok duymaya başlamış olsak da "Coğrafi Keşifler" ile bu süreç başlamış ve İkinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan birçok siyasi ve ekonomik kuruluşların etkisiyle de sürecin temelleri atılmıştır. Küreselleşme ile birlikte ekonominin de küreselleşmesi, serbestleşmesi ve dünyanın tek bir pazar haline gelmesi ve bu bağlamda ülkelerin birbirine olan ekonomik bağlarının arttığı gözlemlenmektedir. Finansal küreselleşme sermayenin, daha düşük risk ve daha yüksek getiri getirmek amacıyla herhangi bir sınırlamaya maruz kalmadan ülkeler arasında serbest dolaşımını ifade etmektedir. Finansal küreselleşme ile birlikte dünyanın dış ticaret hacmi büyümüş ve sermaye akışkanlığı hızlanmıştır. Bu çalışma sürekli gelişen, hızlı bir şekilde yayılan ve hemen hemen tüm dünya ülkelerini etkisi altına almış küreselleşmeyi, finansal küreselleşmeyi tarihini gelişimini ve Türkiye üzerindeki etkisini iktisadi boyutu göz önüne alınarak açıklamayı hedeflemiştir. Bu kapsamda literatür taraması yöntemi kullanılarak oluşturulan çalışmada finansal küreselleşmeden, küreselleşme sonrası Türkiye'nin yaşadığı ekonomik krizlerden bahsedilmiştir. Bu amaç doğrultusunda literatür incelendiğinde finansal küreselleşmenin Türkiye ekonomisini uygulamaya başladığı neoliberal uygulamalar sonucun da olumlu ve olumsuz yönlerden etkilediği açıkça görülmüştür. Sonuç olarak küreselleşme ülkelerin ekonomik bağlarını daha sıkı bir hale getirmiş ve dünyayı tek bir pazar haline getirmekte baş rol olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Küreselleşme, finansal küreselleşme, liberalizm*

OECD Ülkelerinde Sosyal Harcamaların Ekonomik Büyümeye Etkisinin Ekonometrik Analizi

Öğr. Gör. Dr. Fatma Çelik Bayram / *Yozgat Bozok Üniversitesi*
Prof. Dr. İlhan Eroğlu / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*

ÖZET

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyal refah devleti yaklamışının benimsenmesinin hız kazanmasıyla sosyal politika uygulamaları da yoğunlaşmıştır. Sosyal politika araçlarının büyük bir bölümünü sosyal güvenlik sistemleri ve kamu sosyal harcamaları oluşturmaktır. Kamu sosyal harcamalarını oluşturan eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamaları ve aynı zamanda sosyal güvenlik harcamaları demografik yapıya bağlı olarak, gelir dağılımını, işgücünü, tasarrufları ve fiyat istikrarını etkileyerek toplamda ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Diğer taraftan doğum oranlarının düşmesi ve uzun yaşam sebebiyle ölüm yaşının yükselmesi ülkelerin gündemindeki en önemli sorunlardan birisi haline gelmiştir. Nüfus yaş yapısının yaşlılar lehine değişmesi ile beraber yaşlı bağımlılık oranın artması, erken yaşta emekli olma, sağlık giderlerinin artması, sosyal güvenlik sistemlerin aktüeryal dengesini olumsuz etkilemekte ve aynı zamanda sosyal harcamaların oranını yükseltmektedir. Demografik eğilim sebebiyle gelecekte de sosyal harcama ve sosyal güvenlik harcamalarının artacağı öngörülmektedir. Nüfusları hızla yaşlanan OECD üyesi ülkelerinde mevcut durum kamu sosyal harcamalarının GYSİH içindeki oranı ve toplam sosyal güvenlik harcamları ile GYSİH'dan sosyal güvenliğe ayrılan pay artmaktadır. Bu çalışmada kamu sosyal harcama bileşenlerinin ve erken emeklillik ile yaşlı bağımlılık oranına bağlı olarak sosyal güvenlik harcamlarının GSYİH üzerindeki etkilerinin incelenmesi amacıyla, OECD ülkeleri üzerine bir ekonometrik analiz yapılmıştır. Analizde, kamu sosyal harcamalarının, yaşlı bağımlılık oranlarının ve sosyal güvenlik harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Ekonomik Büyüme, OECD, Sosyal Harcamalar, Sosyal Güvenlik*

Pandemi Krizi Avrupa Yeşil Mutabakatı İçin Bir Fırsat mı?

Öğr. Gör. İbrahim Keklık / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Barış / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*

ÖZET

2019 yılının aralık ayında Avrupa Komisyonu yeni dönemin belirleyicisi olarak Avrupa Yeşil Mutabakatı'nı (AYM) başlatmıştır. Avrupa Komisyonu başkanı Ursula von Leyer tarafından "Avrupa'nın aya ayak basma anı" olarak nitelendirilen bu mutabakat 2050 yılına kadar bir bütün olarak Avrupa Birliği (AB) için net sıfır karbon emisyonuna ulaşmayı, ekonomik büyümeyi kaynak kullanımından ayırmayı ve AB'yi modern, kaynaklar açısından verimli ve rekabetçi bir ekonomiye sahip adil ve müreffeh bir topluma dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Aralık 2019'da AYM'nin sunulmasından kısa bir süre sonra Covid 19 salgının patlak vermesi neticesinde AB bir yol ayrımına gelmiştir. Bu yol ayrımının sebebi kısa vadeli kriz endişeleri ve bu duruma ilişkin önlemlerin, uzun vadeli hedefler ile uyumlu olmasının gerekli olduğu aksi takdirde AYM'nin raydan çıkabileceği veya zayıflayabileceği hususu olmuştur. Fakat Covid 19 pandemi krizine rağmen AYM pandemi krizinin ortasında onaylanmış ve yoluna devam etmiştir. Böylece küresel mali kriz döneminde olduğu gibi yeşil toparlanma için fırsatlar heba edilmemiştir. Bu çalışma pandemi krizine verilen yanıtın AYM'nin rotasında kaldığı gerçeğinden yola çıkarak, mutabakatın rolünü sağlamlaştıran bazı ekonomik yönetim değişikliklerini ve geliştirmelerini tetiklediğini göstermiştir. AB'nin krize müdahalesi yeşil geçiş için mevcut bütçeyi önemli derecede güçlendirmiş aynı zamanda reform şartlılığı getirerek yumuşak yönetimi sertleştirmiş, aidiyeti artırmış ve komisyona fazladan icra yetkisi vermiştir. AYM henüz erken bir aşamadadır fakat AB ekonomik birliğinin önemli bir ayağı haline gelmiş bulunmaktadır. Her ne kadar AYM önünde ciddi zorluklar bulunsa da yaşanan gelişmeler daha fazla araştırma için de çok fazla alan sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Pandemi, Yeşil Mutabakat, Yeşil Ekonomi*

Türkiye'de Kur Koruma Mevduat Sisteminin Uzun Vadede Yatırımcıya Pozitif ve Negatif Etkileri

Dr. Öğr. Üyesi Yunus Gülcü / *Fırat Üniversitesi*

ÖZET

Türkiye'de kur koruma mevduat sistemi, genellikle döviz kuru dalgalanmalarına karşı koruma sağlamak amacıyla uygulanan bir politikadır. Bu sistemin uzun süreli yatırımcılara hem pozitif hem de negatif etkileri olmaktadır. Bu etkilerden; risk azaltma, sabit getiri, istikrarlı yatırım ortamı pozitif etkilerden sayılabilecekken, getiri sınırlaması, alternatif yatırım fırsatlarının sınırlanması, likidite sınırlamaları, spekülasyon ve politika riskleri şeklinde sıralanabilir. Bu politikanın başarılı olması durumunda, yatırımcıların döviz kuru riskini azalttığı ve döviz talebinde bir düşüşe neden olduğu söylenebilir. Bu durum, Türk lirasının değerini destekleyebilir veya aşırı değer kaybetmesini engelleyebilir. Dolayısıyla, kur korumalı mevduat politikasının uygulanması, Türk lirasının değeri üzerinde etkili olabilir. Ancak, döviz kurları birçok faktör tarafından etkilenir ve sadece kur korumalı mevduat politikasına bağlı olarak hareket etmez. Ekonomik veriler, faiz oranları, dış ticaret dengesi, sermaye akımları, siyasi gelişmeler ve küresel piyasalar gibi birçok faktör, döviz kurlarının dalgalanmasında etkili olabilir. Bu politikanın etkileri, ekonomik koşullar ve politika kararları gibi bir dizi değişken tarafından etkilenebilir. Özellikle, politika kararlarının istikrarı ve güveni sağlamada etkili olup olmadığı önemlidir. Çalışmada bu ilişkiyi incelemek amacıyla ilk olarak, Türk lirası değeri, USD/TRY veya EUR/TRY gibi döviz çiftlerinin fiyatları takip edilerek, kur korumalı mevduat verileri ise bankaların sunduğu finansal ürünlerin faiz oranlarından elde edilmiş, Korelasyon analizi, Granger nedensellik testi kullanılmış olup son olarak ise Vektör Otoregresif (VAR) modeli kullanılarak Türk lirası değeri ve kur korumalı mevduat arasındaki ilişkiyi analiz etmek için bu modeli kullanılmıştır. Uygulanan analizler sonucunda değişkenler arasında korelasyon ilişkisi bulunduğu, Eşbütünleşme testi sonuçlarına göre ise reel efektif döviz kuru ile faiz oranı arasında uzun dönemli bir ilişki bulunamamıştır. Ayrıca reel efektif döviz kuru ile faiz oranı arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Kur Korumalı Mevduat, Yatırımcı Davranışları, Nedensellik*

Zaman Serileri Analizinde GM (1, 1) Modeli: CO_2 Emisyon Verileri İçin Bir Uygulama

Y. L. Öğr. İlayda Arslantürk / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Doç. Dr. Serkan Taştan / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

CO_2 emisyonundaki artış ciddi çevresel, sosyal, ekonomik sorunları beraberinde getirmektedir. Ülkeler açısından CO_2 emisyonunu kontrol etmek ve zaman içerisinde azaltmak önem arz etmektedir. Bu süreçte CO_2 emisyonuna yönelik tutarlı ve güvenilir öngörülerin sağlayacağı fayda yadsınamaz. Dolayısıyla, bu çalışmada Türkiye için CO_2 emisyonunun öngörüsü konusu, gri modeller çerçevesinde ele alınmıştır. Gri modeller gri sistem teorisi kapsamında ele alınan temel konulardan biridir. Gri modeller az sayıda gözlemden hareketle, basit hesaplamalar yardımıyla tahmin edilebilirler. Bu modeller ile yüksek doğruluk düzeyinde kestirim ve öngörülere ulaşmak mümkündür. Gri modeller içerisinde uygulamada en çok tercih edilen, birinci dereceden tek değişkenli GM(1, 1) modelidir. Bu çalışmada GM(1, 1) modeline ilişkin literatürdeki farklı tahmin yaklaşımlarından yararlanılmıştır. Bu doğrultuda söz konusu model için ortalama dizisi oluşturulurken, ilgili katsayının ızgara araması yardımıyla en iyi değeri araştırılmıştır. Bunun yanı sıra model tahmin sürecinde kayan pencere yaklaşımı da kullanılmıştır. Bu şekilde çalışma kapsamında GM(1, 1) gri modeline dayanan üç farklı model değerlendirilmiştir. Modellerin başarımlarını karşılaştırmak amacıyla 2000-2021 yıllarını kapsayan yıllık CO_2 emisyon verileri kullanılmıştır. Tahmin edilen gri modellerden elde edilen kestirim ve öngörüler üzerinden model performansları belirlenmiştir. Ulaşılan sonuçlar doğrultusunda en başarılı model, her iki yaklaşımın birlikte uygulandığı gri modeldir. Bu modeli, sadece ortalama dizisinin oluşturulmasında kullanılan katsayının en iyi değerinin belirlendiği model takip etmektedir. Geleneksel GM(1, 1) model ise karşılaştırmada son sırada yer almıştır. Çalışma sonuçları CO_2 emisyonunun öngörüsü bağlamında gri modellerin başarıyla kullanılabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte model tahminlerinde verilere farklı ağırlıkların verilmesinin ve tüm gözlemler yerine belirli sayıda gözlemin kullanılmasının, model performansları üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Gri Model, GM(1, 1), CO_2 Emisyonu*

Türkiye'de Konut Piyasası ve 6 Şubat Kahramanmaraş Depremi

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Eyceyurt Batır / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

İnsanlığın temel ihtiyaçlarından olan barınma ihtiyacına yönelik olarak konut satış ve kira fiyatları büyük önem arz etmektedir. Son iki yıldır kayda değer bir artış trendinde olan konut fiyatları; gerek barınma ihtiyacı olan kesim, gerekse yatırım amaçlı konut almayı düşünen kesim tarafından yakından takip edilmektedir. 2015 yılından itibaren konut fiyat endeksi incelendiğinde özellikle 2021 yılı sonrasında endeksin hızlı bir şekilde yükseldiği görülmektedir. Bu çalışmada amaç Türkiye'deki konut piyasasına ilişkin fiyatların trendini incelemek, deprem bölgelerinden en fazla göç alan iller konusunda da bilgi vererek bu illerdeki konut fiyatlarına ilişkin inceleme yapmaktır. Çalışma durum analizi niteliğinde olup verilerin temini noktasında AFAD, TÜİK VE TCMB kurumlarından ve endeksa web sitesinden yararlanılmıştır. 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli olup 11 ilde ciddi hasara sebep olan büyük deprem sonrasında artan konut ihtiyacı ile, konut satış ve kira fiyatları zarurete binaen daha yakından takip edilmeye başlanmıştır. AFAD'dan alınan bilgilere göre depremzedelerin sayıca en fazla transfer edildiği iller sırasıyla Ankara, İstanbul, Mersin, Antalya ve İzmir olmuştur. Türkiye'de Nisan 2023 sonu itibarıyla son bir yıl içerisinde satılık konutların fiyatları ortalama %131. 94 artmıştır. Ankara ilinde Nisan 2023 sonu itibarıyla son bir yıl içerisinde satılık konutların fiyatları %140. 29 oranında artarken; İstanbul ilinde %123. 83, Mersin ilinde %119. 14, Antalya ilinde %141. 88, İzmir ilinde ise son bir yıl içerisinde satılık konutların fiyatları %128. 18 oranında artış göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye'de konut piyasası, Konut fiyat endeksi, Maraş depremi*

Tersine Mentorluk Uygulamasının Örgütsel Çekiciliğe Etkisi: Genç Kuşak (Y-Z Kuşağı) Çalışanlara Yönelik Bir Araştırma

Y. L. Öğr. Berfin Akansu / *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi*

ÖZET

Değişim ve dönüşümün sürekli olarak devam ettiği iş dünyasında, işletmeler faaliyetlerini verimli bir şekilde devam ettirebilmek ve örgütün geleceğini planlayabilmek adına hem bünyelerinde barındırdıkları hem de hitap ettikleri kitlelerdeki Y-Z kuşak genç bireyleri daha iyi anlayabilmek adına ve onlardan maksimum verimi elde edebilmek adına yeni yöntemler keşfetmeye çalışmaktadırlar. Gelişen ve başkalaşan kültürün ve teknolojinin tam ortasında bulunan Y-Z kuşağı, bakış açıları ve bilgilerini paylaşabilecekleri bir ortama sahip olduklarında, önerileri ve fikirleri dikkate alındığında, örgütlerin rekabet üstünlüğü ve çalışılan ortamdaki sinerjiye olumlu etki edebilecekleri öngörülmektedir. Özellikle teknolojik gelişmelerle birlikte her şeyin dijitalleştiği bu süreç, üst düzey yöneticileri iş yapma ve yönetim anlayışları konusunda yenilikçi düşünmeye yönlendirmeye ve yeni yönetim anlayışlarını ortaya çıkarmaya başlamışken "Tersine mentorluk" da bu yaklaşımlardan biri olarak kabul edilmektedir. Genç kuşak çalışanların Tersine mentorluk uygulaması sayesinde çalıştıkları örgütlerde üst yönetim kademesinde yer alan kişiler ile bilgi alışverişinde olması çalışma hayatlarını daha verimli hale getirebilmektedir. Geleneksel anlamda mentorluk anlayışının tersi sayılabilecek bu yöntemde kıdemi daha az olan genç bireylerin, kendilerinden kıdemli olanlarla etkileşim içinde bulunmaları farklı bakış açılarını ortak bir noktada buluşturması açısından da örgütteki sinerjiyi olumlu yönde etkileyebileceği söylenebilir. Bu paylaşım ve sinerji ortamı çalışanların ve potansiyel çalışma adaylarının örgüte karşı bakış açılarını büyük oranda etkileyebilmektedir. Örgütlerin yetenekli bireylerle çalışabilmesi ve onların ilgisini örgütlerine yönlendirebilmesi rekabet avantajı elde etmede önemli bir basamaktır. İyi uygulanan bir tersine mentorluk programı sayesinde; genç kuşağın, kurum hikayeleri ve tepe yönetim deneyimlerine ilk elden erişimi sağlanarak, hedeflenen gelecek için onlara destek verilmiş olunacaktır. Üst yönetimin kendi alanlarındaki gelişmelere ayak uydurmaları kolaylaşabilecek, güncel kalmaları sağlanabilecek ve genç kuşağın sahip olduğu yenilikçi bakış açısı ile kurumdaki çeşitlilik artabilecektir. Araştırma konusu olan bireylerin örgüte kazandırılmasının yolu da örgütsel çekiciliğin arttırılmasından geçer. Bireyler için örgütü çekici hale getirecek unsurlar farklılaşabilmektedir. Elde edilen bilgiler doğrultusunda, tersine mentorluk uygulamasıyla iletişimi kuvvetlendirilen, yeteneklerini ortaya koyma ve farkettirme imkanı kazanan genç kuşak çalışanların, örgüte karşı geliştirdikleri örgütsel çekicilik düzeylerinin ne yönde ve ne düzeyde olabileceği araştırmanın sorusu olmuştur. Yaşları ve sosyal hayatları sebebiyle Y ve Z kuşağı çalışanların bu değişimlerin doğrudan içinde olması, bu kuşakta çalışanlara sahip olan kurumlarca bir avantaj oluşturmaktadır. Tersine mentorluk uygulamasıyla bu yeniliklere kolayca uyum sağlayabilen örgütler aynı zamanda çalışanlarla sıkı bir iletişim halinde bulunmaktadırlar. Bu iletişimin sağlanması, çalışanlar tarafından örgüte karşı oluşan bakış açısını doğrudan etkileyebilmektedir. Çalışmanın amacı tersine mentorluk uygulamasının, genç kuşak çalışanlar üzerindeki örgütsel çekicilik düzeyine etkisinin ortaya konmasıdır. Bu araştırmada veri toplama tekniği olarak anket yöntemi seçilmiştir. Araştırmanın evrenini özel sektörde bulunan Y-Z kuşağı çalışanlar oluşturmuş fakat evrenin tamamına zaman kısıtı ve maddi kısıtlardan dolayı ulaşmak mümkün olmadığı için araştırmaya İstan-

bul'daki Y-Z kuşağı çalışan verileriyle devam edilmiştir. Verilere daha hızlı ulaşabilmek adına online anket hazırlanmış ve İstanbul ilinde bulunup belirlenen yaş aralığını sağlayan özel sektör çalışanı 150 kişiden yanıtlar toplanmıştır. Toplanan verilerden elde edilen bulgularda Tersine mentorluk uygulamasının çalışanların ilgisini, olumlu yönde, örgüt üzerinde topladığı ve örgütsel çekicilik üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca bağlı olarak ülkemizde yeni sayılabilecek bir anlayış olan Tersine mentorluk uygulamalarının, örgütlerinin rekabet piyasasında dikkat çekmesini ve çalışanlarından maksimum verimi elde etmek isteyen işverenler tarafından değerlendirilmesinin faydalı olabileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Mentorluk, Tersine Mentorluk, Örgütsel Çekicilik*

Lojistik Sektöründe Dijitalleşme: Akıllı Gözlükler

Dr. Öğr. Üye Esma Irmak / *Çağ Üniversitesi*

ÖZET

Lojistik, mal ve hizmetlerin üreticiden tüketiciye taşınması sürecini kapsayan bir faaliyettir. Lojistik faaliyetleri, ürünlerin taşınması, depolanması, stok yönetimi, siparişlerin yönetimi, malzemelerin tedariki ve müşteri hizmetleri gibi pek çok işlemi içermektedir. Lojistik faaliyetlerinin etkin bir şekilde yönetilmesi, üreticilerin ve tüketicilerin arasındaki mesafeyi azaltarak ürünlerin daha hızlı bir şekilde mal/hizmetin tedarik edilmesini sağlar. Günümüzde, sanayi devrimleri ile birlikte üretim kapasitesi artmaktadır. Bu nedenle lojistik faaliyetler, teknolojik gelişmelere ayak uydurmak durumdan kalmıştır. Lojistik sektöründe hızla ilerleyen teknolojik gelişmeler ve yenilikler, sektörün verimliliğini artırmak için akıllı çözümler sunmaktadır. Lojistik sektörü, günümüzde hızla gelişen teknolojiler sayesinde daha akıllı hale getirilmeye çalışılmaktadır. Giyilebilir teknolojiler arasında yer alan akıllı gözlükler son yıllarda lojistik faaliyetlerinde sıkça kullanılmakta ve önemli bir rol oynamaktadır. Akıllı gözlükler, lojistik operasyonların çeşitli aşamalarında kullanılmaktadır. Günümüzde depolama süreçlerinin dijitalleştirilmesi için birçok yeni teknoloji geliştirilmekte ve kullanılmaktadır. Akıllı gözlükler de bu teknolojilerden biridir. Akıllı gözlükler, depolama süreçlerinde birçok avantaj sağlamaktadır. Giyilebilir teknolojiler, insanların veya makinelerin üstünde taşıdığı akıllı cihazlara denilmektedir. Bu cihazlar, nesnelerin interneti (IoT), yapay zeka, sensörler ve diğer teknolojiler gibi pek çok özellikle donatılmıştır. Akıllı gözlükler, bilgi işlem ve görselleştirme teknolojilerinin birleşimiyle geliştirilmiş bir tür giyilebilir teknolojidir. Bu cihazlar, kullanıcıların gerçek dünya ile sanal dünya arasında etkileşim kurmasına imkan vermektedir. Akıllı gözlüklerin temel bileşenleri, bir optik ekran, bir kamera, bir işlemci ve bir kablosuz bağlantıdır. Optik ekran, kullanıcının gözünün önünde bir görüntü getirir. Gelen bu görüntü, kullanıcının gerçek dünyayı görmesini engellememektedir. Kamera, kullanıcının etrafındaki nesneleri algılamaktadır. İşlemci ise bilgiyi analiz eder ve gerekli bilgileri görselleştirilmesine olanak sağlar. Kablosuz bağlantı sayesinde cihaz internete bağlanır ve uzaktan kontrol edilme imkanı verir. Akıllı gözlükler, gerçek dünya görüntüsüne ek olarak sanal görüntüleri de gösteren bir cihazdır. Akıllı gözlükler genellikle Wi -Fi, Bluetooth veya hücresel ağlar gibi kablosuz iletişim teknolojileri ile donatılmıştır. Depolama ortamındaki diğer cihazlarla iletişim kurabilir. Depolama ortamındaki verileri toplar ve depolama alanı yönetim sistemleriyle doğrudan entegre olabilir. Akıllı gözlüklerin çalışma prensibi RFID etiket ve QR kod okuyucuları ile aynıdır. Buradaki amaç, personelin/kullanıcının ellerini mümkün olduğunca serbest kalmasını sağlamaktır. Akıllı gözlüğe yerleştirilen donanım gerekli kontrollerin yapılmasını kolaylaşmaktadır. Bu şekilde kullanıcı/personel ilgili ürünleri toplayabilir ve adresleme işlemini yapabilir. Giyilebilir teknolojiler, lojistik faaliyetleri daha akıllı, hızlı ve verimli hale getirerek, tedarik zincirindeki her aşamada kullanılabilir. Lojistik faaliyetler gerçekleşirken personelin/kullanıcının doğru talimatları alması, ürünlerin doğru şekilde yerleştirilmesi ve nakliye sırasında güvenli bir şekilde taşınması sağlamaktadır. Akıllı gözlükler, lojistik işletmelerinde birçok farklı alanda kullanılabilir. Örneğin, depolama alanlarında ürünlerin doğru şekilde yerleştirilmesi için kullanılabilir. Akıllı gözlükler, depolama sırasında veri girişinin kolayca yapılmasına imkan verir. Personel/kullanıcı, gözlüklerde bulunan kameralar sayesinde barkodları/QR kodları okuyabilir. Bu şekilde malzeme hareketlerini hızlı ve doğru bir şekilde kaydedebilirler. Ayrıca, gözlüklerde bulunan sensörler kullanılarak depolama ortamındaki ürünlerin durumunun ta-

kip edilmesine olanak verir. Örneğin, ürünlerin sıcaklığı veya nem seviyesi gibi faktörlerin ölçümleri gerçek zamanlı olarak yapılarak depolama koşullarının izlenmesine olanak verir. Depolamada kullanılan akıllı gözlükler, kullanıcının/personelin gözünün önüne yerleştirilen bir ekran aracılığıyla bilgi gösterir ve bu bilgiyi doğrudan depolama ortamına yönlendiren bir teknolojidir. Akıllı gözlükler, mal kabul, depolama, stok takibi, si pariş hazırlama gibi birçok alanda kullanmak mümkündür. Mal kabul sürecinde, gelen ürünlerin barkodlarını okuyarak stok takibine otomatik olarak dahil edebilmesi akıllı gözlükler sayesindedir. Bu sayede, ürünlerin hızlı bir şekilde depolanması sağlamaktadır. Depolama alanında çalışan personelin, stok takibi yaparken hızlı ve doğru bilgiye ulaşmasını sağlamaktadır. Akıllı gözlükler, tedarik zinciri yönetimi çalışanlarına nakliye bilgilerini, ürün takibini gibi bilgileri doğrudan gösterir. Bu sayede, personel işlemleri gerçekleştirmek için bilgisayarlara/diğer cihazlar ile ilgilenmek zorunda kalmazlar. Depolama faaliyeti sırasında depoda çalışan personelin ellerini serbest bırakmasına imkan verir. Böylece personelin doğru bir şekilde malzeme seçmesine yardımcı olur. Çalışanlar gözlükler aracılığıyla siparişleri veya depolama yerlerini takip edebilirler. Sipariş hazırlama sürecinde akıllı gözlükler, siparişlerin hangi ürünlerden oluştuğunu göstererek, personelin ürünleri doğru bir şekilde seçmelerine yardımcı olmaktadır. Bu şekilde, yanlış ürünlerin gönderilmesi gibi hataları minimize eder. Akıllı gözlükler, depolama süreçlerinde iş güvenliği için önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Depolama alanlarında çalışan personelin, yüksek raflara erişirken veya ağır yükleri taşırken, gözlüğün sağlamış olduğu sanal gerçeklik ile daha güvenli çalışmalarına da imkan verir. Sonuç olarak, lojistik işletmelerinde kullanılan akıllı gözlükler, işletmelerin verimliliğini artırmak ve hataları önlemek için önemli bir araçtır.

Anahtar Kelimeler: *Lojistik, Dijitalleşme, Akıllı Gözlük*

Gelişmekte Olan Piyasaların Zayıf Formda Etkinliği: Koşullu Değişen Varyans Modellerle Haftanın Günü Etkisi Üzerine Ampirik Analiz

Dr. Aykan Coşkun / *Milli Eğitim Bakanlığı*
Prof. Dr. Nevzat Aypek / *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*

ÖZET

Etkin bir piyasada fiyatların rassal hareket ettiği, bilgilerin hisse senedi fiyatlarına hızlıca yansıdığı kabul edilmektedir. Bu nedenle hisse senetlerinin geçmiş fiyat hareketlerinden yararlanılarak borsa endeksinin getirisinden fazla kazanç elde edilemez. Fakat bazen farklı sonuçlarla karşılaşılmakta bu durum anomali olarak adlandırılmaktadır. Anomali, herhangi bir piyasanın etkinliğinin test edilmesinde kullanılmaktadır. Haftanın günleri anomalisinde, haftanın belirli gün veya günlerinde diğer günlere nazaran sürekli düşük veya yüksek getiri edinilmektedir. Bu çalışmada gelişmekte olan ülkelerin piyasalarının zayıf formda etkinliği incelenmek istenmiştir. Bu amaçla BIST100 Borsa Endeksi (Türkiye), BVSP Borsa Endeksi (Brezilya), MOEX Borsa Endeksi (Rusya), NIFTY50 Borsa Endeksi (Hindistan) ve SSEC Borsa Endeksinin (Çin) 14 Ocak 2002 ile 14 Nisan 2023 tarihleri arasındaki günlük kapanış verilerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın verileri koşullu değişen varyans modelleriyle analiz edilmiştir. Önce veriler için uygun ortalama denklemleri veren modeller paket programla otomatik olarak oluşturulmuş, ardından Autoregressive Conditional Heteroskedasticity (Otoregresif Koşullu Değişen Varyans) (ARCH) etkisi sınanarak değişen varyans modellerle tahminler yapılmış, kriterlere göre en uygun modeller seçilmiştir. Elde edilen bulgular ışığında, BVSP Borsa Endeksinin ortalama getirilerinde Pazartesi günü anomalisinin, SSEC Borsa Endeksinin ortalama getirilerinde ise Perşembe günü anomalisinin olduğuna ulaşılmıştır. BIST100 ve SSEC Borsa Endekslerinde Pazartesi, Salı, Perşembe ve Cuma günlerinin volatilitede etkisinin olduğu, MOEX ve NIFTY50 Borsa Endekslerinde Pazartesi ve Salı günlerinin volatilitede etkisinin olduğu, ayrıca BVSP Borsa Endeksi dışındaki tüm endekslerde olumsuz şokların volatilitede olumlu şoklara göre daha fazla etkili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Anomali, Borsa Endeksi, Etkin Piyasalar Hipotezi, Gelişmekte Olan Ülkeler*

Makroekonomik Göstergelerin İşletmelerin Duran Varlık Yatırımına Etkisi: BIST Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma

Prof. Dr. Turan Öndeş / *Atatürk Üniversitesi*
Arş. Gör. Osman Can Barakalı / *Atatürk Üniversitesi*

ÖZET

Duran varlıklar, işletmenin değer yaratma sürecinde, diğer varlıklardan farklı özellikleri bulunmaktadır. Duran varlıklar işletmelerin sürdürülebilir bir büyüme ve gelişme sürdürmesi katkı sağlayan, faaliyetlerin devamı için kullanılan ve işletme için rekabet avantajı sağlayan oldukça önemli varlıklardır. Bu varlıklar işletme içi ve işletme dışı birçok etkenden etkilenmektedirler. İşletme dışı etkenler olarak da adlandırılan makroekonomik faktörler; ekonomiyi, piyasayı, sektörü ve işletmelerin faaliyetlerini ve politikalarını olumlu ve olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle çalışmada makroekonomik koşulların işletmelerin duran varlık yatırımını nasıl etkilediği araştırılmıştır. Çalışmada Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren sanayi şirketlerinin 2012 yılı 3. çeyrek ve 2022 yılı 2. çeyrek arasındaki gelir tablosu ve bilanço verileri kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre makroekonomik faktörlerin işletmenin duran varlık yatırım kararlarını etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Duran Varlık, Maddi Duran Varlık, Makroekonomik Göstergeler*

Seçilmiş OECD Ülkelerinde Sigorta Sektörü Performansının ÇKKV Teknikleri ile Değerlendirilmesi

Dr. Öğr. Üyesi Esra Aydın Ünal / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zafer Taşcı / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin hemen hemen hepsinde finansal hizmetler sektöründe sigorta sektörü çok stratejik bir öneme sahiptir. Milli gelir içindeki payı çok yüksek olan sigortacılık sektörü, risk yönetimi bakımından hayati önem taşıyan aynı zamanda, önemli oranda hizmet ihracatı yapan bir sektör konumundadır. Ülke ekonomilerinde güçlü bir sigorta sektörünün varlığı işlem maliyetlerinin düşürülmesine, ekonomik büyümeye, verimli kaynak tahsisine, yatırımlarda ölçek ekonomilerinin kolaylaştırılmasına, likidite yaratılmasına, finansal kayıpların dağıtılması ve azaltılmasına büyük katkılar sağlamaktadır. Bu çalışmada OECD ülkeleri arasından seçilen 4 ülkenin sigorta sektörü performansının PSI ve ROV yöntemlerinden oluşan bileşik bir ÇKKV modeli ile değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Analiz kapsamında performans değerlendirmesi 8 kriter (brüt hasar ödemeleri, sigorta şirketi sayısı, konservasyon oranı, penatrasyon, toplam brüt primler, OECD pazar payı) üzerinden yapılmıştır. Bu amaçla Türkiye ve GSYH'si Türkiye'ye yakın olan Portekiz, Şili ve Letonya olmak üzere üç ülke ele alınmıştır. İlk olarak PSI yöntemi ile performans değerlendirmede kullanılan kriterlerin önem ağırlıkları belirlenmiştir. 2019 yılında performans üzerinde en etkili kriter toplam brüt primler iken 2020 ve 2021 yılında brüt hasar ödemeleri kriteri en etkin kriter olarak tespit edilmiştir. ROV yöntemi ile elde edilen analiz sonuçları 2019 yılında sigorta sektörü performansı en iyi ülkenin Türkiye, 2020 yılında Portekiz ve 2021 yılında ise Şili olduğunu ortaya koymuştur. Letonya sigorta sektörü performansı bakımından ele alınan tüm yıllarda son sırada yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sigorta Sektörü, OECD, Performans, ÇKKV*

Assessment of Consumers' Nostalgia Perception in Historical Accommodation Businesses

Dr. Öğr. Üyesi Selim Çam / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Murat Fatih Tuna / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ABSTRACT

The nostalgia, defined as positive feelings towards past things, places, and people caused by an unsatisfactory present, has been widely studied across disciplines. One of these disciplines is historical destination marketing which can be described as the intersection of marketing and psychology. The attractiveness of the history and experiences related to a destination makes it easier for individuals to connect with the destination. It is important for businesses taking over historical destinations that require significant cost in terms of reopening to ensure that they are marketed correctly and to be able to analyze their current situation and future investments. However, in order to ensure that these businesses are marketed correctly, it would be appropriate to analyze the views of social media users who share destination perceptions. In this context, the aim of this study is to identify the perception of retro marketing in the comments related to historical accommodation establishments that have been opened for use. To achieve this goal, consumer comments were extracted from online booking platforms and analyzed using natural language processing methods. As a result of the text analysis, it is seen that retro or nostalgia perception can be determined in historical accommodation facilities, but there are more comments that stand out on the service side. It is understood that customers in similar accommodation facilities prioritize the quality, speed of service, and the interest of employees over the nostalgic features of the environment.

Keywords: *Retro/Nostalgia Marketing, Online Booking Platforms, Historical Destination, Text Analysi*

Konya'da Faaliyet Gösteren Banka Çalışanlarının Pozitif Örgütsel Davranış Düzeylerinin Belirlenmesi'ne Yönelik Bir Araştırma

Öğr. Gör. Dr. Fatih İbrahim Kurşunmaden / *Selçuk Üniversitesi*
Prof. Dr. Aykut Bedük / *Selçuk Üniversitesi*

ÖZET

İnsanlar hayatlarının çok bir bölümünü organizasyonlarda ya da organizasyonlarla ilişkili olarak geçirirler. Değişik görevlere sahip organizasyonlar insanların ve toplumun genel ve özel amaçlarına ulaşmalarında yardımcı olurlar. Bir bireyin ya da grubun belirlenmiş olan hedeflere tek başlarına ulaşması oldukça zor bir durumdur. Bu bakımdan hayat döngüsünün sağlıklı şekilde ilerlemesinde ve amaçlara ulaşılmasında organizasyonların gelişmeleri, etkin bir biçimde fonksiyonlarını yerine getirmeleri ve hayatta kalmaları önemli rol oynamaktadır. Günümüz dünyasında insan odaklı yönetim biçimleri önem kazanmaktadır. İşletmelerin çalışanlarına değer vererek rekabet avantajı sağlaması bunun sebeplerinden bir tanesidir. Örgütteki fikirlerine daha doğrusu kendilerine önem verildiğini gören örgüt çalışanlarının performans, iş tatmini ve örgütsel bağlılıklarının artış gösterdiği yapılmış olan araştırmalarla ispat edilmiştir. Pozitif örgütsel davranış kavramı, bireylerin güçlü taraflarının belirlenip elde edilen bilgi, tecrübe veya bireye sağlanan eğitim imkanları ile bireyin hem değiştirebileceği hem de geliştirebileceği özelliklerin toplamı olarak ifade edilmektedir. Bu kavramın yönetilebilir ve geliştirilebilir olması bireyin çalışma hayatına fayda sağlayacaktır. Örgütteki faaliyetlerin kendilerinde gelişme kaydettiğini ve bunun özel hayatlarına da yansıdığını düşünen bireylerin yaptıkları işe ve örgütlerine daha bağlı oldukları belirtilmiştir. Bu bakımdan, örgütlerinde bireysel ya da örgütsel performansın yükselmesini isteyen üst düzey yönetimin, bu konuda yatırım yapması gerekmektedir. Bilime dayanan yönetim fikrinin ilk zamanlarında, kişilerle örgütün faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyen faktörlerin sadece yoğun olarak yaşanan negatif duygularla oluştuğu düşünülmekteydi. Dolayısıyla yöneticilerin kurum içinde duygulardan arınmış bir organizasyon kurmak adına planlar yapması gerekmektedir. Yönetim kademesindeki kişiler arasında duyguların kurum içerisinde karmaşıklığa sebep olabileceği ve devam eden süreçte verimin daha az bir seviyeye düşeceği hâkim bir düşünceydi. Ancak geçen zaman duyguların kurumdan ayrı olarak düşünülemeyeceğini ortaya koydu. 1950'li yıllarda klasik yönetim fikri yerini küresel insan ilişkileri fikrine bırakmıştır. Buradaki esas noktanın insan ilişkileri olduğunun anlaşılmasından sonra örgütler çalışanlarından daha iyi verim almak için yeni yöntemler ve planlar tasarlamak zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda örgütler çalışanlarını robot gibi görmekten vazgeçmiş ve onlara bir birey gibi davranıp fikirlerine önemsemeye başlamışlardır. Bugüne kadar birtakım olumlu yapılan araştırılmasına rağmen pozitif örgütsel davranış kavramına ait dört unsur bu kriterleri sağlamaktadır. Bunlar; iyimserlik, umut, yeterlilik ve dayanıklılık olarak ifade edilmektedir ve bunlar bir araya geldiğinde pozitif örgütsel davranış kavramını oluşturmaktadır. Bütün bu bilgiler ışığında bu çalışmanın amacı, bankacılık sektöründe çalışan bireylerin pozitif örgütsel davranış düzeylerini analiz etmektir. Ayrıca elde edilmiş olan bulgular literatüre katkıda bulunarak, bankacılık sektöründe çalışanların ve yöneticilerinin konuyla ilgili problemlerini tespit ederek çözüm önerisi getirmek için bazı çıkarımlarda bulunulmuştur. Bu kapsamda çalışmanın

örneklemini Konya ilinde faaliyet gösteren bankaların çalışanları oluşturmuştur. İki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde pozitif örgütsel davranış ve pozitif psikoloji kavramları ile pozitif örgütsel davranışın alt boyutları konularına değinilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise araştırmanın amacı, kapsamı ve önemi, araştırmanın yöntemi, veriseti ve bulgularının değerlendirilmesi yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: *Pozitif Örgütsel Davranış, Pozitif Psikoloji, Pozitif Davranış, Pozitif Örgütsel Davranış Düzeyi*

Türkiye'nin Dünya Ekonomisine Entegrasyonunda Yeni Bir Fırsat: Blockchain Tekonolojisi

Dr. Öğr. Üyesi Nevzat Balıkçıoğlu / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Günümüzde blockchain teknolojisi birçok sektörde güvenilir ve şeffaf doğasıyla ekonomik entegrasyonun önemli bir aracı olarak görülmektedir. Merkezi olmayan ve dağıtık kayıt teknolojisiyle küresel bir kayıt defteri işlevi gören blockchain finans ve bankacılık, sağlık, enerji, tarım, lojistik, eğitim, emlakçılık gibi birçok sektörde halihazırda kullanılan devrimsel nitelikte bir teknolojidir. Türkiye'nin dünya ekonomisine entegrasyonun sağlanması konusunda önemli işlevler göreceği düşünülen blockchain teknolojisinin yakın gelecekte, öncelikle finansal sektörlerde verimlilik ve işlemlerin hızlanması, maliyetlerin düşmesi ve şeffaflık gibi kolaylıklar sağlayacağı öngörülmektedir. Hizmet sektörüne katkılarının yanı sıra, tarım, imalat, lojistik ve enerji gibi birçok sektörde de ekonomik entegrasyonun önemli araçlarından biri olarak belirmektedir. Tedarik zincirlerinin geliştirilmesi ve yönetilmesi, yerel üreticilerin küresel pazarlara entegrasyonu, enerji ticaretinin ve dağıtımının optimize edilmesi gibi birçok konuda fırsatlar yaratabileceği ileri sürülmektedir. Blockchain teknolojisine Türkiye ekonomisinin ilgisi her geçen gün artmaktadır. Bu ilgi çerçevesinde karar alma mekanizmalarının da blockchain ekosistemi yaratma konusuna ilgilerinin canlanmaya başladığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte bu ilginin daha çok eylemsel planlara ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Bu çerçevede karar alma mekanizmalarının yaratılan bu fırsatları hukuksal ve teknolojik açılardan ele alıp yeni bir ekosistemin temellerini atmak zorunda olmaları kaçınılmazdır. Bu her şeyden önce ülke ekonomisinin küresel entegrasyonunu sağlamak için bir zorunluluktur. Bu çalışma çerçevesinde, küresel ticarette Türkiye'nin blockchain stratejisi, blockchain teknolojisi ile Türkiye'nin dünya ekonomisine katılımının hızlanması, Türkiye'nin ekonomik gücünün küreselleşmesi ve Türkiye'nin blockchain teknolojisi ile dünya ekonomisine entegrasyonu konusundaki fırsatlar ve zorluklar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Blockchain, Ekonomik Entegrasyon, Türkiye Ekonomisi, Dünya Ekonomisi*

Bilişim Sektöründe Faaliyet Gösteren Halka Açık Şirketlerin Finansal Performanslarının Multımoora Yöntemi İle Ölçümü Covid - 19 Etkisi

Dr. Öğr. Üyesi Bade Ekim Kocaman / *Başkent Üniversitesi*
Dilhan Uçar / *Yapı Kredi Bankası A. Ş.*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Borsa İstanbul (BİST)'da işlem gören bilişim şirketlerinin finansal performanslarını COVID-19 salgını öncesi ve sonrası dönem karşılaştırması yaparak incelemektir. COVID-19 salgını, küresel ekonomide büyük bir etki yaratmış ve birçok sektörde önemli değişikliklere neden olmuştur. Bilişim sektörü de bu değişimden etkilenen sektörlerin başında gelmektedir.

Çalışmada, çok kriterli karar verme (ÇKKV) tekniklerinden biri olan Multimoora yöntemi kullanılarak Borsa İstanbul (BİST) bilişim şirketlerinin finansal performansı analiz edilmiştir. Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yaklaşımları, birden fazla kriter göz önünde bulundurarak olası alternatifler arasından en iyi çözümü bulma problemiyle ilgilenmektedir (Hafezalkotob vd., 2019). Genellikle, tüm kriterlere göre diğer alternatiflerden daha üstün bir seçenek olmaması nedeniyle karar vericiler tatmin edici bir çözüm aramaktadırlar (Bależentis ve Bależentis, 2014). Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yaklaşımlarının bir türü olan Multimoora yöntemi, birden fazla amaç ve kriterin ağırlıklandırılması ve performans değerlendirmesi için etkili bir yöntemdir. Covid-19 salgınının bilişim sektörü üzerindeki etkileri, sektördeki firmaların durumlarına, faaliyet alanlarına ve pazar segmentlerine göre farklılık göstermektedir. Salgın sürecinin bilişim sektörünü daha da gelişmeye ve değişime zorladığı söylenebilir. Bu nedenle, salgın döneminin bilişim sektöründe faaliyet gösteren firmaların finansal performanslarına etkisinin olup olmadığı likidite, mali yapı, faaliyet ve karlılık oranları üzerinden analiz edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı'nın yayınladığı verilere göre Türkiye'deki ilk Covid-19 vakası, 11 Mart 2020 tarihinde tespit edilmiştir (T. C. Sağlık Bakanlığı). Covid-19 salgınının etkilerinin 2020 yılının ilk çeyreği içerisinde başlaması nedeniyle salgının etkilerinin tespit edilebilmesi amacıyla Covid-19 öncesi dönem olarak 2017, 2018 ve 2019 yıl sonu finansal verileri ile Covid-19 sonrası dönem olarak 2020, 2021 ve 2022 yıl sonu finansal verileri üzerinden analiz yapılmıştır. Analiz dönemi olarak 2017-2022 yılları arası ele alınmış ve kesintisiz verisine ulaşılabilen 13 adet firma analize dahil edilmiştir. Elde edilen bulgular çerçevesinde, bilişim şirketlerinin bu dönemdeki performans farklılıklarını ve salgının etkilerini daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir. Çalışmanın sonucunda performansı en yüksek firma LİNK Bilgisayar Sistemleri A.Ş. olarak belirlenmiştir.

En üst sırada yer alan LİNK Bilgisayar Sistemleri A. Ş. 'nin mevcut pozisyonunu 6 yıl süresince koruduğu görülmüştür. Şirkete ait mali veriler incelendiğinde şirketinin likidite ve kârlılık oranlarının yüksek, borçlanma oranlarının ise düşük olduğu görülmüştür. Analize konu edilen dönemde performansı en düşük firma ise NETAŞ Telekomünikasyon A.Ş. 'dir. NETAŞ şirketinin ise likidite ve kârlılık oranlarının düşük, borçlanma oranlarının ise yüksek olduğu gözlenmiştir. Genel olarak bakıldığında, Covid-19 pandemisinin bilişim sektöründe yer alan 4 firmanın (PLASTİKKART, ESCORT, ALCATEL, İNDEKS) finansal performansı üzerinde olumlu etkisinin olduğu görülmüştür. ESCORT Teknoloji Yatırım A.Ş. 'nin Covid-19 sonrasında finansal performans Özellikle, sıralama-

sında sıçrama olduğu görülmüştür. Şirketin bilişim alanında faaliyet gösteren firmalardaki sermaye payını artırarak söz konusu finansal yatırımların gerçeğe uygun değerlenmesinden doğan kazançların dönem karına yapmış olduğu olumlu etki finansal performans sıralamasını üst sıralara taşınmasına katkı sağlamıştır. Böylece, Covid-19 pandemisinin bilişim sektöründe faaliyet gösteren şirketler için şirketlerin finansal performanslarını hangi yönde etkilediğine dair bir çıkarım yapılmıştır. Pandemi sürecindeki karantinalar nedeniyle birçok faaliyetin dijital ortamda yapılması ve E-ticaretteki olağanüstü artış, söz konusu teknolojileri sunan bilişim sektörünün önemini giderek artırmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Finansal Performans, Multimoora, Bilişim Sektörü*

Determinants of Participation To Public Good Provision: Money or Time Matters

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kahveci / *İstanbul Üniversitesi*

ABSTRACT

Previous literature suggests positive relationships between social capital, pro-social behavior and subsequent economic development. I analyse the relationship between social networks and trust (two measures of social capital) and self-reported participation to public good provision of time and/or money (pro-social behaviour) using data collected from Albania. Results shows that individual characteristics age, marital status, education, gender religious/ethnic effects the individuals' participation to public good provision. In addition to this, contribution with time or money is affected from income level. Findings of this paper suggest different type of participation mechanism for different type of public good provision.

Keywords: *Public Good, Social Capital, Voluntary Participation, Trust, Social Network*

Türki Cumhuriyetlerin Banka Finansal Performanslarının ÇKKV Yöntemiyle Analizi

Öğr. Gör. Özlem Karadağ Ak / *Necmettin Erbakan Üniversitesi*
Prof. Dr. Adalet Hazar / *Başkent Üniversitesi*
Prof. Dr. Şenol Babuşcu / *Başkent Üniversitesi*

ÖZET

Çalışmanın amacı, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Türkiye'nin de yer aldığı toplam altı Türki Cumhuriyetin bankacılık sisteminin geçmiş ve günümüzdeki finansal performanslarını Çok Kriterli Karar Verme Tekniği ile karşılaştırmaktır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve doksanlı yıllarda söz konusu ülkelerin bağımsızlıklarını ilan etmesiyle birlikte serbest piyasa ekonomisine geçiş adımları başlamış ve bununla birlikte para birimlerini oluşturmaları, kurumsal yapı oluşturmaları, siyasi istikrar kazanmaları sancılı olmuştur. Bu noktadan sonra gelişmeleri ve büyümeleri için finans piyasalarına ihtiyaç duyulmuş ve bu ise bankacılık sektörünün zorunlu olarak da olsa gelişmesine yol açmıştır. Finans sektörü içinde önemli paya sahip olan bankalar, temel işlevi olan ekonomide fon fazlasına sahip olanlarla fon ihtiyacı olanlar arasında köprü vazifesini gerçekleştirmek için kaynak kullanmakta ve dolayısıyla bu konuda finansal performans ve karlılıkları da önemli olmaktadır. Doğal kaynak bakımından oldukça zengin olan bu Cumhuriyetler incelendiğinde ekonomileri ile bankacılık sektörlerinin beklendiği gibi paralel olduğu görülmüştür. Bankaların finansal performanslarının değerlendirilmesi gerek ekonomi yönetimi gerek yatırımcılar ve gerekse de kreditörler için önemli bir konudur. Çalışmada 2016Ç- 2021Ç dönemleri için söz konusu ülkelerin bankacılık sisteminde yer alan aktif büyüklüğüne göre ilk beş ticari banka ele alınacaktır. İncelenen ülke bankalarının söz konusu dönemde en iyi ve en kötü finansal performans gösterdiği dönemler tespit edilerek sonuçlar analiz edilecektir. Alan araştırması yapıldığında konuyla ilgili az sayıda çalışmaya rastlanmış olup, bu konuda literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türki Cumhuriyetler, Finansal Performans, Bankacılık Sektörü, Çok Kriterli Karar Verme*

Kripto Paralar Arası Oynaklık Yayılımı

Y. L. Öğr. Selçuk Peker / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Doç. Dr. Zekai Şenol / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Çalışmanın Amacı Kripto paraların fiyatlarındaki hareketlilik hakkında yatırım yapmak isteyen yatırımcılara bilgi verilebilmesidir. Kripto Para Tanımı Kripto para, dijital veya sanal para birimlerinin bilgisi olarak ve kriptografiyi kullanarak veri depolamayı sağlayan dijital varlıklardır. En popüler kripto para birimi Bitcoin'dir, ancak Ethereum, Ripple gibi binlerce farklı kripto para birimi mevcuttur. Kripto paralar, merkezi olmayan bir yapıya sahip olabilirler ve blok zinciri adı verilen bir kayıt defteri mimarisi üzerinde çalışabilirler. Kripto Paralar Arasındaki Oynaklık Yayılımı Kripto para birimlerinin oynaklık yayılımları birçok faktöre bağlı olarak değişebilir. İşte kripto para birimlerinin oynaklık yayılımlarını etkileyen bazı önemli faktörler: 1. Talep ve Arz Dengesi: Kripto para birimlerinin oynaklığı, talep ve arz dengesine bağlıdır. Yüksek talep ve düşük arz durumunda fiyatlar genellikle yükselirken, düşük talep ve yüksek arz durumunda fiyatlar düşebilir. Talep ve arz, yatırımcı ilgisi, kullanıcı kabulü, ticaret hacmi gibi faktörlerden etkilenebilir. 2. Piyasa Haberleri ve Olayları: Kripto para birimleri genellikle haberlere ve olaylara oldukça duyarlıdır. Önemli duyurular, regülasyonlar, hükümet müdahaleleri, teknolojik yenilikler, hack olayları veya büyük şirketlerin kripto para birimlerine olan ilgisi gibi faktörler, fiyatlar üzerinde önemli etkilere neden olabilir. 3. Düzenleyici Durum: Kripto para birimlerinin oynaklık yayılımı, düzenleyici kurumların politikaları ve kararlarına bağlı olarak değişebilir. Düzenleyici belirsizlikler veya sert önlemler, kripto para birimlerinin fiyatlarında dalgalanmalara neden olabilir. 4. Genel Piyasa Koşulları: Kripto para birimleri, genel finansal piyasa koşullarından da etkilenebilir. Ekonomik istikrarsızlık, hisse senedi piyasası hareketleri, faiz oranları ve döviz kurları gibi faktörler, kripto para birimlerinin oynaklığını etkileyebilir. 5. Teknik Analiz ve Ticaret Hacmi: Teknik analiz, kripto para birimlerinin fiyat hareketlerini tahmin etmek için kullanılan bir yöntemdir. Teknik göstergeler, grafik desenleri ve ticaret hacmi, kripto para birimlerinin oynaklık seviyelerine etki edebilir. Bu faktörlerin etkileşimi, kripto para birimlerinin oynaklık yayılımını belirler. Ancak, kripto para birimleri karmaşık ve hızla değişen bir piyasada işlem gördüğünden, oynaklık tahminleri her zaman kesin olmayabilir ve geçmiş performans gelecekteki sonuçların garantisi değildir. Çalışmada Kullanılan Analiz TVP-VAR analizi (Time-Varying-Parameter Vector Autoregression Analysis), zamanla değişken parametreli vektör otoregresyon analizi kullanılmıştır. TVP-VAR analizini kullanarak, bu ayarların zaman içinde oynama dinamiklerini anlamaya çalıştık. Bulduklarımız, bu tahmin oynaklıklarının belirli zamanlarını belirgin şekilde görmeyi ve geleceğini göstermektedir. Çalışma Sonucu Çalışma sonucunda her bir varlığın değişkenliği, zaman içinde değişkenlik gösterdi. Kripto paraların oynaklığı yüksek bulundu. Bulgular, çeşitli yatırım araçlarının oynaklık derecelerini anlamada, yatırım yapmak isteyenlere yol göstermeyi amaçlıyor. Bu bilgiler, notların risk toleranslarına uygun yatırım limiti belirlemelerine yardımcı olabilir. Bu nedenle, çalışmamızın araçlarına ve potansiyellerimize değerli bir rehber bekliyoruz.

Anahtar Kelimeler: *Kripto Paralar, Oynaklık Yayılımı*

Banka Pay Getirileri Arasındaki Oynaklık Yayılımı: BİST Örneği

Y. L. Öğr. Şeyma Başara / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Doç. Dr. Zekai Şenol / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Bu çalışmada bankacılığın tarihsel gelişimi, fonksiyonları, sınıflandırılması, türleri, pay senetler, pay piyasaları ele alınmıştır. Bankaların birbirlerini ne denli etkiledikleri, seçilmiş bankalar arasındaki dinamik bağlantılılık ilişkisi TYP / VAR modeli ile araştırılmıştır. Veri seti olarak AKBNK, GARAN, ISCTR, YKBNK, HALKN, VAKBN endekslerine ait 2019-2023 yılları arası yıllık veriler kullanılmıştır. Pay senedi fiyatlarındaki hareketliliğin belirlenen fiyatlarına etkisini ölçmek amaçlanmıştır. Bankacılık Sistemi, Tarihsel Gelişimi, Fonksiyonları, Türleri Bankacılık sistemi, finansal faaliyetler ve ekonomik işlemler için bir yapıdır. Bankalar bir banka sistemi içinde müşterilere finansal araçlar sunan finansal kurumlardır. Bankacılık sistemi, borç verme, mevduat kabul etme, para transferleri yapma, yatırım yapma ve diğer finans al işlemleri gerçekleştirmek için tasarlanmıştır. Bankalar müşterilerin birtakım işlemleri yapabilmeleri için gerekli araçları sağlarlar ve paranın doğru şekilde yönetilmesine yardımcı olurlar. Bankalar bir bankacılık sistemi içinde yer alır ve bankacılık sistemi bir ülkenin veya dünya ekonomisinin sağlıklı bir şekilde çalışabilmesi için gereklidir. Dünya bankacılık tarihi açısından modern bankacılık sistemi Rönesans döneminde İtalya'da ortaya çıktı. Venedik'te 1587'de Banco di Rialto ilk modern banka olarak kabul edilir. Daha sonra Avrupa bankacılık sistemi gelişti ve 17. ve 18. Yüzyıllarda İngiltere ve Hollanda modern bankacılık sistemleri üzerinde büyük etki sahibi oldu. Türkiye'de bankacılık tarihi ise, ilk modern banka Osmanlı döneminde 1847 yılında Osmanlı Bankası olarak kuruldu. Daha sonra Türkiye İş Bankası, Türkiye Vakıflar Bankası, Türkiye Halk Bankası ve Türkiye Ziraat Bankası gibi devlet bankaları kuruldu. Son yıllarda özel sektör bankalarının sayısı artmış ve Türkiye'de bankacılık sektörü bölgedeki en dinamik sektörlerden biri olarak kabul ediliyor. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından yayınlanan Aralık 2022 dönemi Temel Göstergeler Raporu'na göre Türk bankacılık sektörü bilgilerine yer verilmiştir. Bankaların, para işlemleri, kredi verme, yatırım yapma, teminat verme, risk yönetimi, uluslararası işlemler, finansal araçlar sunma, finansal danışmanlık yapma fonksiyonları bulunmaktadır. Türk Bankacılık Sektöründe Aralık 2022 dönemi itibarıyla; fonksiyon gruplarına göre 35 mevduat, 6 katılım ve 16 kalkınma ve yatırım bankası bulunmaktadır. Pay Senetleri Pay senetleri, ortaklığın sermayesini temsil eden ve sahibine ortaklık hakkı veren menkul kıymetler olarak tanımlanmaktadır. Borsalarda işlem gören ve yatırımcıların portföylerinde önemli bir yer tutan finansal araçlardır. Pay senetleri şu şekilde sınıflandırılabilir, Adi pay senetleri, imtiyazlı pay senetleri, ihraç edilebilir pay senetleri, ihraç edilemez pay senetleri, bedelsiz pay senetleri, sınırlı oy hakkına sahip pay senetleri. Pay Piyasaları Pay piyasaları, hisse senedi işlemlerinin yapıldığı piyasalardır. Dünya genelinde pay piyasaları arasında en büyük olanı Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan New York Borsası'dır. Diğer büyük pay piyasaları ise Tokyo, Londra, Hong Kong, Şangay ve Almanya'da bulunmaktadır. Türkiye'de ise pay piyasaları İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (BİST) üzerinden işlem görür. Borsa İstanbul Türkiye'nin en büyük pay piyasasıdır ve 1995 yılından beri faaliyet göstermektedir. Borsa İstanbul'da işlem gören hisse senetleri Türkiye'nin önde gelen şirketlerinin hisse senetleridir. Ayrıca Borsa İstanbul, Türkiye dı-

şındaki yatırımcıların Türkiye piyasalarına erişimini kolaylaştıran bir platformdur. Pay Getirileri Arasındaki Oynaklık Yayılımı Pay geti rileri arasındaki oynaklık yayılımı, hisse senedi fiyatlarını dalgalanmaları nedeniyle ortaya çıkan bir kavramdır. Bu bir hisse senedinin fiyatında görülen dalgalanmaların diğer hisse senetlerinin fiyatlarındaki dalgalanmalardan daha yüksek veya daha düşük olduğunu ifade eder. Yüksek oynaklık yayılımı bir yatırımcının portföyünde riskli varlıklar eklediği zaman daha fazla risk alacağı anlamına gelir. Banka Pay Getirileri Arasındaki Oynaklık Yayılımı Finansal varlıklar arasındaki etkileşmeyi açıklayan volatilite kavramı, "oynaklık", "yukarı ve aşağıya doğru ani sıçramalar", "ani değişimler", "değişkenlik" ve "hareketlilik" gibi anlamlara gelmekte olup, finans sektöründe ise, finansal varlıkların belirli bir gözlem aralığındaki dalgalanma seviyesi olarak ifade edilmektedir. Piyasalar yapıları gereği etkileşim halinde olmalarından dolayı bir piyasadaki volatilitenin başka bir piyasayı etkilemesi mümkün olup, buna volatilite yayılımı denmektedir. Bankaların birbirlerini ne denli etkiledikleri, seçilmiş bankalar arasındaki dinamik bağlantılılık ilişkisi TYP / VAR modeli ile araştırılmıştır. Veri seti olarak AKBNK, GARAN, ISCTR, YKBNK, HALKB, VAKBN endekslerine ait 2019-2023 yılları arası yıllık veriler kullanılmıştır. Sonuç olarak, net volatilite bakımından AKBNK 'ın volatilite yayıcısı, HALKB'ın volatilite alıcısı olduğu, net dinamik bağlantılılığın %90, 07 seviyesinde oynaklığın yüksek olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir

Anahtar Kelimeler: *Bankacılık, Pay Senetleri, Oynaklık Yayılımı*

Sustainability of Current Account Balance in Turkey: Evidence from Traditional, Fourier and Fractional Fourier Unit Root Tests

Doç. Dr. İzzet Taşar / *Fırat Üniversitesi*
Doç. Dr. Yavuz Özek / *Fırat Üniversitesi*

ABSTRACT

In this study, the sustainability of the current account balance in the Turkish economy in the 1974-2021 period is examined using unit root tests. Both The ratio of current account balance to gross domestic product and The ratio of current account balance to gross domestic product were obtained from the World Bank database. The year when the ratio of current account to gross domestic product had the highest surplus was 1994, and the year with the lowest deficit was 2011. Three different unit root tests are used to test sustainability. As a linear test, Dickey and Fuller (1981), Kwiatowski et al. (1992) tests, Enders and Lee (2012) and Becker et al. (2006) tests, and for fractional fourier tests, Omay (2015) and Bahmani- Oskooee et al. (2018) tests are applied. The fact that the ratio of the current account balance to the gross domestic product carries a unit root in the level value indicates that the effect of internal and external shocks is permanent and unsustainable, while its stagnation indicates that the effect of shocks is temporary and sustainable. In the 1974-2021 period, it is seen that the current account balance to the gross domestic product has a deficit of 2. 53% on average. According to the traditional Dickey and Fuller (1981) and Omay (2015) fractional Fourier unit root tests, the current account balance is sustainable. However, according to Kwiatowski et al (1992) traditional, Enders and Lee (2012) and Becker et al (2006) fourier and Bahmani-Oskooee et al (2018) fractional fourier unit root tests, the current account balance is unsustainable. On the other hand, the fact that the optimal frequency length (1. 3) is high in the fractional Fourier unit root tests of Omay (2015) and Bahmani-Oskooee et al (2018) suggests that the persistence of shocks to the current account balance is high. Bahmani- Oskooee et al. (2018) fourier functions obtained from the fractional fourier unit root test indicate that the ratio of current account balance to gross domestic product will be volatile in the 2022-2022 period, but will have a positive trend towards a current account surplus.

Keywords: *Current Account Balance, Quantile Fourier Unit Root*

Hizmet ve Sanayi Sektörlerine Duyulan Aşırı Güven Eğilimini Test Edip, Endeks Getirisi İle İlişkinin İncelenmesi: Borsa İstanbul Örneği

Y. L. Öğr. Cansel Kızıltepe / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi, Barış Aksoy / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Psikolojini en güçlü yargılarından olan aşırı güven eğilimi üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar gösteriyor ki insanlar bilgilerini ve yeteneklerine olduğundan daha fazla güvenme eğilimi göstermektedirler. Bu ilişkiyi test etmek amacıyla literatürdeki yatırımcı davranışını incelemek üzere yapılan anketlerin yanı sıra birçok çalışmada volatilite, işlem hacmi, getiriyle ilişkilendirip nedensellik ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bu çalışmalardan elde edilen bilgilerde getiri elde eden yatırımcılar işlem hacmini artırdığına, bu sebeple işlem hacmi ve getiri değişkenlerinin arasında bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmalardan elde edilen diğer sonuçlar ise aşırı güven eğilimi gösteren yatırımcıların daha düşük kâr elde ettiği ve aşırı güvenin volatilite ile ilişkilendirip ilişkilendirilememesi üzerinedir. Bu çalışmanın amacı, literatürde de var olan hacim ile aşırı güven eğilimi tespiti yapılmaya çalışılıp neticesinde getiri ile ilişkisinin var olup olmadığı sonucuna varılması hedeflenmektedir. Bu ilişkiden hareketle yatırımcıların aşırı güven eğilimleri sanayi ve hizmet sektörü olarak ayrı ayrı ele alınıp, nedenleri ve getirileri arasındaki ilişki olup olmadığı konusu incelenmektedir. Yöntem kısmında ekonometri modelleri kullanılarak Borsa İstanbul 'da ki Borsa İstanbul Sınai ve Borsa İstanbul Hizmet endeksleri üzerinden Borsa İstanbul'da aşırı güven hipotezinin geçerli olup olmadığı test edilip, getiri ile arasındaki ilişki incelenecektir. Araştırmada, Ocak 2010 ve Nisan 2023 tarihleri arasındaki Borsa İstanbul Sınai ve Borsa İstanbul Hizmet Endeksileri'nin aylık getiri ve işlem hacmi serilerinden hareketle, Borsa İstanbul'da yatırımcıların aşırı güven eğilimde olup olmadıkları sınanmıştır. Veri seti https://evds2. tcmb. gov. tr adresinden alınmış, istatistiki testlerin uygulamasında Eviews programından yararlanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre; verilerde pandemi döneminden sonra oluşan sapmadan dolayı yapısal kırılım testi uygulanmıştır. Hizmet ve Sanayi sektörü için yapılan yapısal kırılım birim kök testi sonuçlarına göre 1. mertebeden entegre seridir. Bu aşamadan sonra yapılan eş bütünleme testindeki ilişkinin sahte olmadığı ortaya konulmuştur. Bu değişkenlerin uzun vadeli ve kısa vadeli denklemleri oluşturulduğunda 3, 3 dönemde tekrar uzun vadeli denkleme eğilim göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Davranışsal Finans, Aşırı Güven, Yatırım Kararları*

Kişiselleştirilmiş Tıp için Blockchain ve 6G Ekonomik Etkiler ve Sürdürülebilirlik

Dr. Öğr. Üyesi Yeliz Durgun / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*

ÖZET

Kişiselleştirilmiş tıbbın giderek artan önemi, genetik ve biyoteknolojik verilerin etkin ve güvenli bir şekilde yönetilmesi ve korunması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, 6G ve blockchain teknolojileri gibi yenilikçi yaklaşımları gerektiren bir konu olarak dikkat çekmektedir. Bu inceleme, belirtilen teknolojilerin, kişiselleştirilmiş tıp ve genetik bilgi yönetimi üzerindeki olası etkilerini ve sağlık ekonomisine sunabilecekleri katkıları derinlemesine incelemektedir. 6G teknolojisinin sunduğu yüksek hızlı veri iletimi ve düşük gecikme süresi sayesinde, genetik veri aktarımı ve analizi önemli ölçüde hızlandırılabilir ve verimli hale getirilebilmektedir. Bu, genetik bilgilere dayanan kişiselleştirilmiş tıp uygulamalarının daha etkili bir biçimde kullanılmasına imkan sağlamaktadır. Blockchain teknolojisi ise hasta verilerinin güvenliğini ve gizliliğini garanti eder, kişiselleştirilmiş tıp uygulamalarının geniş çapta kabul görme potansiyelini artırmaktadır. Bu iki teknolojinin entegrasyonu, kişiselleştirilmiş tedavilerin daha geniş hasta popülasyonlarına erişimini mümkün kılabilmektedir. Bu durum, tedavi sonuçlarının iyileştirilme olasılığı ve sağlık hizmetlerinin genel maliyetlerinin düşürülmesi potansiyeli sayesinde sağlık ekonomisine belirgin katkılarda bulunabilmektedir. Bununla birlikte, 6G ve blockchain teknolojilerinin uygulanabilirliği ve sürdürülebilirliği hakkında belirli endişeler de bulunmaktadır. Enerji tüketimi, altyapı ihtiyaçları ve teknolojik eşitsizlikler, bu teknolojilerin daha geniş ölçekte kullanılmasını engelleyen potansiyel faktörler arasında yer almaktadır. Bu çalışma, söz konusu endişeleri ele alır ve bu teknolojilerin ekonomik ve çevresel sürdürülebilirliğini güçlendirecek potansiyel çözümleri ortaya koymaktadır. Bu araştırma, kişiselleştirilmiş tıp, sağlık ekonomisi ve sürdürülebilirlik perspektifinden 6G ve blockchain teknolojilerinin potansiyel etkilerini ve zorluklarını kapsamlı bir şekilde ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Blockchain; ;6G Teknolojileri; Sağlık Ekonomisi; Sürdürülebilirlik*

Nispi Gelirin İş Memnuniyeti ve Mutlak Gelir Üzerindeki Aracılık Etkisi

Dr. Öğr. Üyesi Songül Gül / *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi*

ÖZET

Mutlak gelir, nispi gelir ve sosyal-ekonomik karşılaştırmalar, uzun yıllardır ekonomistlerin ilgi odağı olmuştur. Bireyler sadece kendi gelirleriyle değil, başkalarının gelirleriyle de ilgilenirler. Araştırmalar, insanların yaptıkları bu karşılaştırmaların yaşam memnuniyeti ve iş tatmini üzerinde önemli bir etkiye sahip olabileceğini göstermektedir. Son çalışmalar, gelir karşılaştırması ile iş tatmini arasında doğrusal olmayan önemli bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışma, nispi gelirin iş tatmini ile gelir düzeyi arasındaki ilişkide nasıl bir rol oynadığını aracılık analizi yöntemi ile araştırmaktadır. Araştırma, 2022 yılında online ve yüz yüze gerçekleştirilen anketlere katılan 1485 kişi ile yapılmıştır. Katılımcılar arasında %54, 9'u kadın olup, ortalama yaş 30, 48 (SD= 9, 61 yıl) olarak belirlenmiştir. Katılımcılardan işlerinden duydukları memnuniyeti (0) "hiç memnun değilim" ile (10) "çok memnunum" arasında değişen bir 11 puanlık bir ölçekte belirtmeleri istenmiştir. Elde edilen temel bulgulara göre gelir ve iş memnuniyeti arasında negatif yönlü bir ilişki mevcuttur. Aynı zamanda nispi gelirin iş memnuniyeti ve gelir değişkenleriyle anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Nispi gelirin aracılık rolü kısmi olarak anlamlıdır ve göreli gelir kıyaslaması gelirin iş memnuniyeti üzerindeki negatif etkisini kısmi olarak azaltmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Nispi gelir, Mutlak Gelir, İş memnuniyeti, Aracılık Etkisi*

Yapay Zekâ Destekli Ekonomik Tahminler: Geleceğin Ekonomik Analitiği

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Durgun / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Özgür Koçbulut / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*

ÖZET

Yapay zeka, bilgisayar sistemlerinin insan benzeri zekâ ve bilişsel yeteneklerini taklit etmeye çalışan bir bilim dalıdır. Bu sistemler, veri analizi, öğrenme, problem çözme, algılama ve karar verme gibi görevleri gerçekleştirebilir. Yapay zeka, algoritmalar, istatistiksel modeller ve makine öğrenmesi gibi teknikler kullanarak genellikle insanların yürüttüğü karmaşık zeka işlevlerini gerçekleştirmeye çalışır. Yapay zeka teknikleri, makroekonomik modeller geliştirmenin yanı sıra ekonomik davranışları daha iyi simüle edebilen yapay genel akıllı sistemler tasarlamaya yardımcı olabileceğinden dolayı yapay zeka teknolojisi ve ekonomi alanı kavramsal olarak birleştirilebilir. Bu çalışmada, yapay zekânın ekonomik tahminlerde kullanılması üzerine bir inceleme sunulmaktadır. Yapay zeka, büyük veri analitiği, makine öğrenimi ve derin öğrenme gibi tekniklerle ekonomik verileri işleyebilir, trendleri ve desenleri tanımlayabilir ve gelecekteki ekonomik durumları tahmin edebilir. Bunun yanısıra yapay zeka, hızlı ve doğru sonuçlar elde etme potansiyeliyle insanların yapamayacağı miktarda veriyi işleyebilir. Büyük veri analitiği sayesinde, piyasa trendlerini takip edebilir, fiyat hareketlerini öngörebilir ve potansiyel riskleri belirleyebilir. Ayrıca, makine öğrenimi algoritmaları kullanarak, geçmiş verilerden öğrenme yapabilir ve gelecekteki ekonomik olayları tahmin edebilir. Ancak, yapay zekanın ekonomik tahminlerde kullanılmasıyla ilgili bazı zorluklar da vardır. Veri bütünlüğü, veri eksikliği ve yanlılığı gibi sorunlar, yapay zeka modellerinin güvenilir tahminler yapmasını engelleyebilir. Ayrıca, ekonomik olayları tam olarak anlamak için insan faktörünün de dikkate alınması gerekmektedir. Yapay zekanın ekonomik tahminlerde kullanılması, özellikle uzman yeteneklerini tamamen ortadan kaldırmaz, ancak onlara daha iyi ve daha etkili kararlar vermeleri için yardımcı olabilir. Sonuç olarak, yapay zeka teknolojilerinin ekonomik tahminlerde önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Fakat, yapay zeka uygulamaları sırasında yapay zekanın sınırlamaları göz önünde bulundurulmalı ve insan faktörü unutulmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: *Yapay zeka, Ekonomik tahminler, Büyük veri analitiği, İnsan faktörü*

Osmanlı İmparatorluğu'nda Deniz Ticaretinin Regülasyonu Tüccar Sefinelerinin Boğazlardan Huruclarına Dair Tanzim Olunan Bir Nizamname

Dr. Öğr. Üyesi Metehan Şahin / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*
Doç. Dr. Türker Şimşek / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*

ÖZET

"Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşundan itibaren ticaretin geliştirilmesine önem vermiş; bu doğrultuda gerek kara gerekse deniz yoluyla yapılan ticarette birtakım kontrol ve denetim araçları kullanmıştır. Bilindiği üzere, ülkelerin dış ticarete konu mallarını kendi bayraklarına sahip gemilerle taşımaları, elde edilecek iktisadi menfaatin milli ekonomilerine aktarılmasına imkân tanımaktadır. Ancak 19. yüzyıldan itibaren yabancı gemilerin Osmanlı deniz ticareti ve ulaşımındaki ağırlıkları gittikçe artmış; sözü edilen kazanımların İmparatorluk ekonomisine katkısı sağlaması daha zor bir hale gelmiştir. Bu durumda İmparatorluk yöneticileri, konuyla ilgili birtakım düzenlemeler yapmak mecburiyetinde kalmıştır. İzn-i Sefine olarak adlandırılan bu regülasyon aracı; kara yollarında alınan mürur tezkiresine benzer biçimde bilhassa İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından geçecek gemilere gidiş ve dönüşlerini serbestçe yapabilmeleri adına tevdi edilen bir ruhsatı ifade etmektedir. Taşınacak malların cinsi ve miktarının yanı sıra geminin adı, gemi reisinin kim olduğu ve geminin hangi limandan yüklenip nereye varacağı gibi tafsilatlı bilgilerin yer aldığı bu izin belgelerinin Rusya, Avusturya, Fransa ve İngiltere gibi devlet tüccarlarına verildiği bilinmektedir. İzn-i Sefinelerin uygulanış şekli, başka bir deyişle yabancı ticaret gemilerinin statüleri genellikle o devletlerle yapılan anlaşmalarla belirlenmekte; gemilerin uyması beklenen kurallar nizamnameler vasıtasıyla tanzim olunmaktadır.

Yapılan çalışmada, tarihi kesin olarak belirlenememekle birlikte 19 yüzyıla ait olduğu tahminde edilen, tüccar gemilerinin Boğazlardan çıkış işlemlerine dair tanzim olunan bir nizamnamenin tercüme sureti ele alınmaktadır. Nizamnamede; Osmanlı ve ecnebi tüccarların Karadeniz ve Akdeniz'de hangi saatte olursa olsun geçiş yapabilecekleri, izn-i sefinelerini ödemeksizin geçiş yapmak isteyenlerin tevkif olunabileceği, ticaret güzergâhına göre geçiş harçlarını başka bir limanda ödeyebilecekleri ve izn-i sefinelerin miktarı gibi bilgiler paylaşılmaktadır. Osmanlı'nın kendi sınırları içerisindeki deniz ticaretinde, varlığını daha etkin biçimde ortaya koymaya yönelik çabalarının gözlemlendiği bir dönemde hazırlanan böyle bir nizamname tercümesinin konuyla ilgili literatüre katkı yapacağı düşünülmektedir. "

Anahtar Kelimeler: *Deniz Ticareti, Tüccar Sefineleri, Boğazlar, Osmanlı İmparatorluğu*

Covid-19 Pandemisi ve Sonrasının İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarına Etkileri

Arş. Gör. Dr. Ahmet Murat Özkan / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Prof. Dr. Berrin Filizöz / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel pandemi olarak ilan edilen yeni tip korona virüs (Covid 19) salgını, bireyleri, organizasyonları ve toplumları etkileyen, son yılların en büyük küresel çalkantılarından biri olarak değerlendirilebilir. Pandemi sürecinde alınan çeşitli halk sağlığı tedbirleri ve kısıtlamalar işletmeler için de önemli meydan okumaları beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada, sistematik literatür taraması yöntemi kullanılarak, pandemi sürecinde ve sonrasında öne çıkan insan kaynakları yönetimi sorunları, ortaya konan çözüm önerileri ve İK yöneticilerini gelecekte bekleyen problemler ortaya konmaya çalışılmıştır. Covid-19 sürecinde ve sonrasında insan kaynaklarını uygulamalarını araştırma konusu edinen, yüksek atıflı yaklaşık 50 görgül çalışmada öne çıkan insan kaynakları uygulamaları sistematik olarak taranmış ve sınıflandırılmıştır. Araştırma bulgularına göre, pandemi sürecinde iş güvenliğinin ve çalışan sağlığının korunması, uzaktan çalışma sistemlerinin kurulması ve çalışanların bu sistemler konusunda eğitilmesi, çalışanların moral ve motivasyonlarının yüksek tutulması, devamsızlığın düşük tutulması, sürecin asgari işten çıkarma ve deneyim/bilgi kaybı ile sonuçlandırılması insan kaynakları yöneticilerini meşgul eden temel problemler olmuştur. Pandemi sonrasında ise çalışanların tekrar fiziksel çalışma ortamına uyum sağlamaları için alınan önlemler, örgüt kültürünün yeniden tesis edilmesi, pandemi sırasında işten ayrılan ya da çıkarılmak zorunda kalınan nitelikli iş gücünün yeniden elde edilmesi, gelecekte yaşanabilecek benzer salgın ve felaketlere ilişkin olarak teknolojik ve organizasyonel olarak hazırlıklar yapılması insan kaynakları yönetimi uygulamalarında öne çıkan trendler olarak göze çarpmaktadır. Çalışmanın pandemi sürecinin ve sonrasının insan kaynakları yönetimine yüklediği sorumlulukları göstermesi açısından alana katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Covid-19, insan kaynakları yönetimi, uzaktan çalışma, pandemi*

Pazar Dinamikleri ve Giriş Engelleri Amerika, Çin, Honk-Kong, Almanya, Dubai ve Türkiye'de Girişimcilik İçin Önemli Faktörler

Dr. Öğrt. Üyesi Bülent Şen / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*

ÖZET

Amerika, Çin, Hong Kong, Almanya, Dubai ve Türkiye gibi farklı ülkelerdeki girişimcilik ekosistemlerini karşılaştıran bir analizi sunmaktadır. Girişimcilik ekosistemleri, girişimciliğin temel bileşenlerini belirleyen GEM (Global Entrepreneurship Monitor) yapısal modeli üzerinden incelenmiştir. Bu modelde, girişimcilik alt yapısını oluşturan bileşenler arasında finansal destek, hükümet politikaları, eğitim ve öğretim fırsatları, araştırma ve geliştirme, ticari ve profesyonel alt yapı, maliyet uygunluğu, iç pazar dinamikleri ve giriş engelleri, fiziksel alt yapının erişilebilirliği ve kalitesi ve ulusal kültür yer almaktadır.

Karşılaştırmalı analiz, 2016 yılına ait GEM verileri ve uzman görüşleri temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu analiz, her bir ülkenin girişimcilik alt yapısındaki güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koymaktadır. Finansal destek, hükümet destekleme politikaları ve araştırma-geliştirme çalışmalarının son 10 yılda önemli ilerlemeler kaydettiği belirlenmiştir. Örneğin, Türkiye'nin finansal destek açısından 2006 yılından bu yana önemli bir gelişme gösterdiği ve piyasada girişimcileri destekleyen finans kaynaklarının ulaşılabilirliği bakımından 7. sıraya yükseldiği görülmüştür.

Ancak, bazı alanlarda hala iyileştirme gerektiren zayıf yönler tespit edilmiştir. Özellikle eğitim sistemi, vergi politikaları ve devlet desteği gibi konularda daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Örneğin, uzmanlar ilk ve ikinci eğitim aşamalarında girişimcilik ve yeni firma kurma konusunda yeterli bilgi sağlanmadığını, vergi miktarının yeni ve büyüyen firmalar için bir yük olduğunu ve devlet dairelerinde çalışan kişilerin yeni ve büyüyen şirketlere yeterli ve etkin destek sunamadığını belirtmişlerdir. Bu karşılaştırmalı analiz, farklı ülkelerdeki girişimcilik koşullarını anlamak ve girişimcilik ekosistemlerini geliştirmek için değerli bilgiler sunmaktadır. Her bir ülkenin güçlü yanlarını ve zayıf yönlerini belirlemek, bu ülkeler arasında en iyi uygulamaları paylaşmak ve girişimciliği teşvik etmek için stratejik öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: *Girişimcilik ekosistemleri; Karşılaştırmalı analiz; Finansal destek; Hükümet politikaları; Girişimcilik alt yapısı*

Sermaye Piyasalarının Dinamikleri: Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıklarının Performansı Üzerine Bir İnceleme

Dr. Öğr. Üyesi Asuman Erben Yavuz / *Başkent Üniversitesi*
Prof. Dr. Şenol Babuşcu / *Başkent Üniversitesi*
Prof. Dr. Adalet Hazar / *Başkent Üniversitesi*

ÖZET

Girişim sermayesi yatırım ortaklıkları (GSYO), başlangıç aşamasındaki yenilikçi girişimlere finansman sağlamak için kurulmuş özel yatırım şirketleridir. Bu şirketler, yeni teknolojilerin geliştirilmesine ve piyasaya sürülmesine yardımcı olmak için girişimcilerin fikirlerine yatırım yapmaktadır. GSYO'lar girişimcilere uzun vadeli yatırım sağlayarak bunun karşılığında hisse senetlerini almakta ve ortak olmaktadır. Bu yatırım modeli, girişimcilerin risk alabilmesine ve yenilikçi fikirlerini hayata geçirebilmelerine olanak tanımaktadır. GSYO'nın yatırım yapmaya karar verdikleri şirketlere dair doğru seçimleri yapabilmeleri ve bu şirketlerin performansını etkin bir şekilde yönetebilmeleri önemlidir (Sorenson & Stuart, 2001). Ayrıca, yatırımcıların GSYO'na olan güvenlerinin artması ve sektöre olan ilginin sağlanması, bu ortaklıkların daha fazla fon toplamasını sağlayarak, girişim sermayesi yatırımlarının artmasına katkıda bulunmaktadır. Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışmamızda Türkiye'de son 5 yılda faaliyet gösteren ve BIST'de işlem gören 6 adet GSYO'nın performanslarının karşılaştırılması hedeflenmiştir. Literatür ve sektörün dinamikleri dikkate alınarak performans kriterleri olarak likidite oranlarından; cari oran ve nakit oranı, finansal yapı oranlarından; kaldıraç oranı, finansman oranı, borç/özsermaye oranı, maddi duran varlık/ özkaynaklar oranı, duran varlıklar/ devamlı sermaye oranı, kârlılık oranlarından aktif karlılığı (ROA), özkaynak karlılığı (ROE), pay başına kazanç ve esas faaliyet kârı/toplam aktifler olmak üzere toplam 11 rasyo belirlenmiştir. Analiz aşamasında Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden ağırlıklandırma için CRITIC yöntemi, performans sıralaması için ise COPRAS yöntemi kullanılmıştır. Yöntemin sonucuna göre analizin yapıldığı dönemler itibariyle finansal yapı oranlarından Duran Varlıklar/Devamlı Sermaye Oranının ve Mad. Dur. Var/Özkaynaklar oranının en yüksek ağırlığa sahip olduğu görülmüştür. Bunun nedeni bağlı ortaklıklar ve iştirakler yani girişim sermayesi yatırımlarının bu kalemlerde bulunmasıdır. İlk 3 yıl kaynak yapılarını ön planda tutan şirketler 2021 yılına gelindiğinde likidite oranlarını yükseltmeye başlamışlardır. Bunun sebeplerinden başlıcasının da Covid-19 salgını olduğu düşünülmektedir. 2022 yılında ise ortaklıklar finansal yapı oranlarını ikinci plana alıp likiditeye çok daha fazla önem vermişlerdir. Burada MB'nın bankalar üzerindeki baskısının firmaları daha fazla likit kalmaya zorladığı ve tedbir amaçlı olarak GSYO'ların da likit kaldıkları söylenebilir. Performans sıralamasına baktığımızda, Hedef GSYO'nun son 5 yıllık performansında istikrarlı bir başarı sergilediği görülmüştür. Hemen arkasından gelen ortaklık ise Gözde GSYO olmuştur. Bu iki şirketin ortak noktasına bakıldığında sermaye artışlarının yüksek olduğu görülmektedir. Çalışmamızın hem GSYO lar'ın sektördeki kendi performanslarını takip edebilmeleri ve buna göre kendi güçlü ve zayıf yönlerini görebilmeleri, hem de girişimciler tarafından GSYO'lara olan ilginin ve güvenin sağlanması açısından katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Girişim sermayesi yatırım ortaklıkları Performans analizi Çok kriterli Karar Verme Yöntemi*

Metaverse Evreninde Tekstil Firmaları Üzerinden Müşteri İlişkiler Yönetimi'nin (CRM) Önemi

Öğr. Hafize Esra Tuzcuoğlu / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Adem Tüzemen / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*

ÖZET

Teknolojinin hayatımızda her alana yayılması ve her geçen gün daha çok kullanılmaya başlanılmasıyla birlikte insan yaşantısında olduğu gibi işletmelerin yaşantısında da köklü değişikliklere yol açmıştır. İşletmeler için teknolojinin verimli bir şekilde kullanılması rekabet piyasasında çok büyük avantajlara yol açar. Teknoloji dünyasının yeni kavramlarından birisi olan metaverse evreni işletmeler için yeni bir rekabet piyasası ortamı yaratmıştır. Metaverse sanal dünyası sayesinde dijitalleşmedeki hızın arttığı gözlemlenmiştir. Dijitalleşen deneyimlerden veri elde edebilmek, bu verili analiz edip süreçlere uyarlayabilmek ve geliştirebilmek dijitalleşme sayesinde daha kolay hale gelmiştir. Bu bağlamda verilerin etkin kullanımı sonucunda müşteri ilişkileri sistemlerinin (CRM) önemi ve kapsamı ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada dijital verilerin etkin kullanımı kapsamında metaverse evreninde faaliyet gösteren tekstil firmalarının CRM uygulamalarının önemini ve kapsamını incelemek hedeflenmektedir. Araştırmanın amacı son yıllarda işletme dünyasında önemi hızla artan müşteri ilişkileri yönetimi (CRM) uygulamalarının önemi ve kapsamından bahsettikten sonra bu uygulamaların metaverse evreni özelinde tekstil firmaları üzerinden incelenmesidir. Metaverse evreninde faaliyet gösteren tekstil firmaları CRM uygulamalarının önemi ve kapsamından bahsedildikten sonra elde edilen verilerin literatüre kazandırılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *CRM, Metaverse*

Cep Telefonunda Oyun Oynama ve Çizgi Film İzleme Kapsamında Tüketici Neotenisinin Etkilerinin İncelenmesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Bilgehan Kutlu / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Doç. Dr. Nezahat Ekici Özcan / *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi*

ÖZET

Cep telefonunda oyun oynama ve çizgi film izleme gibi daha çok çocukluk dönemiyle ilişkili davranışlar günümüzde yetişkin bireylerde de gözlemlenmektedir. Gençlikle ilişkilendirilen birçok ~~çok~~ tutum ve davranışın, modern kültürlerde yetişkinlikte sürdürülmesi psikolojik neoteni ile ilişkilidir. Bu çalışmada tüketici neotenisi ile cep telefonunda oyun oynama ve çizgi film izleme davranışları arasındaki ilişki gerekçeli eylem teorisi yardımıyla incelenmektedir. Araştırmanın amacına ulaşmak için kesit analizi araştırma deseni benimsenmektedir. Araştırma kapsamında çevrimiçi anket yoluyla 287 katılımcıdan veri elde edilmektedir. Katılımcılar kolayda örnekleme yöntemiyle araştırmaya dahil edilmektedir. Katılımcılar 18 yaş~~ın~~ üzerinde yetişkin bireylerden oluşmaktadır. Araştırma hipotezlerini test etmek için kısmi en küçük kareler yöntemiyle analizler yürütülmektedir. Araştırma sonucunda tüketici neotenisinin gerçeklik çatışması, gündelik hayattan kaçış, heyecan arama ve saldırganlığın kontrolü alt boyutlarından oluştuğu görülmektedir. Analizler sonucunda, tüketicilerin cep telefonunda oyun oynamaya yönelik tutumları, heyecan arama ve gerçek hayattan kaçış boyutlarıyla pozitif ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında cep telefonunda oyun oynama niyeti katılımcıların tutum ve sübjektif normlarından olumlu etkilenmektedir. Cep telefonundan oyun oynama davranışı ise katılımcıların oyun oynama niyetlerinden olumlu etkilenmektedir. Bireylerin çizgi film izlemeye yönelik tutumları gerçeklik çatışması ve gündelik hayattan kaçış boyutları ile pozitif bir ilişkiye sahiptir. Katılımcıların çizgi film izleme niyeti bu davranışa yönelik tutumlarıyla pozitif ilişkili olmasına rağmen sübjektif normları ile istatistiki olarak anlamlı bir ilişkiye sahip değildir. Çizgi film izleme niyeti ise davranışı bu davranışı pozitif olarak etkilemektedir. Saldırganlığın kontrolü boyutunun cep telefonundan oyun oynama ve çizgi film izleme davranışlarıyla bir ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Araştırmada tüketici neotenisinin etkilerinin cep telefonunda oyun oynama ve çizgi film izleme kapsamında ortaya koyulmasının tüketici davranışları ve pazarlama literatürüne katkıda bulunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Tüketici neotenisi, mobil oyun, çizgi film, tutum*

Beni Hafife Alma Seçmenlerin Oy Verme Davranışında Ortaya Çıkan Düşünce Tuzakları ve Siyasal Pazarlama Faaliyetlerine Yansımaları

Doç. Dr. Elif Boyraz / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*

ÖZET

Karar verme, insana dair bir gerçekliktir. Diğer tüm canlılardan farklı olarak insanlar, çevrelerinde algıladıkları uyaranlara doğal bir tepki geliştirerek davranış sergilemekten öte, veri işlemeyi sağlayan bir akıl yürütme katmanıyla da donatılmıştır (Pamerol ve Adam, 2003: 41). Akıl yürütme becerisi insanın ekolojik denge içerisinde bugüne kadar ayakta kalmasını sağlayan silahtır. Ancak bununla birlikte insana verdiği kararların sorumluluğunu alma yükünü yüklemektedir. Bozdağ'ın dediği gibi "Herkesin kaderi aynıyken ve ölüme giderken, arada ne yaşandığını insanın seçimleri belirlemektedir" (akt. Batı, 2020: 283). Bu kadar hayati öneme sahip olan karar verme eylemi akıl donanımına rağmen, her zaman rasyonel düşünme süreçlerinin çıktısı olmamaktadır. İnsanın aldığı kararlar duyguları, tecrübeleri, sezgileri hatta bazen hiçbir dayanağı olmayan önyargıları ile tahrif edilmekte; akılcı olmaktan uzaklaşabilmektedir. Bu faktörlerden belki de en önemlisi insanın karar verirken düştüğü düşünce tuzaklarıdır. Düşünce tuzaklarının en önemlileri çıpalama, statüko, batık maliyet, tahmin ve öngörü, aşırı güven, temkinlilik, doğrulayıcı kanıt ve çerçeveleme tuzaklarıdır.

Düşünce tuzakları, tüm karar süreçlerinde olduğu gibi seçmenlerin oy verme davranışlarında da sürecin çıktısının rasyonel değil irrasyonel olma sonucunu doğurabilecek etkenlerdir. Bu tuzaklar zaman zaman seçmenin tüm alternatifleri değerlendirmeye almadan alışageldiği üzere oy vermesine sebep olurken, zaman zaman da siyasal iletişim mesajlarını tahrif ederek algılamasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı seçmenlerin oy verme davranışında bulunmadan önceki karar süreçlerinde yaşadıkları düşünce tuzaklarını tespit etmektir. Bunun yanı sıra yaşanan düşünce tuzaklarının seçmenlerin demografik ve davranışsal özellikleri itibariyle nasıl farklılaştığını ortaya koymaktır.

Araştırmanın ana kütlesini Türkiye'de ikamet eden seçmenler oluşturmaktadır. Örnekleme çerçevesini belirlemenin güçlüğü ve konunun mahremiyeti dikkate alınarak tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme tercih edilmiştir. Araştırmanın örneklemi 81 ilden toplam 389 katılımcıdan oluşmaktadır. Bu katılımcılara çevrimiçi anket formları gönderilmiştir. Araştırmanın veri toplama aracı dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde seçmenlerin siyasal eğilimlerini belirmeye yönelik yedi adet kapalı veya açık uçlu soru yer almaktadır. İkinci bölümde oy verme kararında yaşanan düşünce tuzaklarını ölçmeye yönelik 50 adet Likert tipi ifade yer almaktadır. Bu ifadeler araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Üçüncü bölümde oy verme davranışında çerçeveleme tuzağının etkisini belirlemek amacıyla geliştirilmiş iki adet senaryo yer almaktadır. Bu senaryolarda iki ayrı çerçeve ile aynı durum anlatılmış ve seçmenlerin oy verme tercihlerinin ne yönde olacağı sorulmuştur. Veri toplama aracının son bölümünde ise seçmenlerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik kapalı uçlu sorular yer almaktadır.

Örneklemde cinsiyet açısından erkekler, medeni durum açısından evliler, yaş grubu açısından 36-45 yaş aralığı, eğitim durumu açısından lisans mezunları, meslek açısından memurlar, gelir açısından 26000 TL ve üzeri hane halkı gelirine sahip olanlar ağırlıktadır. Katılımcıların %22,5'i metropollerde, %27,5'i diğer büyük şehirlerde, %50'si ise geri kalan şehirlerde ikamet etmektedir. Ör-

neklemde 81 ilin tamamından katılımcı bulunmaktadır. Örneklemde yer alan katılımcıların oy verdikleri siyasi partiler itibariyle oransal dağılımı son genel seçimde siyasi partilerin oy dağılımlarıyla tutarlıdır. Katılımcıların yarısından fazlası oy verdiği partiden memnundur. İdeolojik duruş açısından muhafazakar milliyetçiler ve Atatürkçüler ağırlıktadır. Seçmenlerin kendini tanımlama biçimlerinde sempatizan, lidere oy veren ve yüzer gezer seçmen tanımlamaları öne çıkmaktadır. Oy verme kararında en etkili faktör ideolojidir. Ülkenin en önemli sorunlarının ekonomi ve adalet olduğu ifade edilmektedir.

Veri toplama aracının ikinci bölümünde yer alan ölçeğin geçerlilik ve güvenilirliğini ortaya koymak amacıyla açıklayıcı faktör analizi yapılmış ve sekiz faktör elde edilmiştir. KMO değeri %89,3, açıklanan toplam varyans %65,29'dur. Elde edilen sekiz faktör altında toplanan ifadeler dikkate alındığında birinci faktörün aşırı ihtiyatlılık ve statüko tuzağı, ikinci faktörün aşırı güven tuzağı, üçüncü faktörün doğrulayıcı kanıt tuzağı, dördüncü faktörün çıpalama tuzağı, beşinci faktörün batık maliyet tuzağı, altıncı faktörün geri çağrılabilirlik/anımsama tuzağı, altıncı faktörün şüphecilik, yedinci faktörün boş vermişlik olarak adlandırılması uygun görülmüştür. Elde edilen faktörlerin aritmetik ortalamaları dikkate alındığında oy verme sürecinde seçmenlerin en çok maruz kaldıkları düşünce tuzaklarının aşırı güven, şüphecilik, çıpalama ve doğrulayıcı kanıt tuzağı olduğu görülmektedir. Çerçeveleme tuzağını ölçmek amacıyla geliştirilen senaryolarla yapılan testlerin sonucu incelendiğinde katılımcıların %23,6'sında çerçeve değiştirildiğinde oy verme tercihinin değiştiği görülmektedir. Bu sonuç olumlu senaryoların karar vericilerin tercihini sonuç aynı bile olsa değiştirebileceğine işaret etmektedir.

Araştırma sonuçları siyasi partilere, liderlere ve adaylara seçim kampanyaları sırasında ve genel olarak siyasal pazarlama faaliyetleri yürütürken takip etmeleri gereken stratejilerle ilgili önemli noktalara işaret etmektedir. Tüm pazarlama süreçlerinde olduğu gibi siyasal pazarlamada da pazar odaklı olmak yani seçmenin sesine, beklentilerine, özlemlerine kulak vermek; siyasal ürün üreticileri olan partiler, liderler ve adaylar için hayati öneme sahip bir konudur. Seçmen siyasetçiler tarafından pasif bir karar verici olarak değil, sürecin aktif bir katılımcısı olarak görülmek istemektedir.

Araştırmanın; karar süreçlerinde ortaya çıkan düşünce tuzaklarının, bireysel kararların kolektif sonuçlarının olduğu bir karar süreci olan oy verme davranışı üzerindeki etkilerini ortaya koyması noktasında öncü bir çalışma olduğu düşünülmektedir ve alan yazına katkı sağlaması umulmaktadır. Bunun yanı sıra düşünce tuzaklarını ölçmeye yönelik nicel bir ölçüm aracının geliştirilmesi noktasında da bir başlangıç çalışmasıdır.

Anahtar Kelimeler: *Düşünce Tuzakları, Seçmen Davranışı, Oy Verme, Siyaset Pazarlaması*

Sağlık Kurumlarında İlişki Yönetiminin Marka İmajına Etkisi: Sivas İli Örneği

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Akbulut Dursun / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Y. L. Öğr. Şenay Polat / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

İlişki yönetimi, halkla ilişkilerin örgüt-kamu ilişkilerinin yönetimi yoluyla örgütlerin ve kamunun çıkarlarını dengelediğini savunan bir bakış açısıdır. Bu perspektifte halkla ilişkiler, "bir kuruluş ile başarı ya da başarısızlığının bağlı olduğu kamu arasında karşılıklı yarar sağlayan ilişkiler kuran ve sürdüren yönetim işlevidir" şeklinde tanımlanmaktadır (Ledingham, 2003). Halka ilişkilere iletişim yönetiminden değil ilişki yönetiminden bakıldığında kurum ve hedef kitle arasındaki iletişimin oluşturulmasından ve sürdürülmesinden ziyade bu bağlamdaki ilişki boyutlarıyla daha çok ilgilenildiği görülmektedir (Akar, 2010). İlişki yönetiminde amaçlar daha çok uzun vadeli hedeflerin planlamasıyla ilgilidir ve kurulan ilişkilerin olumsuz sonuçlar doğurmaması için çalışmalar yapılmasıyla birlikte memnuniyeti arttırmayı hedefler (Kalender, 2013). Bu sayede halkla ilişkilerin yönlendirme ya da ikna etme eylemlerinin yerini, kitlesiyle ilişkileri konusunda güven, memnuniyet, karşılıklı kontrolle birlikte dostça ilişkiler kurmayı hedeflemesi almıştır (Akar, 2010). Marka imajı "tüketicilerin zihnindeki marka çağrışımları tarafından yansıtılan bir marka hakkındaki algılar" olarak tanımlanmaktadır (Keller, 1993). Bu çağrışımlar tüketicilerin bir markaya yönelik duygusal algıları, ürün ve hizmetin belirli özelliklerine bağlı sembolik anlamlarından oluşur (Karbalaei, ve diğerleri, 2013).

Çalışmada halkla ilişkiler, ilişki merkezli bakış açısıyla açıklanmış ve sağlık kurumlarında ilişki yönetiminin sağlık kuruluşu marka imajı üzerindeki etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Veriler Sivas ilinde ikamet eden özel bir hastaneden sağlık hizmeti almış farklı demografik özelliklere sahip bireylerden anket yöntemi ile toplanmış, 189 adet değerlendirilebilir anket elde edilmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda Mplus 8. 2 ve SPSS 22. 0 istatistiksel paket programları kullanılarak yapılan regresyon analizleri sonuçlarına göre; sağlık kuruluşunun sahip olduğu marka imajındaki değişimin %45, 3'ünün değişim (çıkar) ilişkileri ve kurumsal itibar tarafından açıklandığı sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Sağlık hizmetleri, Halkla İlişkiler, İlişki Yönetimi, Marka İmajı*

Otel Misafir Memnuniyetinde Yeni Dönem Yorumlara Yanıt Vermek için Yapay Zekadan Yararlanma

Öğr. Gör. Murat Toker / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Dijital iletişim ve çevrimiçi incelemeler çağında oteller, misafir deneyimlerini yükseltmek ve çevrimiçi itibarlarını etkin bir şekilde yönetmek için yapay zekanın gücünden yararlanmaktadırlar. Teknoloji ve internet kullanımına daha yatkın misafirler bilgiye dayalı kararlar almak için büyük ölçüde çevrimiçi incelemelere güvenen potansiyel bir talep yapısı ile otellerin karşısına çıkmaktadırlar. Bu sebeple internet ortamındaki konuk geri bildirimlerini aktif olarak izlemenin ve ele almanın önemi giderek artmaktadır. Yapay zekâ çok sayıda incelemeyi verimli bir şekilde analiz etme ve değerli içgörüler elde etme yeteneği sunan güçlü bir çözüm olarak ortaya çıkmaktadır. Yapay zekâ destekli sistemler, otel yorumlarını analiz eden ve yanıtlayan, misafirlerle kişiselleştirilmiş ve zamanında etkileşimler sağlayan değerli araçlar olarak kullanılmaktadır.

Bu sebeple konaklama işletmeleri işletme itibar yönetimi çözümleri için özellikle inceleme analizi ve yanıt verme gibi karmaşık görevlerin üstesinden gelmek için tasarlanmış yapay zekâ destekli sistemlere odaklanmaktadırlar. Bu sistemler konaklama işletmelerine ait yorumlara duygu analizi yaparak, geçmiş yorum verilerinden elde edilen algoritmalar ile olumlu, olumsuz ve tarafsız geri bildirimleri birbirinden ayırarak incelemelerin duygu ve tonunu nasıl doğru bir şekilde analiz edebileceğine yoğunlaşmaktadır. Bu verileri kullanan oteller yine yapay zekayı kullanarak misafirlerin ifade ettiği duyguları anlayarak, olumlu ve olumsuz geri bildirimlere kişiselleştirilmiş yanıtlar ile misafirler ile etkileşim sağlamaktadırlar. Oteller, misafir duyarlılığı verilerinden yararlanarak, yanıtlarını bireysel tercihlere göre özelleştirebilmekte, konuk memnuniyetini artırabilir ve kişisel bir bağlantı iletişimi geliştirebilmektedir. Yapay zekâ, konuk etkileşimlerini artırmanın yanı sıra otellerin çevrimiçi itibarını artırmaya ve olası potansiyel misafirler arasında güven oluşturmaya da katkıda bulunmaktadırlar. Yapay zekâ destekli sistemlere sahip oteller, geri bildirimleri hızlı bir şekilde ele alarak ve misafir memnuniyetine olan bağlılıklarını sergileyerek olumlu bir çevrimiçi varlığı etkin bir şekilde yönetebilmektedirler. Bu çalışma yapay zekanın konaklama işletmelerinde gerçek zamanlı yanıt yönetiminin işletilmesi ve mevcut sistemlere entegrasyonu incelemek amacıyla yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Yapay Zekâ, İtibar Yönetimi, Duygu Analizi*

Çevrimiçi Seyahat Acentesi İş Modellerinin Evrimi Komisyon Kesintilerinin Meta Aramalara Etkisi

Öğr. Gör. Murat Toker / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Artan rekabet, gelişen tüketici davranışı ve değişen pazar dinamikleri konaklama işletmelerinin ürünlerini daha fazla mecrada satışa çıkarmasına imkân sunmuştur. Bununla beraber tüketicilerin interneti yaygın kullanılması konaklama işletmeleri için internet pazarında bulunmayı ve pazarda satış yapmayı zorunlu hale getirmiştir. İnternet pazarı sadece konaklama işletmeleri için bir satış yeri olmamakla birlikte yerleşik; klasik seyahat acentelerinin pazardaki satış oranlarını düşürmüştür. Buna bağlı olarak talebin bulunduğu internet mecrasında yeni bir iş kolu çevrimiçi seyahat acentelerini (Online Travel Agencies, OTA) ortaya çıkarmıştır. Teknoloji birçok sektörde olduğu gibi çevrimiçi seyahat acentelerinin klasik seyahat acentelerinin işlevselliğini azaltıp pazardaki satış payını kendilerine avantaj oluşturacak şekilde kullanmalarına imkân sağlamıştır. Böylelikle turizm hareketinin ortaya çıkmasından itibaren aktif olarak ticari hayatını devam ettiren klasik seyahat acentelerinin turizm gelirlerindeki payı ve pazardaki etkinliği düşen bir eğilim sergilemektedir.

Turizm pazarının internet ortamında yoğunlaşması, yine bu mecradaki çevrimiçi seyahat acente sayısı da gün geçtikçe arttırmıştır. Teknolojiye bağlı satın alma tercihlerini öngören birçok klasik seyahat acentesi de çevrimiçi seyahat acentesi formatında kendilerini değiştirmiştir. Çevrimiçi seyahat acente sayısının çoğalması başka bir sektörü de ortaya çıkartarak meta arama (Meta Search) sitelerini meydana getirmiştir. Böylelikle aynı ürünü satan birçok çevrimiçi seyahat acentesi tek platformda listelenebilir hale gelmektedir. Buna bağlı olarak aynı pazar ve otel ile çalışmak isteyen çevrimiçi seyahat acenteleri komisyonlarını düşürme eğilimine gitmişlerdir. Konaklama işletmeleri ortaya çıkan bu pazardan daha fazla pay almak için kendi resmi sitelerinde satış yapmaya başlayarak internet pazarına giriş yapmış ve meta arama sitelerinde listelenmeye başlamıştır. Böylelikle hem oteller hem de çevrimiçi seyahat acenteleri aynı pazarda aynı ürünü satan farklı rakip işletmeler haline gelmiştir. Bu rekabetçi ortam çevrimiçi seyahat acentelerini komisyon gelirlerinden feragat ederek daha düşük fiyatla internet ortamında satışa çıkmalarına ve haksız rekabetin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu çalışma çevrimiçi ortamdaki bu durumun misafirler, oteller ve çevrimiçi seyahat acenteleri açısından ele alarak potansiyel çıkarımlar, fırsatlar ve riskler üzerinde durmaktadır. Paydaşların bilgi sahibi olarak bilinçli kararlar alabilmelerini amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Çevrimiçi Seyahat Acentesi, Meta Arama Siteleri, Komisyon Kesintisi*

Türkiye'de Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisinin Dönemsel İncelemesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mert Türk / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye'de özellikle 1980 sonrası değişen ekonomik paradigma pratiğinin kur rejimi üzerinden ülke dış ticaretine yansımaları analiz edilmeye çalışılmıştır. Dünya ekonomilerini birbirine bağımlı kılan küreselleşme algısı dış ticaretin ülke ekonomileri için önemini arttırmış ve döviz kur sistemlerinin farklılığı ekonomilerin dış ticaretten sağladığı faydaları öznelleştirmiştir. Çalışmada 2001'den itibaren Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından uygulamaya geçilen serbest kur rejiminin dış ticaret göstergeleri olan ithalat ve ihracat ile olan ilişkisi araştırılmıştır. Yöntem açısından verilerin ulaşılabilirliği dikkate alınarak 2013:01-2023:02 dönemini kapsayan aylık verilerden faydalanılmış ve reel efektif döviz kurunun bağımlı değişken, mevsimsellikten arındırılmış dolar bazlı reel ihracat ve reel ithalat değerlerinin ise bağımsız değişken olarak modele dâhil edildiği ekonometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Ekonometrik analizde geleneksel durağanlık testlerinden sonra Hatemi j-Roca (2014) asimetrik nedensellik testi ile 2015 yılından itibaren yaşanan birçok ekonomik şokla birlikte hem 2018 resesyonunu getiren kur şoku hem de 2019 pandemisinin yarattığı dış ticaret üzerindeki ekonomik etkilerin görülmesi amacıyla Balcılar vd. (2010) kayan pencere nedensellik testleri kullanılmıştır. Tatbik edilen Hatemi j-Roca (2014) asimetrik nedensellik testi neticesinde reel efektif döviz kurunun pozitif bileşeninden reel ihracatın pozitif bileşenine olacak şekilde nedensellik ilişkisi %5 anlamlılık düzeyinde tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuç ihracata dayalı büyüme modelinde reel efektif döviz kuru baskısının reel ihracat üzerinde ne derece etkili olduğunu göstermektedir. Kurda yaşanan değişmelerin tali etkileri Türkiye ekonomisi için ihracat ile arasında nedensellik ilişkisinin yanında pozitif korelasyonun varlığını da ortaya koymaktadır. Balcılar vd. (2010) kayan pencere nedensellik testi sonuçlarına bakıldığında ise nesnel gerçeklikle uyuşan dönemsel etkilerin varlığı saptanmıştır. 2015 yılı için Mart, Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz, Eylül, Ekim, Kasım, Aralık, 2016 Ocak, 2017 Eylül, Kasım, Aralık, 2018 Ocak, Şubat, Mart, Nisan, 2019 Temmuz, Ağustos aylarında reel efektif döviz kurundan reel ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. 2015 Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz aylarında ise reel efektif döviz kurundan reel ithalata değerine doğru bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Bağımsız değişkenlerin reel efektif döviz kuruna etkilerine bakıldığında ise 2021 Mayıs, Haziran ve 2023 Şubat aylarında reel ihracattan reel efektif döviz kuruna doğru bir nedensellik ilişkisi görülmektedir. Reel ithalat değerinden reel efektif döviz kuruna doğru olacak şekilde tespit edilen nedensellik ilişkisinin dönemleri ise; 2014 Nisan, Mayıs, Haziran ve Aralık, 2015 Mart, Nisan, Mayıs, Temmuz, 2016 Temmuz, Ağustos, 2017 Mart, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül, Ekim, Kasım, Aralık, 2018 Ocak, 2019 Aralık, 2020 Nisan, 2022 Mart, Eylül, Aralık ve 2023 Ocak ve Şubat aylarına denk düştüğü tespit edilmiştir. Örneklem dönemi dikkate alındığında, Türkiye ekonomisinde dış ticaret bağlamında sahip olunan kırılgan yapı dikkat çekmektedir. 2015 ve 2023 arası yaşanan bölgesel ihtilaf ve ekonomik aksiyonların hemen hemen tümünden etkilenen Türkiye ekonomisi; 2015 yılında gerçekleşen kur artışı, bölgesel ihtilafların turizm gelirlerini azaltarak ülke ekonomilerini kur üzerinden baskılaması, 2018 resesyonu ve 2019 küresel pandemisinin tedarik zincirine verdiği zarardan kaynaklı kur artışı dâhil dış ticaretinde istikrarlı bir yapıdan uzak bir dönem geçirdiği yapılan ampirik analiz neticesinde ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Dış Ticaret, Döviz Kuru, Zaman Serisi Analizi*

Borsa İstanbul Grubu 2021 Yılı Entegre Faaliyet Raporunun Uluslararası Entegre Raporlama Çerçevesine Uyumluluğu

Dr. Öğr. Üyesi Ali Uslu / *Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi*

ÖZET

Geleneksel raporlama günümüz bilgi kullanıcılarının artan ihtiyaçlarına cevap veremez olmuştur. Paydaşlar finansal bilgilerin yanında işletmenin çevresiyle olan etkileşimi, doğaya katkıları gibi unsurları da dikkate almaya başlamışlardır. Bu bakımdan entegre raporlama geleceğin raporlama tekniği olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada Borsa İstanbul Grubu'nun (BİST) 2021 yılı entegre faaliyet raporu Uluslararası Entegre Raporlama Konseyi (International Integrated Reporting Council -IIRC) tarafından yayımlanan Uluslararası Entegre Raporlama Çerçevesi'ne (The International IR Framework) uyumluluğu içerik analizi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda BİST'in entegre faaliyet raporunun Uluslararası Entegre Raporlama Çerçevesi ile uyumlu olduğu tespit edilmiştir. BİST'in toplumsal ve çevresel faktörleri de içeren rapor hazırlaması, entegre raporlamanın gelişip yaygınlaştırılması açısından önemli olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Entegre Rapor, Sürdürülebilirlik, BİST, IIRC*

Vizyoner Liderlik Davranışları, Örgüt İklimi ve Örgütsel Körlük İlişkisi

Y.L. Öğr. Atalay Sartay / *Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi*

ÖZET

Yapılan bu çalışma ile vizyoner liderlik davranışları, örgüt iklimi algısı ve örgütsel körlük (organizational blindness) kavramlarının birbirleri ile olan ilişkileri irdelenmiştir. Bu çalışmanın gerçekleştirilmesindeki neden 90'lı yıllardan günümüze kadar gelen süreçte vizyoner liderlik kavramının önemini arttırarak gelmiş olması ile birlikte örgütlerin stratejik nitelikteki kararlarının hayata geçirilmesinde, vizyon oluşturabilme yeteneğine sahip olan yöneticilerin varlığının, işletmeler için önem teşkil etmesidir. Günümüzde işletmelerin de yoğun bir şekilde etkilendiği dijitalleşme, değişim ve dönüşüm süreçleri işletmelerin karar alma süreçlerini ve hedeflerini de değiştirmiştir. Bu süreçleri yaşayan işletmeler için vizyoner liderler işletmelerin devamlılığını, açık birer sistem olmalarını ve ılımlı örgüt iklimine sahip olmalarını sağlayan önemli bir etken konumundadır.

Vizyoner liderlerin karakteristik özellikleri gereği, organizasyon içerisinde otorite kurma amacı taşımadan çalışanları teşvik ve motive etme yeteneğine sahip, hem çalışanları hem de örgütü ortak çıkarlar etrafında birleştirebilen liderlerdir. Bu nedenle vizyoner liderlerin var olduğu işletmeler içerisinde örgüt iklimi olumlu düzeylerdedir. Tüm bu özellikler incelendiğinde vizyoner liderler örgütleri birey ve grup düzeyinde başarıya ulaştırma becerisine sahip liderlerdir.

Örgütlerin sürekliliğini sağlayan, hedeflerini gerçekleştirebilen ve dolayısıyla başarılı olabilmesini sağlayan önemli etkenlerden bir diğeri de çevresel etkenlere karşı organizasyonun duyarlılık seviyesidir. Çevresel fırsat ve tehditler karşısında reaksiyon verme yeteneğine sahip olan işletmeler, karar verme süreçlerini başarı ile gerçekleştirebilen işletmeler olmalıdır. Bu nedenle karar verme süreçlerini başarı ile gerçekleştirebilen ufku açık yöneticiler işletmeler içerisinde araştırmanın diğer değişkenini oluşturan örgütsel körlük kavramını ortadan kaldıracak kişilerdir.

Bu nedenle vizyoner liderlik, örgüt iklimi ve örgütsel körlük ilişkileri adlı çalışmada; stratejik planlama süreci, örgüt iklimi oluşturma süreci, motivasyon seviyesi yüksek çalışan profili, doğru yönetici ve çalışan ilişkileri yaratılması gibi konulara etki edecek bilimsel bir sonuç ortaya konulmuştur.

Yapılan çalışmada veri toplama tekniği olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini telekomünikasyon işletmelerinde çalışan kişiler oluşturmaktadır. Ancak çalışmanın gerektirdiği evrenin tamamına ulaşmak zaman ve maliyet kısıtı nedeni ile mümkün değildir. Bu nedenle araştırmanın örneklemi olarak seçilen grup İstanbul ili içerisindeki farklı firmalarda çalışan 150 telekomünikasyon çalışanı katılımcıdan meydana gelmektedir.

Çalışmanın sonucunda vizyoner liderlik ile örgüt iklimi arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki tespit edilirken vizyoner liderlik ile örgütsel körlük arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Örgüt iklimi ile örgütsel körlük arasındaki ilişki ise orta düzeyde anlamlı ve negatif yönlü bir ilişkidir.

Anahtar Kelimeler: *Vizyoner liderlik, örgüt iklimi, örgütsel körlük, davranış*

Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Türkiye'ye Etkileri

Prof. Dr. Hatice Erkekoğlu / *Kayseri Üniversitesi*

ÖZET

Aralık 2019'da Avrupa Komisyonu, 2050 yılında Avrupa'yı net olarak sıfır karbon salınımlı bir bölgeye dönüştürmek için Avrupa Yeşil Mutabakatı'nı yayınlamıştır. Avrupa Yeşil Mutabakatı'na Türkiye de dahildir. Bu planın bir iklim eylem planı olmasının yanı sıra; kapsamlı bir ekonomi planı olduğu görülmektedir. Ekonomi planının içeriğinde ise yeni işler yaratmak, döngüsel ekonomi, akıllı şehirler, temiz ve güvenli enerji temini, döngüsel ekonomi, akıllı şehirler, yeşil finansman gibi konular yer almaktadır.

AB ile ticaret yapan ülkelerin de bu mutabakata kayıtsız kalmamaları gerekmektedir. AB'nin ticaret ortaklarına da aynı yükümlülüğü getireceği için sıfır emisyona ulaşma hedefi doğrultusunda Avrupa Birliği dışındaki diğer tüm ülkeleri de ilgilendirmektedir. Türkiye de AB ülkelerinin hem önemli bir ticari ortağı olduğundan ve aynı zamanda rakipleri karşısında rekabet üstünlüğünü sürdürmek ve artırmak konusunda bu gelişmelerin gerisinde kalması mümkün değildir. Bunlardan dolayı Avrupa Yeşil Mutabakatı konusunda Türkiye'de yapılan çalışmaların devamlılığının sağlanması devlet, firma ve bireyler gibi karar birimlerinin bu konudaki bilincinin artırılması önemlidir. Karbon salınımının istenilen seviyelere indirilememesi durumunda Türkiye'de ihracat yapan firmalara bu durum ek bir maliyet yükleyeceğinden özel ve kamu sektöründe faaliyet gösteren üreticileri yakından ilgilendirmekte olup üzerinde çalışma gerektirmektedir.

Avrupa Yeşil Mutabakatı, inovasyon, yatırım ve istihdam için yeni fırsatların yanı sıra, emisyonları azaltmak, istihdam ve büyüme yaratmak, enerji yoksulluğunu ele almak, enerjide dışa bağımlılığı azaltmak, insan sağlığını ve refahını iyileştirmek konularında önemli bir fırsattır. Aynı zamanda, eşitsizlik ve enerji yoksulluğuyla mücadele ederek ve Avrupa şirketlerinin rekabet gücünü güçlendirerek savunmasız vatandaşları destekleyerek herkes için fırsatlar sağlaması amaçlanmaktadır (Avrupa Komisyonu).

Avrupa Yeşil Mutabakatı küresel anlamda tüm ülkeleri ilgilendirmektedir. Türkiye, AB ülkelerinin attığı somut adımlar ile birlikte ulaşmak istedikleri hedeflerden etkilenecektir. Avrupa Yeşil Mutabakatına uyumun sağlanmaması durumunda ülke ekonomilerine yükleyeceği maliyetlerin yanısıra Türkiye tarafından yeni bir fırsat olarak değerlendirilebilirse ülke ekonomisine büyük katkılar sağlaması muhtemeldir. Yeşil mutabakat ile belirlenmiş bir stratejik dönüşüm çerçevesinde, emisyon azaltımını, şirketlerin yeşil dönüşümünün sağlanmasının desteklenmesi ile yenilenebilir enerji ile enerji verimliliğine odaklanarak Yeşil Ekonomik Dönüşümü sağlayarak milli gelirde, sera gazı emisyonlarında önemli boyutlarda iyileştirmeler sağlanabilecektir. Yeşil Ekonomik Dönüşüm stratejisi emisyon azaltım hedefleri Türkiye ekonomisinde üretim ve istihdamın artmasını sağlayarak ekonomiye olumlu katkılar sunabilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Avrupa Yeşil Mutabakatı, Emisyon, Avrupa Birliği-Türkiye Ticareti*

The Role of Exchange Rates in Foreign Trade in Turkiye: Does the Marshall-Lerner Condition hold in Fourier Area?

Doç. Dr. İzzet Taşar / *Fırat Üniversitesi*
Doç. Dr. Yavuz Özek / *Fırat Üniversitesi*

ABSTRACT

In this study, the asymmetric effect of positive and negative shocks of foreign direct investment on economic growth in the period of 1972-2021 is examined in the Turkish economy. The variables in the analysis are The ratio of foreign direct investment to gross domestic product and gross domestic product in US dollar. Both variables were obtained from the World Bank database. The natural logarithm of gross domestic product is considered. According to the results, there is a positive and strong correlation relationship between both variables. The foreign direct investment reached hits the highest value in 2007 where as the gross domestic product in 2013. Although both variables have an increasing trend over the years, the ratio of foreign direct investment to gross domestic product has increased significantly during 2000-2007 period. Augmented Dickey and Fuller (1981) traditional unit root test was applied and it was determined that both variables were exposed to economic shocks at the level value. According to the asymmetric causality test developed by Hatemi J-Roca (2014), there is causality from the positive (increase) component of FDI to the positive component of economic growth (increase) and secondly there is a significant causality also from the positive (increase) component of FDI to the negative component (decrease) of economic growth. . In the asymmetric distributed lag autoregression model, there is an asymmetric cointegration relationship between the two variables at the 5% significance level. According to the asymmetric distributed lag autoregression model, the 1% increase in the positive component (increase) of foreign direct investment increases the gross domestic product by 0.23%. A 1% increase in the negative component (decrease) of foreign direct investment reduces the gross domestic product by 0.17%. The error correction coefficient is about -0.1, and the short-term imbalances are corrected in an average of 10 years.

Keywords: *Foreign Direct Investment, Economic Growth, Asymmetry*

Küresel Perspektiften Ulusala: Finansal Piyasalar

Doç. Dr. Zekai Şenol / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Finansal piyasalar portföy yönetimine göre pay, borçlanma araçları, emtia, döviz ve kripto varlık şeklinde bölümlendirilebilir. Küresel pay piyasaları 110 Trilyon $ civarındadır. Borsa İstanbul (BİST) 283 Milyar $ piyasa değeri ile küresel piyasalar içinde 30. sıradadır. BİST işlem hacmi/piyasa değeri sıralamasında ise dünyada 4. sıradadır. Bu durum BİST'te işlem hacminin yüksek olduğu buna karşın işlemlerin değere dönüşmesinin zayıf olduğunu işaret etmektedir. Ayrıca BİST yatırımcı profilinin finansal okuryazarlık seviyesinin düşük olduğu, değerleme yapma, hedef fiyat belirleme, analiz niteliklerinde eksiklikler olduğu söylenebilir. BİST'te ortalama elde tutma süresinin 28 gün olduğu göz önüne alındığında BİST'te aşırı güven önyargısının olduğu söylenebilir. BİST100 endeksi 2022 yılında yaklaşık olarak %194 oranında artış göstermiştir. BİST100 endeksine nominal olarak bakıldığında aşırı yükseldiğine dair kanaatler ortaya çıkabilir. Bu artışın sebeplerine bakmak gerekmektedir. 2022 yılında BİST'teki reel sektör firmalarının özkaynak karlılık oranları %26'dan %43'e, aktif karlılık oranları ise %12'den %23'e yükselmiştir. 2022 yılı enflasyon oranı olan %64 göz önüne alındığında, 2022 yılında enflasyona bağlı olarak firmaların finansal performanslarının arttığı, bu artışın sonucu olarak BİST100 endeksinde önemli bir yükseliş oluştuğu söylenebilir. Yatırımcılar, 2022 yılında görülen yüksek enflasyondan korunma aracı olarak BİST'i değerlendirmişler ve BİST yatırımcıları enflasyondan koruma özelliği sergilemiştir. Bu artışa rağmen BİST100 endeksinin fiyat/kazanç oranı çarpanı %5'ler seviyesindedir. Gelişmekte olan ülke piyasalarında bu oranın %8-10, gelişmiş ülke piyasalarında %12-15 civarında olduğu düşünülürse BİST'in 2022 yılındaki artışa rağmen halen ucuz olduğu söylenebilir. Ayrıca ABD doları bazında BİST100 endeksinin 2010-2015 döneminde 400 $'ın üstüne çıktığı ve halen 220-230 $ olduğu göz önüne alındığında BİST'in hedef fiyat değerlerinin altında olduğu, BİST'teki pay senetlerinin yatırım potansiyelleri barındırdığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Finansal Piyasalar, Borsalar, Borsa İstanbul*

TAM METİNLER

Türkiye'de Parasal Aktarım Mekanizması Döviz Kuru Kanalının Var Analizi İle İncelenmesi

Dr. Öğrt. Üyesi Ömer Fazıl Emek / *Mardin Artuklu Üniversitesi*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de parasal aktarım mekanizması kanallarından biri olan döviz kuru kanalının etkin olup olmadığını tespit etmektedir. Bunun için 2013-2023 yılları arası aylık verilerden derlenen, VAR modellerine dayalı etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma analizleri yapılmıştır. Modele toplam para arzı, faiz oranı, reel efektif döviz kuru, net ihracat, sanayi üretim endeksi ve tüketici fiyatları endeksi değişkenleri dahil edilmiştir. Etki-tepki fonksiyonlarından elde edilen bulgulara göre para arzına uygulanan bir birimlik etkiye karşı faiz oranı, reel efektif döviz kuru ve tüketici fiyatları endeksi değişkenleri belirli bir döneme kadar artan, belirli bir dönemden sonra ise azalan tepki vermektedirler. Net ihracat ve sanayi üretim endeksi değişkenlerinin vermiş olduğu tepkiler ise istatistiki olarak anlamsızdır. Döviz kuruna uygulanan bir birimlik etkiye karşı ise reel efektif döviz kuru önce azalan, daha sonra artan tepki vermektedir. Net ihracat ve sanayi üretim endeksi değişkenlerinin vermiş olduğu tepkiler ise istatistiki olarak anlamsızdır. Bu sonuçlar, Türkiye'de döviz kuru kanalının etkisinin önemli bir seviyede olmadığını; başka bir deyişle, kısmen geçerli olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Para Politikaları, Parasal Aktarım Mekanizması, Döviz Kuru Kanalı*
Jel Kodu: *I10, I12, J81*

ABSTRACT

The aim of this study is to determine whether the exchange rate channel, which is one of the monetary transmission mechanism channels in Turkey, is effective. For this purpose, impulse-response functions and variance decomposition analyzes based on VAR models, compiled from monthly data between 2013-2023, were performed. Total money supply, interest rate, real effective exchange rate, net exports, industrial production index and consumer price index variables are included in the model. According to the findings obtained from the impulse-response functions, the variables of interest rate, real effective exchange rate and consumer price index respond to a one-unit effect applied to the money supply, increasing until a certain period and decreasing after a certain period. The responses of the variables of net export and industrial production index are statistically insignificant. Against the one-unit effect applied to the exchange rate, the real effective exchange rate first decreases and then increases. The responses of the variables of net export and industrial production index are statistically insignificant. These results show that the effect of the exchange rate channel is not significant in Turkey, in other words, it is partially valid.

Keywords: *Monetary Policies, Monetary Transmission Mechanism, Exchange Rate Channel*
Jel Code: *I10, I12, J81*

GİRİŞ

Hükümetlerin finansman ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade, daha geniş makro ekonomik hedeflere ulaşmak için bağımsız veya yarı bağımsız merkez bankaları tarafından uygulanan para politikaları, makroekonomik değiş-

kenler üzerinde birtakım etkilere sahip olmakta ve bu etki ise merkez bankalarının kullandığı para politikası araçları ile ortaya çıkmaktadır. Bu araçlar arasında en yaygın kullanılanları ise faiz politikası ve açık piyasa işlemleridir. Kısa vadeli faiz oranındaki artış veya azalışlar parasal tabanı etkilemektedir. Aynı zamanda iyi işleyen ikincil piyasalarda kısa vadeli devlet tahvillerinin alım satımına olanak tanıyan açık piyasa işlemleri aracı ile hedeflenen amaca bağlı olarak parasal taban genişlemekte veya daralmaktadır (Mishra, Montiel ve Spilimbergo, 2012). Esasında merkez bankasının piyasadaki parasal tabanı genişletme veya daraltma amacı, ara hedeflerden biri olabilir. Merkez bankasının gerçekteki ana hedefi; fiyat istikrarını korumak, tam istihdam seviyesine ulaşmak ve toplam hasılayı artırmaktır. Bu doğrultuda nominal para stoğu veya kısa vadeli faiz oranlarında meydana gelen değişiklikler toplam çıktı, istihdam ve fiyatlar genel düzeyini etkilemekte ve bu etkileme süreci parasal aktarım mekanizması olarak ifade edilmektedir (Ireland, 2006). Diğer bir deyişle parasal aktarım mekanizması, para politikası kararlarının ekonomi aracılığıyla iletildiği; gelir ve enflasyonda amaçlanan değişikliklerle sonuçlanan bir süreçtir. Bir ekonomide çeşitli aktarım mekanizmaları olduğundan para politikasının etkisinin reel ekonomiye iletildiği ilgili kanalların belirlenmesi, para politikasının yürütülmesindeki en zorlu ve en önemli görevlerden birisidir. Bu nedenle para politikasının doğru ve başarılı olarak uygulanması, parasal aktarım mekanizması sürecinin etkin işlemesine bağlıdır (Kusuma ve Kassim, 2013).

Parasal aktarım mekanizmasının en temel kanalı faiz oranı kanalıdır. Para politikasındaki kararlar likidite etkisi yoluyla reel faiz oranlarını düşürülebilir/artırabilir. Bu da sermayenin maliyetini düşürerek/artırarak işletmelerin veya tüketicilerin yatırım ve harcama kararları üzerinde etkili olmaktadır. Yatırım ve harcamalardaki artış, ekonomide daha büyük bir toplam talep ve toplam çıktıya yol açar. Uluslararası ortamda faaliyet gösteren ülkeler için döviz kuru kanalı da para politikası etkilerinin iletilmesinde önemli rol oynamaktadır (Hung ve Pfau, 2008). Geleneksel faiz oranı, kredi, varlık fiyatları, beklenti ve döviz kuru kanalları üzerinden işleyen parasal aktarım mekanizması sürecinde döviz kuru kanalı; uygulanacak sıkı veya gevşek para politikalarının döviz kurları aracılığıyla fiyatlar genel seviyesi ve toplam çıktı düzeyini etkilemesi olarak tanımlanmaktadır. Parasal aktarım mekanizması sürecinin teorik temelleri Mundell-Fleming modeline dayanmaktadır. Bu modele göre parasal genişlemeye dayalı bir politika uygulandığında, faiz oranlarının düşmesi ($\text{İ}\downarrow$) ile yerli para cinsinden mevduatlar, yabancı mevduatlara göre değer kaybetmekte ve döviz kurları yükselmektedir ($\text{E}\uparrow$). Dolayısıyla yerli paranın değer kaybetmesi, yerli malları yabancı mallara göre daha ucuz hale getirerek net ihracatı ($\text{NX}\uparrow$) ve toplam çıktı düzeyini ($\text{Y}\uparrow$) artırmaktadır. Daraltıcı para politikasının uygulanması durumunda ise faiz oranlarındaki artış ($\text{İ}\uparrow$) ile yerli para cinsinden mevduatların değeri yabancı mevduatlar karşısında yükselişe geçmekte ve döviz kurları düşmektedir ($\text{E}\downarrow$). Dolayısıyla yerli paranın değer kazanması, yerli malları yabancı mallara göre daha pahalı hale getirerek net ihracat ($\text{NX}\downarrow$) ve toplam çıktı düzeyini ($\text{Y}\downarrow$) düşürmektedir (Mishkin, 2001).

Döviz kuru kanalının işlemesi döviz rejimlerine bağlı olup sabit kur rejiminde döviz kuru kanalının etkisi bulunmamaktadır. Döviz kurunun tam esnek olduğu durumda ise faiz hareketleri, özellikle döviz kuruna bağımlı olan ticari sektörleri yüksek düzeyde etkilemektedir. Dünya çapında ekonomilerin giderek uluslararasılaşması ve dış ticarete büyük ölçüde açıklık sergilemesi, bu ekonomilerin sabit kur sisteminden çıkarak esnek kur sistemine geçmesinin yolunu açmıştır. Bu doğrultuda dalgalı kur rejimini benimseyen ülkelerde para politikasındaki değişikliklerin, döviz kurları aracılığıyla net ihracat ve toplam talebe yansıdığı iddia edilmektedir (Boughrara, 2009). Kusuma ve Kassim (2013) de iyi işleyen bir ekonomide aktarım sürecinin, genellikle ya açık piyasa işlemleri ya da paranın arz-talep etkileşimleri yoluyla tasarlandığını daha sonra diğer aktif kanallardan herhangi biri aracılığıyla ilerlediğini, özellikle küçük ve açık ekonomilerde döviz kurunun önemli etkilere sahip olabileceğini ifade etmişlerdir. Bu nedenle karmaşık ama ilginç bir konu olan parasal aktarım mekanizması ve döviz kurunun etkinliğinin son dönemlerde makro iktisatçıların ve merkez bankacılarının ilgisini çektiğini belirtmişlerdir.

Parasal aktarım mekanizması ve döviz kuru kanalının etkinliği konusu öncelikle gelişmiş ülke/ülkeler üzerine tartışılırken daha sonraki dönemlerde bu kanalın gelişmekte olan ülke/ülkelerde nasıl bir etkiye sahip olduğu merak uyandırmıştır. Dolayısıyla dışa açık ancak daha az gelişmiş finansal piyasalara sahip ülke/ülkeler örnekleminde bu kanalın işleyip işlemediği hakkında çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu niteliklere sahip ülke/ülkelerde para politikalarındaki uygulamaların döviz kuru vasıtasıyla fiyat düzeyi ve toplam çıktı ile bağlantılı olabileceği ko-

nunun temel varsayımını oluşturmuştur. Kuttner ve Mosser (2002) de döviz kuru kanalının, açık makroekonomik modellerde önemli bir unsur olduğuna vurgu yapmaktadır. Verilen bu bilgiler ışığında, uzun yıllardan beri serbestleşme ve dışa açık bir model izleyen Türkiye'de parasal aktarım mekanizması sürecinde döviz kuru kanalının geçerli olup olmadığı kayda değer bir sorudur. Bu sorunun incelenmesi adına, Türkiye'de 2013 ile 2023 yılları arası aylık veriler ile döviz kuru kanalının etkinliği incelenmiştir. Bunun için VAR analizi yöntemi kullanılarak etki tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırmasından elde edilen bulgular incelenmiştir. Yapılan bu çalışmanın teorik yönleri, yöntemi ve kapsamı hakkında bilgi verilmiş daha sonra ampirik değerlendirmeler kısmına geçilmiştir. Akabinde analiz kısmında çalışmanın temel sorusu irdelenmiş ve elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

LİTERATÜR ÖZETİ

Para politikalarında meydana gelen değişikliklerin döviz kuru kanalı ile reel çıktı düzeyini etkileyebileceğine yönelik ampirik çalışmalar ilk olarak gelişmiş ülke örnekleminde ağırlık kazanmış, daha sonraki yıllarda dış ticaretini serbestleştirme eğilimindeki gelişmekte olan ülke veya ülkelerde bu etkinin var olabileceği tartışılmaya başlanmıştır. Parasal aktarım mekanizması konusu içerisinde şekillenen döviz kuru kanalının etkinliği meselesi, çoğunlukla kredi ve faiz kanallarını ele alan çalışmalara dahil edilse de bazı çalışmalarda bu konunun müstakil olarak değerlendirildiği görülmüştür. Parasal aktarım mekanizması sürecinde yalnızca döviz kuru kanalının etkinliğinin dikkate alındığı Tablo 1'deki ampirik değerlendirmelerde, kullanılan yaygın yöntemin VAR analizi olduğu dikkat çekmektedir. Bunun yanında Yapısal VAR analizi (SVAR), vektör hata düzeltme modeli (VECM), hata düzeltme modeli (ECM), Granger nedensellik testi ve klasik regresyon analizi gibi yöntemler de denenmiştir. Bu etkinin tespiti için temel olarak GSYH veya sanayi üretim endeksi, döviz kuru, faiz oranı, net ihracat ve tüketici fiyat endeksi değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgularda ekseriyetle döviz kuru kanalının etkin olduğu belirlenmiştir.

Değerlendirilen bu çalışmalar arasında Mazhitova ve Gök (2019), döviz kurlarında meydana gelen değişikliklerin fiyatlar genel seviyesi ve toplam çıktıya etki etmesi, döviz kuru geçişkenliğinin güçlü olduğunu; Hung ve Pfau (2008), büyük sermaye girişleri alan gelişmekte olan Vietnam gibi bir ülkede parasal aktarım mekanizmasının incelenmesinin önemli olduğunu; Vizek (2007), küçük ve açık ekonomilere sahip geçiş ekonomi ülkelerinde, döviz kuru ve kredi kanalının parasal aktarımda son derece önemli olduğunu bildirmişlerdir.

Mishchenko, Naumenkova ve Mishchenko (2021), küçük ve açık bir ekonomi konumunda olan Ukrayna'da parasal aktarım mekanizması kanallarının etkinleştirilmesinin kredi ve yatırım fırsatlarının sağlanmasına, parasal büyüklüklerin hacmini ve yapısını oluşturma yöntemlerinin iyileştirilmesine, bankacılık sisteminin iç ve dış şoklara karşı dayanıklılığının güçlendirilmesine bağlı olduğunu ifade etmişlerdir. Atgür ve Altay (2017) da finansal, parasal ve ekonomik koşullar açısından birbirlerine pek çok açıdan benzerlik gösteren Türkiye, Meksika ve Endonezya'da parasal aktarım mekanizma kanallarının sağlıklı işleyebilmesi açısından enflasyon rejiminin uygulanmaya devam edilmesinin önemine vurgu yapmışlardır. Bu doğrultuda Kovačević (2023), makroekonomik şoklara uyum sağlayabilecek yapısal reformlara ağırlık verilmesi, ekonomide fiyatların, üretimin ve işgücü piyasasının esnekliğini artırıcı tedbirlere başvurulması gerektiğine değinmiştir.

Smets ve Wouters (1999)'ın elde ettiği bulgular, parasal sıkılaştırmanın döviz kurunun güçlü ve uzun süreli reel değer kazanmasına yol açtığını göstermiştir. Bu değerlenme, politikanın ithal malı fiyatları üzerindeki doğrudan etkisi yoluyla fiyatlar genel seviyesi üzerindeki etkisini de güçlendirmektedir. Ayrıca nispi fiyat etkisi yoluyla net ihracat üzerinde güçlü ve anlamlı etkiye sahiptir. Nagayasu (2007) ise parasal genişleme ile döviz kurunu artırarak ulusal paranın değerinin düşürülmesinin ekonomik büyüme ile istikrarlı bir bağlantısının olmadığını ifade etmiştir. Bu çalışmada, belirtilenlere göre fiyatlar genel seviyesi ve toplam çıktı üzerinde para politikalarındaki değişiklikler ile döviz kuru kanalının kullanılması sürdürülebilir ve uzun vadeli bir çözüm değildir. Beklenen sonucun elde edilebilmesi, uluslararası parasal otoriteler arasında uyumlu iş birliği çabalarını ve çeşitli uluslararası taahhütlerin sağlanmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla resesyondan kurtulmak için döviz kuruna yapılan doğrudan müdahaleler başarılı sonuçlar üretmeyebilir. Bu çalışmalara ait bilgilere ayrıca Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1: Parasal Aktarım Mekanizması/Döviz Kuru Kanalı İçin Yabancı Ülke/Ülkeler Üzerine Yapılan Çalışmalar

Yazar ve Çalışma Yılı	Ülke(ler)	Dönem Periyodu	Kullanılan Yöntem(ler)	Değişkenler	Bulgu(lar)
Smets ve Wouters (1999)	Almanya	1974-1997	VAR Analizi	Reel GSYH, tüketici fiyat endeksi, döviz kuru, net ihracat, ithalat ve ihracat fiyatları	Döviz kuru kanalı etkindir.
Nagayasu (2007)	Japonya	1970-2003	Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)	GSYH, sanayi üretim endeksi, faiz oranı, döviz kuru ve tüketici fiyat endeksi	Döviz kuru kanalı kısmen etkindir.
Vizek (2007)	Hırvatistan	1995-2006	Hata Düzeltme Modeli (ECM) ve Granger Nedensellik Testi	Sanayi üretim endeksi, para arzı, faiz oranı ve döviz kuru	Döviz kuru kanalı etkindir.
Hung ve Pfau (2008)	Vietnam	1996-2005	VAR Analizi	Sanayi üretim endeksi, para arzı, faiz oranı, döviz kuru ve tüketici fiyat endeksi	Döviz kuru kanalı etkindir.
Atgür ve Altay (2017)	Türkiye, Meksika ve Endonezya	2002-2016	VAR Analizi	Sanayi üretim endeksi, reel faiz oranı, hisse senedi fiyat endeksi, tüketici fiyat endeksi, nominal döviz kuru ve bankacılık sektörü yurtiçi kredi hacmi	Döviz kuru kanalı Türkiye için kısmen etkili iken Meksika ve Endonezya'da geçerli değildir.
Ouchchikh (2017)	Fas	1992-2011	Yapısal VAR analizi (SVAR)	Sanayi üretim endeksi, tüketici fiyat endeksi, para arzı, nominal döviz kuru ve faiz oranı	Döviz kuru kanalı etkin değildir.
Mazhitova ve Gök (2019)	Kırgızistan	2000-2016	VAR Analizi	Reel GSMH, tüketici fiyat endeksi, reel faiz oranı, reel para arzı, nominal efektif döviz kuru ve ticari bankaların sunduğu reel kredilerin toplamı	Döviz kuru kanalı etkindir.
Mishchenko, Naumenkova ve Mishchenko (2021)	Ukrayna	2005-2020	Regresyon Analizi	Reel GSYH, enflasyon oranı, para arzı ve döviz kuru	Döviz kuru kanalı etkindir.
Kovačević (2023)	Bosna-Hersek	2007-2021	Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)	Reel GSYH, tüketici fiyat endeksi, reel efektif döviz kuru ve faiz oranı	Döviz kuru kanalı etkindir.

Kaynak: Çalışma ile ilgili kaynaklardan derlenerek hazırlanmıştır.

Parasal aktarım sürecinde döviz kuru kanalının etkin olup olmadığı konusu Türkiye örnekleminde de test edilmiştir. Bu konuyu esas alan çalışmalarda kullanılan değişkenler, yöntem ve elde edilen bulgular sınıflandırıldığında yabancı ülke/ülkeler üzerine oluşturulan literatürün geneline benzerlik göstermektedir. Bu çalışmalar arasında Akbaş, Zeren ve Özekicioğlu (2013), faiz oranı ve döviz kurlarında meydana gelen değişikliklerin kısa sürede

sanayi üretimini etkilediğini, bu etkinin oluşmasında merkez bankasının bağımsızlığının önemli bir unsur olduğunu; Cambazoğlu ve Karaalp (2012), döviz kurlarının reel üretim ve enflasyon oranı üzerindeki etkisinin serbest döviz kuru rejimine geçmesi ile önemli hale geldiğini; Büyükakın, Cengiz ve Türk (2009), faiz oranlarında meydana gelen artışların yerli para biriminin değer kazanarak ihracat ve çıktı düzeyinin düşmesine neden olduğunu; Örnek (2009), kurların faiz oranlarına güçlü tepki verdiğini, para politikalarının kontrol altına alınması ile enflasyonun kontrol edilebileceğini ifade etmişlerdir.

Duman (2016), enflasyondaki değişmelerde döviz kurunun önemli bir etken olduğunu; Yapraklı (2011), döviz kuru kanalının fiyatlar genel seviyesini etkilediğini, merkez bankasının para politikalarını kontrol ederek enflasyonu kontrol altına alabileceğini; Özcan (2016), döviz kurunun fiyatlar genel seviyesini etkilediğini ancak reel faaliyetler üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını; buna karşılık Erdoğan ve Yıldırım (2008), reel kurların etkisinin sanayi üretim endeksi üzerinden gerçekleştiğini, sanayi üretiminin ithal ara malı ağırlıklı olduğundan reel kurlardaki hareketliliğin ithal ara malı maliyetlerini etkileyerek ihracata yönelik malların üretimini de etkilediğini belirtmişlerdir. Ancak Eraslan ve Katı (2015), Kaya ve Belke (2017), döviz kuru kanalının etkin bir şekilde işlemediği bulgusuna erişmişlerdir. Bu çalışmalara ait bilgiler ayrıca Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Parasal Aktarım Mekanizması/Döviz Kuru Kanalı İçin Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalar

Yazar ve Çalışma Yılı	**Dönem Periyodu**	**Kullanılan Yöntem(ler)**	**Değişkenler**	**Bulgu(lar)**
Erdoğan ve Yıldırım (2008)	1995-2006	VAR analizi	Faiz oranı, reel döviz kuru, dış ticaret dengesi, GSYH ve enflasyon oranı	Döviz kuru kanalı etkindir.
Büyükakın, Cengiz ve Türk (2009)	1990-2007	VAR Analizi	Faiz oranı, reel efektif döviz kuru, net ihracat, GSYH ve enflasyon oranı	Döviz kuru kanalı etkindir.
Örnek (2009)	1990-2006	VAR Analizi	Reel GSYH, faiz oranı, reel efektif döviz kuru, hisse senedi endeksi, tüketici fiyat endeksi ve mevduat bankaları toplam krediler	Döviz kuru kanalı etkindir.
Yapraklı (2011)	2006-2011	VAR Analizi	Tüketici fiyat endeksi, reel faiz oranı, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksi	Döviz kuru kanalı etkindir.
Cambazoğlu ve Karaaalp (2012)	2003-2010	VAR Analizi	Faiz oranı, reel efektif döviz kuru, net ihracat hacmi, tüketici fiyat endeksi ve sanayi üretim endeksi	Döviz kuru kanalı etkindir.
Akbaş, Zeren ve Özekicioğlu (2013)	2005-2013	Yapısal VAR Analizi (SVAR)	Faiz oranı, döviz kuru ve sanayi üretim endeksi	Döviz kuru kanalı kısa dönemde etkindir.
Eraslan ve Katı (2015)	2003-2012	VAR Analizi	Faiz oranı, reel döviz kuru, net ihracat hacmi ve GSYH	Döviz kuru kanalı etkin değildir.
Duman (2016)	2003-2015	VAR Analizi	Faiz oranı, reel efektif döviz kuru ve tüketici fiyat endeksi	Döviz kuru kanalı etkindir.
Özcan (2016)	1990-2008	VAR Analizi	Para arzı, sanayi üretim endeksi, döviz kuru, faiz oranı ve tüketici fiyat endeksi	Döviz kuru kanalı kısmen etkindir.
Kaya ve Belke (2017)	2003-2016	VAR Analizi	Tüketici fiyat endeksi, üretici fiyat endeksi, sanayi üretim endeksi, faiz oranı, reel efektif döviz kuru ve dış ticaret birim değer endeksi	Döviz kuru kanalı etkin değildir.
Yurtkur ve Yalçın (2020)	2011-2018	Yapısal VAR Analizi (SVAR)	Enflasyon oranı, faiz oranı, yurt içi kredi hacmi, reel döviz kuru, para arzı ve sanayi üretim endeksi	Döviz kuru kanalı etkin değildir.
Yıldırım (2021)	2011-2020	Yapısal VAR Analizi (SVAR)	Dünya emtia fiyat endeksi, FED faiz oranı, sanayi üretim endeksi, tüketici fiyat endeksi, M2 para arzı, özel sektöre verilen krediler, ağırlıklı ortalama fon maliyeti ve nominal döviz kuru	Döviz kuru kanalı etkindir.

Kaynak: Çalışma ile ilgili kaynaklardan derlenerek hazırlanmıştır.

VERİ, DATA VE METODOLOJİ

Türkiye'deki parasal aktarım sürecindeki döviz kuru kanalının etkinliğini incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada, 2013(01) ile 2023(03) yılları arası aylık veriler kullanılmıştır. Döviz kuru kanalının etkinliğinin tespit edilebilmesi, para politikasındaki uygulamaların döviz kurları aracılığıyla reel çıktıyı etkilemesine bağlıdır. Bu doğrultuda genişletici ve daraltıcı politikaların etkilerinin belirlenebilmesi için para arzı ve faiz oranı, reel çıktıyı temsilen net ihracat ve sanayi üretim endeksi, ayrıca reel efektif döviz kuru ve tüketici fiyat endeksi değişkenlerine ait veriler derlenmiştir. Bu verilerin tamamı Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) veri tabanından temin edilmiş olup bu verilere ilişkin açıklamalar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Verilere İlişkin Açıklamalar

Değişken	**Sembol**	**Birim**	**Kaynak**
Para Arzı	M1	Dolaşımdaki Para ve Vadesiz Mevduatlar	EVDS
Faiz Oranı	INT	Bankalarca Açılan Mevduatlara Uygulanan Ağırlıklı Faiz Oranı	EVDS
Reel Efektif Döviz Kuru	REER	TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru	EVDS
Net İhracat	NX	Toplam ihracat-Toplam ithalat Farkı	EVDS
Sanayi Üretim Endeksi	IPI	Toplam Sanayi	EVDS
Tüketici Fiyat Endeksi	CPI	Özel Kapsamlı TÜFE Göstergeleri	EVDS

VAR Analizi

Ekonometrik analizlerde VAR modellerinin kullanım amacı, değişkenler arasındaki bağlantıyı belirlemek ve geleceğe yönelik öngörülerde bulunmaktadır. Yani VAR analizinde parametre tahmini yapmak yerine değişkenler arasındaki etki derecesi ölçülmektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2017, s. 496). Bunun için değişkenlerin katsayılarını hesaplamaya yönelik yapılan eşbütünleşme testleri yerine etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması gibi analiz sonuçları elde edilmeye çalışılmaktadır. Tek değişkenli otoregresif (AR) modelinin Sims (1980) tarafından geliştirilmiş versiyonu olan Vektör Otoregresif Model (VAR) analizinde, her bir zaman serisi modele içsel (endojen) olarak dahil edilmekte ve bu serilerin p gecikmelerine kadar vektörel denklem sistemi tahmin edilmektedir (Mert ve Çağlar, 2019, s. 215).

Birinde bağımlı değişkenin X_t diğerinde ise Y_t olmak üzere iki farklı denklemden oluşan bir VAR modelinde, her iki denklemdeki açıklayıcı değişkenler ayrıca bu denklemin gecikmeli değerlerini oluşturmaktadır. Yani VAR, k tane zaman serisi değişkeni için k tane denklemden meydana gelen, tüm değişkenlerin gecikmeli değerlerinin denklemlerin tamamında açıklayıcı değişken olarak yer alan bir modeli ifade etmektedir. VAR katsayısı, her bir eşitliğin en küçük kareler (OLS) ile tahmin edilmesiyle tespit edilmektedir (Stock ve Watson, 2011, s. 647). Ancak VAR analizinin yapılabilmesi için değişkenlerin durağan olması koşulu aranmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle yapılması gereken değişkenlere birim kök testleri uygulamaktır.

Birim Kök Testleri: ADF ve PP

Zaman serilerine dayalı yapılan çalışmalarda kullanılan değişkenler ekseriyetle birim köklü olarak çıkmaktadır. Durağan olmayan bu değişkenleri durağan hale getirerek hatalı regresyon sonuçlarından kaçınabilmek oldukça önemlidir. Bu durum aynı zamanda yapılan tahminlemelerin daha sonra belirlenecek politikalarla tutarlı olmasını sağlamaktadır. Durağan olmayan bu değişkenlerin durağan hale getirilmesi için bir dizi birim kök testleri uygulanmaktadır. Bu testler içerisinde Arttırılmış Dickey, Fuller (1981)/ADF ve Phillips, Perron (1988)/PP testleri en yaygın kullanılanlarıdır. Bu doğrultuda oluşturulan modelde para arzı ve net ihracat değişenlerinin logaritmaları alınmış, bu serilerin durağan olup olmadıklarını belirlemek için ADF ve PP testleri uygulanmış ve Tablo 4'te sonuçlar gösterilmiştir.

Tablo 4: Birim Kök Test Sonuçları

		ADF	PP	ΔADF	ΔPP
	M1	2.8364	2.3547	-9.0383*	-9.2975*
Sabitli	INT	-2.2320	-1.8135	-5.7495*	-5.8871*
	REER	-1.0011	-0.8959	-7.9652*	-7.8275*
	NX	-0.4360	-3.4668**	-17.7228*	-
	IPI	-1.5046	-2.4328	-20.8632*	-39.7403*
	CPI	4.5216	6.8891	-1.6675	-4.0961*
		ADF	**PP**	**ΔADF**	**ΔPP**
	M1	-0.0549	-0.3522	-9.5523*	-9.2975*
Sabit & Trend	INT	-3.1106	-2.5194	-5.7247*	-5.8633*
	REER	-3.7645	-2.9260	-7.9374*	-7.7837*
	NX	-0.1926	-3.3947***	-18.0373*	-
	IPI	-4.0023	-8.2038*	-20.7745*	-
	CPI	2.8483	3.7128	-2.6416	-5.8338*

Not: Gecikme uzunlukları Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Δ sembolü birinci fark anlamında kullanılmıştır. ***,**,* sırasıyla %10, %5 ,%1 düzeylerine karşılık gelmektedir.

Tablo 4'te ADF ve PP birim kök testlerinden elde edilen bulgulara göre hem sabitli hem de sabitli/trendli modellerdeki tüm değişkenler (PP/sabit, sabit ve trendli modellere göre net ihracat/NX, PP/sabit ve trendli modellere göre sanayi üretim endeksi/IPI dışında) birim kök içermektedir. Bu durumda değişkenlerin birim köklerinden arındırılması için ilk dereceden farkları alınır. ADF/PP birim kök test sonuçlarına göre para arzı/M1, faiz oranı/INT, reel efektif döviz kuru/REER, net ihracat/NX, sanayi üretim endeksi/IPI ve tüketici fiyat endeksi/CPI ilk farkları alınarak durağan hale getirilmiştir. Bu bakımdan ADF/PP birim kök testleri dikkate alınarak sabit ve sabit/trendli modellere göre tüm değişkenlerin I(1) seviyesinde durağan oldukları kabul edilir.

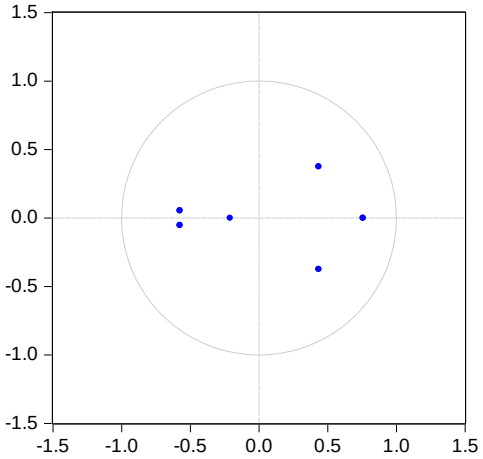
Analiz Sonuçları

Analizin ikinci adımı, model için en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesidir. Bu doğrultuda tüm değişkenleri içeren modelde gecikme sayısına karar vermek için Tablo 5'teki bulgular elde edilmiş, Schwarz (SC) ve Hannan-Quinn (HQ) bilgi kriterlerine göre uygun gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir.

Tablo 5: Gecikme Uzunluklarının Belirlenmesi

Gecikme U.	Log(L)	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1033.56	NA	3.943539	18.39934	18.54416	18.4581
1	**-867.431**	**311.6798**	**0.394483**	**16.09613**	**17.10985***	**16.50749***
2	-822.203	80.05075	0.336778	15.93279	17.81541	16.69674
3	-776.689	75.72179	0.288370*	15.76441*	18.51593	16.88095
4	-749.592	42.20425	0.346232	15.92198	19.54241	17.39111
5	-726.598	33.37231	0.454498	16.15217	20.6415	17.97389
6	-703.362	31.25546	0.607155	16.37808	21.73631	18.5524
7	-666.499	45.67019	0.655308	16.36282	22.58995	18.88973
8	-620.598	51.99448*	0.62441	16.18757	23.28361	19.06707

Ayrıca VAR modeli, uygulamada sıklıkla rastlanan istikrar koşulunu sağlamalıdır. Bunlardan ilki, modelin karakteristik ters polinom köklerinin çember içerisinde kalması yani bu köklerin mutlak değerlerinin 1'den küçük olması koşuludur. Bu istikrar koşulunun sağlamasını yapmak için Şekil 1'deki birim çember grafiği elde edilmiştir.

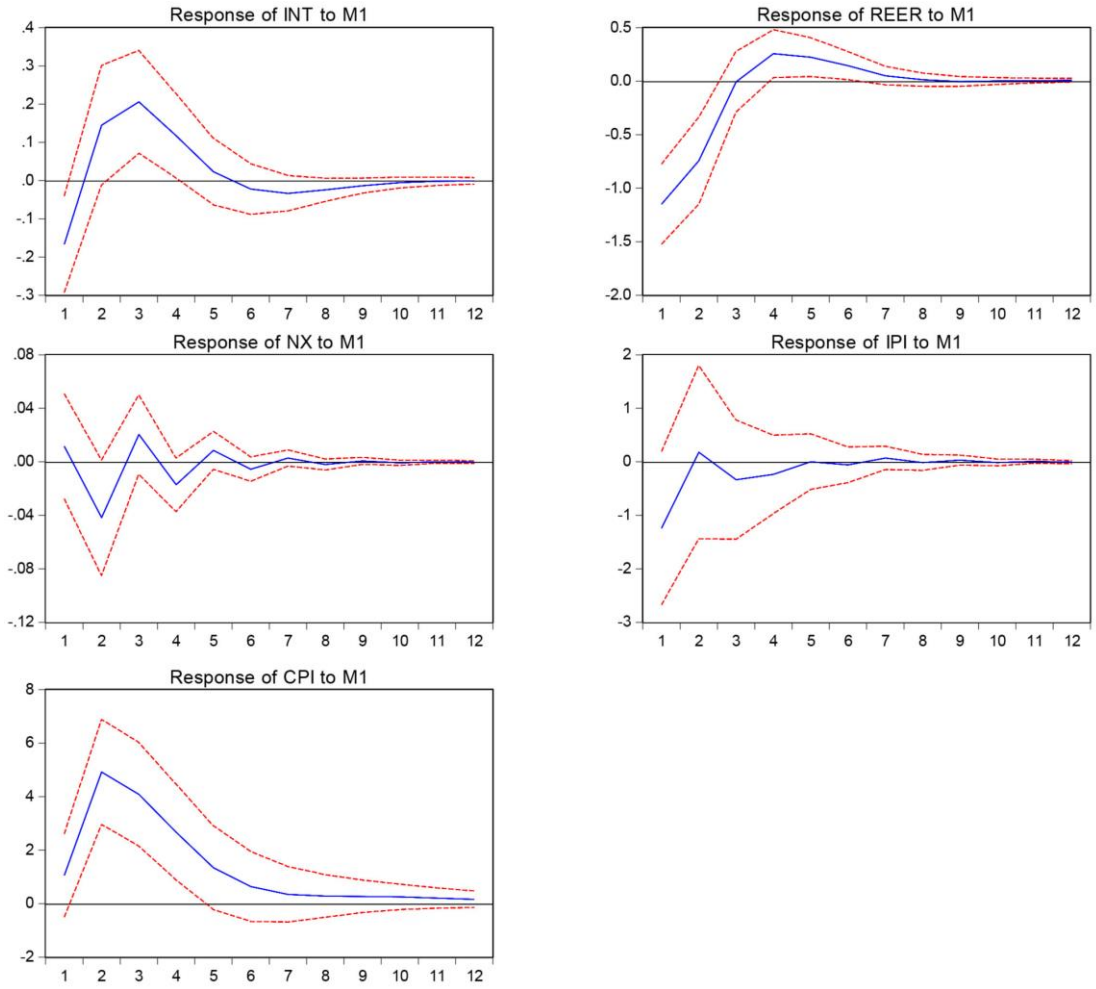

Şekil 1: Modelin Karakteristik Ters Polinom Köklerinin Grafiği

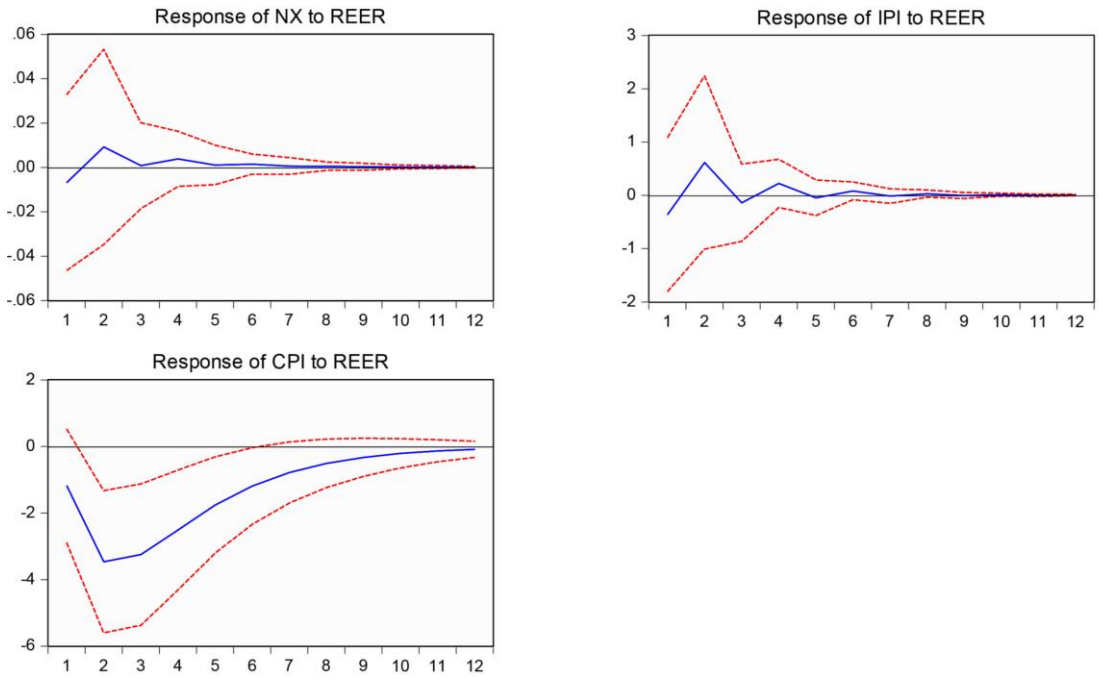
Şekil 1'de tüm kökler birim çember sınırlarını aşmamakta, mutlak değerleri 1'in altında kalmaktadır. Bu da modelin istikrar koşulunu sağladığını göstermektedir. Daha sonraki aşamada ise değişkenlerin etki-tepki fonksiyonları izlenerek çalışmanın bulguları yorumlanmıştır.

Etki-Tepki Fonksiyonları

Etki-tepki fonksiyonları, değişkenlerin hem kendi hem de diğer değişkenlere karşı tepkilerini ölçmektedir. Bu doğrultuda para arzı (M1) ve reel efektif döviz kuruna (REER) bir birimlik şokun diğer değişkenler üzerindeki tepkilerini ölçmek için Şekil 2 ve Şekil 3'teki etki-tepki fonksiyonları elde edilmiştir.

Şekil 2: Para Arzı Şokuna Karşı Diğer Değişkenlerin Tepkisi

Şekil 3: Döviz Kuru Şokuna Karşı Diğer Değişkenlerin Tepkisi

Şekil 2'de para arzında meydana gelen bir birimlik şoka faiz oranları, ikinci dönemden üçüncü döneme kadar pozitif ve artan; üçüncü dönemden dördüncü döneme kadar pozitif ve azalan tepki vermektedir. Reel döviz kuru, ilk iki dönemden fazla negatif ve artan; dördüncü ve altıncı dönemler arası pozitif ve hafif artan eğilimli tepki vermektedir. Tüketici fiyat endeksi ise ilk iki dönem pozitif ve artan; ikinci dönemden beşinci döneme kadar pozitif ve azalan tepki vermektedir. Net ihracat ve sanayi üretim endeksinin vermiş olduğu tepkiler ise istatistiki olarak anlamsızdır.

Şekil 3'te ise reel döviz kurlarında meydana gelen bir birimlik şoka tüketici fiyat endeksi, ikinci döneme kadar negatif ve azalan; ikinci ve altıncı dönemler arası negatif ve artan tepki vermektedir. Net ihracat ve sanayi üretim endeksinin vermiş olduğu tepkiler ise istatistiki olarak anlamsızdır.

Varyans Analizi

Varyans analizinde, incelenen değişkenin hem kendi hem de diğer değişkenler tarafından yüzdelik olarak ne kadarından kaynaklandığı belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın son kısmında para arzı (M1) ve reel efektif döviz kurundan (REER) oluşan içsel değişkenlerin Tablo 5 ve Tablo 6'da sunulan varyans ayrıştırmaları yapılmıştır.

Tablo 5: Para Arzı Varyans Ayrıştırması

Dönem	S.E.	M1	INT	REER	NX	IPI	CPI
1	0.031218	100	0	0	0	0	0
2	0.033536	88.57915	4.635232	1.058179	3.424412	2.099338	0.203689
3	0.034603	83.46974	8.646001	1.850355	3.505034	2.331509	0.197361
4	0.035054	81.83925	9.623454	2.311479	3.490364	2.493198	0.242259
5	0.035204	81.27982	9.778263	2.598321	3.494416	2.543215	0.305966
6	0.035242	81.14272	9.760706	2.645209	3.503844	2.577272	0.370252
7	0.035253	81.09922	9.755014	2.650171	3.503838	2.579011	0.412742
8	0.035262	81.06686	9.749702	2.648864	3.511744	2.587928	0.434903
9	0.035268	81.05619	9.748798	2.648146	3.514072	2.587162	0.44563
10	0.035271	81.04713	9.749979	2.648036	3.515535	2.588685	0.450632
11	0.035272	81.04129	9.752493	2.648414	3.516024	2.588472	0.453303
12	0.035273	81.03761	9.753818	2.64894	3.516178	2.588662	0.454797

Tablo 5'deki 12 dönemlik para arzı varyans ayrıştırmasından elde edilen bulgulara göre 1. dönemde gerçekleşen toplam değişimin tamamı kendisi tarafından açıklanmaktadır. 2'den 12. Döneme kadarki süreçte, para arzını açıklamada diğer değişkenlerin de payı ortaya çıkmaktadır. 12. Döneme gelindiğinde para arzını; kendisi yüzde 81, faiz oranı yüzde 9,75, döviz kuru endeksi 2,64, net ihracat 3,51, sanayi üretim endeksi 2,58 ve tüketici fiyat endeksi 0,45 dolaylarında açıklamaktadır. Sırasıyla en fazla etkileyen değişkenler; faiz oranı, net ihracat, döviz kuru endeksi, sanayi üretim endeksi ve tüketici fiyat endeksidir.

Tablo 6: Reel Döviz Kuru Varyans Ayrıştırması

Dönem	S.E.	REER	NX	IPI	CPI
1	2.300489	100	0	0	0
2	2.404177	97.93874	0.312917	0.088977	1.659365
3	2.433955	95.62535	1.083119	0.106188	3.185348
4	2.449048	94.61479	1.111425	0.119777	4.154008
5	2.460587	93.94191	1.327547	0.125795	4.604744
6	2.465622	93.70773	1.347606	0.127414	4.817251
7	2.468325	93.57898	1.386904	0.128761	4.905355
8	2.469387	93.53515	1.392171	0.128953	4.94373
9	2.469889	93.51309	1.39852	0.129212	4.959177
10	2.470081	93.50546	1.399617	0.129236	4.965685
11	2.470166	93.50183	1.400604	0.129282	4.968285
12	2.470199	93.50054	1.400812	0.129286	4.969363

Tablo 6'daki 12 dönemlik reel döviz kuru endeksi varyans ayrıştırmasından elde edilen bulgulara göre 1. dönemde gerçekleşen toplam değişimin tamamı kendisi tarafından açıklanmaktadır. 2'den 12. Döneme kadarki süreçte, reel döviz kurunu açıklamada diğer değişkenlerin de payı ortaya çıkmaktadır. 12. Döneme gelindiğinde reel döviz kurunu; kendisi yüzde 93,5, net ihracat 1,4, sanayi üretim endeksi 0,13 ve tüketici fiyat endeksi 4,96 dolaylarında açıklamaktadır. Sırasıyla en fazla etkileyen değişkenler; tüketici fiyat endeksi, net ihracat ve sanayi üretim endeksidir.

SONUÇ

Para politikalarının toplam talep üzerinde oluşturacağı etkinin öngörülebilir olacağı anlayışına dayanan modern iktisadi görüş, para politikalarının etkili bir şekilde yürütülmesi ve bu etkinin geçerli olmasında merkez bankasının kilit rolüne dikkat çekmektedir. Bu nedenle merkez bankalarının fiyat istikrarını sağlamak ve toplam çıktıyı artırmak için kurallara dayalı politikalar üretmesi, beklenen etkiyi vermesi bakımından hayati önem taşımaktadır. Merkez bankalarının da beklenen bu neticeyi sunabilmesi, bünyesine dahil ettiği araçların kullanım gücüne bağlıdır. Böylece merkez bankaları uygulamış olduğu para politikaları ile fiyat istikrarı ve toplam talep üzerinde sistematik ve öngörülebilir etkiler gösterebilecektir (Mishra, Montiel ve Spilimbergo, 2012). Faiz oranı, banka kredi, döviz kuru gibi bir dizi kanallar aracılığıyla parasal aktarım mekanizması sürecinin etkin işleyebilmesi de merkez bankaları tarafından uygulanan para politikalarının güçlü etkisiyle doğrudan ilişkilidir.

Parasal aktarım mekanizmasının etkinliğine ilişkin bu görüş, iktisatçıların konuya özel bir ilgi göstermelerine yol açmıştır. Ancak bu ilgi, çoğunlukla gelişmiş ve iyi işleyen finansal piyasalara sahip ülke ekonomileri üzerinde gerçekleşmiştir. Gelişmişte olan veya düşük gelirli ülkelerde ise para politikası aktarım mekanizmaları kanallarının toplam talep davranışları ile bağlantısı hakkında daha az şey bilinmekteydi. Son dönemlerde özellikle bu tip ülke örneklemleri dikkate alınarak araştırmaların sıklıkla yapıldığına rastlanmaktadır (Mishra, Montiel ve Spilimbergo, 2012). Türkiye'de de para politikalarındaki değişikliklerin döviz kuru kanalı ile fiyatlar genel seviyesi ve toplam talep üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığını tespit etmek literatürde şekillenen bu soruna cevap aramak açısından oldukça önemlidir. Çünkü Türkiye, uzun yıllardan beri yapısal nedenlerden dolayı yoğun miktarlarda döviz talep eden bir ülke konumundadır. İhraç mallarını oluşturan malların çoğunluğunun da ithal ara malına

dayalı olması, döviz kurlarındaki şokların reel sektörlere ve dolayısıyla fiyatlar genel seviyesine yansıması beklentisini doğurmaktadır.

Bu minvalde, Türkiye'de 2013 ile 2023 yılları arası VAR analizi yöntemi kullanılarak parasal aktarım mekanizmalarından döviz kuru kanalının geçerliliğini tespit etmek amacıyla, analiz bulguları elde edilmiştir. Etki-tepki fonksiyonlarından elde edilen bulgulara göre para arzında meydana gelen bir birimlik şoka Mundell-Fleming modelinin teorik varsayımlarına göre faiz oranları, reel döviz kuru ve tüketici fiyat endeksi belirli dönem aralıklarında beklenen tepkiyi vermiştir. Ancak net ihracat ve sanayi üretim endeksinin verdiği tepkilerin istatistiki olarak anlamsız olması parasal aktarım mekanizması sürenin tam olarak etkin işlemediğini göstermektedir. Nitekim toplam çıktıyı temsil eden sanayi üretim endeksi, net ihracatla paralel bir artış kaydetmesi gerekirdi. Para arzındaki bir artış, faiz oranları ve döviz kurunu etkilemiş olsa da döviz kurunun yükselmesinden kaynaklı ihraç mallarının ucuzlaması ve bunun net ihracata yansıması gerçekleşmemiştir. Bu nedenle, Türkiye'de parasal aktarım sürecinde döviz kuru kanalının güçlü bir etkiye sahip olmadığı; ancak parasal politikaların faiz oranları, döviz kuru ve tüketici fiyat endeksine sirayet etmesinden dolayı kısmi olarak etkin olduğu söylenebilir.

Bu araştırmanın sonucu, Nagayasu (2007), Özcan (2016), Atgür ve Altay (2017), Eraslan ve Katı (2015), Ouchchikh (2017), Kaya ve Belke (2017), Yurtkur ve Yalçın (2020) çalışmalarıyla uyuşmaktadır. Özellikle Nagayasu (2007)'nun parasal genişleme ile döviz kurunu artırarak ulusal paranın değerinin düşürülmesinin ekonomik büyüme ile istikrarlı bir bağlantısının olmadığı görüşü, yapılan bu araştırmanın da temel savını oluşturmaktadır. Genişletici para politikaları ile döviz kurunun yükselmesi ve yerli ürünlerin yabancı mallar karşısında ucuzlayarak net ihracatı artırmak, beklenen etkiye yol açmamaktadır. Yine Nagayasu (2007), "bunun, umut verici bir netice elde etmede oldukça şüpheli bir politika anlayışı" olduğunu ifade etmektedir.

KAYNAKÇA

Akbaş, Y. E., Zeren, F., & Özekicioğlu, H. (2013). Türkiye'de Parasal Aktarım Mekanizması: Yapısal VAR Analizi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 14*(2), s. 187-198.

Atgür, M., & Altay, N. O. (2017). Parasal Aktarım Mekanizması Döviz Kuru Kanalının VAR Modeli Yöntemine Göre Analizi: Türkiye, Meksika ve Endonezya Ülke Örnekleri. *Maliye Finans Yazıları, 108*, s. 27-48.

Boughrara, A. (2009). *Monetary Transmission Mechanisms in Morocco and Tunisia.* Economic Research Forum. Tunisia: Working Paper 460.

Büyükakın, F., Cengiz, V., & Türk, A. (2009). Parasal Aktarım Mekanizması: Türkiye'de Döviz Kuru Kanalının VAR Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24*(1), s. 171-198.

Cambazoğlu, B., & Karaalp, H. S. (2012). Parasal Aktarım Mekanizması Döviz Kuru Kanalı: Türkiye Örneği. *Yönetim ve Ekonomi, 19*(2), s. 53-66.

Dickey, D. A., & Wayne , A. F. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica, 49*(4), 1057-1072.

Duman, Y. K. (2016). Parasal Aktarım Mekanizması Döviz Kuru Kanalı. *Uluslararası Hakemli Ekonomi Yönetimi Araştırmaları Dergisi*(9), s. 1-24.

Erarslan, C., & Katı, E. (2015). Parasal Aktarım Mekanizması ve Döviz Kuru Kanalı: Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(44), s. 79-91.

Erdoğan, S., & Yıldırım, D. Ç. (2008). Türkiye'de Döviz Kuru Kanalının İşleyişi: VAR Modeli ile Bir Analiz. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 39*, s. 95-108.

Hung, L. V., & Pfau, W. (2008). *VAR Analysis of the Monetary Transmission Mechanism in Vietnam.* VDF Working Paper No. 081.

Ireland, P. N. (2006). *The Monetary Transmission Mechanism.* Federal Reserve Bank of Boston. Boston: Working Papers, No. 06-1.

Kaya, H., & Belke, M. (2017). Türkiye Ekonomisinde Döviz Kuru Kanalının Etkinliği: 2003-2016 Dönemi için VAR Analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4*(2).

Kovačević, D. (2023). How Automatic Adjustment Mechanism Works in Practice – A VECM Analysis of Monetary Transmission Mechanism in Bosnia and Herzegovina. *Eastern European Economics*, s. 1-57.

Kusuma, D. B., & Kassim, S. (2013). Evaluating Monetary Transmission Mechanism in Indonesia Through Exchange Rate Channel. *Jurnal Ekonomi dan Studi Pembangunan, 14*(2), s. 91-100.

Kuttner, K. N., & Mosser, P. (2002). The Monetary Transmission Mechanism: Some Answers and Further Questions. *FRBNY Economic Policy Review*.

Mazhitova, A., & Gök, B. (2019). Kırgısiztan'da Parasal Aktarım Mekanizması: Ekonometrik Analiz. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 10*(1), s. 35-60.

Mert, M., & Çağlar, A. E. (2019). *Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Mishchenko, V., Naumenkova, S., & Mishchenko, S. (2021). Assessing the Efficiency of the Monetary Transmission Mechanism Channels in Ukraine. *Banks and Bank Systems, 16*(3), 48-62.

Mishkin, F. S. (2001). *The Transmission Mechanism and the Role of Asset Prices in Monetary Policy.* NBER Working Paper No. 8617.

Mishra, P., Montiel, P. J., & Spilimbergo, A. (2012). Monetary Transmission in Low-Income Countries: Effectiveness and Policy Implications. *IMF Economic Review, 60*, s. 270-302.

Nagayasu, J. (2007). Empirical Analysis of the Exchange Rate Channel in Japan. *Journal of International Money and Finance, 26*, s. 887-904.

Ouchchikh, R. (2017). Monetary Policy Transmission Mechanism in a Small Open Economy under Fixed Exchange Rate: An SVAR Approach for Morocco. *International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research, 11*(1), s. 42-51.

Örnek, İ. (2009). Türkiye'de Parasal Aktarım Mekanizması Kanallarının İşleyişi. *Maliye Dergisi*(156), 104-125.

Özcan, C. C. (2016). Parasal Aktarım Mekanizması Kanalları: Türkiye Üzerine Bir Analiz. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*(32), s. 189-213.

Phillips, P. C. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika, 75*(2), s. 335-346.

Sevüktekin, M., & Çınar, M. (2017). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi* (5 b.). Bursa: Dora Yayıncılık.

Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and Reality. *Econometrica, 48*(1), 1-48.

Smets, F., & Wouters, R. (1999). *The Exchange Rate and the Monetary Transmission Mechanism in Germany.* Amsterdam: De Nederlandsche Bank NV.

Stock, J. H., & Watson, M. W. (2011). *Ekonometriye Giriş.* (B. Saraçoğlu, Çev.) Ankara: Efil Yayınevi.

Vizek, M. (2007). Econometric Analysis of Monetary Transmission Channels in Croatia. *Economic Trends and Economic Policy, 109*, s. 28-61.

Yapraklı, S. (2011). Açık Enflasyon Hedeflemesi Döneminde Parasal Aktarım Mekanizmasının Döviz Kuru Kanalı: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*(15), s. 15-37.

Yıldırım, M. O. (2021). Türkiye'de Parasal Aktarım Mekanizması: Yapısal VAR Yaklaşımından Bulgular. *Ekonomik Yaklaşım, 32*(120), s. 209-248.

Yurtkur, A. K., & Yalçın, E. E. (2020). SVAR Anaylsis of Monetary Transmission Mechanism Channels in Turkey. *International Journal of Management Economics and Business, 16*(4), 745-761.

Bilgi ve İletişim Teknolojileri ile Uluslararası Ticaret Arasındaki İlişki

Dr. Öğrt. Üyesi Sevgi Elverdi / *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi*

ÖZET

Ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmalarında bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT)'in önemi çok büyüktür. Ekonomide her sektöre sirayet eden BİT, yenilikçilik, rekabet ve küreselleşme hareketleriyle birlikte iş yapma şekillerini değiştirmiş durumdadır. Bununla birlikte, modern küreselleşmiş iş ortamında, uluslararası ticaret de, BİT'in baskın etkisi altında kalmıştır. BİT'deki gelişmeler, BİT'in kullanımındaki artış; özellikle internetin yaygınlaşması, dünya ekonomileri ve uluslararası ticaret üzerinde muazzam bir etki oluşturmuştur. Ampirik çalışmalar da, bunu kanıtlar niteliktedir. Bu çalışmada, BİT'in, uluslararası ticaret üzerindeki etkisi, Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) tekniği aracılığıyla araştırılmaktadır. Araştırmanın amacı, BİT'in, uluslararası ticaret üzerindeki etkisini ölçmektir. Ampirik analiz, Küresel İnovasyon Endeksi (KİE) 2021 yılı sıralamasına dâhil olan 105 ülkenin, 2021 yılı verileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; model uyum endeks değerleri: $\chi 2/df=1.58$; RMR=0.00; GFI=0.99; AGFI=0.92; NFI=0.99; IFI=0.99; TLI=0.99; CFI=0.99 ve RMSEA=0.07' dir ve araştırma modelinin, bu sonuçlar itibariyle, veri seti ile uyum sağladığı görülmüştür. Buna göre, kuramsal model veri seti ile uyumludur. Çalışmanın bir diğer sonucu ise, BİT değişkeninin, uluslararası ticaret değişkenini pozitif yönde ($0.62=\alpha$) etkilemesidir. Tüm ilişkilerde, p-değeri 0.05'in altındadır ve parametre tahmin değerleri, istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Analiz sonuçları literatürle paraleldir. Bu sonuçlar, BİT kullanımını teşvik edici politikaların, ülkelerin uluslararası ticaretleri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olacağını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Uluslararası Ticaret, Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT), Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM)*
Jel Kodu: *C3, F1, O3*

ABSTRACT

The importance of information and communication technologies (ICT) in the economic growth and development of countries is very great. ICT, which has spread to every sector in the economy, has changed the way of doing business with innovation, competition and globalization movements. However, in the modern globalized business environment, international trade has also be under the dominant influence of ICT. Developments in ICT, increase in the use of ICT; In particular, the spread of the Internet has had a tremendous impact on world economies and international trade. Empirical studies also prove this. In this study, the effect of ICT on international trade is investigated through the Structural Equation Modeling (SEM) technique. The aim of the research is to measure the impact of ICT on international trade. The empirical analysis was carried out on the 2021 data of 105 countries included in the Global Innovation Index (GII) 2021 ranking. According to the analysis results; model fit index values: $\chi 2/df=1.58$; RMR=0.00; GFI=0.99; AGFI=0.92; NFI=0.99; IFI=0.99; TLI=0.99; CFI=0.99 and RMSEA=0.07, and it was seen that the research model was compatible with the data set in terms of these results. Accordingly, the theoretical model is compatible with the data set. Another result of the study is that the ICT variable affects the international trade variable positively ($0.62=\alpha$). In all relationships, the p-

value is below 0.05 and the parameter estimates are statistically significant. Analysis results are in line with the literature. These results show that policies encouraging the use of ICT will have a positive effect on the international trade of countries.

Keywords: *International Trade, Information and Communication Technologies (ICT), Structural Equation Modeling (SEM)*

Jel Code: *C3, F1, O3*

GİRİŞ

Yeni teknolojilerle beraber, bireylerin iletişim kurma, çalışma ve yaşama biçimleri de önemli ölçüde değişmiş durumdadır. Bu değişimden etkilenmeyen alan neredeyse yok gibidir. İş geliştirme ve ekonomik büyüme için BİT'in önemi çok büyüktür. Modern küreselleşmiş iş ortamında, uluslararası ticaret de, BİT'in baskın etkisi altında kalmış durumdadır. BİT'deki gelişmeler ve internetin yaygınlaşması, dünya ekonomileri ve uluslararası ticaret üzerinde kalıcı bir etki oluşturmuştur. Bilindiği üzere, yüksek maliyetler, uluslararası ticaretin ana özelliklerinden biridir ve genellikle ihracatçılar için, belirli ticaret önlemlerinden daha büyük bir engel teşkil etmektedir. Zira yeni pazarlara girmek, hem bilinmeyen ortam hem de yüksek giriş maliyetleri sebebiyle, firmalar için her zaman büyük bir zorluk olarak karşılarına çıkmaktadır. Dahası yabancı bir ortamda herhangi bir ticari faaliyette bulunmak, her zaman büyük ölçüde belirsizlik içermekte ve bu da firmaların, planlama süreçlerini daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu tür belirsizlikler, genellikle, yetersiz bilgiye sahip olunmasından ve gerekli bilgilerin geç elde edilmesinden kaynaklanmaktadır. BİT sayesinde, yeni pazarlara girmek ucuz veya hızlı hale gelmiş ve firmaların, uluslararası iş ortaklarıyla bağlantı kurmaları önemli ölçüde kolaylaşmıştır. Özellikle, küresel internet ağının gelişimi ile de yeni pazarlar hakkında gerekli bilgilerin elde edilme süreci kolaylaşmış ve çok daha az para ve zaman harcanarak muazzam sayıda tüketiciye erişim sağlanmıştır. Öyle ki, internet aracılığıyla, her büyüklükteki firma, dünya pazarına erişme ve bir zamanlar yalnızca güçlü çok uluslu şirketler için mümkün olan uluslararası ticarete girme fırsatı da yakalamıştır (Đokić,2018, s.80-82). Ekonomide her sektöre dokunan BİT, yenilikçilik, rekabet ve küreselleşme hareketleriyle birlikte iş yapma şeklini de değiştirmiştir (Charron, 2007). Firmalarda, çevrimiçi ticari işlemler yapmak, yaygın hale gelirken; mobil cihazların yaygınlaşması ve kablosuz internet erişimi, veri, ürün ve hizmet alışverişinin her an her yerden yapılabilmesini sağlamıştır. Ayrıca, elektronik ödeme yöntemlerinin gelişmesi, fon transferinin ve işlemlerinin, verimli bir şekilde tamamlanmasına da olanak tanımıştır (Đokić, 2018: 80-83).

Öte yandan, yeni teknolojilerin, uluslararası mal ve hizmet ticareti üzerindeki etkisini araştıran pek çok çalışmada, internete açık erişimin, gelişmiş teknolojik altyapının ve BİT'in yoğun kullanımının, her bir ülkenin ihracatı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu ve dünya ticaretinin genel hacmi üzerinde de muazzam bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir (Đokić, 2018: 81). Özellikle, yüksek hızlı internet ve güvenli sunucularla donatılmış BİT'in üretken kullanımı, e-ticaret potansiyelinin kilidini açmada çok önemli bir kilometre taşıdır (Xing, 2017). BİT ve uluslararası ticaret arasındaki ilişkinin incelendiği söz konusu bu çalışma, bu açıdan önem arz etmektedir. Çalışmanın amacı, BİT'in, uluslararası ticaret üzerindeki etkisini ölçmektir. Bu doğrultuda, YEM tekniği tercih edilmiş ve analiz için dört adet gösterge kullanılmıştır. Bu göstergelerden iki tanesi uluslararası ticareti temsilen kullanılan; ihracat ve ithalat göstergeleridir. Diğer iki gösterge ise BİT'i temsilen kullanılan; BİT Erişim Endeksi ve BİT Kullanım Endeksi göstergeleridir. Analiz, KİE 2021 yılı raporuna dâhil olan 105 ülkenin, 2021 yılı verileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın, incelenen konunun önemi itibariyle ve özellikle kullanılan analiz tekniğinin, incelenen literatürdeki çalışmalarda kullanılan yöntemlerden farklı olması bakımından literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın planı; litaratür özetinin sunulmasıyla başlayarak, YEM'in teorik anlatımıyla devam edilmesi ve ardından, araştırma modelinin kurulması, hipotezlerin oluşturulması, analiz ve elde edilen bulguların değerlendirilmesi şeklinde oluşturulmuş ve sonuç kısmı ile tamamlanmıştır.

LİTERATÜR

BİT ve uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma, BİT ve bu alandaki ilerlemelerin, uluslararası ticaretin gelişimi için muazzam bir öneme sahip olduğunu kanıtlamış durumdadır (Đokić, 2018: 79). Buna

göre aşağıda, BİT ve uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi araştıran ampirik literatürden bazı çalışmaların kısa bir özetine yer verilmektedir.

Chung, Fleming ve Fleming (2013), çalışmalarında, BİT'in, ikili uluslararası ticareti (meyve ve sebze ticareti özelinde) ne yönde etkilediğini araştırmışlardır. Bu kapsamda, internet, cep telefonları ve sabit telefon hatları kullanımının, ikili ticaretin değerini belirleyip belirlemediğini incelemişlerdir. Çalışmanın örneklemi APEC ülkeleridir ve 1997'den 2006'ya kadar olan dönem ele alınmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, değer zincirinin ithalat sektöründeki BİT'in değişim seviyeleri, uluslararası ticaret üzerinde hiçbir etkiye sahip değilken; ihracat sektöründe bazı BİT ürünlerindeki büyüme, uluslararası ticarette önemli ölçüde pozitif etkiye sahiptir.

Liu ve Nath (2013), çalışmalarında, gelişmekte olan pazarlarda, BİT'in uluslararası ticaret üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Analiz dönemi 1995 ve 2010 yıllarını kapsamaktadır ve 40 gelişmekte olan piyasa ekonomisi incelenmiştir. Ampirik sonuçlar, çok güçlü bir şekilde, internet aboneliklerinin ve internet sağlayıcıların, gelişmekte olan ülkelerin, ihracat ve ithalat paylarında önemli derecede olumlu etkisinin olduğunu göstermiştir. Bu nedenden ötürü yazarlar, BİT'in ticareti artırıcı etkisinin, BİT altyapısına veya kendi başına BİT kabiliyetine değil, kullanımına bağlı olduğunu ifade etmişlerdir.

Nath ve Liu (2017), BİT gelişiminin, ihracat, ithalat ve 10 hizmet kaleminin toplam ticareti üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Bunun için, teknolojinin erişim, kullanım ve beceri yönlerini yakalayan kapsamlı bir BİT geliştirme endeksi oluşturmuşlardır. Analiz, 2000-2013 yılları verileri kullanılarak 49 ülke üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, BİT gelişimi, incelenen hizmet kalemleri üzerinden uluslararası ticaretin büyümesine önemli pozitif katkısı olmuştur.

Şeker (2017), çalışmasında, internet kullanımının, ticaret hacmi üzerindeki etkisini araştırmıştır. Analiz, 2000-2014 yılları için, Türkiye ile 25 Avrupa Birliği üyesi ülkeleri arasındaki ticaret hacmi üzerinde gerçekleşmiştir. Çalışmanın sonucuna göre, internet kullanımı, toplam ticaret hacmi üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

Xing (2017), çalışmasında, internet ile e-ticarete adaptasyonun, ikili ticaret akışları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Analiz, 21 ülke (gelişmekte olan ve az gelişmiş) ile 30 OECD ülkesi için gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, modern BİT'e erişim ve e-ticaret uygulamalarına adaptasyon, ikili ticaret akışlarını teşvik etmektedir.

Karamollaoğlu ve Tuncay (2018), çalışmalarında, BİT'e adaptasyonun, uluslararası ticarete olan etkisini araştırmışlardır. Yazarlar bu amaçla, internet erişimi, bilgisayar erişimi ve sabit genişbant aboneliklerinin, mal ve hizmet ihracatı üzerindeki etkisini ölçmüşlerdir. Analiz, 32 ülke üzerinde, 2005-2017 yılları için gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, ticaret akışlar, yalnızca bilgisayar ve internet erişimi arttığında olumlu etkilenmektedir.

Özcan (2018), çalışmasında, BİT'in, Türkiye'nin, ticaret ortakları ile arasında gerçekleşen uluslararası ticareti üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmanın örneklemi, Türk malı ithal eden 35 ülke ve Türkiye'ye mal ihraç eden 34 ülkeden oluşmaktadır. Analiz, 2000-2014 yıllarını kapsamaktadır. Analiz sonuçlarına göre, BİT, Türkiye'nin ithalat ve ihracat hacimleri üzerinde olumlu ve önemli bir etkisi vardır.

Ismail ve Omar (2019), çalışmalarında, BİT altyapısının rolünü ve seçilmiş beş ASEAN ülkesi ile 20 ticaret ortağı arasındaki ikili ticaretteki kullanımını incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre, mobil hücresel, mobil geniş bant ve internet kullanıcıları, ASEAN ülkelerinin ticaret artışına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır.

Wang ve Choi (2019), çalışmalarında, BİT'in, uluslararası ticaret hacmi üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Yazarlar, 2000-2006 dönemi verilerini kullanarak, BRICS ülkelerinin karşılaştırmalı bir analizini yapmışlardır. Çalışmanın sonuçları sırasıyla şu şekildedir: BİT, ihracat üzerinde ithalattan daha olumlu etkiye sahiptir. Değer zincirindeki BİT seviyeleri ne kadar yüksekse, aynı anda hem ihracat hem de ithalat üzerinde o kadar az etkilidir. Ticaret üzerindeki BİT seviyesinin etkisi, zamanla artmıştır. Son olarak, ileri BİT seviyesinin ticaret üzerinde, emek-yoğun ülkelerde, kaynak yoğun BRICS ülkelerine göre daha fazla pozitif etkiye sahiptir.

METODOLOJİ

BİT ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi araştırmak için YEM metodu kullanılmıştır. Bu kısmında öncelikle yöntem hakkında bilgiler verilecektir ve ardından sırasıyla veri seti ve göstergeler ile ilgili bilgilendirmeler yapılacak; araştırma modeli ve hipotezler kurulacaktır.

Yapısal Eşitlik Modellemesi

Yaklaşık olarak 100 yıllık bir istatistiksel bir geçmişi olan YEM; bilimsel araştırmalarda, çok değişkenli nedensel ilişkilerin, test edilmesi ve değerlendirilmesinde, giderek daha fazla kullanılan güçlü ve çok değişkenli bir teknik haline gelmiştir. YEM'ler, nedensel ilişkilerdeki doğrudan ve dolaylı etkileri test ettiklerinden ötürü diğer modelleme yaklaşımlarından ayrılmaktadır (Fan vd, 2016: 1). Son yıllarda sosyal bilimler alanında da yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. YEM, gözlemlenebilen ile gizil değişkenler arasındaki nedenselliği bir model olarak tanımlamakta ve test etmektedir. YEM, faktör analizi ile çoklu regresyon analizinin bir kombinasyonudur ve nedensel sürecin (teorinin) analizinde doğrulayıcı yaklaşımı esas alan istatistiksel bir teknik olarak karşımıza çıkmaktadır (Karagöz, 2017: 452). Değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri ölçmenin yanı sıra YEM, kuramsal modelin, veri ile uyumunu da test etmektedir ve bu açıdan, hipotez testlerinde çok başarılıdır. YEM'de ayrıca, ölçüm hataları açıkça hesaba katılmaktadır (Meydan ve Şeşen, 2015: 6). YEM'in kullandığı kendine özgü bir takım kavramları vardır. Gözlemlenen değişken ve gizil değişken bu kavramlardan ikisidir. Gözlemlenen değişken, doğrudan ölçülebilen değişkendir. Gizil değişken ise, doğrudan ölçülmesi mümkün olmayan değişkendir. Bu değişken, gözlemlenen değişken gibi doğrudan gözlemlenemediği için ölçülemez ve ancak kendisini temsil eden bir faktöre bağlanarak ölçülebilmektedir (Byrne, 2010). YEM, diğer pek çok istatistiksel yöntemlerde yapılamayan; gözlemlenen ve gizil değişkenlerin bir arada test edilebilmesi ve ardışık dolaylı ilişkilerin ölçülebildiği bir teknik olarak, günümüzde yaygın kabul görmüş olan bir yöntemdir (Meydan ve Şeşen, 2015: 6).

Veri Seti ve Göstergeler

YEM analizi için dört adet gösterge kullanılmıştır. Bu göstergelerden iki tanesi uluslararası ticareti temsilen kullanılan; ihracat (GSYİH'ın %'si olarak mal ve hizmet ihracatı) ve ithalat (GSYİH'ın %'si olarak mal ve hizmet ithalatı) göstergeleridir. Diğer iki gösterge ise BİT'i temsilen kullanılan; BİT Erişim Endeksi ve BİT Kullanım Endeksi göstergeleridir. Göstergelere dair ayrıntılar Tablo 1'de yer almaktadır. *BİT Erişim Endeksi*, (i) 100 kişi başına düşen sabit telefon abonelikleri (ii) 100 kişi başına mobil cep telefonu abonelikleri (iii) İnternet kullanıcısı başına uluslararası internet bant genişliği (iv) Hanelerde bilgisayar bulunanların yüzdesi ve (v) İnternet erişimi olan hane yüzdesi olmak üzere beş BİT göstergesini (her biri %20) ağırlıklandıran bileşik bir endekstir. *BİT Kullanım Endeksi ise*, (i) İnternet kullanan bireylerin yüzdesi (ii) 100 kişi başına sabit (kablolu) geniş bant internet abonelikleri (iii) 100 kişi başına aktif mobil geniş bant abonelikleri olmak üzere üç BİT göstergesini (her biri üçte bir) ağırlıklandıran bileşik bir endekstir (World Intellectual Property Organization [WIPO], 2021).

Analiz, KİE 2021 yılı raporuna dâhil olan 105 ülke üzerinde gerçekleştirilmiştir. KİE, Prof. Soumitra Dutta tarafından 2007 yılında başlatılan bir projedir ve çeşitli kurum ve kuruluşların ortak katılımı ile her yıl yayınlanmaya devam etmektedir. Projenin amacı, ülkelerde gerçekleştirilen inovasyonun mümkün olduğu kadar eksiksiz bir resmini yakalayabilecek ölçümleri ve yöntemleri geliştirmektir. KİE, inovasyon girdi alt-endeksi ve inovasyon çıktı alt-endeksi olmak üzere iki ana kısımdan oluşmaktadır. İnovasyon girdi alt-endeksi; (i) Kurumlar (ii) Beşeri Sermaye ve Araştırma (iii) Altyapı (iv) Pazar Karmaşıklığı ve (v) İş Gelişmişliği olmak üzere beş temel bileşene ayrılmaktadır. İnovasyon girdi alt-endeksi ise; (i) Bilgi ve Teknoloji Çıktıları ve (ii) Üretken Çıktılar olmak üzere iki temel bileşene ayrılmaktadır. Endeksin bu yedi temel bileşeni yine kendi içlerinde çeşitli alt bileşenlere ayrılmaktadır (WIPO, 2021).

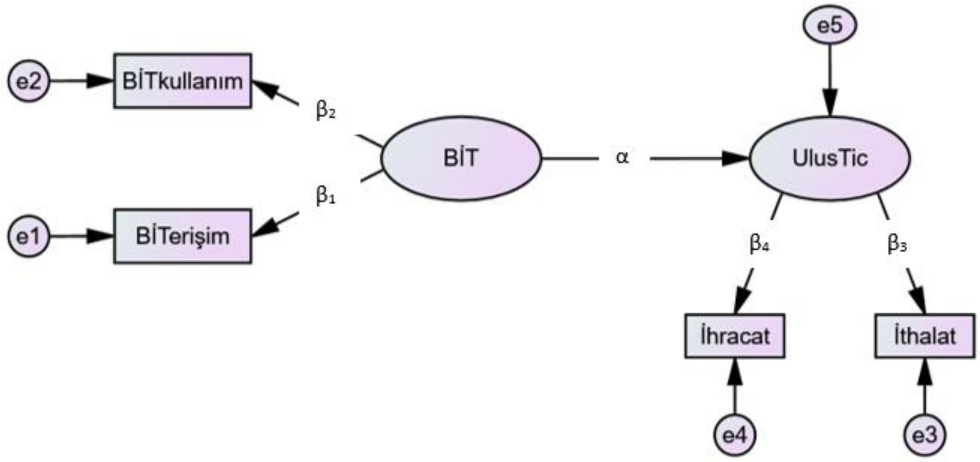
Tablo1: Göstergeler

Gösterge	**Açıklama**	**Kaynak**
İhracat	Uluslararası ticaret değişkenini temsil etmektedir. (UlusTic)	www.worldbank.org
İthalat		
BİT Kullanım Endeksi (BİTkullanım)	Bilgi ve İletişim Teknolojileri değişkenini temsil etmektedir. (BİT)	Global Innovation Index 2021
BİT Erişim Endeksi (BİTerişim)		

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Araştırma Modeli ve Hipotezler

BİT ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi analiz etmek üzere kurgulanan model, Şekil 1'deki gibidir. Araştırma modeli, iki adet gizil ve dört adet gözlemlenen değişkenden oluşmaktadır. *UlusTic* değişkeni, bağımlı; *BİT* değişkeni, bağımsız değişkendir. e5, artık hata terimini; e1, e2, e3, e4 ise ölçüm hatalarını ifade etmektedir.

Şekil 1: Araştırma Modeli
Kaynak: AMOS grafik menüsünde çizilmiştir

Yapısal model (hipotezlerin sınandığı) ve ölçüm modeli (gözlemlenen değişkenlerin doğrulandığı) olmak üzere iki yapıdan oluşan genel bir YEM, (1) ve (2) nolu denklem ile formülüze edilmektedir. Birinci denklem, yapısal model kısmıdır. İkinci denklem, ölçüm kısmını ifade etmektedir. η (=mxl), gizil bağımlı değişkenlerin rastgele bir vektörüdür. ξ (=nxl), dışsal değişkenlerin rastgele bir vektörüdür. y (=pxl), bağımlı gizil değişkenlerin gözlemlenen göstergelerinin vektörüdür. ε (=pxl), y'deki ölçüm hatalarının vektörüdür. Λy (=pxm), η üzerinde y'nin regresyon katsayıları matrisidir. Γ (=mxn), yapısal ilişkide ξ değişkenlerinin katsayılar matrisidir. β (=mxm), yapısal ilişkide η değişkenlerinin katsayılar matrisidir. ζ (=mxl), η ve ξ arasındaki yapısal ilişkide denklem hatalarının vektörüdür (Kukla-Gryz, 2006).

$$\eta = \beta\eta + \Gamma\xi + \zeta \qquad (1)$$

$$y = \Lambda y\eta + \varepsilon \qquad (2)$$

Araştırma modelini oluşturan denklemler aşağıda yer almaktadır. Buna göre, araştırma modelinin yapısal kısmını (3) nolu denklem oluşturmaktadır. Denklem (4), (5), (6) ve (7) ise, araştırma modelinin ölçüm kısmını oluşturan denklemlerdir.

$$UlusTic = \alpha B\dot{I}T + e5 \qquad (3)$$

$$\dot{I}hracat = \beta_4 UlusTic + e4 \qquad (4)$$

$$\dot{I}thalat = \beta_3 UlusTic + e3 \qquad (5)$$

$$B\dot{I}Tkullanım = \beta_2 B\dot{I}T + e2 \qquad (6)$$

$$B\dot{I}Terişim = \beta_1 B\dot{I}T + e1 \qquad (7)$$

Çalışmada test edilen hipotezler: "*Hipotez 1 (H_1)*: Kuramsal model veri tarafından doğrulanmaktadır ve *Hipotez 2 (H_2)*: BİT'in, uluslararası ticaret üzerindeki etkisi pozitiftir" şeklindedir. Birinci hipotez, model kurgusu kapsamında; ikinci hipotez ise çalışmanın amacı doğrultusunda oluşturulmuştur.

UYGULAMA

Analiz, *AMOS 23* paket programında yapılmıştır. Veri setinde logaritmik dönüşüm gerçekleştirilmek suretiyle, değerler arasındaki dengesizlik giderilmiştir. Öncelikle çok değişkenli normallik testi uygulanmıştır ve bunun sonucunda çoklu basıklık kritik değeri; "11.980" çıkmıştır. Kritik oran değeri, çok değişkenli basıklığın normalleşti-

rilmiş tahminidir (Karagöz, 2017: 459). Kline (2011)'e göre, bu değer, 8 den büyük ise, ilgili veri setinde, çok değişkenli normal dağılım sağlanamamış demektir. Bu değerin, 10'un altında olması genel kabul gören bir görüştür ancak deneyimler göstermektedir ki; çoklu basıklık kritik değeri 20'ye kadar genelde sorun teşkil etmemektedir (Gürbüz, 2019: 30). Buradan hareketle analizde, parametre tahmin metodu olarak; *'Maximum Likelihood'* metodu kullanılmıştır.

Model Uyumu Testi

YEM'de uyum iyiliği değerlerine bakmak suretiyle, analiz edilen araştırma modelinin bir bütün olarak, veri seti tarafından desteklenip desteklenmediğine karar verilebilmektedir (Gürbüz, 2019: 33). Söz konusu bu değerler, uyum istatistiklerini içerir ve YEM'in önemli bir hesaplamasını oluşturmaktadır. Buna göre analiz sonucunda, ele alınan model için gerçekleşen uyum iyiliği sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Uyum Testi Sonuçları

***MODEL UYUM KRİTERİ*[1]**		***Araştırma Modelinde Elde Edilen Değer***	***Sonuç***
İyi Uyum	***Yeterli Uyum***		
$0 \leq x^2/df \leq 3$	$3 \leq x^2/df \leq 5$	1.58	İyi Uyum
$0 \leq RMR \leq 0{,}05$	$0 \leq RMR \leq 0{,}08$	0.00	İyi Uyum
$GFI \geq 0{,}90$	$GFI \geq 0{,}80$	0.99	İyi Uyum
AGFI $\geq 0{,}95$	AGFI $\geq 0{,}80$	0.92	Yeterli Uyum
$NFI \geq 0{,}95$	$NFI \geq 0{,}80$	0.99	İyi Uyum
$IFI \geq 0{,}95$	$IFI \geq 0{,}90$	0.99	İyi Uyum
$TLI \geq 0{,}95$	$TLI \geq 0{,}80$	0.99	İyi Uyum
$CFI \geq 0{,}95$	$CFI \geq 0{,}85$	0.99	İyi Uyum
$0 \leq RMSEA \leq 0{,}05$	$0{,}05 \leq RMSEA \leq 0{,}08$	0.07	Yeterli Uyum

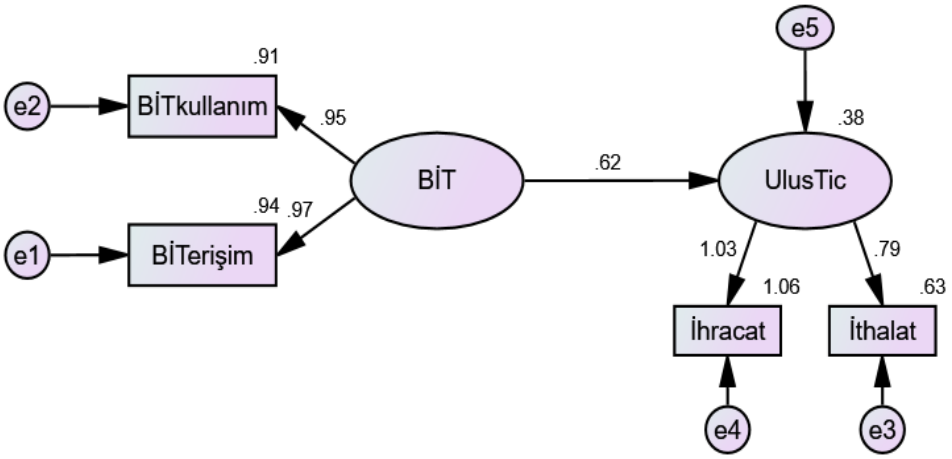
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2'de görüldüğü üzere araştırma modeli için uyum endeks değerleri: χ^2/df=1.58; RMR=0.00; GFI=0.99; AGFI=0.92; NFI=0.99; IFI=0.99; TLI=0.99; CFI=0.99 ve RMSEA=0.07' dir. *RMSEA* ve *AGFI*'da *yeterli uyumu* ve diğer endekslerde ise *iyi uyumu* yakalayan araştırma modelinin, bu sonuçlar itibariyle, veri seti ile uyum sağladığı görülmektedir. Bir diğer deyişle, kuramsal model veri seti tarafından desteklenmektedir. Yani, H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Modeldeki İlişkilerin Analizi

Şekil 2'de araştırma modelinin yapısal kısmı resmedilmektedir. Bir diğer ifadeyle, YEM analizi sonucunda elde edilen nihai yol diyagramıdır. Şekil 2'deki bilgilerden yola çıkarak şu sonuçlara ulaşmak mümkündür: *BİT* değişkeninin, *UlusTic* değişkeni üzerinde pozitif yönde ve 0.62(=α) oranında etkisi vardır. *UlusTic* değişkenini, *ihracat* 1.03(=β_4) oranında; *ithalat* ise 0.79(=β_3) oranında temsil etmektedir. *BİT* değişkenini, *BİTkullanım* 0.95(=β_2) oranında; *BİTerişim* ise 0.97(=β_1) oranında temsil etmektedir. Bu anlamda modelde kullanılan göstergelerin, bağlı bulundukları değişkenleri (gizil faktörleri) yüksek ölçüde temsil etme yeteneğine sahip oldukları görülmektedir.

[1] "Hu ve Bentler, 1999; Shevlin, Miles ve Lewis, 2000; Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller 2003; Hooper, Coughlan ve Mullen 2008; Byrne, 2010; Schumacker ve Lomax, 2010; Simon, Kriston, Loh, Spies, Scheibler, Wills ve Härter, 2010; Kline, 2011; Bayram, 2013; Meydan ve Şeşen; 2015; Karagöz, 2017; Gürbüz, 2019" den yararlanarak oluşturulmuştur.

Şekil 2: Yapısal Model
Kaynak: AMOS Analiz Çıktısı

Elde edilen değerler, araştırma modelini oluşturan denklemlerde yerine konulduğunda;

$$UlusTic = \alpha B\dot{I}T + e5 \quad (3)$$
$$UlusTic = 0.62B\dot{I}T + e5 \quad (3)'$$
$$\dot{I}hracat = \beta_4 UlusTic + e4 \quad (4)$$
$$\dot{I}hracat = 1.03UlusTic + e4 \quad (4)'$$
$$\dot{I}thalat = \beta_3 UlusTic + e3 \quad (5)$$
$$\dot{I}thalat = 0.79UlusTic + e3 \quad (5)'$$
$$B\dot{I}Tkullanım = \beta_2 B\dot{I}T + e2 \quad (6)$$
$$B\dot{I}Tkullanım = 0.95B\dot{I}T + e2 \quad (6)'$$
$$B\dot{I}Terişim = \beta_1 B\dot{I}T + e1 \quad (7)$$
$$B\dot{I}Terişim = 0.97B\dot{I}T + e1 \quad (7)'$$

Tablo 3: YEM Tahmin Değerleri

Modeldeki İlişkiler	***Tahmin Değeri***	***Standart Hata***	***Kritik Oran***	***p-değeri***	***R^2***
UlusTic <== BİT	0.62 (=α)	0.13	5.47	***	0.38
BİTerişim <== BİT	0.97 (=β_1)	-	-	-	0.94
BİTkullanım <== BİT	0.95 (=β_2)	0.10	15.93	***	0.90
İthalat <== UlusTic	0.79 (=β_3)	-	-	-	0.63
İhracat <== UlusTic	1.03 (=β_4)	0.19	8.48	***	1.06

Kaynak: AMOS Analiz Çıktısı
*** 0.01'in altında bir değeri temsil etmektedir.

Tablo 3'te, araştırma modeli tahmin değerleri detaylı bir şekilde gösterilmektedir. Tablo 3'ten anlaşıldığı üzere, modeldeki ikili ilişkilerin tamamında pozitif sonuçlar elde edilmiştir. *BİT* değişkeninin, *UlusTic* değişkeni üzerinde pozitif yönde ve 0.62(=α) oranında etkisi vardır. Yani, BİT'in, uluslararası ticaret üzerindeki etkisi olumludur. Bunun anlamı, H_2 hipotezinin kabul edilmesidir. *İhracat*, uluslararası ticareti 1.03(=β_4) oranında temsil etmektedir. *İthalat* ise, 0.79(=β_3) oranında temsil etmektedir. Her iki gösterge de modelde gizil faktör olarak yer alan uluslararası ticaret değişkenini güçlü oranda temsil etmektedirler. Modelde bir diğer gizil faktör olan BİT değişkeni ise, *BİTkullanım* tarafından 0.95(=β_2) oranında; *BİTerişim* tarafından ise 0.97(=β_1) oranında temsil edilmektedir. Söz

konusu bu iki gösterge de BİT'i oldukça güçlü oranda temsil etmektedirler. Tablo 3'te öne çıkan bir diğer sonuç, tüm ilişkilerin p-değerinin 0.05'in altında olduğudur. Parametre tahmin değerleri, istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Kritik oran değerlerine[2] bakıldığında ise herhangi bir sorun oluşmadığı görülmektedir. R^2 değeri incelendiğinde, BİT'in, uluslararası ticaret değişkenini 0.38 oranında açıkladığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, BİT ve uluslararası ticaret arasındaki ilişki YEM tekniği ile analiz edilmiştir. YEM, değişkenler arasında nedensellik ilişkilerinin tespitinde bütüncül yaklaşımın kullanıldığı bir analiz yöntemidir. Bu yöntemde, hem gizil değişkenlerin hem de gözlemlenen değişkenlerin dâhil olduğu modeller aynı anda analiz edilebilmektedir. Çalışmada analize konu olan araştırma modeli, iki adet gizil değişken ve bu değişkenlere bağlanan dört adet gözlemlenen değişkenlerden oluşmaktadır (Tablo 1, Şekil 1). Analiz, KİE 2021 yılı raporuna dâhil olan 105 ülkenin 2021 yılı verileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada test edilen hipotezler: "*Hipotez 1 (H_1)*: Kuramsal model veri tarafından doğrulanmaktadır ve *Hipotez 2 (H_2)*: BİT'in, uluslararası ticaret üzerindeki etkisi pozitiftir" şeklindedir. Analiz sonuçlarına göre; model uyum endeks değerleri: χ^2/df=1.58; RMR=0.00; GFI=0.99; AGFI=0.92; NFI=0.99; IFI=0.99; TLI=0.99; CFI=0.99 ve RMSEA=0.07' dir (Tablo 2) ve araştırma modelinin, bu sonuçlar itibariyle, veri seti ile uyum sağladığı görülmüştür. Yani, kuramsal model veri seti tarafından desteklenmiştir (H_1 hipotezi kabul edilmiştir). *BİT* değişkeninin, *UlusTic* değişkeni üzerindeki etkisi, pozitif yönde (0.62=α) çıkmıştır (H_2 hipotezi kabul edilmiştir). Tüm ilişkilerde, p-değeri 0.05'in altındadır ve parametre tahmin değerleri, istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır (Şekil 2, Tablo 3). Analiz sonuçları, incelenen dönem ve ele alınan örneklem itibariyle, literatürle paralel çıkmıştır. BİT ve uluslararası ticaret üzerine yapılmış tüm çalışmalarda; BİT'in gelişimi ve BİT kullanımındaki artışların, uluslararası ticaretteki maliyetleri azalttığı, üretkenliği artırdığı ve uluslararası ticareti pozitif yönde etkilediği yönünde kanıtlar sunmaktadır. Şu halde, BİT kullanımını teşvik edici politikaların, ülkelerin uluslararası ticaretleri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olacağını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

BAYRAM, N. (2013), *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş, AMOS Uygulamaları*, Bursa: Ezgi Yayınevi.

BYRNE, B. M. (2010), *Structural Equation Modeling with AMOS,* New York: Routledge Taylor & Francis Group.

CHARRON, N. (2007), *International Trade by the Information and Communication Technologies Sector*, 17 Mart 2023 tarihinde https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/11-621-m/11-621-m2007064-eng.htm adresinden alındı.

CHUNG, K.C., FLEMING, P. ve FLEMING, E. (2013), The Impact of Information and Communication Technology on International Trade in Fruit and Vegetables in APEC, *APEL*, 117-130.

ĐOKIĆ, M. (2018), The Role of Information and Communications Technology in International Trade, *ЕКОНОМИКА*, 64,1, 79-94.

FAN, Y., CHEN, J., SHİRKEY, G., JOHN, R., WU, S.R., PARK, H. ve SHAO, C. (2016), Applications of Structural Equation Modeling (SEM) in Ecological Studies: An Updated Review, *Ecological Processes*, 5,19, 1-12.

GÜRBÜZ, S. (2019), *AMOS İle Yapısal Eşitlik Modellemesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

HOOPER, D., COUGHLAN, J. ve MULLEN, M.R. (2008), Structural Equation Modelling: Guidelines for Determining Model Fit, *The Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.

HU, L. ve BENTLER, P.M. (1999), Cutoff Criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives, *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.

ISMAİL, N. W. ve OMAR, S.T. (2019), The Role of Information and Communication Technology (ICT) Infrastructure on Asean Trade, *Proceedings of the International Conference on Economics 2019 (ICE 2019), 166-174.*

KARAGÖZ, Y. (2017), *SPSS ve AMOS Uygulamalı Nitel-Nicel Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği*, Ankara: Nobel Yayınevi.

KARAMOLLAOĞLU, N. ve TUNCAY, B. (2018), ICT Characteristics and Trade, *Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University*, Special Issue, 321-324.

[2]Bu değerin 0.70'in üzerinde olması, faktörün yapı güvenirliliğine sahip olduğuna işaret etmektedir (Gürbüz, 2019, s.78).

KLİNE, R. B. (2011), *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*, New York: The Guilford Press.

KUKLA-GRYZ, A. (2006), Use of Structural Equation Modeling to Examine the Relationships Between Growth, Trade and the Environment in Developing Countries, *Sustainable Development*, 14, 327-342.

LİU, L. ve NATH H.K. (2013), Information and Communications Technology and Trade in Emerging Market Economies, *Emerging Markets Financa and Trade*, 49, 6, 67-87.

MEYDAN, C.H. ve ŞEŞEN, H. (2015), *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*, Ankara: Detay Yayıncılık.

NATH, H.K. ve LIU, L. (2017), Information and Communications Technology (ICT) and Services Trade, *Information Economics and Policy*, 41, 81–87.

ÖZCAN, B. (2018), Information and communications technology (ICT) and international trade: evidence from Turkey, *Eurasia Business and Economics Society*, 8, 93–113.

SCHERMELLEH-ENGEL, K., MOOSBRUGGER, H. ve MÜLLER, H. (2003), Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures, *Methods of Psychological Research Online*, 8 (2), 23-74.

SCHUMACKER, R. E. ve LOMAX, R. G. (2010), *Structural Equation Modeling*, London: Routledge Taylor&Francis Group.

SHEVLİN, M., MİLES, J.N.V. ve LEWİS, C.A. (2000), Reassessing the Fit of the Confirmatory Factor Analysis of the Multidimensional Students Life Satisfaction Scale: Comments on`Confirmatory Factor Analysis of the Multidimensional Students' Life Satisfaction Scale, *PERGAMON, Personality and Individual Differences*, 28,181-185.

SİMON, D., KRİSTON, L., LOH, A., SPİES, C., SCHEİBLER, F., WİLLS, C. ve HÄRTER, M. (2010), Confirmatory Factor Analysis and Recommendations for Improvement of the Autonomy-Preference-Index (API), *An International Journal of Public Participation in Health Care and Health Policy*, 13(3), 221-330.

ŞEKER, A. (2017), Uluslararası Ticarette İnternet Kullanımının Rolü: Türkiye Örneği. *Ege Akademik Bakış*, 17, 1, 75-88.

XİNG, Z. (2017), The Impact of Information and Communications Technology (ICT) and E-commerce on Bilateral Trade Flows, *International Economics and Economic Policy*, 1-22.

WANG, M.L. ve CHOİ, C.H. (2019). How Information and Communication Technology Affect International Trade: A Comparative Analysis of BRICS Countries, *Information Technology for Development*, 25:3, 455-474.

WORLD BANK OPEN DATA (2022), Databank, 7 Ekim 2022 tarihinde www.worldbank.org adresinden alındı.

WORLD INTELLECTUAL PROPERTY ORGANİZATİON [WIPO], (2021). Global Innovation Index 2021-Tracking Innovation through the COVID-19 Crisis, 5 Mart 2023 tarihinde https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf adresinden alındı.

Türkiye Finansal Raporlama Standart 15 ve BOBİ FRS Kapsamında Barter İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi

Öğr. Gör. Dr. Nazan Güngör Karyağdı / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Dr. Öğrt. Üyesi Ahmet Kaya / *Akdeniz Üniversitesi*

ÖZET

Küreselleşmenin etkisiyle ülkeler arası ticaretin gelişmesi ülkeleri ve işletmeleri yeni finansman teknikleri kullanmaya yönlendirmiştir. Sürekli değişen ekonomik şartlarda alternatif bir finansman aracı olarak kabul edilen barter, işletmeler tarafından takip edilmeye ve uygulanmaya başlamıştır. Ülke ekonomilerinin temel taşı olan işletmeler için büyük öneme sahip olan, işletmelere finansman ve pazarlama imkânı sunan barter sistemi, önemli bir finansman tekniğidir. Bütün ülkeler tarafından ticari faaliyetlerde tercih edilen ve kullanılan bu sistem, mal ve hizmetlerin takası ya da mal ve hizmetlerin başka mal ve hizmetlerle para kullanılmadan alınıp-satılması şeklinde ifade edilmektedir. Barter sisteminin gelişmesiyle beraber barter şirketlerinin kurulması ve bu kapsamda işlemlerin yapılması giderek hız kazanmıştır. İşletmeler için ortak bir muhasebe dilinin olması, muhasebe kayıtlarının belirli kurallar ve ilkeler çerçevesinde olması da en az kullanılan sistemler kadar önemlidir. Yaygın bir şekilde kullanılmaya başlayan ve alternatif bir finansman tekniği olan barter işlemlerinin kullanılması kadar muhasebeleştirilmesi hususu da oldukça önemli bir husustur. Barter işlemlerinin muhasebeleştirilmesinde Borsaya kote olan şirket ve KAYİK'ler (kamu yararını ilgilendiren kuruluşlar) TFRS 15'i; büyük ve orta boy işletmeler ise BOBİ FRS'yi uygulama konusunda bu standartlara uyum sağlamak zorundadırlar. Bu kapsamda çalışmada barter kavramı ve barter işlemlerine yönelik hususlar kavramsal olarak ele alınmış; barter işlemlerinin TFRS 15 ve BOBİ FRS kapsamında örnek yevmiye kayıtlarıyla muhasebeleştirilmesi ve muhasebeleştirilmesine ilişkin değerlendirmelerin yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *TFRS 15, BOBİ FRS, Barter, Muhasebeleştirme*
Jel Kodu: *M40, M41*

ABSTRACT

The development of international trade with the effect of globalization has led countries and businesses to use new financing techniques. Barter, which is accepted as an alternative financing tool in constantly changing economic conditions, has started to be followed and applied by businesses. The barter system, which is of great importance for businesses, which is the cornerstone of the country's economy, and which provides businesses with financing and marketing opportunities, is an important financing technique. This system, which is preferred and used by all countries in commercial activities, is expressed as the exchange of goods and services or the buying and selling of goods and services with other goods and services without using money. With the development of the barter system, the establishment of barter companies and the execution of transactions in this context have gained momentum. It is as important as the systems used for businesses to have a common accounting language and to have accounting records within the framework of certain rules and principles. The issue of accounting as well as the use of barter transactions, which is an alternative financing technique that has been widely used, is a very important issue. In the accounting of barter transactions, companies and PIEs

listed on the Stock Exchange use TFRS 15; large and medium-sized enterprises, on the other hand, have to comply with these standards in applying BOBI FRS. In this context, the concept of barter and the issues related to barter transactions are conceptually discussed in this study; It is aimed to make assessments regarding the accounting and accounting of barter transactions with sample journal entries within the scope of TFRS 15 and BOBI FRS.

Keywords: *TFRS 15, BOBI FRS, Barter, Accounting*
Jel Code: *M40, M41*

GİRİŞ

Giderek yaygınlaşan ticari hayatın ortaya çıkardığı önemli değişimlerden biri de yeni finansman şekillerinin yayınlaşmaya başlamasıdır. Önemli bir finansman şekli ve ticaret türü olarak kabul gören barter işlemleri, son zamanlarda işletmeler tarafından yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmış olup daha etkili ve verimli hale getirilmesi amacıyla da çalışmalara yapılmaya başlanmıştır. İşletmelerin mal ve hizmet alım-satımlarında farklı ticaret tekniklere ihtiyaç duymaları barter gibi finansman araçlarının da kullanımını hızlandırmıştır. Özellikle yaşanan ekonomik krizler ya da sosyal olayların ekonomiye yansımasıyla ortaya çıkan nakit sıkıntısı vb. durumlar karşısında işletmeler devamlılıklarını sağlayabilmek için barter gibi alternatif finansman tekniklerini kullanmaya eğilim göstermişlerdir.

İşletmelerin etkili ve verimli bir pazarlama fırsatı bulmaları, atıl durumdaki stoklarını kolayca eritebilmeleri, kapasitelerini arttırabilmeleri, yeni pazar payı elde ederek yeni müşterilere ulaşmaları gibi birçok hususta etkili olan ve işletmelerin nakit sıkıntılarıyla ilgili yaşadıkları sorunlara çözüm getiren barter sisteminde bu tür işlemlerin muhasebeleştirilmesi oldukça önemlidir. Bu önem barter işlemlerinin muhasebeleştirme açısından eksiksiz, doğru ve güvenilir, gerçeğe uygun bir şekilde yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bütün ülkelerde yoğun bir şekilde uygulama alanı bulan barter işlemlerinin uygulamalarda farklılık olmayacak şekilde muhasebeleştirilmesi de oldukça önemlidir. Bu kapsamda çalışmada barter işlemlerinin bütün ülkeler ve işletmeler için farklılıkları ortadan kaldıran, ortak bir muhasebe dilinin kullanılmasını hedefleyen UMS/UFRS (Uluslararası Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları)'na uyum sağlayan TFRS (Türkiye Finansal Raporlama Standartları) ve Türkiye'de uluslararası standartlarda kaliteli bir raporlama çerçevesi oluşturması amacıyla önemli bir adım attığı BOBİFRS çerçevesinde nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiği örnek muhasebe kayıtlarıyla ele alınmış ve irdelenmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Mal ve hizmet takası anlamına gelen barter, firmaların satın aldıkları malların ve hizmetlerin bedelini, kendi ürettikleri ile ödemesi olarak da tanımlanmaktadır. Para olmadan da ihtiyaç duyulan mal ve hizmetin kendi malı ve hizmetine karşılık gelecek şekilde alınması işlemi olarak da ifade edilmektedir (Arslan & Aykutlu, 1999:6 ; Acar & Tekşen, 2007:2).

Para vermeden de alış veriş fırsatı tanıyan barter, işletmelerin aktif olarak kullanmış olduğu bir finansman yöntemi olup diğer finansman tekniklerinden farklı bir şekilde girdi maliyetini en aza indiren bir tekniktir. Bunun sebebi, barter'in mal ve hizmet alımlarında para ve paranın maliyeti olan faizle değil, mal ya da hizmete karşılık mal ya da hizmetle ödeme işlemi olmasıdır (Arzova, 2000:2). Barter sisteminde iki veya ikiden fazla taraf olabilir. Sadece iki tarafın bulunduğu barter sistemine iki istasyonlu (bilaterel), ikiden fazla tarafın mevcut olduğu sisteme ise (multilateral) barter adı verilmektedir. Ancak zaman zaman tarafların ihtiyaç duydukları mal ve hizmetlerle, arz ettikleri mal ve hizmetlerin fiyat, kalite ve miktar gibi açılardan karşılıklı anlaşmanın olmaması çok taraflı barter sisteminin gerekliliğini ortaya koymuştur (Yardımcıoğlu, 2006:116).

İlk olarak İsviçre'de kullanılmaya başlayan barter sistemi, zamanla işlerliğini hızlandırıp Amerika Birleşik Devletleri'nde kullanılmaya da başlanmıştır. Aralarında Almanya ve İngiltere gibi ülkelerin bulunduğu Avrupa ülkeleri ise 80'li yıllarda barter uygulamalarına yönelmişlerdir. Ekonomik krizler nedeniyle gündeme gelmeye başlayan barter, Birinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle ekonomik krizlerde artışların yaşanması ve bu sebeple nakit sıkıntılarının ortaya çıkması alternatif ticaret modellerinin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır (Mert & Dukan, 2017:2). Son yıl-

larda özellikle teknolojik gelişmelerin hız kazanması sistemi daha etkili bir hale getirmiştir. Bilgisayar yazılımlarının artması ve kullanılması, internetin hızla yaygınlaşması barter sisteminin kullanımını kolaylaştırdığı gibi bu çerçevede çalışacak organizasyonların da kurulmasını hızlandırmıştır (Yıldız ve Gümüşay, 2003: 112). Barter sisteminin işleyişinde barter firmalarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Satışlar ve kârın artması, pazar payının genişlemesi, atıl kapasiteleri değerlendirme konusunda yardımcı olunması, riskleri önemli derecede azaltması ve nakit tasarrufu sağlaması, tahsilat risklerini önemli ölçüde azaltması gibi faydaları olan barter sistemi, son yıllardaki en ekonomik finans şekli olarak kabul görmektedir (Mert & Dukan, 2017:2).

Bir pazarlama araç olarak da görülen barter, organizasyonlar içerisinde yer alan firmalarla bilgi paylaşımı yaparak arz ve taleplerin oluşumuna da katkı sağlamaktadır (Dorcpalam, 2007: 26). Firmalar için alternatif bir finansman kaynağı niteliği taşıyan barter, paraya olan ihtiyacı azaltmaktadır. Özellikle bu yönüyle KOBİ'lere büyük destek sağlayan barter sisteminin birçok açıdan avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Bunlar (Sarak, 2019:24):

Avantajları;

- Likiditenin garantisini sağlar,
- Düşük maliyet ile finansman desteği sağlar,
- Uzun vadeli kredi olanağı sunar,
- Rekabette üstünlük sağlar,
- İthalat ve ihracatın artmasına katkı sağlar,
- Satın alma ve satış giderleri konusundan tasarruf sağlar,
- Stoklar ve atıl kapasite konusunda değerlendirme yapmaya katkı sağlar,
- Ödeme garantisi sağlar.

Dezavantajları;

- Atıl fon yaratma riski mevcuttur,
- Üyelerin alıma karşılık satış yapamama durumu ortaya çıkarması,
- Güçlü teminat talep edilmesi durumları,
- Uygulanışı ile ilgili yasal boşlukların olması,
- Ürünlere ait bedelin üyelerden tahsil edilememesi.

LİTERATÜR

Çalışmayla ilgili literatürde hem ulusal hem de uluslararası kapsamda çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan bazılarına aşağıda değinilmiştir.

Stone (1985), barter işlemlerinin tarih içerisindeki sürecini ele alarak muhasebeleştirilmesine yönelik değişimleri incelmiştir. Şenol (1999) çalışmasında barter işlemlerinin muhasebeleştirilmesini ele alarak sistemi teorik açıdan araştırmıştır. Arzova (2001), barter'in vergi usul kanunu açısından muhasebeleştirilme esaslarını ele almıştır. Özkan (2002), barter sisteminin Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğleri (MSUGT) ve vergi kanunlarına göre muhasebeleştirilmesine değinmiştir. Lindberg (2002), çalışmasında Barter sisteminin Rusya'da yaygın olarak kullanılması ve Uluslararası Muhasebe Standartlarına geçiş süreci önündeki önemli engellerden biri olduğunu ifade etmiştir. Bloom ve Slotko (2004), barter işlemlerinin muhasebeleştirilmesine ilişkin hususlara değinmişlerdir. Tekşen (2006) ise çalışmasında işletmelerin barter sistemine ilişkin bakış açılarını değerlendirerek teoriden anlatılanlardan çok daha farklı uygulamaların mevcut olduğu sonucu elde etmiştir.

Yardımcıoğlu (2006) bartere ilişkin muhasebeleştirme işlemlerini ve barteri teorik olarak incelemiştir. Uzun (2010) barter sisteminin spor kulüplerinde alternatif bir finansman aracı olarak kullanılabilirliğine değinmiştir. Barlev ve Tzur (2012) çalışmalarında barter işlemlerinin US GAAP'a göre gerçeğe uygun değerle değerlendirilmesinin yanlış bir uygulama olduğuna, o yüzden maliyetin aslında değiş tokuş edilen iki varlığın gerçeğe uygun değer tahmininin ağırlaştırılmış ortalamasına eşit olduğuna değinmişlerdir. Uyan (2013) çalışmasında barter sistemini kullanmanın işletmelerin kârlarında ve üretimlerinde artışa neden olabileceğini vurgulamıştır. Özeroğlu (2014)

barter sisteminin finansal olarak değerlendirilmesine ve finans sektöründe kullana bilirliğine değinmiştir. Kızıl vd (2014) çalışmalarında barter sisteminin vergi usul kanununa göre nasıl muhasebeleştirileceğine dair örnekler vererek barter sistemini açıklamıştır. Aşar (2016) barter sistemini kullanan işletmelerin kullanım amaçlarının neler olduğu ve kullanım aşamasından karşılaşılan sorunlara değinmiştir. Saka (2017) barterin sözleşmeler boyutunu ele alarak üyelik sözleşmelerini incelemiştir. Sözleşmelerin barter taraflarına sağaldığı haklara değinmiştir. Mert ve Dukan (2017) barter işlemlerini muhasebe kayıtları ile incelemişlerdir. Yılmaz (2018) barter işlemlerinin muhasebeleştirilmesine değindiği çalışmasında, uygulama örnekleri ile barteri açıklamaya çalışmıştır. Güdelci (2020) Barter işlemlerinin BOBİFRS kapsamında ele alınışını ve teorik olarak barteri açıklamaya çalışmıştır.

TFRS 15 VE BOBİFRS'LER İÇİN BARTER İŞLEMLERİ

Mal ve hizmetlerin aynı ya da benzer özellikler taşıması, birbirileriyle değiş tokuş edilmesi ya da vadeli takas işleminin gerçekleştirilmesi standartlara göre hasılat yaratan bir işlem olarak görülmemektedir. Bunun aksine birbirinden farklı özellik taşıyan mal ve hizmetlerin takası hasılat olarak kabul görmektedir. Buna göre, hasılatın ölçülmesinde mal ya da hizmet tutarına alınan ve verilen tutarlar eklenir ya da çıkarılır. Yani hasılat tutarı alınan mal ve hizmetlerin gerçeğe uygun değerinden, alınmış olan diğer nakit ve benzerlerinin tutar olarak indirilmesi ile belirlenir. Alınan mal ve hizmetlerin gerçeğe uygun değerinin tespit edilmesinde sorunlar yaşanıyor ise, elden çıkarılan mal ve hizmetlerin gerçeğe uygun değerinin kullanılması gerekmektedir (KGK, 2018:31). Ancak 01.01.2018 yılında yapılan düzenleme ile TFRS 15 standardının şu standartların yerini alacağı belirtilmiştir:

- TMS 11 *İnşaat Sözleşmeleri,*
- TMS 18 *Hasılat*, TFRS Yorum 13 *Müşteri Sadakat Programları*,
- TFRS Yorum 15 *Gayrimenkul İnşaat Anlaşmaları*,
- TFRS Yorum 18 *Müşterilerden Varlık Transferleri*
- TMS Yorum 31 *Hasılat-Reklâm Hizmetleri İçeren Takas (Barter) İşlemleri*

Dolayısıyla yukarıda belirtilenler dışındaki standartların geçerliliği devam edecektir. Ayrıca diğer standartlarda TMS 18'e yapılan atıfların TFRS 15'e yapıldığı kabul edilecektir (TFRS 15, prg. C10). Özetle barter işlemlerinde kaldırılan TMS 18 ve UMS 31 yorumlarının TFRS 15 kapsamında ele alınacaktır. BOBİFRS'de de barter işlemleri hasılat başlığı altında ele alınmaktadır ve TFRS 15 ile benzerlik arz etmektedir.

METODOLOJİ

Çalışmanın bu bölümünde çalışmanın amacına, yöntemine ve önemine değinmiştir.

Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışmanın amacı, son yıllarda günümüzde işletmeler tarafından alternatif bir finansman aracı olarak kullanılan barter sisteminin TFRS ve BOBİFRS kapsamında ele alınması ve muhasebeleştirilmesine ilişkin hususları ortaya koymaktır. Bu çerçevede, çalışma örnek muhasebe uygulamaları ile desteklenerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Önemi

Gerek ulusal gerekse uluslararası boyutta ele alınan çalışmalara bakıldığında genelde barter sisteminin teorik olarak ele alındığı, muhasebeleştirme işlemlerinin ise genel olarak MSUGT ve vergi kanunlarına göre ele alındığı görülmüştür. TFRS ve BOBİFRS kapsamından muhasebeleştirilmesi işlemlerine yön veren güncel çalışma sayılarının yetersiz olması bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

TÜRKİYE FİNANSAL RAPORLAMA STANDARTLARI'NA (TFRS 15) ve BOBİFRS'YE GÖRE BARTER İŞLEMLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Kamu Gözetim Kurumu (KGK) tarafından yayınlamış olan "TMS 31 Yorum'da" ile barter işlemlerinde hasılat kavramı ve takas kavramlarına açıklamalar getirilmiş olup barter işlemlerinin UMS'de gereksiz hasılat yazılması-

nın önüne geçilmiş ve gerçekçi bir sunumun ortaya çıkarılması yer almıştır (www.kgk..gov.tr). Barter sistemi uygulaması kapsamında yapılan işlemlerin kayıt altına alınması ve tablolara yansıtılmasında UMS 18 temel alınmaktadır. UMS 18'e göre; mal veya hizmeti veren işletme açısından tutarın gelir şeklinde kaydedilmesi için gerekli şartı barterde işlem gören mal veya hizmet karşılığında alınan ürün veya hizmetlerin birbirinde farklı olmasıdır. Çünkü farklı ürünlerin takası yapıldığında gelir kalemi olarak kayıtlara alınmalıdır. Buradaki temel unsur mal veya hizmetin aynı niteliği taşıyıp taşımadığıdır. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere 01.01.2018 tarihinde yürürlükten kaldırılan TSM 18 ve TSM Yorum 31 standartlarının yerini TFRS 15 standardı almıştır. Bu kapsamda söz konusu örnekler TFRS 15 ve BOBİFRS kapsamında oluşturulmuştur.

Bu bölümde 01/01/2018 tarihinden itibaren uygulamaya başlanan TFRS 15 Hasılat ve yine 01/01/2018 tarihinden itibaren uygulamaya başlanan BOBİ FRS beşinci bölüm Hasılat kapsamında uygulama örneklerine yer verilecektir.

Örnek 1:

KAYA A.Ş. 15.06.2022 tarihinde AK Barter şirketine başvuru yapmış ve bu yolla KARYAĞDI A.Ş.'den 180.000 $ mal alımı yapmıştır (1 $: 19,00 TL). AKYAZI A.Ş. Barter işletmesine %1 komisyonu peşin ödemiştir. (%18 KDV)

Mal alışına ilişkin muhasebeleştirilme kaydı:

153 TİCARİ MALLAR	3.420.000,-
191 İNDİRİLECEK KDV	615.600,-
323 BARTER SİSTEMİNE BORÇLAR	4.035.600,-
323.00 AK Barter İşletmesi	
16.06.2022 Tarihli Mal alış kaydı	

Komisyon ücretinin ödenmesi ve muhasebeleştirilmesi ise aşağıdaki gibidir:

760 PAZARLAMA, SATIŞ VE DAĞITIM GİD.	3.420,-
760.02 Komisyon Bedeli	
100 KASA	3.420,-
Komisyon Bedeli Kaydı	

Örnek 2:

AK A.Ş. ve KAYA A.Ş. beyaz eşya satan iki firmadır. Bu firmalara 15.05.2022 tarihinde müşterilerinin taleplerine istinaden stoklarda mevcut olan X ve Y markalı buzdolaplarını takas etmeye karar vermişlerdir. X markası stoku fazla olan AK A.Ş. 30 adet buzdolabını 33 adet Y markası olan buzdolabı ile takas etmiştir. X markası buzdolabının alış fiyatı adet başına 5.500,-TL iken; Y markası buzdolabı ise 5.000,-TL'dir.

Aynı cins olan ürünlerin takas edilmesi durumunda, TFRS 15 numaralı standartta yer alan ifade dikkate alınarak muhasebeleştirme işlemi yapılmalıdır. Yani aynı cins ürünlerin karşılıklı takası söz konusu ise hasılat oluşturucu bir durum söz konusu olmadığından hasılat kaydına yer verilmesi gerekmez. Standartlara ve yorumlarına göre hasılat oluşmadığından bu ürünlerin ticari mal olarak kayıt altına alınması gerekir.

153 TİCARİ MALLAR	165.000,-
X Buzdolabı	
153 TİCARİ MALLAR	165.000,-
Y Buzdolabı	
15.05.2022 tarihinde	
X ve Y Marka Buzdolaplarının Takas İşlemi	

Örnek 3:

AKSOY A.Ş. XYZ firmasına 01.08.2022 tarihinde üye olmak amacıyla 200.000+%18 KDV tutarında üyelik ödemesini peşin olarak yapmıştır.

Muhasebeleştirme işlemi şöyledir:

770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ	200.000,-
770.00 Üyelik Aidatı	
191 İNDİRİLECEK KDV	36.000,-
100 KASA	236.000,-
Üyelik Aidatının Kaydı	

Örnek 4:

Aynı barter sistemine dâhil olan XYZ A.Ş. ile KLM A.Ş. beyaz eşya ticareti ile uğraşmaktadır. Aralarında takas işlemi yapmak isteyen bu iki firma 15.06.2022 tarihinde çamaşır makinesi ve elektrikli süpürge takası gerçekleştirmişlerdir. Toplam maliyeti 50.000+%18 KDV olan 100 adet çamaşır makinesi verip karşılığında ise 80.000+%18 KDV tutarında elektrikli süpürge almıştır.

İki ürün aynı özellik ve değerde olmadığından takas işlemleri hasılat olarak kayıt altına alınmalıdır. Stokların değişimi için standart, gerçeğe uygun değeri ile ölçülmelidir. Bu sebeple hasılat oluşturan bir işlem gerçekleştiğinden hasılat hesabın kayıt yapılması doğru olacaktır.

120 ALICILAR	94.400,-
600 YURT İÇİ SATIŞLAR	80.000,-
391 HESAPLANAN KDV	14.400,-
15.06.2022 tarihli Takas Kaydı	

Örnek 5:

Ankara'da faaliyet gösteren X firması aynı barter sistemine kayıtlı olan işletmenin koltuk talebini karşılamak için satış fiyatı 30.000+%18 KDV olan ve maliyeti 10.000,-TL olan koltuklar için 5.000+%18 KDV tutarında taşıma bedeli ödemiştir. Daha sonra Ankara'daki firmadan aynı bedelde ihtiyaç duyulan sandelye temin edilmiştir. Verilen hizmetten dolayı Barter şirketine satış tutarı üzerinden % 1 komisyon ödenmiştir.

Farklı iki ürün takası söz konusu olduğundan hasılat yaratıcı bir durum ortaya çıkmıştır. Bu sebeple kayıt aşağıdaki gibi olur:

120 ALICILAR	35.400,-
120.00 Barter Sisteminden Alacaklar	
600 YURT İÇİ SATIŞLAR	30.000,-
391 HESAPLANAN KDV	5.400,-
Satış Kaydı	

Malın işletmeye taşınması için ödenen taşıma bedeli kaydı ise barter işleminin pazarlama ve satış yöntemi olarak değerlendirilmesinden dolayı şu şekilde muhasebeleştirilir:

760 PAZARLAMA, SATIŞ VE DAĞITIM GİD.	5.000,-
191 İNDİRİLECEK KDV	900,-
100 KASA	5.900,-
Taşıma Bedeli Kaydı	

Yapılan satışa ilişkin maliyet kaydı ise şu şekilde muhasebeleştirilir:

621 SATILAN TİCARİ MALLAR MALİYETİ	10.000,-
153 TİCARİ MALLAR	10.000,-
153.00 Koltuk	
Maliyet Kaydı	

İşletme barter sisteminde koltuk yerine sandalye aldığı için bunun da kaydının yapılması gerekir. Bu işleme ait kayıt ise şu şekildedir:

153 TİCARİ MALLAR	30.000,-
153.00 Sandalye	
191 İNDİRİLECEK KDV	5.400,-
120 ALICILAR	35.400,-
120.01. Barter Sis. Alacaklar	
Sandalye Kaydı	

Barter firmasının sağladığı hizmet bedeli için ödenen komisyon ise şöyle muhasebeleştirilir:

760 PAZARLAMA, SATIŞ VE DAĞITIM GİD.	300,-
760.02 Komisyon Bedeli	
102 BANKALAR	300,-
102.00 Y Bankası	
Komisyon Bedeli Kaydı	

Örnek 6:

Barter sistemi içerisinde bulunan YOL A.Ş. 15.08.2022 tarihinde kayıtlı değeri 680.000,-TL olan gerçeğe uygun değeri ise 800.000+%18 olan, birikmiş amortismanı ise 18.000,-TL olan bir taşıtı AYDIN A.Ş.'ne satmıştır.

Muhasebeleştirme kaydı şöyledir:

120 ALICILAR	944.000,-
120.01. Barter Sisteminden Alacaklar	
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR	18.000,-
254 TAŞITLAR	680.000,-
391 HESAPLANAN KDV	144.000,-
649 DİĞER OLAĞANDIŞI GEL. VE KAR.	138.000,-
Taşıt Satış Kaydı	

Örnek 7:

SAYGI A.Ş. finansal danışmanlık hizmeti veren bir şirkettir. 18.09.2022 tarihinde X Medya grubuna 90.000+%18 KDV tutarında hizmet vermiştir. Karşılığında ise X Medya grubun kendilerine 120.000+%18 KDV tutarında reklam hizmeti vereceklerdir.

Örneğe göre her iki hizmet sınıfı birbirinden farklıdır. Bu sebeple her iki şirkette işlemlerini "gerçeğe uygun değer" muhasebeleştirmelidir. Muhasebe kayıtları ise aşağıdaki gibidir:

120 ALICILAR	141.600,-
600 YURTİÇİ SATIŞLAR	120.000,-
391 HESAPLANAN KDV	21.600,-
Takas Kaydı	

Birbirinden farklı olan iki hizmetin takas maliyet kaydı ise şu şekilde muhasebeleştirilmektedir:

622 SATILAN HİZMET MALİYETİ	90.000,-
157 DİĞER STOKLAR	90.000,-
Takas edilen hizmetlerin maliyet kaydı	

Reklam hizmetinin kaydı ise şöyledir:

157 DİĞER STOKLAR	120.000,-
191 İNDİRİLECEK KDV	21.600,-
120 ALICILAR	141.600,-
Takasa tabi olan reklam hizmetinin kaydı	

SONUÇ

Günümüzde işletmelerin ticari işlemlerinde alternatif finansman aracı olarak kullanılan barter sistemi, pazar hareketliliğine katkı sağlaması, kapasite kullanımının artması ile yeni müşterilere ulaşılması gibi önemli faydalar sunmaktadır. Sistemin gelişmesiyle beraber alıcı ve satıcıların ticaret yapmaları belirli şartlara bağlanmış ve sistem güvenliği ön planda tutulmaya çalışmıştır. Sistemin güvenli bir şekilde işlemesi ve işletmeler açısından risk taşımaması muhasebeleştirme esaslarının da kurallara göre yapılmasını gerektirmektedir. Bu sebeple barter sisteminin uygulanışında muhasebeleştirilmesi de önemli bir konudur. Ayrıca son yıllarda işetmeler tarafından muhasebe ve finansal işlemlerde ortak bir dilin kullanılması, uygulama farklılıklarını ortadan kaldırılarak birliğin sağlanması ve gelişmiş ülkeler ile birlikte gelişmekte olan ülkelerde de Uluslararası Muhasebe Standartları uygulamalarının giderek artması sistemi daha da tercih edilir hale getirmiştir. Ayrıca Türk Ticaret Kanunu ile birlikte Uluslararası Muhasebe Standartlarının kapsamını 2017 yılında yayınlanan BOBİ FRS ile kapsamı ve etkinliği daha da genişletilmiştir. Temmuz 2019 'da ise mikro ve küçük işletmeler için yayınlanan taslak ile standartların bütün işletmeleri kapsayacak hale gelmesi amaçlanmıştır.

Bu bilgiler ışığında, bu çalışma kapsamında VUK'tan farklı olarak, barter işlemlerinin TFRS 15 ve BOBİFRS'ye uygun şekilde muhasebeleştirilmesinin nasıl yapılması gerektiği ile ilgili detaylı bilgi vermeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Acar, D., & Tekşen, Ö. (2007). Barter sisteminin muhasebe sistemi açısından uygulanması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12*(3), 1-18.

Arslan, C., & Aykutlu, F. (1999). *Barter uygulaması* . Ankara : Türmob Yayınları .

Arzova, B. (2000). *Barter işlemleri* (Cilt 11). İstanbul : Türkmen Kitabevi.

Arzova, B. (2001). Barter İşlemleri ve Muhasebeleştirilmesi. *Mali Çözüm Dergisi*(54).

Aşar, A. (2016). Türkiye'de takas sistemi ve uygulamadaki problemlerle ilgili bir araştırma (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). *İstanbul Ticaret Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.* .

Barlev, B., & Tzur, J. (2012). Fair market value estimation for a barter transaction. *SSRN Electronic Journal., 8*(2), 18-26.

Bloom, R., & Slotko, J. (2004). Barter accounting in the us during the late eighteen and early nineteenth centries. *Accounting History,, 9*(1), 94-108.

Dorcpalam, D. (2007). Yeni bir finansman aracı olarak barter (takas) sistemi ve muhasebeleştirilmesi (Yayımlanmış yüksek lisans tezi),. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü:İzmir* .

Güdelci, E. N. (2020). BOBİFRS açısından barter işlemleri ve muhasebeleştirilmesi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12*(3), 61-72.

KGK. (2018). *Büyük ve orta boy işletmeler için finansal raporlama standardı*. https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/PDF%20linkleri/bobi_frs.PDF(Erişim Tarihi:27.04.2023)

KGK(2023).https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2017Seti/5-TMS%20Yorum/TMSYorum_31_2017.pdf adresinden alındı. (Erişim Tarihi:10.04.2023).

Kızıl, C., Şeker, Ş., & Avarkan , T. (2014). Türk işletme dünyasından muhasebe barter uygulamaları ve örnekleri. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, *4*(7).

Linberg, D. (2002). The use of barter hampers implementation of ınternational accounting standards and contributes to financial woes in the russian federation. *Russian and East European Finance and Trade*, , 5-17.

Mert, H., & Dukan, O. (2017). Barter işlemleri ve uluslararası muhasebe standartları'na göre muhasebeleştirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *19*(2), 1-11.

Özeroğlu, A. İ. (2014). Barter'in Türk finans sektöründeki yeri ve uygulanabilirliği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*,, *7*(13), 115-132.

Özkan, A. (2002). Barter işlemleri ve muhasebe uygulamaları. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,(18), 63-86.

Saka, N. (2017). Barter sözleşmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). *İstanbul Ticaret Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Sarak, G. (2019). türk finans sektöründe barter sisteminin uygulanbilriliği ve vergisel boyutu (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü:Aydın*.

Stone, W. (1985). Barter: Development of Accounting Practice and Theory. *Accounting Historians Journal*, , *12*(2), 95-108.

Şenol, A. (1999). Barter Sisteminin İşleyişi Uygulama ve Muhasebesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Tekşen, Ö. (2006). Barter işlemlerinin muhasebeleştirilmesi ve vergilendirilmesinin yeni finansal tekniklerle karşılaştırılarak incelenmesi: bir araştırma (Yayımlanmamış doktora tezi). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Isparta*.

TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinde Hasılat. https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye %20 Muhasebe %20 Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2016Seti/TFRS_15_09092016.pdf (Erişim Tarihi:27.04.2023).

Uyan, Ö. (2013). Alternatif bir ticaret modeli ve finansman aracı olarak barter sistemi ve Türkiye'deki barter uygulamaları (Yayımlanmış doktora tezi) . *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* .

Uzun, F. (2010). barter sistemi ve küçük ve orta boy işletmelerde uygulanabilirliği: Türkiye örneği (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara* .

Yardımcıoğlu, M. (2006). Bir finansal tekniğin muhasebe disiplini yönünden incelenmesi: Barter" . *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi* , 115-126.

Yıldız, A., & Gümüşay, S. (2003). Barter sistemi, yapısı ve avantajları ile vergisel boyutu. *Maliye Postası*, *24*(52), 110-123.

Yılmaz, F. (2018). Barter uygulamaları ve muhasebeleşme süreçleri (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). *İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü*. .

Gölge Bankacılığın Finansal Kiralama ve Faktoring Firmalarının Performansı Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği

Dr. Öğr. Üyesi Yunus Karaömer / *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi*

ÖZET

Gölge bankacılık faaliyetleri, geleneksel bankacılık faaliyetlerinin dışında kalan, ancak aynı zamanda finansal araçlar sunan ve bu araçlarla ilgili riskleri üstlenen finansal kuruluşların faaliyetlerini ifade etmektedir. Finansal kiralama ve faktoring şirketleri de geleneksel bankacılık faaliyetleri dışında finansal araçlar sunan kuruluşlar arasında yer almaktadır. Bu çalışmada, gölge bankacılığın Borsa İstanbul (BİST)'da işlem gören finansal kiralama ve faktoring firmalarının performansı üzerine etkisi incelenmiştir. Veri seti olarak, 2010 ile 2022 dönemleri arasında BİST'te işlem gören 7 finansal kiralama ve faktoring firmasının verileri kullanılmıştır. Performans ölçütleri olan aktif karlılık oranı ve öz sermaye karlılık oranı bağımlı değişkenler olarak belirlenirken, garanti ve kefalet, taahhütler, türev finansal araçlar ve emanet ve rehinli kıymetler gibi gölge bankacılık verileri bağımsız değişkenler olarak seçilmiştir. Panel veri analizi ile elde edilen sonuçlar, taahhütler, türev ve finansal araçlar ile emanet ve rehinli kıymetlerin finansal kiralama ve faktoring firmalarının performansını olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Bu çalışma, finansal kiralama ve faktoring sektörlerinde faaliyet gösteren kuruluşların gölge bankacılığı anlamalarına ve finansal risklerini azaltmalarına yardımcı olabilecek önemli bir kaynak olabilir. Bu çalışma, bu sektörlerde yatırım yapmayı planlayan yatırımcılar ve finansal kurumlar için de gölge bankacılık faaliyetlerinin yarattığı riskleri göz önünde bulundurarak yatırım kararları almalarına yardımcı olabilir. Bu çalışma ayrıca, gölge bankacılık faaliyetlerinin diğer sektörlerdeki performans üzerindeki etkisini de inceleyerek, finansal istikrarı korumak için alınabilecek önlemler konusunda ilgili taraflara fikir verebilir.

Anahtar Kelimeler: *Gölge Bankacılık, Finansal Kiralama, Faktoring, Borsa İstanbul*

Jel Kodu: *C33, F65, G23*

ABSTRACT

Shadow banking is among the financial institutions that carry out financial activities by avoiding official supervision. Shadow banking is a term used for financial institutions that operate separately from the formal banking sector but offer similar financial services. Shadow banking activities refer to the activities of financial institutions that are outside of traditional banking activities, but also offer financial instruments and undertake the risks associated with these instruments. Financial leasing and factoring companies are among the institutions that offer financial instruments apart from traditional banking activities. In this study, the effect of shadow banking on the performance of financial leasing and factoring companies traded in Borsa Istanbul (BIST) is examined. The data of 7 financial leasing and factoring companies traded on the BIST between 2010 and 2022 were used as the data set. While the return on assets ratio and return on equity ratio, which are performance criteria, were determined as dependent variables, shadow banking data such as guarantee and surety, commitments, derivative financial instruments and trust and pledged securities were chosen as independent variables. The results obtained from the panel data analysis revealed that commitments, derivatives and financial instruments,

and trust and pledged assets adversely affect the performance of financial leasing and factoring companies. This study can be an important resource that can help organizations operating in the financial leasing and factoring sectors to understand shadow banking and reduce their financial risks. This study can help investors and financial institutions who plan to invest in these sectors make investment decisions by considering the risks posed by shadow banking activities. This study also examines the impact of shadow banking activities on the performance of other sectors, and can give an idea to the relevant parties about the measures that can be taken to maintain financial stability.

Keywords: *Shadow Banking, Leasing, Factoring, Borsa Istanbul*
Jel Code: *C33, F65, G23*

GİRİŞ

Gölge bankacılık terimi, geleneksel bankacılık kanallarının dışında faaliyet gösteren finansal kurumlar ve aracıları ifade etmektedir. Bu kurumlar, banka regülasyonları ve denetimlerinden muaf olabilirler ve risklerini daha az gösteren yapılarla faaliyet gösterirler. Gölge bankacılık sektöründe faaliyet gösteren kurumlar arasında yatırım fonları, özel sermaye fonları, sigorta şirketleri, hedge fonlar, finansal kiralama ve faktoring gibi kuruluşlar yer almaktadır (Eroğlu ve Çalapöver, 2016, s. 105).

Gölge bankacılık, bankalara benzer işlevleri yerine getiren finansal kuruluşlardır. Bunlar, resmi bankacılık sektörünün dışında faaliyet gösterirler ve genellikle bankalarla benzer riskleri üstlenirler. Ancak, gölge bankaların resmi bankalar gibi güçlü bir güvenlik ağına sahip olmadığı ve düşük düzeyde düzenleyici gözetim altında çalıştığı bilinmektedir (Elliott, Kroeber, ve Qiao, 2015, s. 2)

Gölge bankacılık kurumları, 1980'lerin sonundan itibaren hızla büyümeye başlamış ve 2007-2009 küresel mali krizi öncesinde zirveye ulaşmıştır. Ancak, bu terimin yanlış anlaşıldığı ve hatta yanlış bir imaj oluşturduğu konusundaki araştırmalar, genellikle kullanılan terimin doğru bir tanım olmadığına işaret etmektedir. Gölge bankacılık, yasa dışı veya suç işleyen bir faaliyeti ifade etmez. Tam tersine, mevduat ve kredi işlemlerini, yani bankacılık sisteminin dışında gerçekleşen aracı faaliyetleri ve sonuç olarak, hükümetin düzenlemelerinin kapsamının dışında kalan faaliyetleri tanımlar. Gölge bankalar, resmi bankaların sınırlamalarına tabi olmadan daha esnek bir şekilde hareket edebilirler (Slepov, Kosov, Burlachkov, Grishina, ve Sakharov, 2019, s. 1748).

Bu çalışmanın amacı, BİST'te işlem gören finansal kiralama ve faktoring firmalarının performansını gölge bankacılığın etkisi açısından incelemektir. Gölge bankacılık, finansal sistemin dışında gerçekleşen aracı faaliyetleri ifade ederken, finansal kiralama ve faktoring firmaları da bu alanda faaliyet gösteren kuruluşlar arasındadır. Bu nedenle, bu çalışma, gölge bankacılığın finansal kiralama ve faktoring sektöründeki şirketlerin performansı üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, finansal kiralama ve faktoring sektöründeki şirketlerin mali verilerini ve gölge bankacılığın ölçütlerini analiz ederek, bu iki faktör arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Araştırma, gölge bankacılığın finansal kiralama ve faktoring şirketlerinin karlılık performans göstergesi üzerindeki etkisini değerlendirebilir. Bu çalışmanın sonuçları, finansal kiralama ve faktoring sektöründeki şirketlerin gölge bankacılığın varlığından nasıl etkilendiğini ve bu etkinin performanslarına nasıl yansıdığını açıklayabilir. Elde edilen bulgular, sektörde faaliyet gösteren şirketlerin ve regülatörlerin gölge bankacılığın risklerini anlamalarına ve bu riskleri yönetmelerine yardımcı olabilir. Ayrıca, çalışma, gölge bankacılığın finansal sektördeki genel istikrar ve düzenleyici politikalar açısından da önemini vurgulayabilir. Özetle, bu çalışma, BİST'te işlem gören finansal kiralama ve faktoring şirketlerinin performansını gölge bankacılığın etkisi açısından analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu araştırma, sektördeki şirketlerin ve ilgili paydaşların gölge bankacılığın etkilerini anlamalarına ve bu etkileri yönetmelerine yardımcı olacak değerli bilgiler sunmayı hedeflemektedir.

Bu çalışma altı bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde, literatür incelemesi yapılmıştır. Üçüncü bölümde, çalışmanın modeli ve yöntemi açıklanmıştır. Bu bölümde, veri kaynakları, değişkenlerin tanımlanması ve ölçümü ve analiz yöntemlerinin açıklanması gibi konular ele alınmıştır. Dördüncü bölümde, ampirik bulgular sunulmuştur. Bu bölümde, çalışmada elde edilen verilerin analizi yapılmış ve hipotezlerin doğrulanması veya reddedilmesi için

istatistiksel sonuçlar sunulmuştur. Bulgular, gölge bankacılığın finansal kiralama ve faktoring firmalarının performansı üzerindeki etkisini değerlendirmek için kullanılan ölçütlerle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca, istatistiksel analiz sonuçlarına dayanarak, gölge bankacılığın bu sektördeki şirketlerin performansına nasıl etki ettiği ve hangi faktörlerin bu etkide önemli olduğu konusunda ayrıntılı bir değerlendirme yapılmıştır. Beşinci bölümde, sonuçlar özetlenmiştir.

LİTERATÜR

"Gölge bankacılık" terimi, aslında ilk olarak 2007 yılında McCulley tarafından kullanılmıştır. Bu terim, genellikle politikacılar tarafından da sık sık dile getirilmeye başlanmıştır. Yazılı olarak ise, ilk kez Pozsar tarafından ifade edilmiştir (Ağırman, 2013). Günümüzde ise bu alanda yapılan çalışmalar giderek artmaktadır.

Brananova (2012) İspanya'da finansal aracılık faaliyetlerinin genel olarak sınırlı olduğunu ve menkul kıymetleştirme işlemlerinin bankalar tarafından gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte, finansal aracı kurumlar ile bankalar arasında ortaklık ve komisyon temelli varlık devralma ve menkul kıymetleştirme işlemlerinin gerçekleştiğinin altını çizmektedir. Ayrıca, finansal aracı kurumlar bu işlemler yanında döviz işlemleri de gerçekleştirmektedir.

Bord ve Santos (2012) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, bankaların banka dışı finansal aracılarla olan ilişkileri incelenmiştir. Bu çalışmada, geleneksel bankacılık uygulamalarında önemli değişikliklerin yaşandığı ve bankaların repo piyasasında etkinliklerini artırdığı vurgulanmıştır.

Claessens, Ratnovski, ve Singh (2012) çalışmalarında, gölge bankacılığın iktisadi analizine odaklanmışlardır. Araştırmada, gölge bankacılığın son on yılda önemli ölçüde geliştiği vurgulanırken, bu sisteminik risklerin ana kaynağı olarak finansal krizi göstermişlerdir. Özellikle teminat aracılığı ve menkul kıymetleştirme gibi gölge bankacılık faaliyetleri, reel ekonomi için hayati öneme sahiptir. Çalışmada, gölge bankacılığın yasal olarak düzenlenmesinin, bu faaliyetlerin işleyişinin ve teşvik eden etmenlerin anlaşılmasından geçtiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, çalışmada gölge bankacılığın ABD'de yaygın olduğu ve uluslararası düzeyde devam etmekte olduğu belirtilmektedir.

Farid ve Amar (2012), Malezya'da gölge bankacılık uygulamalarını araştırmıştır. Araştırmasında, Malezya Merkez Bankası'nın yönetim alanının dışında kalan bankacılık dışı kurumlar tarafından gerçekleştirilen finansal işlemlerin Malezya'da gölge bankacılığın tanımlanmasında önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Farid ve Amar (2012) ayrıca, Malezya'da ihtiyat ve emeklilik fonları, birim yatırım ortaklığı fonları, menkul kıymetleştirme faaliyetleri ve diğer banka dışı kredi sağlayıcıların Malezya'da gölge bankacılığın belirtilerini oluşturduğunu belirtmiştir.

Okur, Çatıkkaş, ve Ersoy (2018) tarafından yürütülen bir araştırma, gölge bankacılık kavramına odaklanmıştır. Araştırmada, ipoteğe dayalı paylaşımlı faizsiz finans modellerinin gölge bankacılık faaliyetleri içinde değerlendirilebileceği ve bu finansman modelini benimseyen kuruluşların sıkı denetimlerden muaf tutulmasının sektörde haksız rekabet yarattığı belirtilmiştir. Ayrıca, sağlıklı ve düzgün işleyen finansal sistemler için bu modelleri kullanan şirketlerin finans kurumları gibi ele alınıp kamu otoriteleri tarafından denetlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu şekilde, modelin geliştirilmesi ve etkin bir şekilde denetlenmesiyle olası risklerin yönetilebilir düzeye indirilebileceği sonucuna varılmıştır.

Tursun (2022) tarafından yapılan çalışmada, alternatif bir konut finansmanı olarak değerlendirilen Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finans Sistemleri (TDFFS) incelenmiştir. Çalışma, kaynak araştırması ve ikincil verilerin analizi temelinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, TDFFS'lerin mevcut durumda ekonomik ve toplumsal riskler taşıdığı, ancak yasal düzenlemelerin, denetim mekanizmalarının ve sigorta sistemlerinin sisteme entegre edilmesi gibi müdahalelerin, etkin bir alternatif finansman sistemi oluşturmak için bir fırsat sunduğu ortaya konulmuştur.

Büyükoğlu, Şit, ve Doğan Başar (2022) çalışmasında, gölge bankacılığının Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren mevduat bankalarının performansına etkileri incelenmiştir. Araştırma kapsamında, 2010 ile 2021 dönemi arasında Türkiye'de kesintisiz olarak faaliyet gösteren 17 mevduat bankasının verilerinden oluşan bir veri seti kullanılmıştır. Çalışmada, performans göstergeleri olarak aktif karlılık oranı ve özsermaye karlılık oranı bağımlı değişkenler olarak ele alınırken, bağımsız değişkenler olarak örneklem bankalarının bilançolarından elde

edilen garanti ve kefalet, taahhütler, türev finansal araçlar ve emanet ve rehinli kıymetler kullanılmıştır. Oluşturulan modeller, dinamik panel veri analizi (GMM) yöntemiyle tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre, türev finansal araçların mevduat bankalarının performansını olumsuz etkilediği, ancak emanet ve rehinli kıymetlerin performansı arttırıcı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

MODEL VE YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, gölge bankacılık verilerin BİST'te işlem gören finansal kiralama ve faktoring firmalarının performansı üzerine etkisini incelemektir. Veriler, 2008 küresel krizinin ardından piyasaların daha sağlıklı hale geldiği 2010 yılından son yıllık verilerin yayınlandığı 2022 yılına kadar olan dönemlerden yıllık veriler kullanılarak oluşturulmuştur. Finansal tablo ve denetim raporları Kamuyu Aydınlatma Platformu'nun (KAP, 2023) internet sitesinden elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan veri seti, BİST'te işlem gören finansal kiralama ve faktoring firmalarından verilerine ulaşılabilen 7 firmanın verileri ile oluşturulmuştur. Bu firmaların listesi Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Firmaların Listesi

Sıra	Kısaltması	Firma Adı
1	CRDFA	Creditwest Faktoring A.Ş.
2	GARFA	Garanti Faktoring A.Ş.
3	ISFIN	İş Finansal Kiralama A.Ş.
4	LIDFA	Lider Faktoring A.Ş.
5	QNBFL	QNB Finans Finansal Kiralama A.Ş.
6	SEKFK	Şeker Finansal Kiralama A.Ş.
7	VAKFN	Vakıf Finansal Kiralama A.Ş.

Kaynak: KAP, 2023

Bu çalışmada, panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Panel veriler, zaman serileri ile kesitsel gözlemleri birleştirerek daha zengin veri çeşitliliği, daha derinlemesine bilgi ve daha yüksek düzeyde veri özgürlüğü sağlar. Panel veri analizi, yatay kesit veya zaman serisi verilerinde basitçe gözlemlenemeyen değişim dinamiklerinin etkisini ölçmek için tekrarlanan gözlem kesitlerinin kullanılmasını içerir. Bu nedenle, panel veri analizi, yatay kesit veya zaman serisi verilerine göre tercih edilen bir yöntemdir (Yaffee, 2003, s. 1).

Çalışmada, Gölge bankacılık verileri [Taahhütler, Türev ve Finansal Araçlar, Garanti ve Kefaletler, Emanet ve Rehinli Kıymetler] ile firma performans ölçütleri [Aktif Kârlılığı (ROA) ve Özsermaye Kârlılığı (ROE)] arasındaki ilişkiler aşağıda belirtilen panel veri modelleriyle test edilmiştir.

Model 1:

$$ROA_{it} = \alpha_0 + \beta_1 LNTA_{it} + \beta_2 LNTFA_{it} + \beta_3 LNGVK_{it} + \beta_4 LNERK_{it} + \beta_5 B_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Model 2:

$$ROE_{it} = \alpha_0 + \beta_1 LNTA_{it} + \beta_2 LNTFA_{it} + \beta_3 LNGVK_{it} + \beta_4 LNERK_{it} + \beta_5 B_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Bu modellerde, i = 1,2, ...N teknoloji firmalarının sayısını (7 firma),
t = 1,2,3, ...T zaman dönemlerini (yıllık 12 dönemi) göstermektedir.
N x T ise veri setindeki toplam gözlem sayısını (84) vermektedir.

Model 1 ve Model 2'de yer alan bağımsız değişkenlerin, firmanın performans ölçütlerini açıklama açısından gücünün tespiti, geçerliliği belirlenen modellerin çözümüyle ulaşılan katsayıların istatistiksel olarak anlamlılığı ile belirlenmektedir.

Tablo 2'de panel veri modellerinde kullanılan değişkenler, bu değişkenlerin kısaltmaları ve açıklamaları yer almaktadır.

Tablo 2. Değişkenler, Kısaltmalar ve Açıklama

Değişkenler		**Kısaltmalar**	**Açıklamalar**
Bağımlı Değişken	Aktif Kârlılığı	ROA	Net Kâr / Toplam Aktifler
	Öz Sermaye Kârlılığı	ROE	Net Kâr / Öz Sermaye
Bağımsız Değişkenler	Taahhütlerin Logaritması	LNTA	Gölge Bankacılık Verisi
	Türev ve Finansal Araçların Logaritması	LNTFA	Gölge Bankacılık Verisi
	Garanti ve Kefaletlerin Logaritması	LNGVK	Gölge Bankacılık Verisi
	Emanet ve Rehinli Kıymetlerin Logaritması	LNERK	Gölge Bankacılık Verisi
Kontrol Değişkenler	Büyüklük	B	Toplam Aktiflerin Doğal Logaritması

AMPİRİK BULGULAR

Tablo 3, çalışmanın analizinde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikleri göstermektedir. Tablo 3 incelendiğinde, tüm değişkenlerin pozitif bir ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Gölge bankacılık değişkenleri arasında, emanet ve rehinli kıymetler, taahhütler, türev ve finansal araçlar ile garanti ve kefaletlere kıyasla önemli ölçüde büyük bir ortalamaya sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, gölge bankacılık değişkenlerinin standart sapmalarının yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	**Ortalama**	**Maksimum**	**Minimum**	**Ortanca**	**St. Sapma**
ROA	0,0239	0,0905	8,46E-05	0,0191	0,0172
ROE	0,1699	1,5324	0,0002	0,1368	0,1671
LNTA	12,4694	18,4206	5,0814	12,4190	3,2024
LNTFA	12,5530	19,8316	7,1468	12,5440	2,6062
LNGVK	11,6911	18,6940	4,3820	12,0314	3,3365
LNERK	14,1224	22,0406	9,3987	13,6500	3,4412
B	15,6485	20,8529	11,9934	14,8477	2,5638

Tablo 4. Model 1 Regresyon Sonuçları

$ROA_{it} = \alpha_0 + \beta_1 LNTA_{it} + \beta_2 LNTFA_{it} + \beta_3 LNGVK_{it} + \beta_4 LNERK_{it} + \beta_5 B_{it} + \varepsilon_{it}$			
Değişkenler	**Katsayı**	**t-İstatistiği**	**Olasılık Değeri**
Sabit	0,0796	4,1359	0,0001***
LNTA	-0,0023	-1,7068	0,0913*
LNTFA	-0,0021	-1,9937	0,0492**
LNGVK	7,34E-06	0,0095	0,9924
LNERK	-0,0040	-1,8787	0,0635*
B	0,0036	1,5941	0,1144

Not. (***), (**) ve (*) %1, %5 ve %10 seviyelerinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4'te, finansal kiralama ve faktoring firmalarının aktif karlılığı ile gölge bankacılık verileri arasındaki ilişki incelenmiştir. Model 1 sonuçları, taahhütler, türev ve finansal araçlar, emanet ve rehinli kıymetler değişkenleri ile aktif karlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Regresyon modelinde kullanılan değişkenlerin katsayıları incelendiğinde, taahhütler, türev ve finansal araçlar ile emanet ve rehinli kıymetler değişkenlerinin aktif karlılığı üzerinde negatif yönlü bir etkisi olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Model 2 Regresyon Sonuçları

$ROE_{it} = \alpha_0 + \beta_1 LNTA_{it} + \beta_2 LNTFA_{it} + \beta_3 LNGVK_{it} + \beta_4 LNERK_{it} + \beta_5 B_{it} + \varepsilon_{it}$			
Değişkenler	**Katsayı**	**t-İstatistiği**	**Olasılık Değeri**
Sabit	0,4000	1,9966	0,0489**
LNTA	-0,0076	-0,5380	0,5919
LNTFA	-0,0203	-1,8503	0,0675*
LNGVK	0,0104	1,3032	0,1958
LNERK	-0,0127	-0,5722	0,5685
B	-0,0007	1,9966	0,0489**

Not. (***), (**) ve (*) %1, %5 ve %10 seviyelerinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5'de, finansal kiralama ve faktoring firmalarının öz sermaye karlılığı ile gölge bankacılık verileri arasında bir ilişki gözlemlenmektedir. Model 2 sonuçları, türev ve finansal araçlar ile firma büyüklüğü değişkenleri ile öz sermaye karlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Regresyon modelinde kullanılan değişkenlerin katsayıları incelendiğinde, türev ve finansal araçlar ile firma büyüklüğü değişkenlerinin öz sermaye karlılığı üzerinde negatif yönlü bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Gölge bankacılık, resmi denetimden kaçınarak finansal faaliyetler yürüten finansal kuruluşlar arasındadır. Gölge bankacılık faaliyetleri, geleneksel bankacılık faaliyetlerinin dışında kalan, ancak aynı zamanda finansal araçlar sunan ve bu araçlarla ilgili riskleri üstlenen finansal kuruluşların faaliyetlerini ifade etmektedir. Finansal kiralama ve faktoring şirketleri de geleneksel bankacılık faaliyetleri dışında finansal araçlar sunan kuruluşlar arasında yer almaktadır. Bu çalışmada, gölge bankacılığın finansal kiralama ve faktoring şirketlerinin performansları üzerinde etkisi araştırılmıştır.

Bu çalışma, BİST'te işlem gören 7 finansal kiralama ve faktoring firmasının yıllık verilerini kullanarak bir veri seti oluşturmuştur. Çalışmanın temel amacı, finansal kiralama ve faktoring firmalarının gölge bankacılık faaliyetleri ile performansları arasındaki ilişkiyi belirlemek ve panel veri analizi yöntemi ile performanslarının ne ölçüde ve hangi yönde etkilendiğini incelemektir. Çalışma, finansal kiralama ve faktoring firmalarının bilançosundaki varlık ya da kaynak hesaplarına etki etmeyen sadece bilanço dışı verileri inceleyerek sınırlı tutulmuştur.

Bu çalışmanın ilk modeli olan aktif karlılık oranı modelinde, türev ve finansal araçların finansal kiralama ve faktoring firmalarının performansına negatif etkileri olduğu görülmektedir. Bu durum diğer modelimiz olan özsermaye karlılık oranı modeli ile aynı sonucu vermektedir. Türev finansal araçlar, bir finansal varlığın değerinden türetilen araçlardır ve genellikle mal, döviz, faiz ve hisse senedi gibi finansal varlıklara dayanırlar. Bu nedenle, türev finansal araçların performans göstergesi olan aktif karlılık oranını negatif yönde etkilemesinin nedeni, son yıllarda yaşanan döviz kuru oynaklığı ve negatif faiz politikası gibi faktörler olabilir. Diğer yandan, türev ve finansal araçların performans göstergesi olan öz sermaye karlılık oranını negatif yönde etkilemesinin sebebi ise daha farklı olabilir. Örneğin, finansal kiralama ve faktoring firmaları, bu araçları kullanarak risklerini yönetebilirler. Ancak, bu araçların kullanımı, şirketin borç ödeme yükümlülüklerini artırabilir ve sermaye yapısını zayıflatabilir, bu nedenle özsermaye karlılık oranını da negatif yönde etkileyebilir.

Taahhütler, bir firmanın müşterileriyle yaptığı anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini ifade eder. Aktif karlılık oranı modelinde, taahhütler bağımsız değişkeni finansal kiralama ve faktoring firmalarının performansına anlamlı ve negatif etki ettiği belirlenmiştir. Ancak, özsermaye karlılık oranı modelinde, taahhütler bağımsız değişkeni ile özsermaye karlılık oranı değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamsız ve negatif bir ilişki gözlemlenmiştir. Taahhütlerin performans göstergesi olan aktif karlılık ve özsermaye karlılık oranlarını negatif yönde etkilemesinin nedeni, özellikle dalgalı ekonomik dönemlerde, döviz kurundaki oynaklıklar ve faiz oranlarındaki değişiklikler gibi etmenlerin etkisi olabilir. Yüksek seviyelerde taahhütler ve finansal araçlar, şirketin borç yükünü artırarak faaliyetlerini sürdürmesini zorlaştırabilir ve finansal sıkıntıya neden olabilir.

Emanet ve rehinli kıymetler, bir firmanın aldığı kredilerin teminatını oluşturan finansal varlıklardır. Emanet ve rehinli kıymetlerin artması, bir şirketin likidite durumunu artırabilirken, aynı zamanda riski de artırabilir. Model 1'de bu değişkenin aktif karlılık oranı üzerindeki negatif etkisi, firmanın kredi teminatı olarak kullandığı varlıkların getirisinin düşük olması ve dolayısıyla aktiflerindeki karlılığı azaltmasıyla açıklanabilir. Benzer şekilde, özsermaye karlılık oranı modelinde de bu değişkenin negatif etkisi, firma sahiplerinin yatırım getirisini azaltması ve dolayısıyla özsermaye karlılığını düşürmesiyle açıklanabilir.

Finansal kiralama ve faktoring firmaları, finansal sistemde önemli bir rol oynamaktadır, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelere finansal kaynak sağlama konusunda büyük bir etkiye sahiptir. Bu çalışmada, gölge bankacılığın finansal kiralama ve faktoring firmalarının performansına olan etkisi araştırılmıştır. Araştırma sonuçları, taahhütler, türev ve finansal araçlar ile emanet ve rehinli kıymetlerin finansal kiralama ve faktoring firmalarının performansını etkileyen önemli faktörler olduğunu göstermektedir.

Bu nedenle, bu sektörde faaliyet gösteren firmaların aktif ve özsermaye karlılığı artırmak istediklerinde, bu değişkenlerin etkisini göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Özellikle taahhütlerin ve türev ile finansal araçların kullanımı konusunda daha dikkatli ve ölçülü davranılması, emanet ve rehinli kıymetlerin doğru bir şekilde yönetilmesi, finansal kiralama ve faktoring firmalarının performansını artırmak için önemli bir adım olacaktır. Bu şekilde, firmaların daha sağlam bir finansal yapıya kavuşmaları ve müşteri memnuniyetini artırmaları mümkün olacaktır.

Bu çalışma, finansal kiralama ve faktoring sektörlerinde faaliyet gösteren kuruluşların gölge bankacılığı anlamalarına ve finansal risklerini azaltmalarına yardımcı olabilecek önemli bir kaynak olabilir. Bu çalışma, bu sektörlerde yatırım yapmayı planlayan yatırımcılar ve finansal kurumlar için de gölge bankacılık faaliyetlerinin yarattığı riskleri göz önünde bulundurarak yatırım kararları almalarına yardımcı olabilir. Bu çalışma ayrıca, gölge bankacılık faaliyetlerinin diğer sektörlerdeki performans üzerindeki etkisini de inceleyerek, finansal istikrarı korumak için alınabilecek önlemler konusunda ilgili taraflara fikir verebilir.

Sonuç olarak, bu çalışma, gölge bankacılık faaliyetleriyle ilgili daha iyi bir anlayışa sahip olmak isteyen araştırmacılar, yatırımcılar, finansal kuruluşlar ve düzenleyiciler için faydalı bir kaynak olarak hizmet edebilir.

KAYNAKÇA

Ağırman, E. S. (2013). Shadow banking: An overview. *Conference Paper*, October.

Bord, V., & Santos, J. (2012). The rise of the originate-to-distribute model and the role of banks in financial intermediation. *Economic Policy Review*, 21-94.

Büyükoğlu, B., Şit, A. & Doğan Başar, B. (2022). Gölge bankacılığının Türk mevduat Bankalarının Performansı Üzerine Etkileri, *25. Ekonomi ve Finans Kongresi*, 510-518.

Claessens, M. S., Ratnovski, M. L., & Singh, M. M. (2012). Shadow banking: Economics and policy. *International Monetary Fund*.

Elliott, D., Kroeber, A., & Qiao, Y. (2015). Shadow banking in China: A primer. *Economic Studies at Brookings*, *3*(2015), 1-7.

Eroğlu, N., & Çalapöver, M. T. (2016). Gölge bankacılık ve Türkiye'deki uygulamaları. *Economic Development: Social & Political Interactions,(25), 101*-117.

Farid, M. A. M., & Amar, M. (2012). Monitoring shadow banking and its challenges: the Malaysian experience. *IFC Bulletin, 36*, 99-122.

KAP (2023). KAP veri analiz platformu sektörler. Erişim adresi: https://www.kap.org.tr/tr/Sektorler

Okur, M., Çatıkkaş, Ö., & Ersoy M. (2018). Bir gölge bankacılık uygulaması olarak gayrimenkul finansmanında alternatif bir faizsiz finansman modeli: ipoteğe dayalı paylaşımlı faizsiz finansman modeli. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 10*(4), 384-400.

Slepov, V. A., Kosov, M. E., Burlachkov, V. K., Grishina, O. A., & Sakharov, D. M. (2019). Shadow banking: Reasons of emergence and directions of development. *International Journal of Civil Engineering and Technology, 10*(2), 1747-1754.

Tursun, A. (2022). Alternatif konut finansman sistemi olarak tasarrufa dayalı faizsiz finans sistemleri: gölge bankacılık ve özün önceliği kavramları çerçevesinde sistemin değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 40*(1), 164-183.

Yaffee, R. (2003). A primer for panel data analysis. *Connect: Information Technology at NYU*, *8*(3), 1-11.

Avrupa Birliği Ülkelerinde Ekolojik Ayak İzi Yakınsaması

Dr. Öğr. Üyesi Serhat Çamkaya / *Kafkas Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Samet Topal / *Kafkas Üniversitesi*

ÖZET

Çevresel kirlilik ve bu kirliliğin yol açtığı küresel ısınma problemi, son zamanlarda küresel ölçekte bir sorun haline gelmiştir. Bu sorunu tetikleyen temel sebepler arasında, ülkelerin sanayileşme çabaları ve bunun sonucunda ortaya çıkan artan enerji talebi yer almaktadır. Ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için üretim, üretimin gerçekleşmesi için ise enerjinin önemi ve üretimde kullanılan enerjinin ise yoğun olarak fosil kaynaklardan temin edilmesi ülkeleri, üretim-kirlilik-küresel ısınma çıkmazına sokmaktadır. Çevresel kirlilikle ve dolayısıyla küresel ısınmayla mücadele etmek için devletler, uluslararası kurumlar ve sivil toplum kuruluşları tarafından önemli adımlar (Kyoto Protokolü, Paris İklim anlaşması vb.) atılmış ve atılmaya devam etmektedir. Söz konusu bu girişimlere rağmen henüz istenilen başarı elde edilememiştir. Bu noktada, çevresel sorunların ne düzeyde olduğunun belirlenmesi önem kazanmaktadır. Çevresel bozulmanın ölçümü için geliştirilen ölçütlerden karbondioksit (CO2) emisyonun pek çok çalışmada çevresel kirliliğin göstergesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Fakat, CO2 emisyonu tek başına çevresel unsurların bütün yönlerini kapsamadığı için yetersiz ve zayıf bir gösterge olarak kalmaktadır. Bu bağlamda, bu zayıf yönün giderilmesi açısından, çevresel unsurların hemen hemen bütün yönlerini (orman arazisi, ekili arazi, okyanus, karbon ayak izi gibi) kapsayan ekolojik ayak izi göstergesinin sıklıkla araştırmalarda kullanıldığı görülmektedir. Son zamanlarda, çevre ekonomisi alanındaki çalışmalara bakıldığında birim kök testlerinin çevresel politikaların değerlendirilmesinde yoğun olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı, 20 Avrupa Birliği (AB) ülkesinde 1961-2018 dönem aralığındaki verileri kullanarak kişi başına düşen ekolojik ayak izinin (EF) yakınsamasını incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, hem birinci nesil (Fisher-ADF, Fisher-PP, IPS) hem de ikinci nesil (CADF) panel birim kök testleri kullanılarak sınama gerçekleştirilmiştir. Ampirik bulgular, Finlandiya, Hollanda, İrlanda, İsveç ve Yunanistan'da EF'nin durağan olduğunu göstermektedir. Daha açık bir ifadeyle, bu ülkelerde EF yakınsamaktadır. Geriye kalan diğer 15 ülkede ise EF'de meydana gelen şokların etkisinin kalıcı olduğu görülmektedir. Bu durum, bu 15 ülke için ıraksamanın geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Iraksamanın geçerli olduğu ülkelerdeki politika yapıcılar, çevresel politikaları gözden geçirerek sürdürülebilir bir çevre için gerekli adımları atmalıdır. Bunun için, yeşil büyüme ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı gibi politikalar ivedilikle hayata geçirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: *Ekolojik Ayak İzi, Sürdürülebilirlik, Panel Birim Kök Testleri*
JEL sınıflandırma Kodu: *Q50, Q56, Q57*

ABSTRACT

Environmental pollution and the global warming problem caused by this pollution have recently become a global problem. Among the main reasons triggering this problem are the industrialisation efforts of countries and the resulting increasing energy demand. The importance of production for the realisation of economic growth, the importance of energy for the realisation of production and the fact that the energy used in production is intensively supplied from fossil resources puts countries in a production-pollution-global warming dilemma. Important steps (Kyoto Proto-

col, Paris Climate Agreement, etc.) have been taken and continue to be taken by states, international institutions and non-governmental organisations to combat environmental pollution and thus global warming. Despite these initiatives, the desired success has not yet been achieved. At this point, it is important to determine the level of environmental problems. It is seen that carbon dioxide (CO2) emission, one of the criteria developed for the measurement of environmental degradation, is used as an indicator of environmental pollution in many studies. However, since CO2 emission alone does not cover all aspects of environmental factors, it remains an inadequate and weak indicator. In this context, in order to overcome this weakness, it is seen that the ecological footprint indicator, which covers almost all aspects of environmental elements (such as forest land, cultivated land, ocean, carbon footprint), is frequently used in research. Recently, studies in the field of environmental economics show that unit root tests have been used extensively in the evaluation of environmental policies. In this context, the aim of this study is to examine the convergence of ecological footprint (EF) per capita in 20 European Union (EU) countries using data for the period 1961-2018. For this purpose, both first generation (Fisher-ADF, Fisher-PP, IPS) and second generation (CADF) panel unit root tests were used. Empirical findings show that EF is stationary in Finland, the Netherlands, Ireland, Sweden and Greece. More precisely, EF converges in these countries. In the remaining 15 countries, it is observed that the effect of shocks in EF is permanent. This reveals that divergence is valid for these 15 countries. Policy makers in countries where divergence is valid should take the necessary steps for a sustainable environment by reviewing environmental policies. For this purpose, policies such as green growth and the use of renewable energy resources should be implemented urgently.

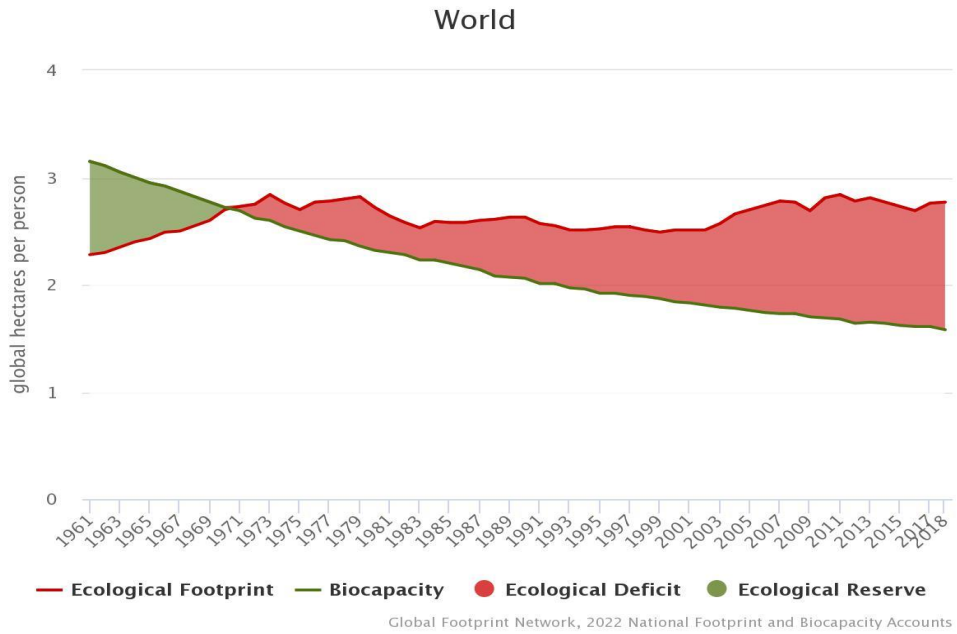
Keywords: *Ecological Footprint, Sustainability, Panel Unit Root Tests*
JEL Classification Code: *Q50, Q56, Q57*

GİRİŞ

Artan dünya nüfusu ve bu nüfusun artan ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yapılan üretim ve tüketimin çevre üzerindeki baskısı artmış ve tüm dünyanın en önemli sorunu olarak görülen çevresel sorunlar ortaya çıkmıştır. Özellikle sanayi devrimi sonrası değişen üretim ve tüketim kalıplarının çevreye etkisi artık bir kriz boyutuna ulaşmıştır. Artan bu endişelerin yanı sıra insan ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilmesi ve aynı zamanda gelecek nesillere daha yaşanabilir bir çevre bırakabilmek için dünya genelinde bir farkındalık olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çevre üzerinde antropojenik etkenlerin azaltılması için uluslararası girişimler olmaktadır. Bu girişimlerin öncüsü Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi olmuş ve Kyoto Protokolü ile kapsamı genişletilmiştir. 2015 yılında mevcut BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne taraf olan devletlerin oy birliği ile Paris Anlaşması kabul edilmiş ve küresel iklim politikalarında günümüzde son halini almıştır (Kaya, 2020: 166).

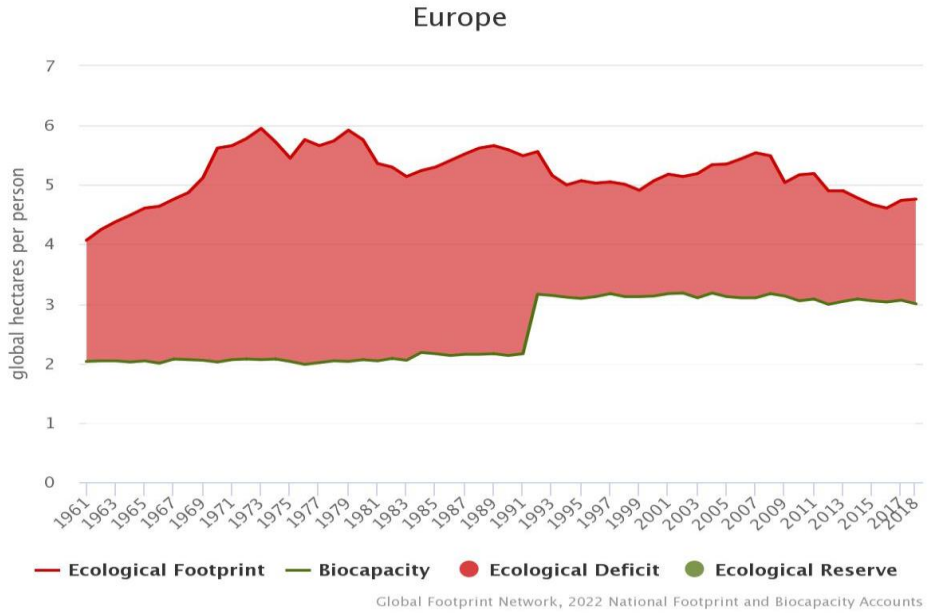
Diğer taraftan insanlığın talebinin ne ölçüde Dünya'nın doğal sermayesinin sağlayabileceği sınırlar içinde kaldığını veya bu sınırları aştığını belirlemek ve ayrıca erken uyarı işaretlerini tespit etmek ve insan kaynaklı baskıların sonuçlarını potansiyel olarak tahmin etmek için araçlara ihtiyaç vardır (Mancini vd, 2016: 390). Bu sebeple doğa üzerindeki antropojenik etkilerin görülmesi için bir takım ölçütler geliştirilmiştir. Çevresel bozulmanın ölçüsü olarak genellikle CO_2 emisyonları kullanılmaktadır. Ancak CO_2 çevresel bozulmanın yalnızca küçük bir bölümünü temsil eder. Bu gösterge yerine son zamanlarda sıklıkla kullanılan ekolojik ayak izi (EF), çevresel etkinin küresel olarak karşılaştırılabilen, kapsamlı ve güvenilir bir göstergesidir ve insan faaliyetlerinin ekosistem üzerindeki etkisini toprak, hava ve su açısından ortaya koyabilmektedir (Ahmed ve Wang, 2019). İlk defa Rees (1992) tarafından ileri sürülmüş ve daha sonra Wachernagel ve Rees (1996) tarafından geliştirilen EF kavramı, genel olarak insan faaliyetlerinin çevre üzerindeki baskıyı ifade eder. Çevresel bozulmanın bir göstergesi olarak kullanılan EF geniş anlamda, gezegen sınırlarını ve insanlığın bu sınırları ne ölçüde aştığını ortaklaşa ölçmek için potansiyel bir araçtır. Kaynak tüketiminin sınırları, dünyanın doğal kaynaklarının uluslararası dağılımı ve dünya genelinde doğal

kaynak kullanımının sürdürülebilirliğinin nasıl ele alınacağı gibi konuları araştırmak için kullanılabilir. Mevcut ekolojik arz ve talebin yanı sıra tarihsel eğilimlerin değerlendirilmesi, hedeflerin belirlenmesi, eylem seçeneklerinin belirlenmesi ve belirtilen hedeflere yönelik ilerlemenin izlenmesi için bir temel sağlar (Borucke vd, 2012). EF, doğanın yenilenme kapasitesi denilen biyokapasiteyi aşarsa ekolojik açık/eksiklik ortaya çıkar. Ekolojik açığı olan bir bölge, kendi kaynaklarını tahrip ettiği için ekolojik varlıkları ithal ederek talebi karşılar. Bir bölgenin biyokapasitesi EF'yi aşarsa, bölge biyokapasite rezervine sahiptir denilmektedir (https://www.footprintnetwork.org/our-work/ecological-footprint/). Şekil 1'de Dünya'nın kişi başı ekolojik durumu verilmiştir. 1961 yılında EF 2.28 global hektar (gha), biyokapasite ise 3.15 gha iken, 2018 yılında gelindiğinde kişi başı EF 2.77 gha, biyokapasite 1.58 gha olmuştur. Şekil 1'den de görüleceği üzere Dünya'da 1971 yılı ve sonrası ekolojik açık verilmektedir.

Şekil 1. *Dünya'da Kişi Başına Düşen Ekolojik Ayak İzi ve Biyokapasite*
Kaynak: https://data.footprintnetwork.org/#/countryTrends?type=BCpc,EFCpc&cn=5001

Çalışmaya konu olan AB'nin ekolojik durumu Şekil 2'de verilmiştir. AB ekolojik durumuna bakıldığında 1961 yılında itibaren sürekli ekolojik açık verdiği görülmektedir.

Şekil 2. *AB Ülkelerinde Kişi Başına Düşen Ekolojik Ayak İzi ve Biyokapasite*
Kaynak: https://data.footprintnetwork.org/#/countryTrends?type=BCpc,EFCpc&cn=5001

Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde 1961-2018 döneminde kişi başına düşen ekolojik ayak izinin yakınsamasını inceleyen ve beş bölümden oluşan bu çalışmanın giriş bölümünü takiben ikinci bölüm olan literatür bölümünde çevresel yakınsama hipotezi araştırmalarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, çalışmanın veri seti ve ampirik metodolojisi tanıtılmıştır. Dördüncü bölümde, bulgulara yer verilmiştir. Beşinci ve son bölümde, çalışmanın sonuç ve politika önerilerine yer verilmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Yakınsama analizlerinde ampirik çalışmaların çoğu Solow (1956, 1957) ve Barro ve Salai Martin'in (1992) öncü çalışmalarından ortaya çıkmıştır. Genel olarak yakınsama, yüksek gelirli ülkelere nispeten düşük gelirli ülkelerin ekonomik büyüme oranlarındaki artışın daha hızlı olacağı ve zamanla bu iki ülke grubunun gelirlerinin birbirine yaklaşacağını ifade eder. Yakınsama analizi, çeşitli alanlar için de uygulanmıştır. Yakınsamanın incelenmeye başlandığı alanlardan biri, özellikle doğanın bozulmasıyla ilgili konularda çevre ekonomisidir (Tillaguango vd, 2021). Çevresel yakınsama hipotezi, literatürde önemli sayıda ampirik çalışmanın konusu olmuştur. Yapılan ampirik çalışmalar, seçilen ülke grupları ve elde edilen sonuçlar ile çevre kirliliğini temsil eden değişkenleri ve/veya hipotezleri test etmek için kullanılan yöntemler açısından farklılık göstermektedir (Işık vd, 2021). Bu çalışmada ülke grubu olarak AB seçilmiş, çevresel bozulmanın göstergesi olarak ise EF kullanılmıştır.

Çevreyle ilgili yapılan çalışmalarda çevresel bozulmanın göstergesi olarak karbondioksit emisyonlarını (CO_2) ve EF yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak çevresel bozulmanın bir ölçüsü olarak kullanılan CO_2 emisyonları küresel sera gazı emisyonlarının büyük bir bölümünü oluşturmasına rağmen toprak, orman, maden ve petrol stokları gibi kaynak stoklarını içermediği için çevresel bozulmanın açıklamasında yetersiz görülmektedir (Ulucak ve Apergis, 2018). Bu sebepten çalışmada çevresel bozulmanın daha kapsamlı bir göstergesi olan EF kullanılmıştır. Konuyla ilgili olarak çevresel bozulmanın göstergesinde EF kullanan çalışmalar incelenmiştir.

Ulucak (2017), 1961-2009 dönemi için 120 ülkenin EF üzerinden çevresel yakınsama hipotezini test etmektedir. Elde edilen sonuçlar bir bütün olarak çevresel yakınsama hipotezinin geçerli olmadığını ancak yakınsayan kulüplerin olduğunu göstermektedir. Ulucak ve Apergis (2018), 1961'den 2013'e kadar olan dönemi kapsayan Avrupa Birliği ülkelerinin yıllık verilerini kullanarak kişi başına düşen EF yakınsamasını incelemişler ve çalışmanın ampirik bulguları belirli yakınsak kulüplerin varlığını göstermektedir. Bilgili ve Ulucak (2018) G20 ülkeleri arasında kişi başına düşen EF'deki yakınsamayı, 1961'den 2014'e kadar olan yıllık verileri kullanarak araştırmışlar ve stokastik ve deterministik yakınsamaların olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yılancı ve Pata (2020), Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN-5) ülkeleri arasında kişi başına düşen EF'nin yakınsamasını 1961-2016 dönemi için panel verileri kullanarak araştırmışlardır. Çalışmaya göre, Endonezya, Malezya, Filipinler, Tayland ve Vietnam'da kişi başına düşen EF'nin mutlak yakınsaması için güçlü bir destek sağlamaktadır. Pata (2020), 1971-2016 döneminde N11 ülkeleri için kişi başına düşen EF'nin yakınsamasını analiz etmektedir. Çalışmanın sonuçları N11 ülkelerinde kişi başına düşen EF'nin yakınsadığını göstermektedir. Yurtkuran (2020), 1971-2016 döneminde N11 ülkelerinde kişi başına düşen EF'nin yakınsamasını incelemiştir. Çalışma Endonezya, Pakistan ve Filipinler'de yakınsama olduğunu göstermektedir. Türkiye, Bangladeş, Mısır, İran, Meksika, Nijerya, Güney Kore ve Vietnam'da ise çevresel kirlilikte meydana gelen şokların etkisi kalıcı olmaktadır. Işık vd. (2021), ABD, Kanada ve Meksika'yı kapsayan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) ülkeleri için 1961-2016 döneminde kişi başına düşen EF'nin yakınsamasını araştırmaktır. Ampirik sonuçlar, ikinci rejimde EF yakınsamasının ve birinci rejimde ıraksamanın var olduğunu göstermektedir. Kanada, iki rejim arasındaki geçiş ülkesidir. Tillaguango vd. (2021), 1990–2016 döneminde 16 Latin Amerika ülkesi için kişi başına düşen EF'deki yakınsamayı analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonuçları ekonomik karmaşıklığın, kayıt dışı ekonominin ve doğal kaynakların yakınsama kulüplerinin oluşumunu önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Sonuçlar üç kulüpte yakınsamanın var olduğunu, iki kulüpte ise ıraksamanın olduğunu göstermektedir. Tatar (2022), 1973-2017 dönemi için ASEAN-5 (Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland) ülkelerinde, EF yakınsaması analiz edilmektedir. Çalışmada ASEAN-5 ülkelerinde yakınsamanın geçerli olduğu ispatlanmıştır. Önder (2022), 2012-2021 dönemi için AB ülkelerinin EF yakınsaması incelemiştir. Çalışmaya göre, 18 ülkenin 10'u lider ülkeler ortalamasına yakınsarken, 7 ülkede birbirlerine yakınsamaktadır.

VERİ SETİ VE AMPİRİK METODOLOJİ

Veri Seti

Bu çalışmada, 20 Avrupa Birliği (AB) ülkesinde 1961-2018 dönem aralığındaki kişi başına düşen ekolojik ayak izi (EF) verisi kullanılmıştır. Verilere Global Footprint Network (GFN) adresinden ulaşılmıştır. Çalışmada, 1961-2018 yılı ulaşılabilinen maksimum gözlem sayısını içermektedir. Çalışma kapsamında 20 AB ülkesinin[1] alınmasının nedeni ise ilgili dönem aralığında diğer AB ülkelerinin verilerine ulaşılamıyor olmasıdır.

Ampirik Metodoloji

Ampirik metodolojinin ilk aşamasında, yatay kesit bağımlılığı, ikinci aşamasında ise Pesaran (2007) tarafından geliştirilen Yatay Kesitsel Genişletilmiş Dickey-Fuller (CADF) panel birim kök testi hakkında bilgi verilmiştir.

Kesitsel Bağımlılık

Herhangi bir ülkede ortaya çıkan şoklar (deprem, sel, krizler gibi) diğer ülke yada ülkeleri de etkileyerek bir şok etkisi ortaya çıkarabilir. Bu olguya, yatay-kesitsel bağımlılık adı verilmektedir. Panel veri ekonometrisinde, yatay-kesitsel bağımlılık sınaması yapılması oldukça önemlidir. Çünkü, kesitsel bağımlılık dikkate alınmadan yapılacak bir çalışmanın birim kök sınamalarında sapmalı sonuçlar ortaya çıkarabilir (O'Connell, 1998). Ayrıca, kesitsel bağımlılığın test edilmesi hem birim kök hem eşbütünleşme hem de nedensellik testi sürecinde hangi testlerin (birinci ve ikinci nesil) seçilmesinin uygun olduğunun kararının verilmesine de yardımcı olur. Bu yüzden, çalışmada yatay-kesitsel bağımlılık sınaması Breusch ve Pagan'ın (1980) LM, Pesaran'ın (2004) CD ve Pesaran vd.'nin (2008) LMadj testleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Panel Birim Kök Testi

Serilere ilişkin kesitsel bağımlılık sınamasının ardından değişkenlere ait birim kök test istatistiklerine bakılmıştır. Bu aşamada, eğer serilerde kesitsel bağımlılık yoksa birinci nesil, varsa ikinci nesil panel birim kök testleri kullanılmalıdır. Bu çalışmada, hem kesitsel bağımlılığı dikkate almayan Fisher-ADF, Fisher-PP ve IPS panel birim kök testleri hem de kesitsel bağımlılığı dikkate alan CADF panel birim kök testi kullanılmıştır. Pesaran (2007) çalışmasında literatüre kazandırdığı CADF testine ait temel denklem şu şekilde yazılabilir:

$$\Delta Y_{it} = \zeta_i + \rho_i^{*} Y_{it-1} + d\ \overline{Y}_{t-1} + d_1 \Delta \overline{Y}_t + \varepsilon_{it} \qquad (1)$$

Burada, $\overline{Y}_t$ = panele ait her bir birim için değişkenlerin ortalama değerlerini göstermektedir. Serilerdeki birim kökün varlığını test etmek için aşağıdaki biçimde hipotezler kurulabilir:

$$\begin{aligned} H_0 &: \rho_i = 0 \\ H_1 &: \rho_i < 0 \end{aligned} \qquad (2)$$

CADF testine ait test istatistiği eğer kritik değerden mutlak değerce büyükse sıfır hipotezi reddedilerek serinin birim köklü olduğuna karar verilmektedir. Eğer test istatistiği kritik değerden mutlak değerce küçükse sıfır hipotezi reddedilemez ve serinin durağan olduğuna karar verilir. CADF testine ait kritik değerler Pesaran (2007) tarafından hesaplanmıştır.

AMPİRİK BULGULAR

Ampirik bulguların incelendiği kısımda, ilk olarak kesitsel bağımlılığı dikkate almayan Fisher-ADF, Fisher-PP ve IPS panel birim kök testiyle sınamalar yapılmış ve aşağıdaki Tablo 1'de sunulmuştur. Tablo 1'deki sonuçlara göre, her üç test istatistiğine göre Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Danimarka, Fransa, Güney Kıbrıs, İspanya, İsveç, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya ve Yunanistan'da serilerin birim köke sahip olduğu görülmektedir. Diğer bir değişle, bu ülkelerde EF ıraksamaktadır. Bu bulgu, ilgili 15 AB üyesi ülkede EF'de meydana gelecek şokların etkisinin sönümlenmediği yani uzun dönemde ortadan kalkmadığını göstermektedir.

[1] Almanya, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Güney Kıbrıs, Hollanda, İrlanda İspanya, İsveç, İtalya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Yunanistan

Bu bağlamda, bu ülkelerde çevresel kirliliğin etkisi kalıcıdır. Belçika, Finlandiya, Hollanda, İrlanda ve İtalya'da ise serilerin birim kök içermediği yani durağan olduğu görülmektedir. Bu durum, ilgili 5 AB üyesi ülkede EF'nin yakınsadığını göstermektedir. Bir başka ifadeyle, bu ülkelerde EF'de meydana gelen şokların etkisinin sönümlendiği yani uzun vadede ortadan kalktığı söylenebilir.

Tablo 1. Birinci Nesil Panel Birim Kök Test Bulguları

Ülkeler	Fisher-ADF$_{Prob.}$	Fisher-PP$_{Prob.}$	IPS$_{Prob.}$
Almanya	0.4959	0.4095	0.4959
Avusturya	0.3058	0.3231	0.3058
Belçika	0.0334**	0.0316**	0.0334**
Bulgaristan	0.2612	0.2261	0.2612
Danimarka	0.3397	0.1348	0.3397
Finlandiya	0.0106**	0.0092***	0.0106**
Fransa	0.2121	0.1658	0.2121
Güney Kıbrıs	0.3897	0.3850	0.3897
Hollanda	0.0252**	0.0258**	0.0252**
İrlanda	0.0706*	0.0896*	0.0706*
İspanya	0.3079	0.2698	0.3079
İsveç	0.1441	0.0142**	0.1441
İtalya	0.0524*	0.0626***	0.0524*
Lüksemburg	0.1418	0.1636	0.1418
Macaristan	0.2713	0.0861*	0.2713
Malta	0.4420	0.4410	0.4420
Polonya	0.4434	0.3481	0.4434
Portekiz	0.6289	0.6091	0.6289
Romanya	0.4899	0.4103	0.4899
Yunanistan	0.2789	0.2786	0.2789

Not: * = %10,** = %5 ve *** = %1 önem düzeylerini ifade etmektedir. Gecikme uzunluğu SIC bilgi kriterine göre otomatik olarak seçilmiştir.

İkinci olarak, çalışmada LM, CD ve LM$_{adj}$ testleriyle kesitsel bağımlılığın olup olmadığı test edilmiş ve Tablo 2'de sunulmuştur. Tablo 2'deki sonuçlara göre her üç test istatistiği %1 önem seviyesinde anlamlıdır. Bu sonuç, güçlü şekilde yatay kesit bağımlılığın olduğunu ortaya koymaktadır. İlgili üç istatistiğin sonuçları, 20 AB üyesi ülkeler arasında bir etkileşim olduğunu ima etmektedir. Bu yüzden, çalışmada kesitsel bağımlılığı dikkate alan bir panel birim kök testi olan CADF birim kök testi kullanılmıştır.

Tablo 2. Kesitsel Bağımlılık Bulguları

Testler	LM	CD	LM$_{adj}$
Test istatistiği	3088.163***	31.61976***	148.4972***
Olasılık değeri	0.0000	0.0000	0.0000

Not: ** = %10,** = %5 ve *** = %1 önem düzeylerini ifade etmektedir.*

CADF panel birim kök testi sonuçları aşağıdaki Tablo 3'de sunulmuştur. Buna göre, Almanya, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Danimarka, Fransa, Güney Kıbrıs, İspanya, İtalya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz ve Romanya'da EF'nin birim köke sahip olduğu yani durağan olmadığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle, bu ülkelerde EF ıraksamaktadır. Bu bağlamda, ilgili 15 AB üyesi ülkede EF'de meydana gelecek şokların etkisinin sönümlenmemekte yani uzun dönemde ortadan kalkmamaktadır. Bu yüzden, bu ülkelerde çevresel

kirliliğin etkisi kalıcı olmaktadır. Aksine, Finlandiya, Hollanda, İrlanda, İsveç ve Yunanistan'da ise serilerin birim kök içermediği yani durağan olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, ilgili 5 AB üyesi ülkede EF yakınsamaktadır. Bir başka ifadeyle, bu ülkelerde EF'de meydana gelen şokların etkisi sönümlenmekte yani uzun vadede ortadan kalkmaktadır.

Tablo 3. İkinci Nesil Panel Birim Kök Test Bulguları

Ülkeler	CADF	%1	%5	%10
Almanya	-0.82926	-3.96	-3.28	-2.94
Avusturya	-0.95421	-3.96	-3.28	-2.94
Belçika	-2.88387	-3.96	-3.28	-2.94
Bulgaristan	-1.58502	-3.96	-3.28	-2.94
Danimarka	-1.96693	-3.96	-3.28	-2.94
Finlandiya	-3.07776*	-3.96	-3.28	-2.94
Fransa	-1.36419	-3.96	-3.28	-2.94
Güney Kıbrıs	-1.79306	-3.96	-3.28	-2.94
Hollanda	-3.13022*	-3.96	-3.28	-2.94
İrlanda	-4.21745***	-3.96	-3.28	-2.94
İspanya	-1.70338	-3.96	-3.28	-2.94
İsveç	-4.24052***	-3.96	-3.28	-2.94
İtalya	-2.67090	-3.96	-3.28	-2.94
Lüksemburg	-2.56581	-3.96	-3.28	-2.94
Macaristan	-1.71880	-3.96	-3.28	-2.94
Malta	-1.50305	-3.96	-3.28	-2.94
Polonya	-1.36266	-3.96	-3.28	-2.94
Portekiz	-0.65598	-3.96	-3.28	-2.94
Romanya	-1.17611	-3.96	-3.28	-2.94
Yunanistan	-2.97070*	-3.96	-3.28	-2.94

Not: * = %10,** = %5 ve *** = %1 önem düzeylerini ifade etmektedir. Gecikme uzunluğu SIC bilgi kriterine göre otomatik olarak seçilmiştir. Kritik değerler Pesaran (2007) çalışmasından elde edilmiştir.

CADF panel birim kök testi, serilerdeki yatay-kesitsel bağımlılığı dikkate alması sebebiyle geleneksel birim kök testlerine göre daha doğru ve güvenilir sonuçlar vermektedir. Bu doğrultuda, 20 AB üyesi ülkede EF'nin yakınsayıp yakınsamadığının değerlendirilmesinde CADF panel birim kök testi sonuçlarının dikkate alınması daha gerçeğe yakın sonuçlar verecektir.

SONUÇ

Günümüzde hem insan faaliyetlerindeki artış hem de ülkelerin sürekli olarak büyüme arzusu çevresel tahribatın boyutunu giderek arttırmıştır. Özellikle son yıllarda ülkeler çevre pahasına ekonomik büyüme odaklı politikalar izlediği görülmektedir. Bu durum, çevresel kirliliğinin boyutunu arttırmış ve artık sürdürülemez bir hale dönüşmüştür. Bu bağlamda, ülkeler çevresel kirliliği önlemek için hem bireysel çapta hem de küresel çapta bir takım önlemler (Kyoto Protokolü, Paris İklim Anlaşması gibi) almaya başlamıştır. Bu durum, araştırmacıların da dikkatini çekmiş ve son zamanlarda çevre üzerine araştırmaların yoğunlaşması sonucunu doğurmuştur. Bu araştırmalar incelendiğinde yoğun olarak CO_2 emisyonu değişkeninin çevresel göstergeyi ölçmek için kullanıldığı görülmektedir. CO_2 emisyonu değişkeni tek başına çevresel unsurların bütün yönlerini kapsamadığı için yetersiz ve zayıf bir değişken olarak kalmaktadır. Bu eksik yönü kapatmak ve çevresel unsurların hemen hemen bütün yönlerini (orman arazisi, ekili arazi, okyanus, karbon ayak izi gibi) kapayan ekolojik ayak izi değişkeninin araştırmalarda kullanıldığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle, bu çalışmada 20 tane AB üyesi ülkede 1961-2018 dönem aralı-

ğındaki kişi başına düşen ekolojik ayak izinde meydana gelen şokların etkisinin kalıcılığı araştırılmıştır. Bu bağlamda, ilk başta geleneksel panel birim kök testleri (Fisher-ADF, Fisher-PP ve IPS) ile EF'nin birim köke sahip olup olmadığı incelenmiştir. Fisher-ADF, Fisher-PP ve IPS birim kök testlerine göre Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Danimarka, Fransa, Güney Kıbrıs, İspanya, İsveç, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya ve Yunanistan'da serilerin birim köke sahip olduğu görülmektedir. Diğer bir değişle, bu ülkelerde EF ıraksamaktadır. Bu bulgu, ilgili 15 AB üyesi ülkede EF'de meydana gelecek şokların etkisinin sönümlenmediği yani uzun dönemde ortadan kalkmadığını göstermektedir. Bu bağlamda, bu ülkelerde çevresel kirliliğin etkisi kalıcıdır. Belçika, Finlandiya, Hollanda, İrlanda ve İtalya'da ise serilerin birim kök içermediği yani durağan olduğu görülmektedir. Bu durum, ilgili 5 AB üyesi ülkede EF'nin yakınsadığını göstermektedir. Bir başka ifadeyle, bu ülkelerde EF'de meydana gelen şokların etkisinin sönümlendiği yani uzun vadede ortadan kalktığı söylenebilir. Geleneksel panel birim kök testleri yatay-kesitsel bağımlılığı dikkate almadığı için sapmalı sonuçlar vermektedir. Bu yüzden, bu çalışmada kesitsel bağımlılığı dikkate alan CADF panel birim kök testi kullanılarak bu sorun ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. CADF panel birim kök testi sonuçlarına göre Almanya, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Danimarka, Fransa, Güney Kıbrıs, İspanya, İtalya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz ve Romanya'da EF'nin birim köke sahip olduğu yani durağan olmadığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle, bu ülkelerde EF ıraksamaktadır. Bu bağlamda, ilgili 15 AB üyesi ülkede EF'de meydana gelecek şokların etkisinin sönümlenmemekte yani uzun dönemde ortadan kalkmamaktadır. Bu yüzden, bu ülkelerde çevresel kirliliğin etkisi kalıcı olmaktadır. Aksine, Finlandiya, Hollanda, İrlanda, İsveç ve Yunanistan'da ise serilerin birim kök içermediği yani durağan olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, ilgili 5 AB üyesi ülkede EF yakınsamaktadır. Bir başka ifadeyle, bu ülkelerde EF'de meydana gelen şokların etkisi sönümlenmekte yani uzun vadede ortadan kalkmaktadır.

1961 yılından beri devamlı olarak ekolojik açık veren ve bu açığın git gide arttığı AB ülkelerinde, özellikle 15 AB üyesi ülkede çevresel tahribatın azaltılması gerekmektedir. Bunun için bir takım çevresel politikaların ivedilikle hayata geçirilmelidir. İlk olarak, yoğun fosil yakıt tüketen sektörler belirlenerek bu sektörlerin yenilenebilir enerjiye geçişi için teşvikler sağlanmalıdır. İkinci olarak, gerekli teknolojik altyapının modernizasyonu sağlanarak çevre dostu teknolojik altyapıya geçiş sağlanmalıdır. Üçüncü olarak, karbon yakalama tesisi, karbon vergisi gibi uygulamalar hayata geçirilmelidir. Dördüncü olarak, çevre dostu teknolojik faaliyetlerde bulunan şirketlere dönük çeşitli vergi muafiyetleri ve teşvikler verilmelidir. Son olarak, ülke nüfusuna dönük çevre bilincini aşılayacak kamu spotları, konferanslar düzenlenmelidir. Bu politikalar hayata geçirilip, sonuç alınmaya başlandığında ekolojik açık giderek azalacak ve bunun sonucunda daha temiz ve yaşanılabilir bir toplum oluşturulacaktır.

KAYNAKÇA

Ahmed, Z., & Wang, Z. (2019). Investigating the impact of human capital on the ecological footprint in India: an empirical analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 26782-26796.

Barro, R. J., & Sala-i-Martin, X. (1992). Convergence. *Journal of Political Economy*, 100(2), 223-251.

Bilgili, F. & Ulucak, R. (2018). Is there deterministic, stochastic, and/or club convergence in ecological footprint ındicator among G20 countries? *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 35404-35419.

Borucke, M., Moore, D., Cranston, G., Gracey, K., Iha, K., Larson, J., ... & Galli, A. (2013). Accounting for demand and supply of the biosphere's regenerative capacity: The National Footprint Accounts' underlying methodology and framework. *Ecological Indicators*, 24, 518-533.

Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.

GFN (2023). Global footprint network, (https://www.footprintnetwork.org/our- work/ecological-footprint/).

Işık, C., Ahmad, M., Ongan, S., Ozdemir, D., Irfan, M., & Alvarado, R. (2021). Convergence analysis of the ecological footprint: theory and empirical evidence from the USMCA countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 32648-32659.

Kaya, H. E. (2020). Kyoto'dan Paris'e küresel iklim politikaları. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4(10), 165-191.

Mancini, M. S., Galli, A., Niccolucci, V., Lin, D., Bastianoni, S., Wackernagel, M., & Marchettini, N. (2016). Ecological footprint: refining the carbon footprint calculation. *Ecological Indicators*, 61, 390-403.

O'Connell, P. G. (1998). The overvaluation of purchasing power parity. *Journal of International Economics*, 44(1), 1-19.

Önder, H. (2022). Avrupa Birliği'nde ekolojik yenilik alanında yakınsamanın sınanması. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 13 (1), 186-202.

Pata, U. K. (2020). N11 ülkelerinde kişi başına düşen ekolojik ayak izi yakınsıyor mu? Panel veri analizi. 20. *Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu Tam Metin Kitapçığı*, 52-59.

Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels, *Cambridge Working Papers in Economics No. 0435.* Faculty of Economics, University of Cambridge.

Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics,* 22(2), 265-312.

Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross- section independence. *The Econometrics Journal,* 11(1), 105-127.

Rees, W. E. (1992). Ecological footprints and appropriated carrying capacity: what urban economics leaves out. *Environment and Urbanization*, 4(2), 121-130.

Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.

Solow, R. M. (1957). Technical change and the aggregate production function. *The Review of Economics and Statistics*, 39(3), 312-320.

Tatar, H. E. (2022). ASEAN-5 ülkelerinde ekolojik ayak izi yakınsaması: SURADF ve SURKSS birim kök testi. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1018-1035.

Tillaguango, B., Alvarado, R., Dagar, V., Murshed, M., Pinzón, Y., & Méndez, P. (2021). Convergence of the ecological footprint in Latin America: the role of the productive structure. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(42), 59771-59783.

Ulucak, R. & Apergis, N. (2018). Does convergence really matter for the environment? An application based on club convergence and on the ecological footprint concept for the EU countries. *Environmental Science & Policy*, 80, 21-27.

Ulucak, R. (2017). Çevre kalitesi açısından yakınsama hipotezine yeni bir bakış: ekolojik ayak izi ve kulüp yakınsamaya dayalı ampirik bir analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(4), 29-38.

Wackernagel, M., & Rees, W. (1998). *Our ecological footprint: reducing human impact on the earth (Vol. 9)*. New society publishers.

Yilanci, V. & Pata, U. K. (2020). Convergence of per capita ecological footprint among the ASEAN-5 countries: evidence from a non-linear panel unit root test. *Ecological Indicators,* 113, 106178.

Yurtkuran, S. (2020). N11 ülkelerinde ekolojik ayak izi yakınsaması: fourier durağanlık testinden yeni kanıtlar. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 6(2), 191-210.

Tüketici Tutumlarının Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi: Trabzon İlinde Yaşayan Suriyeli Mülteciler Üzerine Nitel Bir Çalışma

Doktorant Ömer Durmuş / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*

ÖZET

Tüketime, doğrudan etki eden organize olmuş, düşünce, duygu, inanç ve davranış eğilimleri bütünü olan tutumların, tüketici davranışları üzerindeki belirgin etkinliği de bilimsel verilerle kanıtlanmış aşikâr ve de yaygın bir gerçekliktir. Demografik, psikolojik ve sosyo-kültürel özelliklerine göre her bir tüketici; farklı dünya görüşü, sosyal dinamikleri, kültürlenme şekil ve düzeyi ile aldığı/takındığı tutumlarla tüketici davranışlarında kendine özgü bir çizgide, diğerlerinden farklı boyut ve nitelikte tüketim eyleminde bulunmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada ülkemizde yerleşik konuma geçen Suriyeli mültecilerin, demografik özellikleri ve tüketici etnik merkezlilik eğilimleri kapsamında, Trabzon ili özelinde geliştirdikleri yerli ve yabancı ürün satın alma tutum ve tercih eğilimleri ile ürün fiyat ve çeşitliliğine etkileri tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla yapılan çalışmada öncelikle literatür araştırma ve incelemesi yapılarak konuyla ilgili kitap ve makaleler ile dijital kaynaklardan faydalanılarak ulaşılan bilgiler, Trabzon'da konuşlu alışveriş merkezlerinde yapılan mülakat yöntemi ile elde edilen veriler ile birleştirilerek incelenmiş ve analiz edilmiştir. Çalışmada tüketici satın alma karar tarzları mükemmeliyetçi-kalite bilinci, yenilik-moda yönlülük, seçim karmaşası yaşama, fiyat-değer bilinci, marka bilinci, düşünmeden alışveriş yapma-dikkatsizlik, eğlence haz bilinci ve alışkanlık-marka bağlılığı boyutları çerçevesinde ele alınmıştır. Yapılan inceleme ve analiz sonuçlarına göre; mülteci konumundaki Suriyeli tüketicilerin, memleketlerinden beraberlerinde getirdikleri maddi ve kültürel değerlerle doğru orantılı olarak en başta öğrenim seviyesi olmak üzere etnik köken, dini inanç ve sahip olunan sosyal sınıf itibari ile farklı tutumlar geliştirdikleri anlaşılmıştır. Ayrıca katılımcıların farklı satın alma karar verme tarzlarına ve tüketici davranışlarına sahip oldukları ve gereken pazar koşullarını bulmaları halinde etnosentrik yönelime eğilimli oldukları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tüketici Tutumları, Tüketici Davranışları, Demografik Özellikler, Trabzon*

ABSTRACT

It is an obvious and widespread reality that the apparent effectiveness of organized attitudes, which are the whole of thoughts, feelings, beliefs and behavioral tendencies that directly affect consumption, on consumer behavior has been proven by scientific data. Each consumer according to their demographic, psychological and socio-cultural characteristics; With its different worldview, social dynamics, form and level of acculturation, and the attitudes it adopts, it has a distinctive line in consumer behavior and acts of consumption in a different dimension and quality from the others. From this point of view, in this study, it is aimed to determine the demographic characteristics and consumer ethnocentrism tendencies of the Syrian refugees who settled in our country, the attitudes and preference tendencies of domestic and foreign products they have developed in Trabzon province, and their effects on product price and variety. For this purpose, in this study, first of all, literature research and examination were made, and the information obtained by using the books and articles and digital resources on the subject was combined with the data obtained by the interview method in the shopping centers located in Trabzon and analyzed and analyzed. In the study, consumer purchasing decision styles are perfectionist-quality consciousness,

innovation-fashion versatility, choice confusion, price-value awareness, brand awareness, shopping without thinking-carelessness, entertainment pleasure awareness and habit-brand loyalty dimensions. According to the results of the examination and analysis; It has been understood that Syrian consumers, who are refugees, have developed different attitudes in line with the material and cultural values they brought with them from their hometowns, primarily in terms of education level, ethnic origin, religious belief and social class. In addition, it has been determined that the participants have different purchasing decision-making styles and consumer behaviors, and if they find the necessary market conditions, they are prone to ethnocentric orientation.

Keywords: *Ecological Footprint, Sustainability, Panel Unit Root Tests*

GİRİŞ

2010 yılında Tunus'ta halkın adaletsizliklere ve bunları ortaya çıkaran iktidarlara karşı verdiği kitlesel tepkiyle başlayarak Mısır, Libya, Bahreyn, Mısır, Cezayir, Ürdün ve Yemen gibi ülkelerde büyük, diğer Arap ülkelerinde ise küçük çaplı olarak devam eden Arap Baharı, 2011 yılında Suriye'de Esad yönetimine karşı gösterilen benzer bir tepki ise zamanla çok dahasert bir hale gelerek silahlı bir örgüt olan ÖSO (Özgür Suriye Ordusu)'nun kurulmasıyla sonuçlanmış ve iç savaşa dönüşmüştür. Bu iç savaşta, emperyalist ülkelerin çıkarları dâhilinde konumlanmaları ise savaşın anlamını, boyutunu ve niteliğini oldukça değiştirerek, savaşın daha kaotik bir yapıda seyretmesine ve uzamasına sebep olmuştur. 12'nci yılını tamamlamak üzere olan Suriye iç savaşı, dünya tarihindeki en büyük kitlesel göç hareketlerinden birinin başlamasına sebep olmuş, Türkiye'de bu iç savaştan en fazla etkilenen ve en fazla göç alan ülke olmuştur. T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün açıkladığı verilere göre Türkiye'de kayıt altına alınmış geçici koruma statüsündeki Suriyeli sayısı 17 Mayıs 2023 tarihiitibarıyla toplam 3 milyon 381 bin 429 kişiye ulaşmıştır. Trabzon İlinde ikamet izni alarak mülteci konumunda bulunan muhtelif uyruklara sahip toplamda 6581 mülteciden 3259'uSuriyeli mültecidir. Bu kapsamda çalışmada, ülkemizde yerleşik konuma geçen Suriyeli mültecilerin, demografik özellikleri ve tüketici etnik merkezlilik eğilimleri kapsamında, Trabzon ili özelinde geliştirdikleri yerli ve yabancı ürün satın alma tutum ve tercih eğilimlerinin ürün fiyat ve çeşitliliğine ve de tüketim pratikleri üzerine etkilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bağlamda makalede demografik yapı ile sınırlandırılmış tüketici tutumlarına ilişkin bilgiler verilirken ülkemizdeki mülteciler hakkında tarihsel bir özet yapılmıştır.

Tüketici Tutumları

Bireyin satın alma kararında doğrudan etkili olan ve yaşantısı ile deneyimleri doğrultusunda oluşarak davranışları üzerinde yönlendirici ve/veya dinamik etkiye sahip olan duygusal ve zihinsel hazırlık durumunu ifade eden tüketici tutumları üzerine çok sayıda bilimsel araştırma yapılmış, özellikle pazarlama ve reklam uygulamalarında kafa yorulmuştur. Tutum kavramı üzerine araştırmaları ile bilim dünyasına katkıda bulunan 20. yüzyılın önemli psikologlarından Gordon Willard Allport'a göre tutum; yaşantı ve deneyimler sonucu oluşan, ilgili olduğu bütün obje ve durumlara karşı bireyin davranışları üzerinde yönlendirici ya da dinamik bir etkileme gücüne sahip duygusal ve zihinsel hazırlık durumudur (Allport 1967: 77-79). Bir diğer tanımlamayla tutum, kişinin nesne, kanı ya da ortamlara yönelik olumlu ya da olumsuz tepkide bulunma eğilimidir (İslamoğlu & Altunışık, 2013, s. 133). Tutum, bilişsel, duygusal ve davranışsal bileşenlerden oluşan tutum, kişinin nesne, kanı ya da ortamlara yönelikolumlu ya da olumsuz tepkide bulunma eğilimidir ve tüketici davranışları ile yakından ilişkilidir, satın alma kararında doğrudan etkilidir. Tutumlar ve tutumların ölçülmesi pazarlamaaçısından önemli bir olgudur. Tutumların incelenmesi, tüketicilerin duygu ve düşüncelerinin anlaşılmasına imkân verir. Tutum kavramı ve bu kavramla ilintili tanımlamalar, pazarlamacı vesatıcının hedefi tüketiciyi ve tüketici davranışını anlamak, tanımlamak ve olabildiğince nitel venicel değerlerle istisnası son derece az bir kalıp içerisine sokarak belirgin şekilde açıklayarak üretim ve satış stratejisini oluşturmada başat konumunda önem arz etmektedir.

Mülteciler

Mülteciliğin uluslararası anayasası sayılabilecek 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin 1. Maddesinde mülteci, "*1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen şahıs*" şeklinde tanımlanmıştır(Barkın 2014: 333-360).

Mülteci kavramı ise toplumsal, siyasal ve sosyal nedenlerle ve de son zamanlarda özellikle savaşlar, iç savaşlar ve kaotik ortamlar sonucunda meydana gelerek dünya gündeminimeşgul eden göç olgusu kapsamında bireylerin ya da toplulukların yaşam alanlarını zorunlu olarak değiştirmeleri sonrasında ortaya çıkan ve uluslararası hukuk normlarında statüye sahip olarak ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya zulme/kıyıma uğrama korkusuyla dönmek istemeyen vatansız kişilerdir (6458 SK m 61).

Türk Hukukunda, mülteci ve sığınmacıları ilgilendiren ilk düzenleyici belge olan 14 Haziran 1934 tarihli ve 2510 sayılı İskân Kanunu, asıl olarak göçmenlerle ilgili konuları düzenlemekle birlikte göçmenlerin yanında benzer konularda mültecilere ilişkin hükümlere kısmi düzeyde de olsa yer vermektedir.

Türkiye, 1970'lerin sonunda İran'daki rejim değişikliği, 1980'lerin sonunda soğuk savaşın sona ermesi ve bu tarihten itibaren özellikle komşu ülkelerdeki sosyal ve siyasi gelişmelere bağlı olarak, ülkesini terk etmek zorunda kalan yüz binlerce insanın Türkiye'ye sığınmak zorunda kalması nedeniyle giderek yoğunluk kazanan bir mülteci trafiği ile karşı karşıya kalmıştır. 1980'lerin ilk yıllarında Rus Afgan savaşı nedeniyle Türkiye'ye yerleştirilen Afganlılar, 1988 (Halepçe Katliamı sonucu) ve 1991'de olmak üzere iki defa Irak'tan Türkiye sınırlarına kaçan/sığınan yüz binlerce Kürt ve daha az sayıda Türkmen, 1992'de Bosna'daki savaştan kaçan Boşnaklar, 1999'da Kosova'daki çatışmalardan kaçan Kosovalılar, 2000 yılından sonra da Rus-Çeçen savaşı nedeniyle Çeçenler Türkiye'ye toplu olarak sığınma amacıyla gelen kalabalık mülteci gruplarını oluşturmuştur. Son olarak, 2011 yılında Suriye İç Savaşı'nın başlaması sonucunda savaştan kaçan ilk Suriyeli mülteciler peyderpey Türkiye'ye giriş yapmaya başlamış ve 252 kişilik ilk mülteci kafilesi 29 Nisan 2011'de Hatay, Reyhanlı'da yer alan Cilvegözü sınır kapısından içeri girmiştir. 17 Mayıs 2023 tarihli resmî açıklamaya göre; halen ülkemizde kalmaya devam eden Suriyeli mülteci sayısı 3 milyon 381 bin 429'a ulaşmıştır ve ülke basın yayın organlarında neredeyse hemen hemen her gün gündem oluşturmaktadırlar.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Pazarlama literatüründe adı geçen karar verme tarzı yaklaşımlarından biri olan tüketici özellikleri yaklaşımından yola çıkan Sproles ve Kendall'a (1986: 268-275) göre tüketici karar verme tarzları, tüketicilerin tercihlerini nasıl yaptığını açıklayan zihinsel yönelimlerdir. Sproles ve Kendall tüketici karar verme sürecinin başlıca özelliklerini gözden geçirip incelemişler ve en temel zihinsel özellikleri tanımlamışlar ve aynı zamanda farklı ürünler ve/veya ülkelerin tüketici özellikleri ile Tüketici Tarzı Envanteri (Customer Style Inventory) modelini ortaya koymuşlardır. Analiz sonucu sekiz temel zihinsel özelliği yansıtan tüketici karar verme boyutları belirlenmiştir.

Tüketici Tarzı Envanterini oluşturan boyutlardan ilki ve birincisi olan mükemmeliyetçi-yüksek kalite bilinci boyutu, tüketicilerin en iyi kaliteli ürünü seçmek için dikkatlice ve sistematik olarak araştırma yapma; yenilikmoda odaklılık boyutu, yeni ve yenilikçi ürünleri tercih etme ve yeni şeyler aramaktan zevk alma ve heyecan duyma; seçim karmaşası yaşama boyutu ise tüketicilerin birçok marka ve mağaza ile ilgili piyasadaki bilgi çokluğundan karar vermede zorlanma eğilimlerini ölçmektedir. Envanterin diğer boyutlarından fiyat-değer bilinciboyutu, tüketicilerin özellikle indirimleri takip etme ve parasının karşılığını sonuna kadar arama, marka bilinci boyutu, tüketicilerin pahalı ve iyi bilinen markaları satın alma; düşünmeden alışveriş yapma–dikkatsizlik boyutu, tüketicilerin plansız ve özensiz alışveriş yapma, harcadığına dikkat etmeme; eğlence-haz bilinci boyutu, tüketicilerin alışverişten zevk alma ve sadece eğlence olsun diye alışveriş yapma; sekizinci ve sonuncusu olan alışkanlık- marka bağlılığı boyutu ise tüketicilerin tekrar aynı favori marka ve mağazaları seçme ve her zaman bunlardan satın alma temayüllerini test etmektedir.

Berkman (1996:445) ise tanımlamaya tarihsel boyut kazandırarak genellikle savaşlar nedeniyle ülkeler arasındaki sınırların sürekli değişime uğradığını ve bu süreçlerde o topraklardaki insanların kültürleri üzerinde meydana gelebilecek etkilerin dikkate alınmadığını ifade etmiştir. Ayrıca aynı ırksal temellere sahip insanların sıklıkla değişen sınırların dışında kaldığı, bu durumun ırkların yaşadıkları ülkenin vatandaşlarıyla kaynaşmasına neden olduğu, bazı ırkların da çeşitli nedenlerle dünyaya yayılmaya başladıkları (örneğin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok Türk'ün Almanya'ya göç ettiği ya da Yahudi kökenlilerin dünyanın pek çok yerine yayıldıkları) tespitlerinde bulunmuştur.

Konuya ilişkin olarak Wimmer (2008:991) de mültecilerin ev sahibi ülke içerisinde azınlık konumunda olması, buna karşılık ev sahibi ülke vatandaşlarının (baskın toplum üyelerinin) kendilerini "belirli bir devletin bireyleri" olarak ayrıcalıklı konuma sahip görmeleri nedeniyle azınlıklara yönelik dışlama yönelimi gösterdiklerini müşahede etmiştir.

Bir diğer çalışmada elde edilen sonuç; göçmenlerin iş, evlilik, konut, kredi gibi konularda ayrımcılığa uğrayarak, dışarıda tutulduğu, kitle iletişim araçları yolu ile olduklarından farklı bir şekilde yansıtılarak, ayrımcılığa maruz bırakıldığı yönündedir (Luedicke, 2011: 125).

Yukarıda bahsi geçen tespit ve yaklaşımlara bakıldığında; tüketici tutum ve davranışları ile ilgili çalışmalarda bireylerin, grupların, organizasyonların, alt kültürlerin ve toplulukların ürünü seçme, satın alma ve kullanma ile ilgili fikir ve deneyimlerini belirlemek önemli; ancakbir hayli de güçtür (Tekvar, 2016: 1601- 1616).

Beraberlerinde getirdikleri demografik özellikleri ile bilimsel çalışmalara konu olan ülkemizdeki Suriyeli mültecilere ilişkin olarak literatürde yer alan az sayıdaki çalışmalar dikkate alındığında; her türlü dışlanmışlığa ve/veya dışlanma riskine rağmen orijin ülke etkisinin mülteci tüketicinin ürün satın alma karar sürecinde ve de tutum geliştirmesinde etkili olduğu, tüketici etnosentrizminin Suriye menşeli ürün satın alma şeklinde gerçekleştiği sonucu çıkarılmıştır. Suriyeli mülteciler, kimlikleri itibariyle sığındıkları ülke Türkiye'de giyim, araba, barınma, taşınır ya da taşınmaz mülk edinme konusunda tüketim uygulamalarını karşılarken, engellerle karşılaşmalarına rağmen hemen hemen tüm ihtiyaçlarını bir şekilde eksiksiz olarak giderebilmektedirler. Türkiye'deki mültecilerin entegrasyonuna yönelik teşvikin yeterli düzeyde olmasının bu duruma yol açmış olabileceği düşünülmektedir. Gelinen noktada herhangi bir ülkenin ürünlerine karşı geliştirilen tutum değerlendirme ve davranışların o ülkede satışa sunulan ürünlerin satın alma kararlarına etki ettiği beklenmektedir.

Trabzon ili özelinde bugüne kadar yapılan ilk ve tek çalışma olması hasebiyle elde edilen sonuçların gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutabileceği ve bu alanda bir boşluğu doldurarak literatüre katkı sunabileceği değerlendirilmiş, tüketici davranış ve tutumlarının demografik özellikler açısından incelenmesinin gerek mülteci konumundaki tüketicilerin tüketim ihtiyaçlarının doğru zamanında ve yerinde karşılanması gerekse mülteci kabul eden ülke pazar, pazarlama ve satış enstrümanlarının etkinlik ve verimliliklerinin artırılması yönündefayda sağlayabileceği değerlendirilmiştir.

ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ

Tüketici tutumlarının, demografik özelliklerden biri olan etnik köken bağlamında incelenmesini hedefleyen bu nitel çalışma, bölgeden çok uzakta olmasına rağmen Suriye'de yaşanan iç savaş sonrasında gelişen mülteci konuşlandırmasından nasibini alan Trabzon ili özelinde şehir merkezinde yaşamlarını sürdüren Suriyeli mültecileri kapsamaktadır. Çalışma örneklemi kapsamında yer alan Suriyeli tüketicilerin kendi ülkelerindeki gelir düzeyinin orta ve yüksek düzeyde, eğitim seviyelerinin ise en azından orta eğitim olmasına dikkat edilmiş ve tüketim alışkanlıklarındaki varsa farklılıklar ile etnik köken, dini inanç ve sahip olunan sosyal sınıf itibari ile farklı tutumlar geliştirip geliştirmediklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla nitel araştırma yöntemi ile birebir yüz yüze görüşme tekniği kullanılmış ve yarıyapılandırılmış soru formu kullanılan mülakatlarda verilen cevaplar sonucu elde edilen veriler yorumsamacı yaklaşım ile irdelenmiş ve yapılan analiz sonrasında ortaya konan değerlendirmeler sonraki kısımlarda açıklanmıştır.

Çalışma Verileri ve Analizi

Çalışmanın ilk aşamasında kodlar, katılımcılardan elde edilen verileri tanımlayacak şekilde etiketlenerek analitik bakış açısı ile ele alınmış ve büyük resme ulaşılmaya çalışılmıştır. Verilerin analiz sürecinde, durum içi ve

durumlar arası analizler yapılmıştır. Durum içi analizde, katılımcıların söylemleri kendi içinde kodlanmıştır. Daha sonra durumlar arası analizde, farklı katılımcılardan aynı söylemde bulunanlar eşleştirilmiştir. Böylece katılımcıların deneyimleri karşılaştırılarak, belirli kalıplara oturtulmuş ve çıkarımlarda bulunulmuştur.

Çalışmanın Güvenilirliği ve Geçerliliği

Çalışma sonunda elde edilen bulguların, elde edilen veriler ve katılımcıların verdiği cevaplarla tutarlı olduğu ve anlamlı bir bütün oluşturduğu düşünülmektedir. Çalışmanın bulguların güvenirliği ve geçerliliği kapsamında bulguların analizinde ele alınan tüm veri ve değerlendirmeler, iki katılımcı tarafından doğrulanmıştır. Bulgulara ek yorumlar ile çalışma verileri desteklenmiş ve katılımcıların yorumları irdelenerek, daha fazla bilgiye ulaşılmıştır.

ÇALIŞMANIN BULGULARI VE ANALİZİ

Göç İdaresi Başkanlığı'nın 17 Mayıs 2023 tarihli verilerine göre Trabzon İlinde ikamet izni alarak mülteci konumunda bulunan 3259 Suriyeli 'den (*toplamda değişik uyruklara sahip6581 mülteci mevcut*) aşağıdaki tabloda profilleri yer alan 21'i ile Trabzon'un ve Karadeniz Bölgesinin en büyük alışveriş merkezinde nitel araştırma yöntemi ile birebir yüz yüze görüşmetekniği kullanılarak yapılan ve yarı yapılandırılmış soru formu kullanılan mülakatlarda verilen cevaplar sonucu elde edilen veriler yorumsamacı (interpretivist) yaklaşım ile irdelenmiş ve yapılan analiz sonraki paragraflarda açıklanmıştır.

Kullanılan nitel araştırma yönteminin, hem bireylerin yaşam pratiklerine ilişkin bilgi edinilmesinde, hem de bu pratiklerin bağlamsal olarak ortaya konulmasında çalışma için en uygun yöntem olacağı düşünülmüştür. Öncelikli olarak bireyin demografik özelliklerini ortaya koymaya yönelik sorulara yer verilmiş, daha sonrasında araştırma konusu sorulara geçilmiştir.

Tablo 1. Demografik Özellikler Tablosu

Yaş	**N**	**%**	**Eğitim**	**N**	**%**
25 Yaş ve altı	6	28,6	İlköğretim	3	14,3
26-35	5	23,8	Lise	7	33,3
36- 45	6	28,6	Ön Lisans	2	9,5
46- 55	2	9,5	Lisans	9	42,9
56 ve Üstü	2	9,5	**Toplam**	21	100
Toplam	21	100	**Cinsiyet**		
Meslek			Kadın	6	28,6
Öğrenci	3	14,3	Erkek	15	71,4
Serbest M.	3	14,3	**Toplam**	21	100
Emekli	2	9,5	**Gelir**		
İşsiz	1	4,8	Beyan yok	2	9,5
Mühendis	1	4,8	Geliri yok	2	9,5
Doktor	3	14,3	1-8.500	7	33,3
Öğretmen	1	4,8	8.501-15.000	6	28,6
Tekniker	2	9,5	15.001-20.000	3	14,3
Ön Büro Memuru	1	4,8	20.001- +	1	4,8
Tüccar	2	9,5	**Toplam**	21	100
Sarraf	1	4,8	**Medeni Durum**		
Tercüman	1	4,8	Evli	16	76,2
Toplam	21	100	Bekar	5	23,8
			Toplam	21	100

Tablo 1'deki verilere göre; 21 katılımcıdan altısının (%28,6'sının) yaşlarının 25 yaş ve altı, beşinin (%23,8'inin) 26-35, altısının (%28,6'sının) 36-45, ikisinin (%9,5'inin) 46-55 yaş aralığında ve son ikisinin (%9,5'inin) ise 56 yaş ve üzerinde olduğu görülmektedir. Altısının (%28,6'sının) kadın, 15'inin ise (%71,4'ünün) erkek olduğu, bir (%4,8) katılımcının işsiz, iki katılımcının (9,5'inin) emekli, üç (%14,3) katılımcının öğrenci, dokuz (%42,8) katılımcının ön lisans ve lisans mezunu tabanlımeslek ile uğraştığı, geriye kalan altı katılımcının ise (% 28,6) serbest meslek mensubu, tüccarve sarraf olduğu, 16 (%76,2) evli ve beş (%23,8) bekar katılımcı bulunduğu anlaşılmaktadır.

Katılımcıların ikisinin (%9,5'inin) hiç gelirinin olmadığı, ikisinin (%9,5'inin) gelirini açıklamaktan imtina ettiği, yedisinin (%33,3'ünün) gelirinin ise mevcut asgari ücret ve altında, kalan 10'ünün (%47,7'sinin) ise asgari ücretin üzerinde olduğu, 10 (%47,7) katılımcının ortaöğretim (lise ve altı), 11 (% 52,3) katılımcının ise yüksek öğretim öğrencisi ve/veya mezunuolduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

ARAŞTIRMA SORULARI

Çalışmaya konu araştırma soruları aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

1. Soru: Ana tüketim/temel gıda maddelerinden özellikle tercih ettiğiniz ve bulmayı umduğunuz ancak bulamadığınız/ihtiyacınızı karşılayamadığını düşündüğünüz ürün ve/veya ürün çeşitleri nelerdir?
2. Soru: Suriye'den ithal edilerek satılmasını istediğiniz ürün ve/veya ürün çeşidi var mıdır? / Ana tüketim/temel gıda maddeleri temininde ürünün Suriye menşeli olması sizin için önem arz eder mi?
3. Soru: Satın aldığınız Türk mallarını kaliteli ve evsafına uygun buluyor musunuz?
4. Soru: Satın almada önceliğiniz hangisidir? Fiyatı mı? Kalitesi mi? Suriye menşeli olup olmadığı mı?
5. Soru: Ülkenizde mevcut gelenek ve göreneklerinizin satın aldığınız mal/malzeme üzerinde ve de satın alma alışkanlıklarına etkisinin olup olmadığı konusunda ne düşünüyorsunuz?
6. Soru: Giyim kuşam eşyaları satın almada en çok hangi konulara dikkat edersiniz? / Ülkeniz giyim kuşam tarz, şekil ve modası, ilimizdeki satın almalarınıza etki ediyor mu? Ediyorsa nasıl?
7. Soru: Türk malları ve/veya Türkiye'de satışa ve de beğeninize sunulan mallar tam olarak tüketim ihtiyaçlarınızı karşılıyor mu? Karşılamıyorsa hangi konularda eksiklik var?
8. Soru: Ülkemize giriş yaptıktan bugüne kadar olan süreçte satın alma tutum ve davranışlarınızda sizin de algıladığınız ve/veya fark ettiğiniz herhangi bir değişim söz konusu mudur? Değişim söz konusu ise hangi yönde ve nasıl?
9. Soru: Gelinen noktada ilimizdeki satın almalarınızda, üzerinde durarak en çok dikkat ettiğiniz hususlar nelerdir?
10. Soru: İlimize yerleşim ve daimî kalış sürecinde geliştirdiğiniz yeni satın alma tutum ve davranış mevcut mudur? Ayrıca ilave etmek istediğiniz bir husus var mıdır?

BULGULAR

Çalışma Örneklemine İlişkin Bulgular

Birinci Katılımcı (24 yaşında, Erkek, Üniversite Öğrencisi, Bekar, Lisans, 8.000TL geliri var**)**

11. Sorunun Yanıtı: Hiçbiri eksik değildir. Allah'a hamt olsun burada her türlüsü var.
12. Sorunun Yanıtı: Elbette Suriye'de yediğimiz içtiğimiz yiyecekleri Trabzon'da da bulmak benim için de önemli. Ama çok şükür, Meydan'da (Trabzon şehir merkezine verilen ad) ve Uzun Sokak'ta (Trabzon şehir merkezinde en işlek bir sokak adı) var olan dükkanlarda Suriyemenşei ürün bulabiliyor, Suriyeli tüccarlardan temin edebiliyoruz, ihtiyaçlarımızı.
13. Sorunun Yanıtı: Evet, Türk malları kaliteli.
14. Sorunun Yanıtı: Ben öğrenciyim ve okuldan sonra işe gidiyorum. Elbette önce fiyat benim için önemli.
15. Sorunun Yanıtı: Bizde sizin gibi gelenek ve göreneklerine bağlı insanlarız. Elbette bunu çokfazla önemsiyorum. Doğrusu geleneklerimin satın almamda etkili olduğunu düşünüyorum.
16. Sorunun Yanıtı: Ben Halepli bir öğrenciyim. Üniversitede arkadaşlarımın batılı giyim tarzınauygun giyiniyorum. Evde daha çok ülkeme özgü giysiler giyiniyorum. İmkanlarımın elverdiğioranda yaşıma ve modaya uygun giyinmeye çalışıyorum. Türk kıyafetlerini de beğenerek giyiniyorum.

17. Sorunun Yanıtı: Tüm ihtiyaçlarımı burada karşılayabiliyorum, eksik bir şey yok, Allah'a şükür.
18. Sorunun Yanıtı: Hayır, hiçbir fark yok. Suriye'de nasıl ve neyi satın almak istiyorsam buradada aynı tarzda ve duygularla kendi ülkemdeki gibi alışveriş yapıyorum.
19. Sorunun Yanıtı: Öğrenci olmam ve gelirimin az olması beni ucuz fiyatlı ürün almaya zorluyor.
20. Sorunun Yanıtı: Hayır Suriye'de iken ne isem Trabzon da oyum. Aynı duygu ve düşüncelerle satın alıyorum. İlave etmek istediğim bir husus yok.

İkinci Katılımcı (56 yaşında, Erkek, Emekli İşçi, Evli, Lise, 5.500 TL geliri var**)**

1. Sorunun Yanıtı: Hayır hepsi var, ne ararsam buluyorum.
2. Sorunun Yanıtı: Suriye bizim anavatanımız. Türk ürünlerini de çok severek alıyor ve tüketiyorum, ama her ne kadar sevsem de yine gözlerim ülkeme ait ürünlerde oluyor onlardan birini gördüğümde tercih ediyorum.
3. Sorunun Yanıtı: Türk ürünlerinin evsafı evladır.
4. Sorunun Yanıtı: Ederi ucuz olan ürünleri alıyorum, zira gelirim kısıtlı.
5. Sorunun Yanıtı: Atamız babamız bize ne gösterdi ise biz de o şekil devam ediyoruz. Ancakbiz kardeşiz, sizin ürünlerinizi de beğenerek alıyorum.
6. Sorunun Yanıtı: Kandura dışında bir kıyafet giymiyorum. Bu benim alışkanlığım. Babam dahiç başka bir şey giymedi.
7. Sorunun Yanıtı: Yok, hiçbir eksik yok, Allah'a çok şükür.
8. Sorunun Yanıtı: Değişim yok, fark yok. Olmaz da. Ben alışmışım o şekilde devam ederim.
9. Sorunun Yanıtı: Ucuz ürünü almalıyım, gelirim az. Kesenin ağzını açık değil. Önce ona bakarım.
10. Sorunun Yanıtı: Suriye'de ne isem, neyi satın alıyorsam şimdi de onu arıyor ve satın almakistiyorum. Fındık ve beton helva beni cezbediyor o kadar. Yeni bir tutumum ve ilave edeceğimbir husus yok.

Üçüncü Katılımcı (35 yaşında, Kadın, Arapça Öğretmeni, Evli, Lisans, 8.500 TLgeliri var**)**

1. Sorunun Yanıtı: Ne arıyorsam buluyorum, bir eksiklik yok. O an olmasa da biraz sonra bulupgetiriyorlar.
2. Sorunun Yanıtı: Çok önemli değil Suriyeli ürün olması, buraya ve buradaki yemeklere de alıştım. Çocuklarıma da Trabzon pazarlarında ne buluyorsam onlardan yediriyorum. İlla Suriye'den şu getirilsin bunu da bulmak istiyorum diye bir kaygım yok. Helal ürün olsun yeter.
3. Sorunun Yanıtı: Evet, buluyorum. Türk malları kaliteli ve de evsafına uygun.
4. Sorunun Yanıtı: Bir okulda öğretmen olarak çalıyorum ama aldığım ücret yeterli değil. Eşimde çalışıyor ama ikimizin birlikte aldığı ücrette dört çocuğumuzun tüm ihtiyaçlarını karşılamaya yetmiyor. O nedenle fiyata önem veriyor ve mevcut gelirim oranında harcamaya çalışıyorum.
5. Sorunun Yanıtı: Suriyeli olarak gelenek göreneklerimize bağlı insanlarız. İster istemez bu dabir şey satın alırken etkili oluyor.
6. Sorunun Yanıtı: Açıkçası bu noktada eşimin de anlayışıyla çok tutucu değilim. Türk tipi ve batı tarzında giyim tarzını benimsiyorum.
7. Sorunun Yanıtı: Hiç sorun yok biraz pahalı da olsa her şeyi bulabiliyorum. Eksik bir şey yokTrabzon'da.
8. Sorunun Yanıtı: Yok hiçbir şey değişmedi. Duygu ve düşüncelerimde Suriye'de bulunduğumsüreden farklılık gösteren bir durum yok. Burada rahatım ve aynı yönde tutum göstererek alışveriş yapıyorum.
9. Sorunun Yanıtı: Mevcut ekonomik şartlar beni kaliteden çok fiyatın ucuz olmasına yönlendiriyor.
10. Sorunun Yanıtı: Hayır, bende gelişim gösteren yeni bir satın alma tutum ve davranışı olduğunu görmüyor ve algılamıyorum.

Dördüncü Katılımcı (41 yaşında, Erkek, Tekniker, Evli, Ön Lisans, 10.500 TL geliri var**)**

1. Sorunun Yanıtı: Tüm ihtiyaçlarımı Trabzon'da pazar ve alışveriş merkezlerinde karşılayabiliyorum. Sorun, sıkıntı yok.
2. Sorunun Yanıtı: İthal malzeme bolluğu var, Trabzon'da. Ben de dikkat ediyor, mümkün olduğunca Suriyeli ürün almayı tercih ediyorum.

3. Sorunun Yanıtı: Hayır, yeterince kaliteli bulmuyor özellikle giyim malzemesi evsaflarında sıkıntı olduğunu düşünüyorum.
4. Sorunun Yanıtı: Kalite benim satın almamda ilk sırayı alır. Fiyat önemli değil, yeter ki uzunyıllar dayanaklı olsun. Giyilebilir olsun. Kullanılabilir olsun.
5. Sorunun Yanıtı: Bir Suriyeli olarak geçmişten, köklerimizden vaz geçemem. Elbette, geleneklerim doğrultusunda alışveriş yapıyorum.
6. Sorunun Yanıtı: Etkin şekilde ülkemdeki giyim tarzını benimsiyor, o doğrultuda alışveriş yapıyorum. Modern tarzı da benimsiyorum ama önceliğim ve bana yakışan olarakdeğerlendirdiğim moda ülkemin modası geliyor bana.
7. Sorunun Yanıtı: Trabzon'da gideremediğim ihtiyacım yok. Her şeyi bulabiliyorum.
8. Sorunun Yanıtı: Farkında olduğum herhangi bir değişim söz konusu değil bende. Kendi köyümde nasıl ve hangi duygularla alışveriş yapıyorsam burada aynıyım. Ne de olsa ben Suriyeliyim. Köklerime bağlıyım.
9. Sorunun Yanıtı: Burada mülakat yaptığımız Forum Trabzon AVM'de neredeyse dünya klasında ürünler mevcut. Kaliteli ürünler beni etkiliyor ve cezbediyor. Ucuz alıp kısa sürede deforme olacağına şahit olacağıma kaliteli olanı tercih eder uzun süre kullanırım.
10. Sorunun Yanıtı: Yeni bir satın alma tutum ve davranışım yok, olmaz da. Artık yeterince olgunum ve gelişimimim tamamlandığını düşünüyorum.

Beşinci Katılımcı (39 yaşında, Kadın, Doktor, Evli, Lisans, 18.000 TL geliri var**)**

1. Sorunun Yanıtı: Yoktur. Her cins ve türden ihtiyacımı kolaylıkla karşılayabiliyorum.
2. Sorunun Yanıtı: Öyle bir talebim ve gereksinimim de hiç olmadı. Trabzon'da bulduğum ürünler kifayet ediyor. Mutlaka Suriye menşeli bir ürün olsun diye de kıstasım yok.
3. Sorunun Yanıtı: Türk malları çok kaliteli. Ayrıca dünya markalarını da burada bulmak pek mümkün.
4. Sorunun Yanıtı: Kalite benim vazgeçilmezim. Ne satın alıyorsam kaliteli ve markalı olmalı. Suriye ürünü olsa da olmasa da benim için önemli olan ürünün kalitesidir.
5. Sorunun Yanıtı: Anne ve babamdan aldığım düsturla gelenek ve göreneklerime uygun alışveriş yapmayı tercih ederim.
6. Sorunun Yanıtı: Türk moda ve giyim tarzını benimsedim. Türk kıyafetlerini de beğenerek giyiniyorum. Ülkemde şu an ne modadır ne değildir, bilemiyorum. Takipte etmiyorum aslında. Buraya entegre olmak istiyorum. Trabzon'u seviyorum.
7. Sorunun Yanıtı: Ailemin ve kendimin tüm ihtiyaçlarımı buradaki alışveriş merkezlerinde karşılayabiliyorum.
8. Sorunun Yanıtı: Hayır, satın alma tutum, eğilim ve davranışlarımda değişiklik olduğunu sanmıyorum.
9. Sorunun Yanıtı: Özgün yapım ve kalitesinin yeterli olması benim için önemlidir.
10. Sorunun Yanıtı: Trabzon yerel kıyafetleri ile beton helva, beton dondurma, fındık ve fındıkürünleri beni etkiledi. Evimde Trabzon tereyağı kullanmaya başladım. Peştamal giyiyorum. Ancak gerçekte baktığımda ben yine aynı benim. Ülkemdeki market alışverişlerinde nasıl davranıyorsam bakıyorum da burada da aynı özelliklerde ürün satın alıyorum.

Altıncı Katılımcı (19 yaşında, Erkek, Üniversite Öğrencisi, Bekar, Lisans, 6.700TL geliri var**)**

1. Sorunun Yanıtı: Allah'a şükürler olsun hiçbir şeyimiz eksik değil burada. Her ürüneulaşabiliyoruz.
2. Sorunun Yanıtı: Evet ister istemez içten gelen bir duygu ile Suriye'de tükettiğim ürünleri Trabzon'da da bulabilmek benim için önemli. Burada da var ama çok değil. Suriye'de satılan ürün çeşit ve miktarı artırılmalı bence.
3. Sorunun Yanıtı: Evet, hem de çok kaliteli.
4. Sorunun Yanıtı: Okuduğum üniversitede ders bitiminde bir kafede çalışarak geçimimisağlayan bir öğrenci olarak satın alacağım her neyse fiyatı önemli.
5. Sorunun Yanıtı: Gelenek ve göreneklerine göre satın alan biriyim.

6. Sorunun Yanıtı: Yurttaki odamda Suriye'ye özgü kıyafetler giyiyorum. Dışarıda ve üniversitede Türk tarzı batılı gibi giyiniyorum.
7. Sorunun Yanıtı: Allah'a şükür hiç eksik yok. Tüm ihtiyaçlarımı giderebiliyorum.
8. Sorunun Yanıtı: Farkında değilim ama değişiklik olduğunu da düşünmüyorum.
9. Sorunun Yanıtı: Öğrenci ve geliri az olan bir genç olarak fiyatı ucuz olan ürünleri satınalıyorum.
10. Sorunun Yanıtı: Henüz yeni geldim Trabzon'a. 1,5 yıl oldu. Alışveriş yaparkenderinlemesine düşünmem.

Yedinci Katılımcı (29 yaşında, Erkek, Mühendis, Evli, Lisans, 11.500 TL gelirivar**)**

1. Sorunun Yanıtı: Ana tüketim/temel gıda maddelerinden hiçbirinde eksiklik söz konusudeğildir.
2. Sorunun Yanıtı: Dünya ve Türk ürün yelpazesini takip ediyorum. Suriye ürünü olup olmadığıbenim için önemli değil.
3. Sorunun Yanıtı: Türk mallarının evsafı ve kalitesi uygun ve yeterlidir, bence.
4. Sorunun Yanıtı: Kaliteli ürün arayışında olurum. Fiyat ve ürünün Suriye'den gelmiş olmasıfark etmez.
5. Sorunun Yanıtı: Geleneklerimle satın alırım.
6. Sorunun Yanıtı: Gördüğünüz gibi ben de sizin gibi batılı giyim tarzına uygun giyiniyorum. Fakat Suriye'de de bu tarz giyiniyordum. Aslında değişen bir şey yok. Türk modasını da takipediyor ve benimsiyorum.
7. Sorunun Yanıtı: Sıkıntı yok tüm ürünler mevcut. İhtiyaçlarımın tamamına yakının zorluk çekmeden karşılayabiliyorum burada.
8. Sorunun Yanıtı: Hayır, değişiklik olduğunu sanmıyorum. Ülkemde nasılsam burada da aynışekilde aynı duygu ve düşüncelerle aynı tarzda alışveriş yapıyorum.
9. Sorunun Yanıtı: Üzerime yakışan olmasına ve mümkünse günün modasına uygun olmasınadikkat ediyorum.
10. Sorunun Yanıtı: Hayır kolay kolay tutum değiştirmem.

Sekizinci Katılımcı (18 yaşında, Erkek, İşsiz, Bekar, Lise, Geliri yok**)**

1. Sorunun Yanıtı: Eksik ürün yok, ama gelir de yok.
2. Sorunun Yanıtı: Ailemin ve benim de tercihim Suriye de üretilerek satılan ürünlerden yana oluyor genelde. Onları da Trabzon da az sayıda da olsa bulabiliyoruz.
3. Sorunun Yanıtı: Yok, hayır ben Türk mallarını kaliteli bulmuyorum. Geçen gün Türk malı bir ayakkabı aldım iki günde paralandı gitti, giyemiyorum artık. Param da yok ki yenisini alamıyorum.
4. Sorunun Yanıtı: Mecburen fiyatı önemli benim için.
5. Sorunun Yanıtı: Biz ailecek gelenek ve göreneklerine bağlıyız. Kendi alışkanlıklarımız ile alışveriş yapıyoruz.
6. Sorunun Yanıtı: Açıkçası ben ne bulursam onu giyiniyorum. 9 kardeşiz ve komşularımızın yardımlarıyla kıt kanaat geçinen bir aileyiz. Ürünün modaya uygun veya Türk malı, Suriye malıolmasının pek önemi yok.
7. Sorunun Yanıtı: Karşılıyor ama biz yeterince satın alamıyoruz.
8. Sorunun Yanıtı: Ülkemde de benzer durumda yoksul durumdaydık. Çok zor geçim sağlayabiliyorduk. Yani değişen bir durum yok.
9. Sorunun Yanıtı: Fiyat bizim için belirleyici ve ürün satın alırken dikkat ettiğimiz husustur.
10. Sorunun Yanıtı: Yok. Nasıl olsun ki maddi gelirimizde değişen bir şey yok.

Dokuzuncu Katılımcı (25 yaşında, Kadın, Ön Büro Memuru, Evli, Lise, 8.500TL geliri var**)**

1. Sorunun Yanıtı: Yok, hiçbir gıda eksik değildir. Her bir gıdaya Trabzon'da ulaşabiliyorum.
2. Sorunun Yanıtı: Trabzon Meydan'da ve Uzun Sokak'ta (Trabzon şehir merkezinde en işlekbir sokak adı) mevcut Suriyeli tüccarların sahibi olduğu dükkanlarda her ürünü bulabiliyorum. Biz bu ürünleri daha çok tercih ediyoruz.
3. Sorunun Yanıtı: Trabzon'daki Türk malları kaliteli.
4. Sorunun Yanıtı: Aldığım ürünün fiyatı her Suriyeli için olduğu gibi benim için de önemli. Malum gelirimiz çok düşük ve Türkiye'deki fiyatlar çok yüksek.

5. Sorunun Yanıtı: Ne kadar ülkemizden uzakta olsak da geçmişimiz, yaşanmışlıklarımız orada ve bizi bağlıyor, orada edindiğimiz, var olan ananeler bizi burada da etkiliyor.
6. Sorunun Yanıtı: Gördüğünüz gibi işyerinde ve evimde de ülkem kadınlarının giydiği ferace giyiniyor ve kadın olarak Suriye'deki modayı takip ediyorum. Türk kadınlarının giyim tarzlarını da beğeniyorum.
7. Sorunun Yanıtı: Tüketim ihtiyaçlarımın tamamını eksiksizce burada Trabzon'da karşılayabiliyorum.
8. Sorunun Yanıtı: Ben kendime göre hislerimle alışveriş yaparım. Hislerimde de herhangi bir değişim yok.
9. Sorunun Yanıtı: Alışverişlerimde dikkat ettiğim en önemli kıstas gelirime uygun fiyatlı ürünseçimidir.
10. Sorunun Yanıtı: Trabzon'a mahsus ürünleri de mesela beton helvayı ve dondurmasını severek tüketiyorum ama yine de Suriye kökenli hissiyatımla satın almalarda bulunuyorum. Değişiklik yok.

Onuncu Katılımcı (27 yaşında, Erkek, Tezgahtar, Evli, Ortaokul, 9.000 TL gelirivar**)**

1. Sorunun Yanıtı: Benim Trabzon'da tercih ettiğim ve bulmayı umduğum tüm gıda ürünleri fazlası ile mevcut. Bulamadım ürün yok.
2. Sorunun Yanıtı: Kendimin de tezgahtarı olduğu Suriyeli bir esnafın sahibi olduğu gıda bakkaliyesi dahil Trabzon 'da neredeyse 20'ye yakın dükkânda satılan Suriye menşeli ürünler ihtiyacımızı fazlasıyla karşılamaktadır.
3. Sorunun Yanıtı: Dükkanımızda da satılan Türk mallarını da kaliteli buluyorum.
4. Sorunun Yanıtı: Dar gelirli birisi olarak satın alacağımız ürünlerin önce fiyatı benim için önemlidir.
5. Sorunun Yanıtı: Gelenek ve göreneklerine bağlı olarak alışveriş yaparım.
6. Sorunun Yanıtı: Suriye'nin Azez ilçesinden geldim. Azez, Türkiye'nin Kilis iline sınırdır. Gördüğüm kadarıyla giyim kuşamda biriz birbirimize benzer giyiniyoruz. Trabzon'da giyilen Türk kıyafetlerini de beğenerek giyiniyorum. Sorun yok.
7. Sorunun Yanıtı: Eksiğim yok. Aradığımı buluyor ve imkanlarım ölçüsünde alıyorum.Akrabalarımın bir kısmı da halen Suriye'de. Zaman zaman ben de oraya gidiyorum. Onlarda buraya geliyorlar. İhtiyacım bir şey olursa kolaylıkla temin ediyorum.
8. Sorunun Yanıtı: Tüketim tutum ve davranışımda bir değişiklik olmadı.
9. Sorunun Yanıtı: Daha ucuz fiyatlı ürün alma yönünde bir eğilimim var.
10. Sorunun Yanıtı: Gelirim nispetinde yeni deneyimler yaşamak istesem de bu pek mümkünolmuyor. Yeni tüketim stratejileri geliştiremiyorum.

On Birinci Katılımcı (45 yaşında, Erkek, Pazarcı, Evli, İlkokul, 10.000 TL gelirivar**)**

1. Sorunun Yanıtı: İşim bu. Pazarcılık yapıyorum. Allah'a hamt olsun tüm ürünlere ulaşabiliyorum Trabzon'da.
2. Sorunun Yanıtı: Tabii benim için de ailem için de Suriye'deki ürünleri Trabzon'da da satınalabilmek önemli. Trabzon'da birçok yerde de bunları bulabiliyoruz. Sorun yaşamıyoruz.
3. Sorunun Yanıtı: Türk mallarının evsafını yerinde olduğunu biliyor ve kaliteli buluyorum.
4. Sorunun Yanıtı: Her türden ürün alımında önce ederine bakar gelirimle orantılı olarak alışveriş yaparım.
5. Sorunun Yanıtı: Ailem gelenekçi bir yapıdan gelen mutaassıp bir yapıdan gelmektedir. Bu da satın alma eğilimlerimize yansır. Dışına çıkamayız.
6. Sorunun Yanıtı: Pazarcı olduğumdan pazarda ne buluyorsam, gelirim oranında onu satın alıyor çoluk çocuğuma onu giydiriyorum onu giyiniyorum. Moda beni ilgilendirmiyor. İla Suriye'den olsun diye de direttiğim bir konu yok. Ucuz olsun Türk malını da giyerim.
7. Sorunun Yanıtı: Burada yok yok. Her şeyi bulmak mümkün.
8. Sorunun Yanıtı: Ben hep aynı tarzda satın alırım. Gelirim de de hiç artış olmadığı için kolaykolay değişim de olmaz diye düşünüyorum.
9. Sorunun Yanıtı: Ucuzluk esaslı satın alırım.
10. Sorunun Yanıtı: Yoktur. Yeni bir gelişme olmamıştır.

On İkinci Katılımcı (65 yaşında, Erkek, Emekli İmam, Evli, Lise, 6.500 TL gelirivar**)**

1. Sorunun Yanıtı: Her şeyimiz vardır. Elhamdülillah. Hiçbir eksiğimiz yoktur.
2. Sorunun Yanıtı: Ülkemin ürünlerini satın almaya gayret ediyor, o ürünlere rağbetgösteriyorum.
3. Sorunun Yanıtı: Tabii Türk malları da kaliteli.
4. Sorunun Yanıtı: Emekli maaşımla ve sekiz çocuğumla her ürünün fiyatı benim için satınalmamda önemli.
5. Sorunun Yanıtı: Haliyle yaşım gereği gelenek ve göreneklerine bağlı olarak alışverişyapıyorum.
6. Sorunun Yanıtı: Ben Kandura ailem ferace giyiyor. Biz de değişiklik yok. Trabzon'da da butarz ürünler satın almaya çalışıyoruz.
7. Sorunun Yanıtı: İhtiyaçlarımızın tamamını Trabzon'daki mağazalardan karşılayabiliyorum.
8. Sorunun Yanıtı: Değişim söz konusu değil, kendi ülkemdeki gibi alışveriş yapıyorum.
9. Sorunun Yanıtı: Gelirim oranında ucuz fiyatlı ürünlere yöneliyorum.
10. Sorunun Yanıtı: Sebatkar ve sabırlıyım. Satın almada da bu bende değişime karşı duruyor.

On Üçüncü Katılımcı (34 yaşında, Erkek, Tüccar, Evli, Lise, Gelir BeyanıYapmak İstemedi**)**

1. Sorunun Yanıtı: Her şey tamamdır, evvel Allah, eksiğimiz yoktur.
2. Sorunun Yanıtı: Benim için önemli değil malzemenin nereden geldiği. Elbette buradabulduğum gıda maddeleri de leziz ve de kaliteli. Sorun değil Suriye'den gelip gelmemesi.
3. Sorunun Yanıtı: Evet, beğenerek aldığım Türk malları son derece kaliteli.
4. Sorunun Yanıtı: Ürün kaliteli ve dayanıklı olsun yeter. Mühim değil Suriye'den veya başkabir yerden gelip gelmediği.
5. Sorunun Yanıtı: Tabii bizde siz Türkler gibi gelenek ve göreneklerine bağlıyız. Genelde benve eşim de bu meyanda alışveriş yapar, büyüklerimizden gördüklerimizi yansıtırız alışverişlerimize.
6. Sorunun Yanıtı: Çok da etkili olmuyor, Türkiye'ye geleli neredeyse sekiz yıl oldu. Türk kıyafetlerini beğenerek giyiniyorum.
7. Sorunun Yanıtı: Çok şükür hiçbir ihtiyacım yok. Hepsini buradan karşılayabiliyorum.
8. Sorunun Yanıtı: Benim fark ettiğim hiçbir şey yok. Alışverişimi ülkemde olduğum şekliyleve aynı tarzda yapıyorum.
9. Sorunun Yanıtı: Mal kaliteli olsun ve üzerime yakışsın, ağız tadıma uygun olsun yeter. Başkabir şeye dikkat ettiğim yoktur.
10. Sorunun Yanıtı: Yok, şöyle bir bakıyor ve düşünüyorum da öyle kendim için geliştirdiğimyeni tutumum yok. Kendi ülkemdeymişim gibi alışveriş yapıyorum. Değişen bir şey yok.

On Dördüncü Katılımcı (23 yaşında, Erkek, Serbest Meslek, Bekar, İlkokul,Geliri yok**)**

1. Sorunun Yanıtı: Tüm gıda maddelerini burada bulabiliyorum. Allah'a hamt olsun, eksiğimizyok. Her şey tamam.
2. Sorunun Yanıtı: Ben Suriye'nin El'Bab şehrinde oturan fakir bir ailenin oğluyum. Az ama hep yöremizde tarlamızda yetiştirdiğimiz kendi ürünlerden beslenen biriyim. Elbette daha çok Suriye'de kendi yetiştirdiğimiz ürünleri bularak tüketme istiyor onlara rağbet ediyoruz. Çok şükür onu da bulabiliyoruz, Trabzon'da
3. Sorunun Yanıtı: Türk ürün ve kıyafetleri de kaliteli buluyor ve satın alıyorum.
4. Sorunun Yanıtı: Geliri olmayan, nerede iş bulursam orada gündelikçi olarak çalışan serbest meslek sahibiyim. Böyle olunca da mecburen ne alacaksam veya neye ihtiyacım varsa fiyatına odaklanmak durumundayım.
5. Sorunun Yanıtı: Suriye'de de böyle burada böyle bizim gibi geliri olmayan veya az gelirli olanlar gelenekleri-nin esiri olur gözlerini başka yeni yer ve dükkanlarda açamaz. Bir yerde mahkûm oluruz gelenek ve göreneklerimize.
6. Sorunun Yanıtı: Ucuz buldukça Türk kıyafetlerini de giyiniyorum ama özümde ben bir Arabım. Ülkeme özgü kıyafetleri giyinmek benim yaşam tarzım, olağanım.

7. Sorunun Yanıtı: Fakire eksik olmaz. Sağ olsun konu komşularım ve benim gibi El'Bab'dan gelerek Trabzon'da aynı mahallede birlikte oturduğumuz daha variyetli köylülerim bana her konuda yardımcı oluyor.
8. Sorunun Yanıtı: Hayır, hiçbir fark yok.
9. Sorunun Yanıtı: Anlattığım gibi gelirimin olmayış ve yardımlarla geçiniyor olmam, benimütemadiyen ucuz fiyatlı ürünler alarak ihtiyaçlarım karşılamama yol açıyor.
10. Sorunun Yanıtı: Çoğu zaman kendime yiyecek alacak parayı bulamıyorum ki, yeni tutumgeliştireyim.

On Beşinci Katılımcı (36 yaşında, Kadın, Doktor, Evli, Lisans, 20.000 TL gelirivar**)**

1. Sorunun Yanıtı: Eksik bir şeyimiz yoktur, çok şükür.
2. Sorunun Yanıtı: Yok, buraya geldiğimden bu yana öyle bir düşüncem olmadı. Şam'da geldimburaya. Orada da dünya gıda ürünlerine karşı ilgim vardı burada Trabzon'da da aynı şekilde birçok ürün bulabiliyorum. Daha çok da burada tanıştığım Türk ürünlerini beğenerek alıyorum.
3. Sorunun Yanıtı: Evet, Türk malları çok kaliteli.
4. Sorunun Yanıtı: Ben önce kalite ararım satın alacağım üründe fiyat sonra gelir.
5. Sorunun Yanıtı: Burada şunu belirtmek isterim ki genelde eski nesil, annem öğrendiğim şekilde alışveriş yapıyorum.
6. Sorunun Yanıtı: İlk geldiğim yıllarda Şam kıyafetlerini bir müddet daha taşıdım. Ancak Trabzon'da oturduğum muhit beni etkiledi ve birçok Türk komşum oldu. Şimdilerde iş yerimdeve mahallemde Türk kıyafetlerini de beğenerek giyiniyor ve de alıyorum.
7. Sorunun Yanıtı: Karşılayamadığım ihtiyaç yok. Her ürüne rahatlıkla ulaşabiliyorum.
8. Sorunun Yanıtı: Dediğim gibi hiçbir fark yok. Şam'da nasıl alışveriş yapıyorsam burada aynı şekilde alışveriş yapıyorum.
9. Sorunun Yanıtı: Ürünün kalitesi önemli benim nazarımda.
10. Sorunun Yanıtı: Var diyemem, değiştim diyemem ama şunu da söylemeliyim ki başta fındıkolmak üzere, kışın hamsi gibi Trabzon ürünleri olarak benim beğeni alanımda rutin olarak satınaldığım ürünlerdir.

On Altıncı Katılımcı (40 yaşında, Erkek, Doktor, Evli, Lisans, 20.000 TL geliri var**)**

1. Sorunun Yanıtı: Türkiye'deki gelirimle satın alamadığım gıda maddesi yok ne ararsam buluyorum.
2. Sorunun Yanıtı: Tabii, özellikle sabah kahvaltılarında humusu arıyorum. Ancak az yer ve sayıda da olsa kendi tüccarlarımızın dükkanlarında buluyoruz ne ararsak. Çok zorlanırsak sınırdan girerek akrabalarımızı görmek üzere geçip ülkemize gittiğimizde, bayramda seyranda,oradan topluca alabilme imkânımız da var.
3. Sorunun Yanıtı: Türk mallarını her zaman kaliteli bulmuşumdur.
4. Sorunun Yanıtı: Önce fiyat gelir benim için. Zira her ne alıyorsam ederinde almak isterim.
5. Sorunun Yanıtı: Doğrusu geleneklerimin satın almamda etkili olduğunu düşünüyorum.
6. Sorunun Yanıtı: İşim gereği Batılı giyim tarzına uygun giyinsem de evde daha çok ülkeme özgü giysilerle rahat oturmayı seviyorum.
7. Sorunun Yanıtı: Tüm alanlardaki Türk malları ihtiyaçlarımızı karşılamaya yeterli de bazen artıyor da.
8. Sorunun Yanıtı: İşte kendimi geliştiremediğim ve değiştiremediğim bir alan daha. Maalesef,kendi ülkemdeki gibi alışveriş yapıyorum. Neden mi maalesef aslında değişimden yanayım daondan.
9. Sorunun Yanıtı: Gelirim nispeten iyi de olsa benim fiyatı ucuz ürün bakmaya ve almaya değerdir.
10. Sorunun Yanıtı: Değişim yo bende. İlave etmek istediğim bir husus da yok.

On Yedinci Katılımcı (20 yaşında, Kadın, Üniversite Öğrencisi, Bekar, Lisans, 6.500TL geliri var**)**

1. Sorunun Yanıtı: Özel bir aramadığımdan hiçbir eksiğim olmuyor.
2. Sorunun Yanıtı: Suriye'de yediğimiz içtiğimiz yiyecekleri Trabzon'da okul kantininde bile bulmak benim için de önemli.
3. Sorunun Yanıtı: Evet, Türk malları kaliteli buluyor ve zaman zaman satın alıyorum.

4. Sorunun Yanıtı: Ben öğrenciyim ve okuldan sonra çalışarak geçimimi sağlıyorum. Ürünün fiyatı önemli benim için.
5. Sorunun Yanıtı: Satın almalarımda gelenek ve göreneklerini önemsiyorum.
6. Sorunun Yanıtı: Ben Dabık'tan (Suriye'de bir belde) yeni geldim buraya henüz iki sene odu. Üniversitede arkadaşlarımın batılı giyim tarzına uygun giyinmeye çalışıyorum ama evde ve çarşı pazarda ülkeme özgü giysiler giyiniyorum. Ailem kızmasın diye.
7. Sorunun Yanıtı: Trabzon'da herkes bana destek oluyor. Öğrenci evimize yemek bile getiriyorkomşularımız. Allah'a çok şükür eksik bir şeyim yok.
8. Sorunun Yanıtı: Hayır, ban göre hiçbir fark yok, aynen iç savaştan önceki huzurlu ülkemdeki gibi rahat ve huzurlu ortamda alışveriş yapıyorum, burada.
9. Sorunun Yanıtı: Öğrenci olmam ve gelirimin az olması beni ucuz fiyatlı ürün almaya zorluyor.
10. Sorunun Yanıtı: Trabzon ürünlerini sevmeye ve tüketmeye başladım ama yine de tam anlamıyla yeni tutum geliştirdim diyemem. Belki ileride diyebileceğim.

On Sekizinci Katılımcı (32 yaşında, Erkek, Tercüman, Evli, Lisans, 12.000 TL geliri var**)**

1. Sorunun Yanıtı: Siz diyorsunuz ya, yorganıma göre harcadığımdan eksiğim yok. Allah'a hamt olsun Trabzon'da her türden gıda bulabiliyoruz.
2. Sorunun Yanıtı: Genelde Suriye menşei ürünleri tercih ediyorum. Bulabiliyoruz da.
3. Sorunun Yanıtı: Evet, Türk malları kaliteli.
4. Sorunun Yanıtı: Gelirim kısıtlı olduğundan ve tek başıma dört çocuk beslediğimden fiyat benim için önemli.
5. Sorunun Yanıtı: Çevremde görüyorum sizler de gelenek ve göreneklerine bağlı insanlarsınız. Bizlerde aynıyız, atadan dededen ne görmüşsek onu yapıyoruz. O tarz alışverişte bulunuyoruz.
6. Sorunun Yanıtı: Bir Türk denizci tacirinin yanında tercümanlık yapan birisi olarak her ne kadar batılı giyim tarzına uygun giyinsem de mesai sonrası ve evde ülkeme özgü giysiler giyiniyorum.
7. Sorunun Yanıtı: Bulamadığım ve eksik bir şeyim yok, Allah'a şükür.
8. Sorunun Yanıtı: Kendim de değişim hissetmiyorum.
9. Sorunun Yanıtı: Ucuz fiyatlı ürün almak her zamanki önceliğim.
10. Sorunun Yanıtı: Hayır, yok

On Dokuzuncu Katılımcı (47 yaşında, Erkek, Tüccar, Evli, Lise, 25.000 TLgeliri var**)**

1. Sorunun Yanıtı: Maşallah hiçbir eksiğim yoktur.
2. Sorunun Yanıtı: Kendim de Suriye'den ithal eden bir tüccarım. Trabzon da yaşayan Suriyeliler de bizden ister istemez Suriye menşeli ürün talep ediyor, bizde sıkıntı yaşamadan temin edebiliyoruz. Benim için de önemli Suriye mallarının tüketilmesi. Nihayetinde geçimimibundan sağlıyorum.
3. Sorunun Yanıtı: Gördüğüm ve denediğim kadarı ile Türk malları da kaliteli, bizimle yarışır durumda.
4. Sorunun Yanıtı: Elbette önce fiyat gelir benim için. Ne de olsa bende ondan kar edeceğim ve uygun fiyata satmış olmam gerek.
5. Sorunun Yanıtı: Hemşerilerim genelde gelenek ve göreneklerine uygun satın alırlar.
6. Sorunun Yanıtı: İmkanlarım dolayısıyla yaşıma ve modaya uygun giyinmeye çalışıyorum. Ama Suriye moda ve giyim tarzına uygun olarak.
7. Sorunun Yanıtı: Ne istiyorlarsa bulabilirler dükkânımızda. Her tür ihtiyaçlarınıkarşılayabiliyorum burada.
8. Sorunun Yanıtı: Hayır, bunca yıldır tacirlik yaparım hiç değiştirmedim tarzımı. Müşterilerimde bilir beni. Standart ve sürprizlerle dolu olmayan alışveriş iyi alışveriştir, bence.
9. Sorunun Yanıtı: Tüccarların geneli ucuz fiyatlı ürün almaya çalışır. Kendim ve ailem içinsatın aldığım ürünlerde de önce fiyatına bakarım.
10. Sorunun Yanıtı: Hayır, Suriye'deki alışveriş kültürünü burada devam ettiriyorum.

Yirminci Katılımcı (52 yaşında, Erkek, Sarraf, Evli, Lise, Gelir Beyanı Yapmak İstemedi**)**

1. Sorunun Yanıtı: Sarrafım gelirim de iyi, her şeyimiz de var. Çok şükür. Allah'a hamt olsun burada her türlüsü var. Burada bulamazsam istediğim anda Suriye'den getirtebiliyorum.
2. Sorunun Yanıtı: Yaşımız kemale erdi eskiyi arar olduk. Suriye mallarını burada bularak satın almak bir ayrıcalık benim için.
3. Sorunun Yanıtı: Evet, evet Şam malları kadar Türk malları da kaliteli ve de evsafına uygun.
4. Sorunun Yanıtı: Esasen kalite baş tacıdır. Ama bu bende bir alışkanlık mı bilmiyorum ama malin ederi benim için önemli.
5. Sorunun Yanıtı: Evet eski toprağım ben. Dikkat ederim gelenek ve göreneklere uygun olmasına. Bunu böyle söylüyorum diye kaliteli Türk mallarını da yaban atmıyorum, ha. Çarşı pazarda güzel bir Türk malı bulduğumda eşime ve çocuklarıma götürmekten haz duyuyorum.
6. Sorunun Yanıtı: Suriye tarzında ve yaşıma uygun giyinmeye çalışıyorum.
7. Sorunun Yanıtı: Hiç sıkıntı yok her türden Suriye ürünü bulabiliyoruz Trabzon'da. Kalmamışsa yenisini istetiyoruz. Bir hafta içinde geliyor bize ulaştırılıyor.
8. Sorunun Yanıtı: Hayır, hiçbir fark yok.
9. Sorunun Yanıtı: Alışkanlıklarım belki de çocukluğumda ve gençliğimde yaşadığım maddi sıkıntılar beni ucuz fiyatlı ürün almaya zorluyor.
10. Sorunun Yanıtı: Bir türlü beceremedim değişmeyi, basma kalıp gidiyorum böyle.

Yirmi Birinci Katılımcı (38 yaşında, Kadın, Diş Teknisyeni, Evli, Ön Lisans, 12.000TL geliri var**)**

1. Sorunun Yanıtı: Evime her tür gıdayı almak için yeterince seçenek bulabiliyorum.
2. Sorunun Yanıtı: Suriyeli ürünler zaten burada var, tercihimizde onlardan yana oluyor.
3. Sorunun Yanıtı: Evet, Türk mallarını kaliteli buluyorum.
4. Sorunun Yanıtı: Üç çocuk annesi olarak gelirim oranında alışveriş yapmam gerektiğinden ürünün fiyatı benim satın almamda önemli rol oynar.
5. Sorunun Yanıtı: İster istemez, mütemadiyen doğuştan gelen iç güdülerle sıkı sıkıya geleneklerimize bağlıyız bizler. Buna göre gelenek ve göreneklerimize bağlı alışveriş yaparız.
6. Sorunun Yanıtı: Her ne kadar batılı giyim tarzıyla sık sık karşı karşıya kalsam da dini ve kültürel nedenlerle tercihim hep Suriye kültür ve normlarına uygun giyinmek olmuştur. Ara ara Türk kıyafetlerini de beğenerek giyiniyorum.
7. Sorunun Yanıtı: Tüm ihtiyaçlarımı burada rahatlıkla karşılayabiliyorum.
8. Sorunun Yanıtı: Daha çok Suriye'deki kadın modası istikametinde stın alam yaptığımdan kendimde değişim algılamadım.
9. Sorunun Yanıtı: Ürünün fiyatı benim satın almamda etkilidir.
10. Sorunun Yanıtı: Bende henüz bir değişim olduğuna yönelik bir emareye rast gelmedim. Ancak şunu da söylemeliyim ki Trabzon ürünleri de beni cezbediyor, pestil, beton helva, kışın hamsi tüketmek de çok hoşuma gidiyor.

Çalışma Örneklemine İlişkin Bulguların Analiz ve Değerlendirmesi

Yüz yüze Türkçe ve İngilizce olarak yapılan görüşmelerde, araştırma konusu sorulara verilen cevapların değerlendirilmesi ve orantısal etkinliklerinin irdelenmesi sonucunda aşağıdaki tespitlere ulaşılmıştır:

- Katılımcıların birinci soruya verdikleri yanıtlar, Trabzon ilinde ana tüketim/temel gıda maddeleri kapsamında ulaşılamayan ve/veya Suriye'ye özel/Suriye menşeli olanlar dahil hiçbir ürün eksikliği bulunmadığı yönünde yoğunlaşmaktadır.
- Katılımcıların ikinci soruya verdikleri yanıtların ekseriyeti (%76'sı), Suriye'den ithal edilerek satılması istenilen ürün ve/veya ürün çeşidinin bulunmadığı, ancak sınırlı sayıdaki satıcı ve ürün miktarının artırılmasının iyi olacağı, Suriye menşeli ürünlere özel önem atfedildiği ve ürünlerin rağbet gördüğü yönündedir.

- Katılımcıların üçüncü soruya verdikleri yanıtlar, satın alınan Türk mallarının yeterince kaliteli ve evsafına uygun bulunduğu şeklinde gerçekleşmiştir.
- Katılımcıların dördüncü soruya verdikleri yanıtların ekseriyeti (%76'sı), satın almada önceliğin ürünün fiyatında olduğu, kalitenin ikinci planda kaldığı yönündedir.
- Katılımcıların beşinci soruya verdikleri yanıtlar, Suriye gelenek ve göreneklerinin, satın alınan ürün/malzeme üzerinde ve de satın alma alışkanlıklarına yüzde yüzoranında etkisinin olduğu şekliyle kayda alınmıştır.
- Katılımcıların altıncı soruya verdikleri yanıtların ekseriyeti (%71,5'i), Suriye özelindeki giyim kuşam tarz, şekil ve modasının satın alma davranışlarında aynı yönde ürün arayışı içerisinde bulunmak şekliyle etkili olduğu ancak Türk giyim kuşam tarzının da benimsenerek satın almada dikkate alındığı yönündedir.
- Katılımcıların yedinci soruya verdikleri yanıtlar, Türk malları ve/veya Türkiye'de satışa sunulan malların, Suriyeli mültecilerin tüketim ihtiyaçlarını tam olarakkarşıladığı yönünde yoğunlaşmaktadır.
- Katılımcıların sekizinci soruya verdikleri yanıtlar, ülkemize giriş yapılmasından bugüne kadar geçen sürede Trabzon ilinde kalıcı ikamet izni alan Suriyeli mültecilerin, satın alma tutum ve davranışlarında kendileri tarafından fark edilen, diğer bir deyişle algılanan önemli bir değişikliğin olmadığı şeklindedir.
- Katılımcıların dokuzuncu soruya verdikleri yanıtların ekseriyeti (%76'sı), Trabzon'da konuşlu Suriyeli mültecilerin, ülkelerinde geliştirdikleri ve halen sahiplendikleri satın alma tutum ve davranışlarında gelir düzeylerinin önemli rol oynadığı ve satın almalarında en çok dikkat ettikleri konunun ürünün fiyatı olduğu yönünde gerçekleşmiştir.
- Katılımcıların onuncu soruya verdikleri yanıtlar, Suriyeli mültecilerin Trabzon İlinde yerleşim ve daimî kalış sürecinde geliştirdikleri yeni satın alma tutum ve davranışının bulunmadığı, ancak özellikle Trabzon'a has ürünlere (fındık, hamsi, beton helva ve dondurma vb. gıda maddeleri ile peştamal, keşan vb. giyim kuşam ile altın hasır takılara) yönelik satın alma eğilimlerinin her geçen gün artış gösterdiği yönünde yoğunlaşmaktadır.

Suriyeli mülteci tüketicilerin öğrenim düzeyinden daha çok gelir durumlarına göre satınalma karar tarz ve tutumları geliştirdikleri anlaşılmıştır. Suriyeli mültecilerin kendi gelenek görenekleri ile psikolojik ve sosyo-kültürel özellikleri doğrultusunda ihtiyaç olarak belirledikleri ve aradıkları/satın almayı hedefledikleri hemen hemen tüm ürünleri Suriye'den çok uzak noktadaki Trabzon ilinde konuşlu sınırlı sayıdaki satış merkezlerinde bulabildikleri ifade edilmiştir. Her bir Suriyeli tüketicinin; farklı dünya görüşü, sosyal dinamikleri, kültürlenme şekil ve düzeyi ile aldığı/takındığı tutumlarla tüketici davranışlarında kendine özgübir çizgide ilerledikleri müşahede edilmiştir. Suriyeli mülteci tüketicilerin yenilik-moda yönlülük, düşünmeden alışveriş yapma-dikkatsizlik ve eğlence-haz bilinci algılarının, demografik özelliklerine (özellikle eğitim seviyelerine) bağlı olarak birbirinden farklılaştığı tespit edilmiştir. Ayrıca; çalışmaya katkı veren Suriyeli katılımcıların her ne kadar tercihlerindekendi ülkelerinden olan satıcılar öncelikli olsa da fiyat ve ürüne erişim söz konusu olduğunda etnosentrik etkilerin önemsizleştiği, ancak uygun pazar koşulları bulunduğunda etnosentrik eğilimlerin ağırlık kazanabileceği de değerlendirilmiştir.

SONUÇ

Bireylerin sahip oldukları sosyokültürel yapılar, tüketim uygulamalarındaki farklılıklarıetkileyen en önemli unsurlardan biridir. Dolayısıyla bireylerin ait oldukları sosyal yapılar, sosyal sınıflar, ritüeller tüketim uygulamaları üzerinde de etkili olmaktadır (Savolainen, 1995).

Bu çalışmada, mültecilerin Trabzon İli tüketim pratikleri üzerindeki etkisini ve Trabzon'un sosyokültürel yapısının mültecilerin tüketim pratiklerini nasıl etkilediği ele alınmıştır. Pratiklerin ve de tüketici satın almasında takınılan tutumların anlaşılır olmasıişletmelerin ürün ve hizmetlerini daha etkili bir şekilde pazarlayabilmesine olanak sağlayacaktır. Çalışmanın kısıtları kapsamında literatürde yer alan/alabilecek farklı sonuçlar, mülteci ve/veya dezavantajlı grup/topluluk tüketici tutumlarına ilişkin bir genellemeyapılmasının uygun olmadığını göstermektedir. Trabzon ili özelinde yapılan çalışmada; Suriyeli mültecilerin demografik özellikleri bağlamında değişkenlik gösteren ve kendi gelenek görenekleri ile psikolojik ve de sosyo-kültürel yapıları doğrultusunda tüketici tutumu geliştirdikleri, başka bir deyişle farklı dünya görüşü, sosyal dinamikleri, kültürlenme şekil ve düzeyi ile aldı-

ğı/takındığı tutumlarla tüketici davranışlarında kendine özgü bir çizgide ilerledikleri sonucu çıkarılmıştır. Yapılan literatür incelemesi sonucunda kazanım elde edilen sonuç verileri ile çalışma sonuçları karşılaştırıldığında; Kırıkkale ilinde yapılan çalışmada (Kartal, Şentürk & Çiftçi, 2018) Suriyeli tüketicilerin alışverişlerinde ilk dikkat ettikleri hususun ürünün ucuzluğu olması yönünde elde edilen sonucun, çalışmamızın tüketicilerin öğrenim düzeyinden daha çok gelir durumlarına göre satın alma karar tarz ve tutumları geliştirdikleri yönündeki sonucuyla benzerlik arz ettiği anlaşılmaktadır. Yeni bir bulgu olarak elde edilen; Trabzon'da konuşlu Suriyeli mültecilerin, kendi gelenek görenekleri ile psikolojik ve sosyo-kültürel özellikleri doğrultusunda ihtiyaçları olarak kabul edip satın almak istedikleri,kendi ülkelerine has ve de satışta olan ürünlerin neredeyse tamamına yakınını, sınırlı sayıda vemekânda da olsa, Trabzon ilinde bulabildikleri sonucu; ildeki pazarlama, reklam ve satış stratejilerinin ne denli geliştiğinin bir göstergesi olarak kayda değer bulunmuştur. Çalışmanın kısıtı, örneklemin az sayıda ve Trabzon İli şehir merkezinde yaşayan ve de alışveriş merkezindesatın alma eylemi gerçekleştiren Suriyeli mültecilerle sınırlı tutulmasıdır. Buna rağmen çalışmadan elde edilen sonuçların hem tüketici davranış ve tutumlarının demografik özellikler açısından incelenmesi yazınına bir nebze de olsa katkıda bulunacağı hem de farklı kültürlerde tüketici satın alma karar tarzının nasıl biçimlendiği konusunda önemli ipuçları sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Çalışmanın farklı mekân ve çok daha kalabalık örneklem grubuyla yapılması hatta Türk tüketiciler ile Suriyeli mülteci tüketicileri kapsayan bir örneklem üzerinde karşılaştırma yapılarak hazırlanacak bir araştırmanın yapılması, bu alanda genelleme yapılmasına olanak sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

Allport, G. W. (1967). Atitudes, Readings in Atitude Theory and Measurement , New York: John Wiley&Sons,Inc.

Barkın, E. (2014). *1951 Tarihli Mülteciliğin Önlenmesi Sözleşmesi.* Ankara Barosu Dergisi, 2014/1 s. 333-360.

Berkman, H. W (1996). Consumer Behavior. NTC Publishing Group, USA.

Dilekçi, T. (2022). *Suriyeli Mültecilerin Tüketici Kültürüne Uyumunun Yorumlayıcı Bir Analizi: Türkiye ve Fransa Örnekleri.* (Yüksek Lisans Tezi) Ege Üniversitesi, İzmir.

G.A., K.A., M.O. (2018). *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye İşgücü Piyasasına Etkileri- Literatür Araştırması (2011-2018).* 2. Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Öğrenci Kongresi ISERSC (II. International Social and Economic Research Student Congress/Full Paper Proceedings Book)., Eğitim Yayınevi. Elektronik Kitap, s.459-475, Konya.

İ.A.H., A.R. (2010). *Tüketici Davranışları.* İstanbul: Beta.

K.C., Ş.E.E., Ç.H.S. (2018). *Suriyeli Tüketicilerin Etnik Merkezlilik Eğilimlerinin, Yerli ve Yabancı Ürün Satın Alma Tercihleri Üzerindeki Etkisi: Kırıkkale'de Bir Araştırma.* UA SosyalBeşerî ve İdari Bilimler Sempozyumu, 25-27 Ekim 2018, İstanbul.

Luedicke, M.K. (2011). *Consumer Acculturation Theory: (Crossing) Conceptual Boundaries.* Consumption Markets & Culture Vol. 14, No. 3, September 2011, 223– 244.

Sproles, G. B., Kendall, E. L. (1986), A methodology for Profiling Consumers' Decision Making Styles, The Journal of Consumer Affairs, 20(2): 267-279.

Tekvar, S.O. (2016). *Tüketici Davranışlarının Demografik Özelliklere Göre Tanımlanması.* İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 6, s. 1601-1616.

Wimmer, A. (2008): *The Making and Unmaking of Ethnic Boundaries: A Multilevel Process Theory.* In: The American Journal of Sociology 113(4),pp. 970–1022.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (6458 S.K.), (2013), *T.C. Resmi Gazete*, 28615,4 Nisan 2013.

Y.T., Ö.B.D. (2019). *Tüketici Karar Verme Tarzları: Suriyeli Sığınmacılar Üzerine Bir Araştırma.* BMIJ (Busıness & Management Studıes: An Internatıonal Journal) Dergisi, Cilt: 7,Sayı: 5, s. 2282-2298.

https://multeciler.org.trhttps://www.goc.gov.tr

AR-GE Harcamaları ve Finansal Performans: BIST'te İşlem Gören İmalat Şirketleri Üzerine Bir Uygulama

Dr. Yunus Kaya / *Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMİ)*

ÖZET

Günümüz ekonomisi dinamik ve sürekli değişen bir yapıya sahiptir. Ekonomik ve teknik açıdan hızlı bir şekilde değişen bu dinamik çevrede faaliyet gösteren firmaların, devamlılıklarını sağlamak ve hedeflerine ulaşmak için sürekli olarak yenilik yapmaları gerekmektedir. Bu durum firmaların planlı ve sistematik bir şekilde araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine yoğunlaşmalarıyla ilişkilidir. Son zamanlarda Ar-Ge ve inovasyon faaliyetleri, firmaların büyüme hedeflerini gerçekleştirmek için kullanılmaktadır. Bu nedenle, Ar-Ge harcamaları firmaların finansal performansını ve piyasa değerini etkileyerek stratejik kararların alınmasında önemli unsurlardan biri haline gelmiştir. Ar-Ge harcamalarının finansal performans üzerinde etkili olup olmadığı, özellikle de bu etkinin eğriselliği merak edilen ve çalışmada incelenen bir konudur. Bu bağlamda, yapılan bu çalışmanın amacı Borsa İstanbul'da (BIST) işlem gören imalat sanayi firmalarının, 2009-2022 zaman aralığındaki verileri kullanılarak, firmaların Ar-Ge harcamalarının finansal performansları üzerindeki etkisini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda kurulan modelde, firma performansının belirleyicisi olarak özkaynakların getirisi (ROE) bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Ar-Ge harcamaları ise modele Ar-Ge'nin net satışlara oranlanması ile elde edilen Ar-Ge yoğunluğu şeklinde eklenmiştir. Ar-Ge yoğunluğunun karesi de modele açıklayıcı değişken olarak eklenip, Ar-Ge'nin finansal performans üzerindeki ters U şeklindeki eğrisel ilişkisi değerlendirilmiştir. Ayrıca, toplam duran varlıkların toplam aktiflere oranını gösteren duran varlık yatırımları ve toplam borçların toplam aktiflere oranını gösteren kaldıraç oranı da çalışmada kontrol değişkenleri olarak kullanılmıştır. Kurulan model dinamik panel veri analizi tahmin yöntemlerinden olan Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) kullanılarak test edilmiştir. Çalışmanın amacı kapsamında GMM sonuçlarından elde edilen ampirik bulgular, Ar-Ge yoğunluğu ile finansal performans arasındaki ters U şeklindeki eğrisel ilişkinin varlığını doğrulamıştır. Çalışmanın sonuçları, Ar-Ge yoğunluğunun başlangıçta finansal performansı arttırdığını, ancak daha sonraki aşamalarda Ar-Ge yoğunluğunun artmaya devam ederken, finansal performansın azaldığını göstermektedir. Bunun dışında sermaye yapısı oranı olarak nitelendirilen ve duran varlık toplamının toplam aktiflere oranı olan duran varlık yatırımlarının da finansal performansa olumlu katkılar yaptığı görülmektedir. Kaldıraç oranının ise finansal performansı arttırma ya da azaltması noktasında etkili olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Finansal Performans, Ar-Ge, BIST, Panel GMM*

Jel Kodu: *L25, O30, O32*

ABSTRACT

Today's economy has a dynamic and constantly changing structure. Companies operating in this dynamic environment, which is changing rapidly in economic and technical terms, need to constantly innovate in order to ensure their continuity and achieve their goals. This situation is related to the fact that companies concentrate on research and development (R&D) activities in a planned and systematic way. Recently, R&D and innovation activities have been used to achieve the growth targets of companies. For this reason, R&D expenditures have become one of the

important elements in making strategic decisions by affecting the financial performance and market value of companies. Whether or not R&D expenditures have an effect on financial performance, especially the curvilinearity of this effect, is a subject that is wondered and examined in the study. In this context, the aim of this study is to examine the effect of R&D expenditures on the financial performance of the manufacturing industry companies traded in Borsa Istanbul (BIST) using the data between 2009-2022. In the model established for this purpose, return on equity (ROE) is used as the dependent variable as the determinant of firm performance. R&D expenditures were added to the model in the form of R&D intensity obtained by dividing R&D by net sales. The square of the R&D intensity was also added to the model as an explanatory variable, and the inverted U-shaped curvilinear relationship of R&D on financial performance was evaluated. In addition, fixed asset investments showing the ratio of total fixed assets to total assets and leverage ratio showing the ratio of total liabilities to total assets were also used as control variables in the study. The established model was tested using the Generalized Moments Method (GMM), which is one of the dynamic panel data analysis estimation methods. For the purpose of the study, the empirical findings obtained from the GMM results confirmed the existence of an inverted U-shaped curvilinear relationship between R&D intensity and financial performance. The results of the study show that R&D intensity initially increases financial performance, but in later stages, as R&D intensity continues to increase, financial performance decreases. In addition, fixed asset investments, which are defined as the capital structure ratio and the ratio of total fixed assets to total assets, also make positive contributions to financial performance. It has been observed that the leverage ratio is not effective in increasing or decreasing the financial performance.

Keywords: *Financial Performance, R&D, BIST, Panel GMM*
Jel Code: *L25, O30, O32*

GİRİŞ

Sürekli değişen ve gelişen günümüz dünyasında ekonomik olarak dünya standartlarına erişmek, şüphesiz yenilik üretme yeteneği ile ilgilidir. Teknolojik olarak ilerleme kaydeden ülkeler gelişmiş ülkeler olarak nitelendirilmekte ve bu ülkeler yoğun rekabetin yaşandığı günümüzde gelişmiş ekonomilerle rekabet edebilme yeteneğine sahip olabilmektedir. Bu anlamda, bilgi ve üretim teknolojisinde meydana gelen gelişmeler serbest piyasa koşulları altında rekabet eden ve varlığını devam ettirmek isteyen firmaları araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine yönlendirmektedir.

Bilgi, Ar-Ge faaliyetleri ve ekonomik büyümenin kademeli bir şekilde artmasının merkezinde yer almaktadır. Bilimsel ve teknolojik açıdan ilerlemelerin artması bilgi üretiminin hızlı bir şekilde yayılmasına neden olmuştur. Bu bağlamda bilgi ve inovasyon süreçleri firmalar açısından daha stratejik bir olgu haline gelerek ekonomik olarak büyümenin temel kaynağı olmuştur (OECD, 2004: 13-15). Bu konuyu daha kapsamlı bir şekilde değerlendirebilmek için ekonomik büyümeye neden olan faktörlerin Ar-Ge üzerindeki etkilerinin incelenmesi gerekmektedir.

Ekonomik büyüme teorileri, üretim faktörlerini emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimciler olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle bu üretim faktörlerinin ekonomik büyümeyi belirleyen ana faktörler olduğunu kabul ederler. Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar, temel üretim faktörlerinin büyümeyi açıklamak için yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Ekonomik büyümenin kaynaklarına yönelik yapılan çalışmalarda iki yaklaşım açıkça ortaya çıkmaktadır. Birincisi, Solow tarafından ortaya atılan neoklasik büyüme teorisidir (dışsal büyüme teorisi). İkincisi, Romer (1986) ve Lucas (1988) tarafından ortaya atılan içsel büyüme teorisidir. İçsel büyüme teorisinin kaynağı Schumpeteryen büyüme modeline dayanmaktadır. İçsel büyüme teorisi de teknolojiyi modele dahil etmekte ve ekonomik büyüme için Ar-Ge faaliyetlerine vurgu yapmaktadır (Aydın vd., 2023: 2). Schumpeter (1934)'e göre, kapitalist sistemdeki ekonomik kalkınmanın motoru Ar-Ge ve yeniliktir. Schumpeter firmaların inovasyon faaliyetleriyle maliyet avantajı sağlayabileceklerini ve yüksek pazar paylarına ulaşabileceklerini ileri sürmektedir. Bu teo-

riye göre, sürdürülebilir büyümenin itici gücü teknolojik yeniliktir. Teknolojik yeniliğin kaynağı ise Ar-Ge faaliyetleridir. Romer (1986) Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme ve gelişme arasında güçlü bir bağ olduğunu ileri sürmektedir. Romer ve Lucas öncülüğünde yapılan bu çalışmalarla birlikte Ar-Ge ve teknolojik inovasyona önem verilmiştir. Böylece verimlilik artırılarak kaynakların daha verimli kullanılması sağlanmıştır. Bu bağlamda ekonomik büyümenin itici gücü olarak kullanılan Ar-Ge ve yenilik kavramları, firmaların üretim maliyetlerinin düşmesine neden olarak piyasada karşılaştırmalı üstünlük sağlamakta ve kârlılığı arttırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında serbest piyasa şartlarında faaliyet gösteren tüm firmaların ihtiyaç duyduğu bir kavram olan Ar-Ge, firmalara gelecek dönemlerdeki büyüme olanaklarını gösterdiği için firmaların finansal performansının belirlenmesi noktasında önemli bir yere sahiptir (Ghaffar ve Khan, 2014: 358). Bu nedenle Ar-Ge harcamalarında meydana gelen artışlar, işletme finansal performansında meydana gelen artışlarla ilişkilendirilmektedir. (Wang, 2011: 51).

Geleceğin risk ve belirsizliğine rağmen Ar-Ge harcamaları ile finansal performans arasındaki ilişkileri incelemeyi amaç edinen araştırmalar giderek artmaktadır. Ar-Ge ve performans arasındaki ilişkinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılması, sürekli araştırma gerektirir. Geçmişten günümüze kadar yapılan çalışmalarla söz konusu bu ilişkinin varlığı ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda yapmış olduğumuz bu çalışmanın amacı da Borsa İstanbul (BİST)'de faaliyet gösteren 49 imalat sanayi firmasının 2009-2022 dönemlerine ait yıllık Ar-Ge harcamaları yoğunluğu ile finansal performansı arasındaki ters U şeklindeki eğrisel ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu nedenle hem Ar-Ge literatürüne hem de BİST İmalat Sanayi literatürüne katkı sağlamayı hedeflemektedir. Çalışmanın devam eden kısımları aşağıdaki şekilde planlanmıştır. İkinci bölümde literatür taraması ele alınırken, üçüncü bölümde veri, model ve ekonometrik metodoloji ele alınmaktadır. Ampirik sonuçlar dördüncü bölümde, sonuç ve politika önerileri ise beşinci bölümde yer almaktadır.

LİTERATÜR ÖZETİ

Finansal performansın arttırılmasının firmalar açısından pek çok faydası vardır. Bundan dolayı firmaların finansal performansı literatürde büyük ilgi görmekte ve birçok açıdan değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Ar-Ge faaliyetleri uzun zamandan beri yeniliğin ve ekonomik ilerlemenin itici gücü olarak değerlendirilmekte ve literatürdeki pek çok çalışma Ar-Ge faaliyetlerini finansal performansla ilişkilendirmektedir. Bu durum Ar-Ge harcamalarının finansal performans üzerinde nasıl bir etki yarattığı noktasında, literatürde oldukça popüler bir konu haline gelmesine neden olmuştur. Birçok çalışma Ar-Ge faaliyetleri ile finansal performans arasında pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. Wang (2011) Ar-Ge faaliyetlerinin finansal performansı nasıl etkilediğini belirlemek amacıyla Tayvan'da faaliyette bulunan yüksek teknoloji endüstrisinden 40 firmanın 2001-2008 dönemlerine ait verilerini kullanarak yaptığı panel veri çalışmasında, doğrusal olmayan bir model kullanmıştır. Çalışma sonuçları yalnızca belirli bir Ar-Ge seviyesinin maksimum performansa karşılık geldiği optimal bir etkiyi değil, aynı zamanda Ar-Ge'nin etkili olabilmesi için minimum bir Ar-Ge seviyesinin gerekli olduğu bir eşik değerini de göstermektedir. Ayrıca bu çalışmada Ar-Ge'nin karesel ve kübik etkileri de incelenerek ters U şekilli ve S şekilli eğrisel olmayan etkileri doğrulanmıştır.

Nord (2011), Ar-Ge harcamalarının finansal performansa nasıl etki ettiğini belirlemek için 16 ABD ilaç firmasını analiz ederek incelemiştir. Sonuçlar, firmaların Ar-Ge harcamalarına yaptıkları yatırımların yeniliği teşvik ettiğini ve finansal performansı arttırdığını göstermiştir. Sharmaa (2012) da Hint ilaç endüstrisinin 11 yıllık verilerini kullanarak yaptığı çalışmasında benzer sonuçlar elde etmiştir. Dave vd., (2013) ABD bilişim ve teknoloji endüstrisinden 60 firmanın 2001-2010 dönemine ait verilerini örneklem alarak yaptıkları çalışmada, Ar-Ge harcamaları yoğunluğu ile finansal performans arasındaki ilişkinin anlamlı ve pozitif yönlü olduğunu belirlemişlerdir. Zhu ve Huang (2012) Çin'de bulunan 160 bilişim ve teknoloji firmasının 3 yıllık verilerine ait veri setini kullanarak yapmış oldukları incelemelerde Ar-Ge'nin gecikmeli etkilerine vurgu yaparak, Ar-Ge yoğunluğu yüksek firmaların gelecekte finansal performanslarının önemli ölçüde artacağını ifade etmişlerdir.

Apergis ve Soros (2014) ise ABD enerji sektöründeki firmaların 1990-2011 yıllarına ait verilerini inceleyerek Ar-Ge harcamalarının finansal performansa etkilerinin olumlu olduğunu belirlemiştir. Yücel ve Ahmetoğulları (2015), BIST'de işlem gören teknoloji ve bilişim sektöründeki 135 firmanın 15 yıllık verilerini analiz ederek yaptıkları

çalışmada Ar-Ge'nin finansal performans üzerindeki pozitif etkisine vurgu yaparak, bu etkinin üç dönem gecikmeli olarak gerçekleştiğine dikkat çekmiştir. Ruiqi vd., (2017) de Çin'de 772 firmanın 6 yıllık verileri ile yaptıkları çalışmada Ar-Ge ve performans arasındaki pozitif ilişkiyi doğrulamıştır. Freihat ve Kanakriyah (2017), çalışmalarında 2006-2015 dönemlerini içeren altı Ürdün ilaç firmasını örnekleme dahil ederek nicel bir araştırma yapmışlardır. Yapılan regresyon analizi sonucunda, Ar-Ge harcamalarının firma finansal performansı üzerinde pozitif etkisi olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca cari yıldaki Ar-Ge harcamalarının ilerleyen dönemlerde işletme performansına katkılarının giderek arttığını belirtmişlerdir. Spescha (2019) ise İsviçre firmalarına ait 8 yıllık veri kullanarak yaptığı çalışmasında, genç firmalara nazaran olgun firmaların Ar-Ge harcamalarının finansal performans üzerindeki etkisinin daha olumlu olduğunu belirlemiştir.

Erdoğan ve Yamaltdinova (2019) 2008-2017 dönemine ait BİST'te işlem gören 62 üretim firmasının Ar-Ge harcamalarının finansal performans üzerindeki etkilerini panel veri yöntemleri kullanarak incelemiştir. Çalışma sonucunda Ar-Ge harcamaları ile finansal performans arasında pozitif bir etkileşimin olduğunu belirterek, ters U şekilli eğrisel olmayan etkileri doğrulamışlardır. Kılıç (2020)'de BİST bilişim endeksinde yer alan 7 firmanın 7 yıllık verilerini kullanarak yaptığı çalışmada, Ar-Ge harcamaları ile finansal performans arasında pozitif bir etkileşimin olduğunu doğrulamıştır. Turhan (2021) BİST de işlem gören Ar-Ge harcamaları en yüksek 15 firmanın 12 yıllık verilerini kullanarak yaptığı çalışmada Ar-Ge harcamalarının finansal performans üzerindeki etkilerinin pozitif olduğunu belirlemiştir.

Ar-Ge faaliyetleri ile finansal performans arasında pozitif ilişki olduğunu gösteren çalışmaların yanı sıra, söz konusu bu ilişkinin anlamsız olduğunu ya da Ar-Ge faaliyetleri ile finansal performans arasındaki ilişkinin negatif olduğunu tespit eden çalışmalarda mevcuttur. Bu çalışmalara örnek olarak; Hsu, vd. (2013), Bouaziz (2016), Konak ve Kendirli (2016), Xu ve Jin'in (2016), Elmas ve Polat (2016), Aytekin ve Özçalık (2018), Akkaynak (2023) gibi çalışmalar gösterilebilir.

VERİ MODEL VE EKONOMETRİK METODOLOJİ

Veri Seti

Araştırma ana kütlesi 2023 yılında Borsa İstanbul'da işlem gören tüm İmalat Sanayi (Borsa İstanbul'da 2023 yılı itibarı ile 207 adet imalat sanayi şirketi bulunmaktadır.) şirketleridir. Farklı ticari davranışlar ve düzenlemeler ile farklı muhasebe uygulamalarına tabi olan firmalar bu ana ana kütleden çıkarılmıştır. Bu bağlamda yapılan çalışmanın örneklemi, BİST'te 2009-2022 yılları arasında kesintisiz olarak Ar-Ge harcaması yapan 49 adet firma ve 686 gözlem sayısından oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan finansal veriler KAP (Kamuyu Aydınlatma Platformu) ve Finnet Analiz Expert veri tabanlarından elde edilmiştir.

Model

Yapılan literatür incelemesi sonucunda; Wang (2011), Erdoğan ve Yamaltdinova (2019); Bouaziz (2016) gibi çalışmalardan hareketle oluşturulan model aşağıda gösterilmektedir.

$$ROE_{it} = \alpha_0 + \beta_1 ROE_{it-1} + \beta_2 ARGE_{it} - \beta_3 ARGE^2_{it} + \beta_4 DVTA_{it} + \beta_5 KALDRAC_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Kurulan modelde, ROE_{it} kârlılığı temsil eden muhasebe tabanlı finansal performans göstergesi olmak üzere bağımlı değişkendir. ROE_{it-1}, değişkeni ise modeli dinamik yapıya çeviren bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini gösteren ve modele bağımsız değişken olarak eklenen değişkeni göstermektedir. $ARGE_{it}$ Araştırma ve geliştirme giderlerinin net satışlara oranını, temsil eden bağımsız değişkendir. $ARGE^2_{it}$ Araştırma ve geliştirme giderlerinin karesini gösteren bağımsız değişkendir. $DVTA_{it}$, Toplan duran varlıkların toplan aktiflere oranını gösteren ve $KALDRAC_{it}$, Toplam borçların toplam aktiflere oranını gösteren kontrol değişkenleri olarak kullanılmıştır. Modelde "i" ve "t" sırasıyla işletme sayısını ve zaman periyodunu göstermekte, "α" sabit terim ve "u_{it}" ise hata terimini temsil etmektedir. Örneklemin tamamı için kullanılan bu modelle yapılan analizler sonucunda, Ar-Ge harcamaları ile finansal performans arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılacaktır. Model oluşturulurken kullanılan değişkenlere karar verilirken literatürde yoğun bir şekilde tercih edilen değişkenler arasından seçim yapılmış ve değişkenler uy-

gulamalı olarak test edilip modele dahil edilmiştir. Özkaynak kârlılığını temsil eden ve modelde bağımlı değişken olarak kullanılan ROE değişkeni, Aktif kârlılığı (ROA) ve Tobin's-q gibi finansal performansı temsil eden değişkenler arasından seçilmiştir. Çalışmada kullanılan kontrol değişkenleri ise, aktif büyüklüğü, satışların büyüklüğü ve işletme yaşı gibi alternatif değişkenler arasından tercih edilmiştir. Ar-Ge ise modele bağımsız değişken olarak Ar-Ge'nin net satışlara oranlanması sonucu elde edilen, Ar-Ge yoğunluğu şeklinde eklenmiştir. Aşağıda çalışmada kullanılan değişkenlerin göstergeleri, ölçümleri ve kaynakları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Değişken Tanımları

Değişkenler	Göstergeler	Ölçümler	Kaynaklar	Değişkenlerin Kullanıldığı Bazı Çalışmalar
Özkaynak Kârlılığı	ROE	Net Kâr / Özkaynak Toplamı	Kap, Finnet	Şahin (2011); Wang (2011); Zhu ve Huang (2012); Korkmaz ve Karaca (2014); Ghaffar ve Khan (2014); Bouaziz (2016)
Araştırma ve Geliştirme Giderleri Yoğunluğu	ARGE	AR-GE / Net Satışlar	Kap, Finnet	Nord (2011); Wang (2011); Zhu ve Huang (2012); Dave vd. (2013); Polat ve Elmas (2016); Erdogan ve Yamaltdinova (2019)
Araştırma ve Geliştirme Giderleri Yoğunluğu Karesi	$ARGE^2$	$(AR\text{-}GE / Net Satışlar)^2$	Kap, Finnet	Wang (2011); Bouaziz (2016); Konak ve Kendirli (2016); Erdogan ve Yamaltdinova (2019)
Sermaye Yapısı oranı	DVTA	Toplam Duran Varlıklar / Toplam Aktifler	Kap, Finnet	Albayrak, A.S. ve Akbulut, R. (2008); Şahin (2011); Korkmaz ve Karaca (2014)
Kaldıraç Oranı	KALDRAC	Toplam Borçlar / Toplam Aktifler	Kap, Finnet	Şahin (2011); Zhu ve Huang (2012); Korkmaz ve Karaca (2014); Erdogan ve Yamaltdinova (2019); Bouaziz (2016)

Metodoloji

Çalışmada kullanılan model dinamik panel veri analizi ile tahmin edilmiştir. Panel veri analizi yönteminde genellikle, yatay kesiti temsil eden birim sayısı (N) zaman boyutunu temsil eden sayıdan (T) fazla (N>T) olduğu durumlarda dikkate alınmaktadır. Genel anlamda panel veri modelinin matematiksel açıdan ifadesi aşağıdaki gibidir.

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it} X_{it} + u_{it} \quad \text{i=1,2,3,.....,N ve t=1,2,3,.....,T} \qquad (2)$$

Bu denklemde Y: modele ait olarak kullanılan bağımlı değişkeni, X_k: modele ait olarak kullanılan bağımsız değişkenleri, α sabit parametreyi, β eğim parametrelerini ve *u* hata terimini ifade etmektedir. i alt indisi birimleri (firma, birey, ülke gibi), t alt indisi ise zamanı (gün, ay, yıl gibi) göstermektedir. (Tatoğlu, 2018a: 4-5).

Dinamik panel veri modelleri; bağımlı değişkenin gecikme değerine modelde yer vererek, bağımlı değişkenin geçmiş dönemdeki etkilerinin cari dönem üzerindeki etkisini ölçmektedir (Zeren ve Ergün, 2010: 76). Başka bir ifadeyle dinamik panel veri modellerini statik panel veri modellerinden ayıran temel özellik, içerisinde gecikmeli değişken ya da değişkenler bulundurmasıdır (Tatoğlu, 2018b: 114). Dinamik modellerle yapılan tahminler kalıntılardaki otokorelasyonu dikkate alarak, statik modellerde meydana gelebilecek hatalı çıkarımlara ve tutarlı olmayan tahminlere neden olabilecek potansiyel sahte regresyon miktarını en aza indirmektedir (Eigner, 2009: 4). Bununla birlikte yapılan analizlerde tutarlı sonuçlar elde edilmesine olanak sağlamaktadır. Dinamik panel veri modelleri aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir (Baltagi, 2005: 135):

$$Y_{it} = \delta Y_{it-1} + \beta X'_{it} + u_{it} \quad u_i = \mu_i + v_{it} \quad \text{i=1,.....,N; t=1,.....,T} \qquad (3)$$

Burada i yatay kesit boyutunu (firma, ülke, birey vb.) ve t zaman boyutunu göstermektedir. Y_{it-1} Bağımlı değişkenin gecikme değerini, X_{it} ise bağımsız değişkeni, U_{it} ise hata katsayısını göstermektedir. Birim etki μ_i, i. birim

için tüm zaman boyunca sabit olduğundan hem Y_{it} hem de Y_{it-1}, bu birim etkinin bir fonksiyonu olarak değerlendirilmektedir. (Baltagi, 2005: 135).

Çalışmada kullanılan dinamik panel veri yöntemi ise Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) olarak bilinmektedir. Bu yöntemin tercih edilmesinin nedeni, değişkenler arasındaki otokorelasyon sorununu ortadan kaldırması, ayrıca elde edilen tahmin sonuçlarının son derece güçlü ve tutarlı olmasıdır (Gözgör ve Pişkin, 2011: 130). Dinamik Panel Veri Modelleri kullanılarak yapılan tahminlerde çeşitli GMM tahmincileri kullanılmaktadır. Bunlar: Arellano ve Bond (1991) Fark GMM Tahmincisi ve Arellano ve Bover (1995) / Blundell ve Bond (1998) Sistem GMM Tahmincisidir.

AMPİRİK BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle tanımlayıcı istatistiklere yer verilerek yatay kesit bağımlığı ve panel birim kök testleri yapılmıştır. Daha sonra örneklemi oluşturan 49 imalat sanayi firmasının Ar-Ge harcamalarının finansal performans üzerindeki etkileri 2009-2022 dönem aralığına ait verileri kullanılarak, diğer GMM tahmin yöntemlerine nazaran daha güçlü bir GMM tahmincisi olan ve Roodman (2006) tarafından geliştirilen Arellano-Bover / Blundell-Bond iki aşamalı sistem GMM tahmincisi aracılığıyla test edilmiştir.

Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler aşağıda Tablo 2'de yer alırken, değişkenlere ait korelasyon katsayıları Tablo 3'te gösterilmektedir:

Tablo 2: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	ROE	ARGE	ARGE²	DVTA	KALDRAÇ
Ortalama	0.156478	0.006222	8.64E-05	0.393632	0.613128
Medyan	0.124129	0.003807	1.45E-05	0.382645	0.589029
Maksimum	24.19197	0.043358	0.001880	0.811716	8.674321
Minimum	-11.06809	1.29E-06	1.67E-12	8.31E-08	0.060610
Sdt. Sapma	1.085759	0.006909	0.000197	0.158908	0.611703
Çarpıklık	13.95823	1.954326	4.763823	0.302263	7.640550
Basıklık	369.1188	7.730229	33.01077	2.807482	76.20587
Jargue-Bera	3853672.	1076.238	28338.15	11.50522	159855.5
Olasılık	0.000000	0.000000	0.000000	0.003174	0.000000
Gözlem Sayısı	686	686	686	686	686

Tablo 2'de gösterilen değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere bakıldığında, işletmenin özkaynakları üzerinden elde ettiği kârı temsil eden özsermaye kârlılığının ortalamasının %15 civarında olması işletme özkaynaklarının yeterince verimli kullanılamadığını ve dolayısıyla işletme ortaklarının payları oranında getiri elde edemediklerini göstermektedir. Örneklemi oluşturan imalat sanayi işletmelerinin Ar-Ge harcamalarının net satışlar içerisindeki paylarının ortalamasının çok düşük olduğu görülmektedir. Bu durum örneklem dahilindeki imalat sanayi işletmelerinin Ar-Ge harcamalarına çok az bütçe ayırdığını göstermektedir. Örneklem dahilindeki imalat sanayi işletmelerinin duran varlık yatırımlarının ortalamasına bakıldığında yaklaşık olarak %40 dolaylarında olduğu görülmektedir. İmalat sanayi işletmelerinin duran varlıklarının toplam aktifler içerisindeki payının %40 olması durumunu, üretim için gerekli olan araç ve gereçlere yeterince yatırım yapılmadığı şeklinde yorumlamak mümkündür. İşletme varlıklarının ne kadarının borçla finanse edildiğini gösteren kaldıraç oranının ortalamasının %61 olması söz konusu işletmelerin varlıklarını öz kaynaktan ziyade borçla finanse ettiklerini göstermektedir.

Tablo 2'ye göre standart sapma değerlerine bakıldığında en fazla sapmanın ROE 'de (1.085759) olduğu en düşük sapma değerinin ise (0.000197) ARGE² değişkeninde olduğu görülmektedir. Ayrıca Jargue-Bera test istatistiğine göre %5 önem düzeyinde çalışmada kullanılan değişkenlerin tamamının normal dağılım göstermedikleri görülmektedir.

Tablo 3: Değişkenlere Ait Korelasyon Katsayıları

	ROE	ARGE	DVTA	KALDRAC
ROE	1.000000			
ARGE	-0.018956	1.000000		
DVTA	0.004565	0.046670	1.000000	
KALDRAC	-0.023793	-0.012642	-0.106915	1.000000

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait korelasyon matrisi Tablo 3' te gösterilmektedir. Tablo 3'e göre Ar-Ge giderleri ile diğer değişkenler arasında zayıf bir ilişki olduğu görülmektedir. Değişkenler arasında yüksek korelasyon olmaması yapılan analizlerin güvenilir ve tarafsız bir şekilde yorumlanmasına olanak sağlamaktadır.

Yatay Kesit Bağımlılığı ve Panel Birim Kök Testleri

GMM yöntemi ile yapılan tahminlerde çalışmada kullanılan serilere ilişkin yatay kesit ve serilerin durağanlığını test eden birim kök testlerinin yapılmasına gerek olmamasına, yani değişkenlerin durağan oldukları varsayımına (Jung ve Kwon, 2007: 2; Dökmen, 2012: 47; Çetin, 2020: 53) rağmen, seriler hakkında genel bilgi edinmek amacıyla; serilere ilişkin yatay kesit bağımlılığı ve durağanlık testlerine de bakılmıştır. Çalışmada Breusch-Pagan LM, Pesaran scaled LM, Bias-corrected scaled LM ve Pesaran CD yatay kesit bağımlılığı testleri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin durağanlıkları ise, Fisher Genişletilmiş Dickey Fuller (Fisher ADF) ve Fisher Philips Perron (Fisher (PP) Panel Birim Kök Testleri ile incelenmiştir.

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Yatay Kesit Bağımlılık Testleri	ROE	ARGE	ARGE²	DVTA	KALDRAC
Breusch-Pagan LM	4292.894***	2802.672***	2563.689***	3358.504***	4243.163***
Pesaran scaled LM	64.26927***	33.54141***	28.61367***	45.00247***	63.24383***
Bias-corrected scaled LM	62.38466***	31.65679***	26.72906***	43.11785***	61.35921***
Pesaran CD	34.45297***	5.607594***	4.771327***	11.66698***	20.75228***

Not: *İstatistiksel olarak *** %1, ** %5 ve * %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.*

Yatay kesit bağımlılığı testinde H_0 hipotezi: "birimler arasında korelasyon yoktur", alternatif hipotez: "birimler arasında korelasyon vardır" şeklindedir. Bu bağlamda Tablo 3'deki sonuçlara göre P<0.01 önem düzeyinde H_0 hipotezi reddedilmiş ve birimler arasında korelasyon (yatay kesit bağımlılığı) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Birimler arasında korelasyon olması durumunda kullanılan ikinci kuşak panel birim kök testlerinden iki adet test ile değişkenlerin durağanlıkları test edilmiştir.

Tablo 5: Fisher Genişletilmiş Dickey Fuller (Fisher ADF) ve Fisher Philips Perron (Fisher PP) Panel Birim Kök Testleri

DEĞİŞKENLER	Dickey Fuller (Fisher ADF)		Fisher Philips Perron (Fisher PP)	
	Stat.	Prob.	Stat.	Prob.
ROE	240.847***	0.0000	124.195**	0.0381
ARGE	142.171***	0.0024	233.300***	0.0000
ARGE²	150.128***	0.0006	264.333***	0.0000
DVTA	262.431***	0.0000	162.570***	0.0000
KALDRAC	194.030***	0.0000	375.343***	0.0000

Not: *İstatistiksel olarak *** %1, ** %5 ve * %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.*

Tablo 5'e göre, Fisher Genişletilmiş Dickey Fuller (Fisher ADF) ve Fisher Philips Perron (Fisher PP) Panel Birim Kök Testlerinde H_0 hipotezi: "tüm birimler birim kök içermektedir" ve alternatif hipotez: "en az bir birim durağandır" şeklinde kurulmuştur. Tablo 4'e göre, P<0.01 ve P<0.05 önem düzeylerinde H_0 hipotezi reddedilmekte ve serilerin durağan olduğu görülmektedir.

AR-GE Giderlerinin Finansal Performansa Etkisi: Modelin Tahmin Sonuçları

Çalışmada Ar-Ge giderlerinin firmaların finansal performansına etkisini ölçmek için Roodman (2006) tarafından geliştirilen Arellano-Bover / Blundel-Bond yöntemine dayanan iki aşamalı sistem GMM tahmincisi kullanılmıştır. Roodman (2006) tarafından literatüre kazandırılan bu yönteme dayanan GMM tahmincisi, Arellano Bond fark genelleştirilmiş momentler yöntemine ve Arellano-Bover / Blundel-Bond sistem genelleştirilmiş momentler yöntemine göre daha iyi tahmin sonuçları elde edilmesine olanak sağlamaktadır. Roodman (2006) tarafından literatüre kazandırılan bu tahminci dirençli standart hatalar kullanılarak ("xtabond2" komutu kullanılarak) tahmin edilmiştir.

Roodman (2006) düzeltmesi yapılmış GMM yöntemi ile tahmin yapılırken, iki aşamalı standart hataların varyansının sapmalı olması durumunda bu standart hataların düzeltilmesinde kullanılan ve Windmeijer (2005) tarafından tavsiye edilen küçük örnek düzeltmeleri kullanılmaktadır (Tatoğlu, 2018b: 135). Bundan dolayı çalışmada Roodman (2006) düzeltmesi yapılmış iki aşamalı sistem genelleştirilmiş momentler tahmincisi, Windmeijer'in dirençli (robust) standart hataları kullanılarak uygulanmıştır.

Ar-Ge'nin muhasebe tabanlı finansal performans göstergesi olan özkaynak getirisine (ROE) etkisinin tahmin sonuçları aşağıda Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6: AR-GE Giderlerinin Finansal Performansa Etkisi

DEĞİŞKENLER	Katsayı	Corrected Std. Hata	z-İstatistik	Prop.
ROE (L1)	-0.1450633*	0.0749761	-1.93	0.053
ARGE	14.23109**	6.03713	2.36	0.018
ARGE²	-464.9546***	178.5672	-2.60	0.009
DVTA	0.2101203***	0.0666869	3.15	0.002
KALDRAC	0.0069607	0.0282235	0.25	0.805
TESTLER				
Wald Testi	42.23*** (0.000)			
AR (1)	-1.01 (0.313)			
AR (2)	-0.32 (0.749)			
Hansen (J) Testi	3.54 (0.316)			
Zaman Boyutu	14			
Kesit Boyutu	49			
Gözlem Sayısı	686			

Not: *İstatistiksel olarak *** %1, ** %5 ve * %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Parantez içindeki rakamlar olasılık değerlerini göstermektedir. Roodman düzeltmesi yapılmış Arellano-Bover / Blundell-Bond iki aşamalı sistem GMM yöntemi dirençli standart hatalar kullanılarak uygulanmıştır. Roodman sistem GMM yaklaşımında araç değişkenlerin geçerli olup olmadığı Hansen testi aracılığı ile sınanmıştır.*

Tablo 6'ya göre, modelin bir bütün olarak istatistiki açıdan anlamlılığını test eden Wald testi sonucuna (Wald P: 0.000<0.01) göre bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama konusunda yeterli olduğu ve kurulan modelin istatistiki açıdan anlamlı olduğu belirlenmiştir. Kurulan modelde otokorelasyon sorunu olup olmadığını test eden Arellano-Bond otokorelasyon testi sonucuna göre (AR (2) P: 0.749>0.05) modelde ikinci dereceden otokorelasyon olmadığı ve tahmincilerin tutarlı olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada değişen varyans sorunundan ötürü dirençli (robust) standart hatalar kullanılmıştır. Dirençli tahminci kullanıldığında, Sargan (J) test istatistiği hesaplanmadığı için, Hansen (J) testi sonucu değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Hansen testi sonucunda p-değeri 0.25<p<1 aralığında

ise araçların güçlü ve güvenilir olduğu belirtilmektedir (Roodman, 2006: 44; Tatoğlu, 2018b: 148). Çalışmada araç değişkenlerin geçerliliğini test eden Hansen (J) testi sonucuna göre; (Hansen (J) P: 0.316>0.25) araç değişkenlerin geçerli (dışsal) olduğu yani kurulan modelde içsellik problemi olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 6 incelendiğinde özkaynak kârlılığının bir dönem gecikmeli değerinin %10 anlamlılık düzeyinde negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı (P: 0.053<0.10) olduğu belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan diğer değişkenler değerlendirildiğinde, ARGE değişkeninin %5 anlamlılık düzeyinde pozitif ve istatistiksel açıdan anlamlı (P: 0.018<0.05) olduğu belirlenmiştir. Çalışmada finansal performansı temsil eden özkaynak karlılığı ile Ar-Ge arasındaki eğrisel ilişkiyi belirlemek amacıyla kullanılan $ARGE^2$ değişkeninin ise %1 anlamlılık düzeyinde negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı (P: 0.009<0.01) olduğu belirlenmiştir. Modelde Ar-Ge yoğunluğu için ters U şeklinde bir ilişki durumu tespit edilmiştir. Bu bulgu, Ar-Ge yoğunluğunun başlangıçta kârlılığı artırdığını, fakat daha sonraki aşamalarda Ar-Ge harcamalarının artmaya devam ederken, özkaynak kârlılığının azaldığını göstermektedir. Çalışmanın bu bulgusu Erdoğan ve Yamaltdinova'nın (2019) görüşlerini desteklemektedir. Ayrıca elde edilen bu bulgular, Wang'ın (2011) Ar-Ge ve finansal performans üzerindeki ikinci aşama bulgusunu desteklemektedir. Wang (2011) Ar-Ge'nin ve araştırma çıktılarının doğası gereği yüksek derecede risk ve belirsizlik içerdiğini ifade ederek, piyasa belirsizliğinin ve talep eğilimlerinin dalgalı olduğu rekabet koşullarında Ar-Ge yatırımlarının geri dönüşünün olamayacağını ifade etmektedir. Bu bağlamda, yüksek talep belirsizliği ve yüksek yatırım maliyeti ile birlikte, Ar-Ge faaliyetleri beklenen performansı sağlamayabilir. Ayrıca yapılan Ar-Ge harcamaları başarılı ürünlere ve pazar başarısına dönüştürülemez ise başarısızlık kaçınılmazdır. Risklerin eşlik ettiği Ar-Ge faaliyetlerinde firmanın başarısızlık olasılığı daha yüksek olduğundan, finansal performansı olumsuz etkilemesi beklenmektedir. Diğer bir ifadeyle yenilik, firmalar açısından kilit bir itici güçtür ve bundan ötürü yenilikçi bir firma daha yüksek kâr elde edebilir, ya da firmaların yapmış oldukları Ar-Ge harcamaları miktarı için içsel bir optimum olabilir, yani biraz Ar-Ge yararlı olurken, çok fazla Ar-Ge performansı maksimize etmeyebilir. Firmalar açısından bu yenilik süreci risk ve yüksek belirsizlikle doludur; bu bağlamda Ar-Ge'nin pazar başarısı dışındaki herhangi bir riski negatif etkide gösterebilmektedir.

Çalışmada kontrol değişkenleri olarak kullanılan DVTA değişkenin %1 anlamlılık düzeyinde pozitif ve istatistiksel açıdan anlamlı (P: 0.002<0.01) olduğu belirlenmiştir. Duran varlıkların aktiflerin içindeki payının artması, firmaların özkaynak kârlılığını dolayısıyla finansal performansını arttırmaktadır. KALDRAC değişkeninin katsayı işareti pozitif olduğu görülmektedir. Bu durum borç kullanmanın firma performansını arttırmada önemli pozitif etkilere sahip olduğunu göstermektedir, fakat bu değişkenin çalışmada istatistiksel olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada BIST imalat sanayi firmalarının Ar-Ge harcamalarının finansal performans üzerindeki etkileri 2009-2022 dönem aralığına ait veriler kullanılarak incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda öncelikle yatay kesit bağımlılığı testi yapılarak birimler arasında korelasyon olup olmadığı belirlenmiştir. Yapılan yatay kesit bağımlılığı testi ile birimler arası korelasyon olduğu sonucuna varılmış ve ikinci kuşak panel birim kök testlerinden iki adet test ile değişkenlerin durağanlıkları test edilmiştir. Yapılan birim kök testleri sonucu serilerin durağan olduğu belirlenmiştir. Birim kök testlerinden sonra çalışmada kullanılan model, Roodman (2006) tarafından literatüre kazandırılan iki aşamalı sistem GMM tahmincisi kullanılarak tahmin edilmiştir. Model tahmin edilirken iki aşamalı dirençli standart hatalar kullanılarak ("xtabond2" komutu kullanılarak) sonuçlar değerlendirilmiştir.

Ar-Ge harcamalarının finansal performans üzerinde etkili olup olmadığı, özellikle bu etkinin doğrusal olmadığı merak edilen ve çalışmada incelenen bir konudur. Bu bağlamda, yapılan bu çalışmada da firma finansal performansının karesel Ar-Ge yoğunluğuna göre değiştiği ve söz konusu ilişkinin eğrisel olduğu kanıtlanmıştır. Bunun dışında sermaye yapısı oranı olarak nitelendirilen ve duran varlık toplamının toplam aktiflere oranı olan duran varlık yatırımlarının da finansal performansa olumlu katkılar yaptığı görülmektedir. Kaldıraç oranının ise finansal performansı arttırma ya da azaltması noktasında etkili olmadığı görülmüştür.

Türkiye'de İmalat Sanayinde yapılan Ar-Ge harcamalarına bakıldığında, borsada işlem gören toplam 207 imalat şirketinde sadece 49 firmanın düzenli olarak Ar-Ge harcaması yaptığı ve yapılan harcama miktarının çok düşük

oranlarda olduğu bilinmektedir. Bu miktarın gelişmiş ülkelerin çok gerisinde olduğu görülmektedir. Nitekim çalışma kapsamında yer alan firmaların yaklaşık dörtte üçünün Ar-Ge harcaması yapmaması ve OECD verileri bu durumu doğrular niteliktedir.

Literatürde pek çok çalışma Ar-Ge'nin performans üzerindeki doğrusal etkisini incelemiştir. Fakat bu doğrusal ilişkinin dışında bu etkinin eğrisel olabileceğini ifade eden çalışmalarda az da olsa bulunmaktadır. Bu bağlamda yapılan bu çalışmada Ar-Ge ve finansal performans arasındaki bu eğrisel ilişkiye katkı sunmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Yapılan araştırmaların bazıları Ar-Ge'nin bir eşik değerinin olduğunu ifade ederek, firma finansal performansı üzerinde pozitif etkili olmasının zaman alacağını belirtmektedir. Çünkü yapılan Ar-Ge faaliyetleri uzun süreli gelişim aşamalarına sahiptir ve bu nedenle etkili olması zaman alabilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde ileride yapılacak olan çalışmaların, Ar-Ge'nin eğrisel ilişkileri üzerine yoğunlaşmaları ve bu eğrisel ilişki belirlenirken, Ar-Ge'nin karesel etkilerinin yanında kübik etkilerinin de inceleme kapsamına alınması tavsiye edilebilir. Bunun dışında farklı örneklem kütleleri ile farklı ve uzun zaman aralıkları söz konusu bu ilişkinin tam anlamıyla ortaya konulması noktasında dikkat edilmesi gereken bir diğer konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sürekli değişimin ve gelişimin yaşandığı bu evrende, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de Ar-Ge faaliyetlerine gereken önemin verileceği umut edilen diğer bir konudur.

KAYNAKÇA

Akkaynak, B. (2023) "Ar-Ge Yatırımları ve Finansal Performans: Dış Ticaret Sermaye Şirketleri Üzerine Bir Uygulama". Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (7)1: 18-36.

Albayrak, A.S. ve Akbulut, R. (2008). "Karlılığı Etkileyen Faktörler: BİST Sanayi ve Hizmet Sektörlerinde İşlem Gören İşletmeler Üzerine Bir İnceleme". *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7): 55-82.

Apergis, N. and Sorros, J. (2014). "The Role of R&D Expenses for Profitability: Evidence from US Fossil and Renewable Energy Firms". *International Journal of Economics and Finance*, 6(3): 8-15.

Aydın, M. Değirmenci, T. and Yavuz, H. (2023). "The Influence of Multifactor Productivity, Research and Development Expenditure, Renewable Energy Consumption on Ecological Footprint in G7 Countries: Testing the Environmental Kuznets Curve Hypothesis". *Environmental Modeling & Assessment*,1-16.

Aytekin, S.ve Özçalık, S. G. (2018). "Borsa İstanbul Teknoloji ve Bilişim Endeksi Firmalarında Ar-Ge Harcamaları ve Finansal Performans İlişkisi". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (ICEESS' 18): 67-73.

Baltagi, B.H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data.* Third Edition. England: John Wiley & Sons Ltd.

Bouaziz, Z. (2016). "The Impact of R&D Expenses on Firm Performance: Empirical Witness from the Bist Technology Index". *Journal of Business Theory and Practice*, 4(1): 51-60.

Çetin, C. (2020). "İnternet Kullanımı Yolsuzluğu Azaltır mı? BİST Çerçevesinde Panel Veri Analizi". *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3): 41-61.

Dave, P., Wadhwa, V., Aggarwal, S. and Seetharaman, A. (2013). "The Impact of Research and Development on the Financial Sustainability of Information Technology (IT) Companies Listed on the S&P 500 Index". Journal of Sustainable Development, 6(11): 122-138.

Dökmen, G. (2012). "Yolsuzlukların Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: Dinamik Panel Veri Analizi". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1): 41-51.

Eigner, F. (2009). "Dynamic Panel Data Methods for Cross-Section Panels with an Application on a Winter Tourism Demand Model". *UK Panel Data Econometrics*, June 21st.

Elmas, M. ve Polat, B. (2016). "BİST Kurumsal Yönetim Endeksine Kayıtlı İmalat Firmaları Özelinde Ar-Ge Yatırımlarının Firma Performansına Etkisinin Araştırılması". *Global Business Research Congress (GBRC),* 26-27 Mayıs 2016, (ss. 648-663). İstanbul.

Erdoğan, M. and Yamaltdinova, A. (2019). "Panel Study of the Impact of R&D on Financial Performance: Evidence from an Emerging Market". *Procedia Computer Science*, 158: 541-545.

Freihat, A.F.R. and Kanakriyah, R. (2017). "Impact of R&D Expenditure on Financial Performance: Jordanian Evidence". *European Journal of Business and Management*, 9(32): 73-83.

Ghaffar, A. and Khan W.A. (2014), "Impact of Research and Development on Firm Performance". *International Journal of Accounting and Financial Reporting,* 4(1): 357-367.

Gözgör, G. ve Pişkin, A. (2011). "İşsizlik ve Dış Ticaret: Türkiye'deki Bölgeler İçin Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi-Dinamik Panel Veri Yaklaşımı", *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2(3): 121-138.

Hsu, F.J., Chen, M.Y., Chen, Y.C. and Wang, W.C. (2013). "An Empirical Study on the Relationship between R&D and Financial Performance". *Journal of Applied Finance & Banking,* 3(5): 107-119.

Jung, H. and Kwon, H.U. (2007). "An Alternative System GMM Estimation in Dynamic Panel Models". *Hi-Stat Discussion Paper Serie,* No: 217 Institute of Economic Research, Hitotsubashi University.

Kılıç, M. (2020). "BIST Bilişim Sektöründeki Firmaların Ar-Ge Harcamalarının Finansal Performans Üzerindeki Etkisi". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2: 219-234.

Konak, F. ve Kendirli S. (2016). "Impact of R&D Expenses on Firm Performance: EmpricalEvidence From the BIST Information Technology Index". *China-USA Business Review*, 15(5): 226-231.

Korkmaz, Ö. ve Karaca, S.S. (2014). "Üretim İşletmelerinde Firma Karlılığının Finansal Belirleyicileri ve BIST İmalat Sanayi Uygulaması". *Ege Akademik Bakış*, 14(1): 21-29.

Lucas, R.E. (1988). "On The Mechanics of Economic Development". *Journal of Monetary Economics*, (22): 3-42.

Nord, L.J. (2011). "R&D Investment Link To Profitability: A Pharmaceutical Industry Evaluation". *Undergraduate Economic Review*, 8(1): 1-16.

OECD, (2004). *Innovation in the Knowledge Economy: Implications for Education and Learning.* Paris: OECD Publications.

Romer, P.M. (1986). "Increasing Returns and Long-Run Growth". *The Journal of Political Economy*, 94(5): 1002-1037.

Roodman, D. (2006). "How to Do xtabond2: An Introduction to "Difference" and "System" GMM in Stata". *Working Paper Number*, 103.

Ruiqi, W., Fangjun, W., Xu, L. and Yuan, C. (2017). "R&D Expenditures, Ultimate Ownership and Future Performance: Evidence from China". *Journal of Business Research*, 71: 47-54.

Schumpeter, J. A. (1934). *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and the Business Cycle*. Oxford: University Press.

Sharmaa, C. (2012). "R&D and Firm Performance: Evidence from the Indian Pharmaceutical Industry". *Journal of the Asia Pacific Economy*, 17(2): 332-342.

Spescha, A. (2019). "R&D Expenditures and Firm Growth–İs Small Beautiful?", *Economics of Innovation and New Technology*, 28(2): 156-179.

Şahin, O. (2011). "Kobi'lerde Finansal Performansı Belirleyen Faktörler". *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14): 183-200.

Tatoğlu Yerdelen, F. (2018a). *Panel Veri Ekonometrisi.* İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Tatoğlu Yerdelen, F. (2018b). *İleri Panel Veri Analizi.* İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Turhan, G.T. (2021) "Ar-Ge Harcamalarının Finansal Performansa Etkisi: BİST'de İşlem Gören Şirketler Analizi". *Bilim-Teknoloji-Yenilik Ekosistemi Dergisi*, (2)1: 45-55.

Wang, H.C. (2011). "Clarifying the Effects of R&D on Performance: Evidence from the High Technology Industries". *Asia Pacific Management Review*, 16(1): 51-64.

Windmeijer, F. (2005). "A Finite Sample Correction for The Variance of Linear Efficient Two-Step GMM Estimators". *Journal of Econometrics*, 126(1): 25-51.

Xu, J. and Jin, Z. (2016). "Research on the Impact of R&D Investment on Firm Performance in China's Internet of Things Industry". *Journal of Advanced Management Science*, 4(2): 112-116.

Yücel, R. ve Ahmetoğulları, K. (2015). "Ar-Ge Harcamalarının Firmaların Net Kar Değişimi ve Hisse Başına Karlılığına İnovatif Etkisi: BİST Teknoloji Yazılım ve Bilişim Sektöründe Bir Uygulama". *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(4): 87-104.

Zeren, F. ve Ergün, S. (2010). "AB'ye Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: Dinamik Panel Veri Analizi". *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(4): 67-83.

Zhu, Z. and Huang, F. (2012). "The Effect of R&D Investment on Firms' Financial Performance: Evidence from the Chinese Listed IT Firms". Modern Economy, 3: 915-919.

Tüketici Etnosentrizmine Farklı Bir Bakış: Genişletilmiş Tüketici Etnosentrizmi Ölçeğinin (CEESCALE) Türkçe Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması

Dr. Öğrt. Üyesi Çağlar Samsa / *Kafkas Üniversitesi*

ÖZET

1900'lü yıllardan beri birçok disipline konu olan etnosentrizm ile ilgili pazarlama literatüründe en çok kullanılan ölçeğin CETSCALE olduğu görülmektedir. Ancak 2015 yılında Siamagka ve Balabanis bu ölçeğin çeşitli eksikliklerinin olduğunu dile getirmiş ve yeni bir ölçek olan Genişletilmiş Tüketici Etnosentrizmi ölçeğini(CEESCALE) pazarlama literatürüne kazandırmıştır. Bu noktada çalışmanın temel amacı genişletilmiş tüketici etnosentrizmi ölçeğinin Türkçe geçerlilik ve güvenilirliğinin ölçülmesidir. Bu amaç doğrultusunda ölçek ilk olarak Türkçe diline çevrilmiş ve her iki dili bilen uzmanlar tarafından kontrol edilmiştir. Sonraki aşamada tüketim alışkanlıklarının farklılaşması olasılığı dikkate alınarak farklı kuşaklardan tüketicilere uygulanmış ve Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması gerçekleştirilmiştir. Türkçe güvenilirlik geçerlilik çalışması gerçekleştirilirken SPSS 20 ve AMOS 23 istatistiki programlarından faydalanılmış ve elde edilen anket verilerine bu programlar aracılığıyla güvenilirlik analizi, açımlayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda CEESCALE ölçeği orijinal formda olduğu gibi 5 boyut ve 17 soru-dan oluşmuştur. Bu boyutlar ise: toplum yanlılık, bilişsellik, emniyetsizlik, tepkisellik ve aşinalıktır. Çalışma sonuçlarının gelecekte Türkçe yapılacak çalışmalara destek olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Tüketici Etnosentrizmi, Genişletilmiş Tüketici Etnosentrizmi, CEESCALE, Tüketici Davranışları, Yerli Ürün Tercihi*

Jel Kodu: *M30, M31, M39*

ABSTRACT

It is seen that CETSCALE is the most widely used scale in the marketing literature related to ethnocentrism, which has been the subject of many disciplines since the 1900s. However, in 2015, Siamagka and Balabanis stated that this scale has various deficiencies and introduced a new scale, the Extended Consumer Ethnocentrism Scale (CEESCALE), to the marketing literature. At this point, the main purpose of this study is to measure the validity and reliability of the Extended Consumer Ethnocentrism Scale in Turkish. In accordance with this purpose, the scale was first translated into Turkish and checked by experts fluent in both languages. In the next stage, the scale was applied to consumers from different generations, taking into account the possibility of differentiation of consumption habits, and Turkish validity and reliability studies were carried out. While conducting the Turkish reliability validity study, SPSS 20 and AMOS 23 statistical programs were used and Cronbach's Alpha reliability analysis, exploratory factor analysis and confirmatory factor analysis were applied to the survey data obtained through these programs. As a result of the analysis, the CEESCALE scale consisted of 5 dimensions and 17 questions as in the original form. These dimensions are: social bias, cognitiveness, insecurity, reactivity and familiarity. In this respect, the study results are expected to support future studies in Turkish.

Keywords: *Consumer Ethnocentrism, Extended Consumer Ethnocentrism, CEESCALE, Consumer Behavior, Domestic Product Preference*
Jel Code: *M30, M31, M39*

GİRİŞ

Küresel dünyada etkin pazarlama stratejisi geliştirebilmek müşterileri ve müşterilerin karar süreçlerini anlamaktan geçmektedir (Zou & Cavusgil, 2002). Yine küresel dünyada küresel işletmelerin ürünleriyle ilgili karşı karşıya kaldığı birçok müşteri tepkisinden bahsetmek mümkündür (Sharma, 2015). Bu tepkilerden biri de müşteri etnosentrizmidir. Sosyal psikoloji tabanlı bir yapıya sahip olan etnosentrizm kavramı temel anlamda yerli ürün tüketimi ile ilgili bir kavram olarak görülse de bir kişilik tipi yada bir inanç sistemi olarak ta ele alınmaktadır. Bireyin kendi etnik grubunun diğer etnik gruplara göre üstün olduğunu ve her şeyin merkezinde olduğunu savunan bu düşünce yapısı zamanla tüketici davranışlarında da etkisini göstermiştir. Küreselleşme ile birlikte yerel ürün-küresel ürün rekabeti oldukça önemli seviyelere ulaşmış "*menşe ülke*" etkisi bu rekabette kritik bir strateji olarak görülmüştür. Ayrıca etnosentrizm sadece bir rekabet stratejisi olarak ele alınmamakta, aynı zamanda yerel üreticileri ve yerel ekonomileri uluslararası tehditlere karşı koruyan bir görüş olarak ta değerlendirilmektedir (Siamagka & Balabanis, 2015).

Pazarlama literatüründe yaygın olarak kullanılan en önemli ölçeklerden biri tüketici etnosentrik eğilimleri (CETSCALE) ölçeğidir. Shimp ve Sharma tarafından 1987 yılında geliştirilen bu ölçek bir çok kültüre uyarlanmış ve kullanılmıştır (Jiménez-Guerrero et al., 2014). Ancak 2015 yılına gelindiğinde Siamagka ve Balabanis (2015) bu ölçeğin bazı eksikliklerinin olduğunu dile getirmiş ve yeni bir ölçek olan genişletilmiş tüketici etnosentrizmi (CEESCALE) ölçeğini önermiştir. Araştırmacılar bu açıdan tüketici etnosentrizmi yapısının içerik geçerliliğini arttırmak için daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Siamagka ve Balabanis (2015) çalışmalarında CETSCALE ölçeğinin bazı noktalara değinmediğini bu noktaların ise ölçekte geçerlilik endişesine sebep olduğunu dile getirmiştir. Özellikle Sharma ve arkadaşları (1994) "*etnosentrizmin kişilik özelliklerine benzediği*" olgusunu dikkate alan Siamagka ve Balabanis (2015) CETSCALE ölçeğinin genel normatif yönlere değindiğini ancak kişisel değerlere ve inanç sistemlerine dokunmakta yetersiz kaldığını dile getirmiş ve yeni bir ölçeğin geliştirilmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Bu açıdan ölçeğin kavramlaştırılması ve işlevselleştirilmesi arasında ciddi bir boşluğun olduğunu savunmuş ve yeni bir ölçek olan CEESCALE ölçeğini geliştirmiştir.

Bu çalışmanın temel amacı ise etnosentrizmin kültürel farklılıklar dahilinde farklı bir boyut kazanabileceği varsayımından yola çıkarak CEESCALE ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması ve geçerlilik güvenilirlik çalışmasının yapılmasıdır. Bu açıdan çalışmada ilk olarak etnosentrizme ilişkin teorik yapı ele alınmıştır. Daha sonraki aşamada ise ölçeğe ilişkin Türkçe güvenilirlik ve geçerlilik çalışması gerçekleştirilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Etnosentrizim kavramı ile ilgili literatürde çeşitli tanımlara ulaşmak mümkündür. Kavramı ilk olarak Sumner (1906) literatüre kazandırmıştır. Sumner (1906) sosyolojik temelli ele aldığı etnosetrizim kavramını bir bakış açısı olarak nitelendirmiştir. Bu bakış açısının temelinde "*kişinin kendi grubunun her şeyin merkezi olduğu ve diğerlerinin ona göre ölçeklendirildiği ve derecelendirildiği*" yatmaktadır. Etnosentrizm temel anlamda bireylerin etnik kökenlerini dikkate alarak insanları sınıflandırmaları olarak değerlendirilmektedir (Yoo & Donthu, 2005). Etnosetrik düşünce yapısına sahip olan bireyler dünyayı kendi etnik gruplarının bakış açıları ile yorumlamaktadırlar (Applebaum, 1996). Etnosentrizm kavramı bireylerin toplum içerisindeki diğer bireyleri gruplara ayırmasını ifade etmektedir. Çeşitli özellikler dikkate alınarak oluşturulan gruplar iç grup ve dış grup olarak kategorize edilmektedir. Etnosentrik eğilime sahip kişiler bu noktada kendilerini ait hissettikleri gruba karşı pozitif duygular beslerken, kendilerini ait hissetmedikleri gruba karşı negatif duygular beslemektedir. Bu açıdan etnosentrizmin grup içerisindeki bireylerin karşılıklı bağlılıklarını arttırırken, gruplar arasında ayrımcılığa sebep olması ve diğer grupların dışlanması gibi hem olumlu hem de olumsuz yönleri bulunmaktadır (Eroğlu & Sarı, 2011). Etnosentrizm kavramı başlangıçta sosyolojik temellerle ele alınırken zamanla kavramın tüketici davranışlarını da etkilediği görülmüş ve pazarlama literatüründe yer edinmiştir. Tüketici etnosentrizmi olarak pazarlama literatürüne giren kavram tüketicilerin satın alma kararlarında ülkesinin ürünlerini tercih etmesinin ahlaki ve uygun olduğunu savunan görüş olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla tüketici etnosetrizmi sadece yerli ürünleri tüketmeye odaklanmamış aynı zamanda

tüketicilerin yabancı ürünleri satın almaya karşı önyargılı davranmasına da odaklanmıştır (Sharma et al., 1994). Bu dönemde kavram tüketici etnosetrizmi eğilimi (CET) olarak literatürde yerini edinmiştir. Bu eğilime sahip olan tüketiciler yabancı ürünlerin satın alınmasının ulusal ekonomiyi tehlikeye attığını ve ülkelerin gelişimini negatif yönde etkilediği görüşünü savunmaktadırlar (Shimp & Sharma, 1987).

CEESCALE ölçeğinin toplamda 5 boyuttan oluştuğu görülmektedir. Bu boyutlar;

- *Etnosentrik Toplum Yanlılık:* Toplum yanlı davranış herhangi bir ödül beklemeden başkasına fayda sağlamak için gerçekleştirilen gönüllü davranış olarak tanımlanmaktadır (Bar-Tal, 1976). Etnosentrik açıdan değerlendirildiğinde ise ülkenin çıkarlarının bireyin kendi çıkarlarından önce gelmesi ve yurttaşlarına herhangi bir ödül beklentisi olmadan yardım etmesi olarak kavramsallaştırılmaktadır (Shimp & Sharma, 1987; Siamagka & Balabanis, 2015). Kısaca ifade etmek gerekirse etnosentrik açıdan toplum yanlılık bireyin vatandaşı olduğu ülkenin vatandaşlarını herhangi bir karşılık beklemeden koruma eğiliminde olması olarak değerlendirilebilir.
- *Etnosentrik Biliş:* Bireyin kendi ülkesinin ürünlerini diğer ülkelerin ürünlerinden üstün görmesi ile ilgili inanç ve görüşlere sahip olmasını ifade etmektedir. Pazarlama temelinde ele alındığında ise kavram yerli ürünlerin yabancı ürünlere göre daha kaliteli olduğunu savunan psikoloji temelli içgörüler olarak tanımlanmaktadır (Shimp & Sharma, 1987).
- *Etnosentrik Emniyetsizlik:* Kavram yabancı ürünlerin satın alınmasının yerel ekonomiyi, yerel işletmeleri tehdit ettiği ile ilgili müşteri algısını ifade etmektedir. Pazarlama açısından ele alındığında ise; yabancı ürünleri satın almanın işsizliğe, ticaret açıklarına, dış borçlara sebep olduğunu savunan görüştür (Shimp & Sharma, 1987; Siamagka & Balabanis, 2015).
- *Etnosentrik Tepkisellik:* Tüketicilerin bilinçsiz ve otomatik sergiledikleri etnosentrik davranışlarıdır. Kavram tüketici davranışlarının duygu ve bilinçten ziyade sosyal alışkanlıklar tarafından şekillendiğini savunmaktadır (Ding et al., 2017). Bu noktada etnosentrik eğilimlerin harekete geçmesi için kişinin bilinçaltında var olması ve bir uyarana maruz kaldığında harekete geçmesi gerekmektedir. Bir uyarana maruz kaldığında uzun süreli bellekte yer alan kavramları otomatik olarak etkinleştirmektedir (De Zoysa W & Sivalogathasan, 2018). Bu verilerden hareketle pazarlama disiplini açısından etnosentrik tepkisellik tüketicilerin etnosentrik uyaranlara maruz kalması sonucunda davranışlarında değişikliklerin meydana gelmesi olarak tanımlanabilir.
- *Etnosentrik Aşinalık:* Etnosentrik aşinalık kavramı alışkanlık kavramı ile birlikte anılan bir kavramdır. Alışkanlık bireylerin yaşamlarında geçmişten beri var olan ve tutumlarına yön veren ve kişiliklerinin oluşmasında söz sahibi olan davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Orhan, 2017). Etnosentrik aşinalık ise tüketicilerin davranışlarında alışkanlıklara köklü bağlılık sergilemesini ve erken yaşlardan beri satın alma davranışlarında etnosentrik eğilimlerin yer almasını ifade eder (Shimp & Sharma, 1987). Pazarlama açısından değerlendirildiğinde ise etnosentrik aşinalık tüketicilerin satın alma eğilimlerinin çok erken yaşlardan beri şekillendiğini ve zamanla alışkanlığa dönüştüğünü savunan görüştür. Dolayısıyla tüketicilerin yerli ürün tüketimlerinin çocukluk dönemlerinden beri devam ettiğini ve sonraki yaşamlarında da alışkanlığa dönüştüğünü savunur.

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Araştırmanın metodolojisi kapsamında araştırmanın amacı, araştırmanın evren ve örneklemi, verilerin toplanması, verilerin analizi, ölçeğin Türkçe dil uyarlanması, ölçüm boyutları ve soruları konuları irdelenmiştir.

Araştırmanın amacı

Araştırmada CEESCALE ölçeğinin Türkçe diline ve Türk kültürüne uyarlanması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ölçeğin Türkçe güvenilirlik ve geçerlilik çalışması gerçekleştirilmiş, nispeten literatürde oldukça yeni olan Siamagko and Balabanis (2015) tarafından geliştirilen ölçek Türkçe diline uyarlanmış ve analiz edilmiştir.

Araştırmanın evren ve örneklemi

Araştırmanın ana kütlesini Kars ilinde yaşayan tüketiciler oluşturmaktadır. Araştırma örneklemini ise Kars'ta yaşayan toplan 291 katılımcı oluşturmaktadır.

Veri toplama ve analiz

Araştırma kapsamında 28.11.2022-06.01.2023 tarihleri arasında kolayda örneklem yoluyla 291 katılımcıya ulaşılmıştır. Bu katılımcılara online anket formu uygulanmış ve toplanan veriler SPSS 20 ve AMOS 23 paket programları aracılığıyla analiz edilmiştir.

Ölçeğin Türkçe dil uyarlaması

CEESCALE ölçeğinin Türkçe diline uyarlanması aşamasında ölçek soruları araştırmacı tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve çeviri metni ingilizce dil yeterliliğine sahip ve pazarlama alanında uzman akademisyenler tarafından kontrol edilmiştir. Ölçeğin Türkçe diline uyarlanmış formu Tablo 3'te görülmektedir.

Ölçüm boyutları ve soruları

Araştırmada CEESCALE ölçeği kullanılmıştır. Kullanılan ölçek "toplum yanlılık, *bilişsellik, emniyetsizlik, tepkisellik ve aşinalık*" boyutlarından oluşmaktadır. Bu boyutların ölçümü için toplamda 17 soru beşli likert ölçüm düzeyi kullanılarak dizayn edilmiştir. Ayrıca çalışmada kişisel verilere ilişkin 4 adet soru sorulmuştur.

UYGULAMA

Çalışmanın etik ilkeler uygunluğunun test edilmesi için ile ilgili "*Kafkas Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul'undan*" gerekli etik izinler alınmıştır (Tarih: 31.01.2023, Sayı: E-76878310-903.07.01-11702). Araştırma amaçları doğrultusunda çalışmada katılımcıların demografik özellikleri, güvenilirlik ve geçerlilik katsayıları, açımlayıcı faktör analizi doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir.

Demografik verilere ilişkin analiz

Çalışmada katılımcıların hangi kuşakta yer aldığı, cinsiyeti, aylık ortalama kişisel gelirleri, eğitim durumları faktörleri dikkate alınmıştır. Bu verilere ilişkin frekanslar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Örnekleme İlişkin Demografik Veriler

Değişken		**N**	**Oran (%)**
Kuşak	X Kuşağı	65	22,3
	Y Kuşağı	136	46,7
	Z Kuşağı	86	29,6
	Cevapsız	4	1,4
Cinsiyet	Kadın	131	45
	Erkek	159	54,6
	Cevapsız	1	0,3
Aylık Kişisel Gelir	0-4.999	114	39,2
	5.000-9.999	50	17,2
	10.000-14.999	38	13,1
	15.000-19.999	40	13,7
	20.000 ve üzeri	38	13,1
	Cevapsız	11	3,8
Eğitim Durumu	İlköğretim	12	4,1
	Lise	25	8,6
	Önlisans	65	22,3
	Lisans	108	37,1
	Lisansüstü	81	27,8
TOPLAM		**291**	**100**

Örneklemin demografik yapısı incelendiğinde katılımcıların ortalama dörtte birinin X kuşağı, yarısına yakınının Y kuşağı, ortalama üçte birinin ise Z kuşağı olduğu görülmektedir. Yine katılımcıların ortalama yarısının erkeklerden oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca katılımcıların dikkate değer bir kısmının aylık 5.000 TL'nin altında kişisel gelire sahip olduğu ve birçoğunun önlisans/lisans/lisansüstü eğitime sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Normal dağılım analizi

Ölçeğin normal dağılım gösterip göstermediğini ölçmek için iki temel yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemler; çarpıklık/basıklık katsayıları ve Kolmogorov-Smirnov/Shapiro-Wilk Testleridir. Bu doğrultuda ölçekte bulunan her bir maddeye ilişkin çarpıklık/basıklık katsayıları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Ölçeğe İlişkin Çarpıklık/Basıklık Katsayıları

Madde	**Ortalama**	**S.Sapma**	**Çarpıklık**	**Basıklık**
Toplum Yanlılık 1	3,5793	1,11715	-0,628	-0,325
Toplum Yanlılık 2	3,5690	1,17223	-0,524	-0,605
Toplum Yanlılık 3	3,8832	1,07323	-0,979	0,290
Toplum Yanlılık 4	3,6379	1,17203	-0,576	-0,634
Toplum Yanlılık 5	3,8007	1,05117	-0,706	-0,140
Toplum Yanlılık Boyutu	**3.6958**	**0,95062**	**-0,553**	**-0,246**
Bilişsellik 6	2,9586	1,19036	0,093	-1,059
Bilişsellik 7	3,1379	1,08861	0,047	-0,709
Bilişsellik 8	2,5704	1,09435	0,343	-0,642
Bilişsellik Boyutu	**2,8912**	**0,95382**	**0,157**	**-0,665**
Emniyetsizlik 9	3,9448	1,00020	-1,059	0,871
Emniyetsizlik 10	3,8076	1,01578	-0,739	-0,058
Emniyetsizlik 11	3,2680	1,15534	-0,133	-0,963
Emniyetsizlik Boyutu	**3,6712**	**0,81648**	**-0,368**	**-0,072**
Tepkisellik 12	3,2852	1,06565	-0,245	-0,673
Tepkisellik 13	3,7966	0,94301	-0,905	0,576
Tepkisellik 14	3,3495	1,04034	-0,218	-0,718
Tepkisellik Boyutu	**3,4788**	**0,85120**	**-0,412**	**-0,002**
Aşinalık 15	2,8247	0,98971	0,315	-0,866
Aşinalık 16	3,4172	1,02649	-0,365	-0,737
Aşinalık 17	3,1821	1,05593	-0,122	-0,759
Aşinalık Boyutu	**3.1420**	**0,85527**	**-0,096**	**-0,330**

Çarpıklık/Basıklık testi çalışmaya ilişkin verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini ölçmek için kullanılan bir analizdir. Bu analiz kapsamında sonuçların bazı varsayımları sağlaması gerekmektedir. Bu noktada Tabachnick ve Fidel (2013) çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,5 ile +1,5 arasında değer alması normal dağılımın ön koşulu olduğunu dile getirmişlerdir. Bu doğrultuda Tablo 2'de hem boyutların hem de maddelerin çarpıklık ve basıklık katsayılarının bu değerler arasında olduğu görülmüş çalışmanın bu ön koşulu sağladığı kanısına varılmıştır.

Normallik analizi kapsamında yapılan bir diğer analiz ise Kolmagorov-smirnov ve Shapiro-Wilk testleridir. Bu testlere ilişkin analiz sonuçları ise Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Ölçeğe İlişkin Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk Test Sonuçları

Boyutlar	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	*Df*	*p*	*İstatistik*	*N*	*p*
Toplum Yanlılık	0,124	291	0,000	0,949	291	0,000
Bilişsellik	0,095	291	0,000	0,975	291	0,000
Emniyetsizlik	0,103	291	0,000	0,963	291	0,000
Tepkisellik	0,111	291	0,000	0,967	291	0,000
Aşinalık	0,094	291	0,000	0,972	291	0,000

Kolmagorov-smirnov ve Shapiro-Wilk testleri araştırma verilerinin normal dağılım gösterip göstermediğini test etmek için kullanılmaktadır (Field, 2009). Bu noktada verilerin normal dağılım gösterdiğinin istatistiksel olarak kanıtı $p \leq 0,01$ koşulunu sağlamasıdır. Dolayısıyla Tablo 3'te yer alan veriler incelendiğinde tüm boyutların bu koşulu sağladığı ve verilerin normal dağıldığını göstermektedir.

Ölçeğin güvenilirlik analizi

Çalışmaya ilişkin içsel tutarlılığı ölçmek için ise Cronbach Alpha değerinden faydalanılmıştır. Bu katsayının 0,90-1,00 arasında değer alması mükemmel tutarlılığı, 0,80-0,90 değerleri arasında yer alması iyi tutarlılığı, 0,70-0,80 arasında olması kabul edilebilir tutarlılığı, 0,60-0,70 aralığında olması şüpheli tutarlılık derecesini ifade etmektedir. Ancak keşifsel araştırmalarda 0,60 değerinin üzerindeki bir değer kabul edilmektedir (Ali et al., 2023; Hock et al., 2010). Çalışmaya ilişkin güvenilirlik katsayıları ise Tablo 4' de sunulmuştur.

Tablo 4: Genişletilmiş Tüketici Etnosetrizmi Ölçeğine Ait Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Boyutlar	Cronbach Alpha Katsayısı
CEESCALE	**0,912**
Toplum Yanlılık	0,904
Bilişsellik	0,802
Emniyetsizlik	0,651
Tepkisellik	0,784
Aşinalık	0,783

Tablo 4'de yer alan değerler incelendiğinde CEESCALE ölçeğinin bir bütün olarak mükemmel düzeyde bir güvenilirliğe sahip olduğu görülmektedir. Ölçeğin toplum yanlılık boyutu mükemmel düzeyde bir güvenilirliğe sahiptir. Bilişsellik, tepkisellik, aşinalık ve emniyetsizlik boyutlarının kabul edilebilir düzeyde tutarlılığa sahip olduğunu Tablo 4'te yer alan veriler kanıtlamıştır.

Ölçeğin geçerlilik analizleri

Ölçeğin geçerlilik analizi kapsamında iki farklı analizden faydalanılmıştır. Bu analizler açımlayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizidir. Açımlayıcı faktör analizi kapsamında ölçekte yer alan maddelere ilişkin faktör yükleri, açıklanan ortalama varyans ve KMO (Keiser-Meyer-Olkin)-Barlet testi değerleri incelenmiştir. Bu analizlere ilişkin veriler Tablo 5'te sunulmuştur.

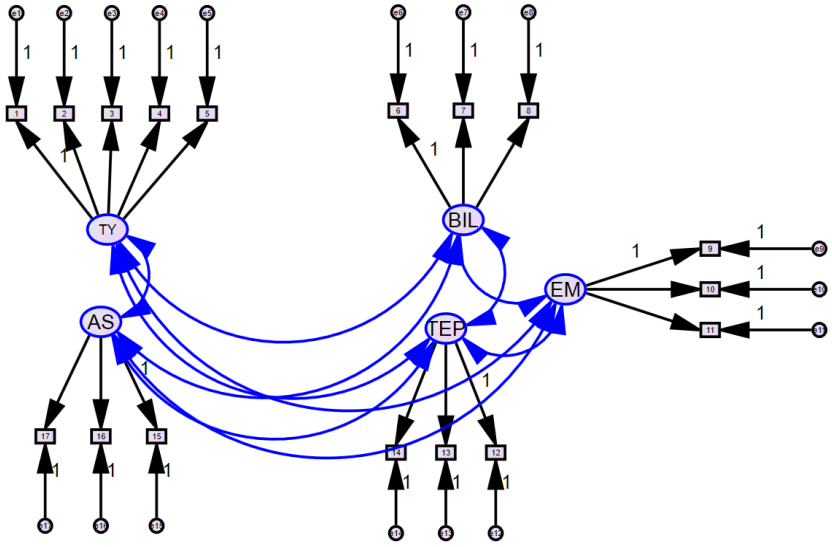
Tablo 5'te yer alan veriler incelendiğinde verilerin analize uygunluğunun test edilmesi için KMO ve Barlett testlerinden faydalanılmıştır. Bu açıdan KMO testi örneklem yeterliliğini, Barlett testi ise varyans homojenliğini test etmek için kullanılmaktadır. Bu açıdan KMO değerinin 0,5 değerinden yüksek olması, Barlett testinin ise 0,5 ile 1,00 değer aralığında olması verilerin analize uygun olduğunu göstermektedir (Field, 2009). Tablo 5'te yer alan değerler incelendiğinde verilerin analize uygun olduğu görülmektedir. Analizin ikinci aşaması ise açıklanan ortalama varyans değerlerinin incelenmesidir. Hair ve arkadaşları (2010) açıklanan varyansın toplam varyansın en az %60'ını oluşturması gerektiğini ifade etmiştir. Bu açıdan çalışmaya ilişkin açıklanan varyanslardan toplum yanlık toplam varyansın %22,812'sini, bilişsellik %12,711'ini, emniyetsizlik %10,554'ünü, tepkisellik %12,260'ını, aşinalık

ise %12,692'sini açıklamaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde ölçeğe ait tüm boyutların toplam varyansın %71,029'unu oluşturduğu görülmektedir. Dolayısıyla açıklanan ortalama varyansında koşulu sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. İncelenen son değer ise faktör yükleridir. Tabachnick ve Fidel (2013) faktör yüklerinin 0,30 değerinden yüksek olmasının kabul edilebilir olduğunu savunmuştur. Tablo 5 incelendiğinde tüm maddelerin faktör yüklerinin bu değerin üstünde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla AFA'ya ilişkin tüm koşullar sağlanmıştır.

Tablo 5: Ölçeğin Açımlayıcı Faktör Analizi

Madde		**Faktör Yükü**	**AVE (%)**
	GenişletilmişTüketici Etnosentrizmi(CEESCALE)		
	Toplum Yanlılık		
1.	Türk ürünlerini satın almak Türk kimliğimi korumama yardımcı olur.	0,776	
2.	Türk ürünlerini satın almanın her Türk vatandaşının ahlaki bir görevi olduğuna inanıyorum.	0,841	
3.	Türkiye'de üretilen ürünleri desteklemek beni her zaman iyi hissettirir.	0,798	22,812
4.	Gerçek bir Türk her zaman Türk ürünlerini desteklemelidir	0,778	
5.	Türkler, satın alma kararlarını verirken daima Türk işçileri göz önünde bulundurmalıdır.	0,660	
	Bilişsellik		
6.	Türk ürünleri söz konusu olduğunda, kalitelerini değerlendirmek için daha fazla bilgiye ihtiyacım yok; menşe ülke benim için yüksek kalite için yeterli bir işarettir	0,696	
7.	Türk malları ithal mallardan daha iyidir.	0,744	12,711
8.	Türk ürünleri yüksek standartlarda üretilir ve başka hiçbir ülke bunları aşamaz.	0,763	
	Emniyetsizlik		
9.	Artan ithalat, bu ülkede daha yüksek işsizlik seviyelerine neden oluyor.	0,554	
10.	Yabancı ürünler satın almak iç ekonomi için bir tehdittir.	0,729	10,554
11.	Bu ülkedeki iş kayıpları, artan yabancı mal ithalatının sonucudur.	0,742	
	Tepkisellik		
12.	Kitle iletişim araçlarında Türk mallarını tanıtan bir kampanya başlatılsaydı, yerli malları almaya ikna olurdum.	0,774	
13.	Türk halkı, yabancı ürün tüketiminin ekonomi üzerindeki etkisi konusunda bilinçlendirilirse, yerli malları satın almaya daha istekli olacaklardır.	0,649	12,260
14.	Türk hükümeti, insanları yerli mal tüketiminin Türk ekonomisi üzerindeki olumlu etkisi konusunda bilinçlendirmek için kampanyalar başlatsaydı, yabancı ürünleri satın almayı bırakırdım.	0,712	
	Aşinalık		
15.	Türk ürünlerini alışkanlıktan satın alıyorum.	0,852	
16.	Türk ürünlerini satın almayı tercih ediyorum çünkü onlara daha aşinayım.	0,766	12,692
17.	Büyük aile üyelerim tarafından bana aktarılan tüketim kalıplarını takip ettiğim için Türk ürünlerini satın alıyorum.	0,707	
	KMO Değeri		0,914
		x^2	2517,434
	Bartlett Test Değeri	SS	136
		P	**0,000**

Ölçeğin geçerliliği kapsamında uygulanan bir diğer analiz ise doğrulayıcı faktör analizidir. Doğrulayıcı faktör analizi kapsamında ölçeğe ilişkin DFA matrisi, uyum indeksi değerleri ve standaredize edilmiş regresyon katsayıları incelenmiştir. Şekil 1 de ölçeğe ilişkin faktör analizi matrisi, Tablo 6' da ise DFA uyum indeks değerlerine yer verilmiştir.

Şekil 1: CEESCALE Doğrulayıcı Faktör Analizi Matrisi

Tablo 6: CEESCALE Uyum İndeks Değerleri

Uyum İndeksi	Model Değeri	Mükemmel Uyum Değeri	Kabul edilebilir Uyum Değeri
CMIN/DF	2,054	1≤CMIN/DF≤3	1≤CMIN/DF≤5
RMSEA	0,060	RMSEA≤ 0,05	RMSEA≤ 0,08
NFI	0,913	NFI≥0,95	NFI≥0,90
CFI	0,953	CFI≥0,97	CFI≥0,95
GFI	0,916	GFI≥0,90	GFI≥0,85
RMR	0,061	RMR≤0,05	RMR≤0,08

Kaynak (Yüce vd. 2019)

Tablo 6'da yer alan uyum indeks değerleri dikkate alındığında CMIN/DF (Ki-kare/Serbestlik derecesi) değerinin 1 ile 5 arasında olması kabul edilebilir uyumu, 1 ile 3 arasında olması ise mükemmel uyumu göstermektedir. Bu açından değerin mükemmel uyuma sahip olduğu görülmektedir. Bir diğer uyum indeks değeri olan RMSEA değeri 0,080 değerinden küçük olması kabul edilebilir uyumu, 0,05 değerinden küçük olması ise mükemmel uyumu ifade etmektedir. Dolayısıyla RMSEA değerinin kabul edilebilir uyuma sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uyum indekslerinden bir diğeri ise NFI değeridir. Bu değerin 0,90 değerinden büyük olması kabul edilebilir uyumu sergilemektedir. DFA sonuçları bu değerinde kabul edilebilir olduğunu kanıtlamıştır. Yine CFI değerinin 0,95 değerinden büyük olması kabul edilebilir uyumu, 0,97 değerinden büyük olması ise mükemmel uyumu göstermektedir. DFA sonuçlarına göre bu değerde kabul edilebilir uyuma sahiptir. Tablo 6'da yer alan veriler incelendiğinde GFI değerinin mükemmel uyuma, RMR değerinin ise kabul edilebilir uyuma sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Doğrulayıcı faktör analizi kapsamında gerçekleştirilen bir diğer test ise standardize edilmiş regresyon katsayılarıdır. Bu katsayı her bir boyutun, boyuta ilişkin maddeler tarafından tahmin gücü olarak ifade edilmektedir. Bu açıdan ölçeğin standardize edilmiş regresyon katsayıları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Ölçeğe İlişkin Standardize Edilmiş Regresyon Katsayıları (β)

Boyut	Madde	R	R^2
Toplum Yanlılık	TY1	0,816	0,67
	TY2	0,900	0,81
	TY3	0,808	0,65
	TY4	0,826	0,68
	TY5	0,695	0,48

Bilişsellik	BIL 6	0,695	0,48
	BIL 7	0,822	0,68
	BIL 8	0,768	0,59
Emniyetsizlik	EM 9	0,555	0,31
	EM 10	0,726	0,53
	EM 11	0,600	0,36
Tepkisellik	TEP 12	0,705	0,50
	TEP 13	0,759	0,57
	TEP 14	0,762	0,58
Aşinalık	AS 15	0,573	0,33
	AS 16	0,738	0,54
	AS 17	0,881	0,78

Tablo 7'de yer alan veriler incelendiğinde her bir maddenin bulunduğu boyutu ne ölçüde temsil ettiğini ifade etmektedir. Bu kapsamda her bir boyutta yer alan maddelerin bu boyutları yordama yüzdelerini tabloda yer alan R^2 değerleri göstermektedir. Dolayısıyla her bir sorunun içinde yer aldığı boyutu önemli düzeyde temsil ettiği söylenebilir.

SONUÇ

Bilimsel anlamda hem ulusal hem de uluslararası literatürde oldukça önemli bir yeri olan tüketici etnosentrizmi pazarlama disiplini açısından kritik bir öneme sahiptir. Dolayısıyla tüketicilerin etnosentrik eğilimlerinin etkin ve verimli bir şekilde ölçülmesi gerekmektedir. Bu noktada tüketicilerin etnosentrik eğilimlerinin ölçülmesi için en çok kullanılan CETSCALE ölçeğinin yetersiz kaldığı görüşü alternatif bir ölçek olan CEESCALE ölçeğinin literatürde yer almasına sebep olmuştur. Ölçek geliştirildiği 2015 yılından beri birçok farklı kültüre uyarlanmış ve farklı kültürlerden tüketicilere uygulanmıştır. Yapılan yazın taraması sonucunda ölçeğin Türkçe'ye uyarlandığı ve Türk kültürüne uygulandığı herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu noktada çalışmanın literatürde önemli bir boşluğu dolduracağı kanısına varılmıştır. Ayrıca bu ölçeğin güvenilirlik ve geçerliliğinin kanıtlanması daha önce birçok ülkede kullanılmasının yanında Türk kültüründe de kullanılmasına öncülük edecektir. Küresel anlamda kültürel bazlı farklılıkların olduğu açıktır. Etnosentrik eğilimlerin de kültürden kültüre farklılık göstereceği ise yadsınamaz bir gerçektir. Çalışmanın Türkçe güvenilirlik ve geçerliliğinin sağlanması ölçeğin Türkçe versiyonunun kullanılması anlamında gücünü artıracaktır.

Bu noktada çalışma başlangıçta Türkçe'ye çevrilmiş ve alanında uzman akademisyenler tarafından kontrol edilmiştir. Daha sonraki aşamada 50 katılımcı üzerinde ön-test çalışması yapılmıştır. Ön-test çalışması sonucunda araştırmaya ilişkin geçerlilik/güvenilirlik analizleri incelenmiş, çalışmanın geçerli ve güvenilir olduğu kanısına varılmıştır. Dolayısıyla veri toplamaya devam edilmiş 291 katılımcıdan veriler elde edilmiştir. Bu veriler geçerlilik ve güvenirlilik analizlerine tabi tutulmuştur. Yapılan analizler sonucunda CEESCALE ölçeğinin Türkçe diline uyarlanmış formunun geçerli ve güvenilir olduğu görülmüştür. Çalışma sonuçları ölçeğin orijinal formunda olduğu gibi Türkçe formunda "*toplum yanlılık, bilişsellik, emniyetsizlik, tepkisellik ve aşinalık*" olmak üzere 5 boyuttan ve 17 ifadeden oluşmuştur. Ayrıca ölçeğin Türkçe uyarlamasının güvenilir ve geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu bulguların yanında çalışmanın çeşitli kısıtları bulunmaktadır. Bu kısıtlardan ilki çalışmanın sadece Kars ilinde yaşayan tüketicilere yapılmasıdır. Tüketicilerin kültürel özelliklerinin bölgeden bölgeye değiştiği varsayımından hareketle çalışmanın bu yönünün oldukça önemli bir kısıt olduğu söylenebilir. Ayrıca çalışmanın belirli bir marka yada sektöre yapılmaması tüketicilerin Türk ürünleri ile ilgili genel eğilimlerinin ölçülmesi de çalışmanın önemli bir kısıtını oluşturmaktadır.

Bu açıdan ölçeğin gelecek çalışmalarda farklı coğrafi bölgelerden tüketicilere de uygulanması çalışmayı destekleyecektir. Ayrıca çalışmanın genel tüketici eğilimlerinden ziyade spesifik olarak Türkiye'de üretilen ürün ve markalar üzerine uygulanması ölçeğin spesifik hedeflere uygunluğunu kanıtlayacaktır. Son olarak çalışmada

CEESCALE ölçeğine ilişkin geçerlilik güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Ancak genişletilmiş tüketici etnosentrizminin tüketici tutum tutum ve davranışları üzerine etkileri incelenmemiştir. Bu ölçek dahilinde Türkiye'de tüketici etnosentrik eğilimlerinin tüketici tutum ve davranışları üzerindeki etkilerinin incelenmesi alandaki boşlukları dolduracaktır.

KAYNAKÇA

Ali, A. H., Kineber, A. F., Elyamany, A., Ibrahim, A. H., & Daoud, A. O. (2023). Modelling the role of modular construction's critical success factors in the overall sustainable success of Egyptian housing projects. *Journal of Building Engineering*, *71*, 1-18. https://doi.org/10.1016/j.jobe.2023.106467

Applebaum, B. (1996). Moral paralysis and the ethnocentric fallacy. *Journal of Moral Education*, *25*(2), 185-199. https://doi.org/10.1080/0305724960250204

Bar-Tal, D. (1976). *Prosocial Behavior: Theory and Research*. Halsted Press.

De Zoysa W, M., & Sivalogathasan, V. (2018). The mediation effect of work-life balance on the relationship between psychological empowerment and job satisfaction among female bank employees of Sri Lanka, *Journal Management Issues*, *3*(1), 1-8.

Ding, Q. S., Niros, M. I., Pollalis, Y. A., Zhou, Y., & Tsogas, M. H. (2017). Consumer ethnocentrism threatens import brands ? Empirical evidence from China and Greece and Validation of CEESCALE, *British Academy of Management Conference*, 1–25.

Eroğlu, A. H., & Sarı, S. (2011). Tüketici etnosentrizmi ve marka bağlılığı arasındaki ilişki. *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, *3*(2), 39–55.

Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS: And Sex and Drugs and Rock 'N' Rol*. Sage Publications.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis: A Global Perspective* (7th Editio). Pearson Education.

Hock, C., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2010). Management of multi-purpose stadiums: importance and performance measurement of service interfaces. *International Journal of Services Technology and Management*, *14*(2/3), 188. https://doi.org/10.1504/IJSTM.2010.034327

Jiménez-Guerrero, J. F., Gázquez-Abad, J. C., & Linares-Agüera, E.C. (2014). Using standard CETSCALE and other adapted versions of the scale for measuring consumers' ethnocentric tendencies: An analysis of dimensionality. *BRQ Business Research Quarterly*, *17*(3), 174–190. https://doi.org/10.1016/j.cede.2013.06.003

Orhan, R. (2017). Alişkanlik 1. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *7*(2), 301–316.

Sharma, P. (2015). Consumer ethnocentrism: Reconceptualization and cross-cultural validation. *Journal of International Business Studies*, *46*(3), 381–389. https://doi.org/10.1057/jibs.2014.42

Sharma, S., Shimp, T. A., & Shin, J. (1994). Consumer ethnocentrism: A test of antecedents and moderators. *Journal of the Academy of Marketing Science*, *23*(1), 26–37. https://doi.org/10.1177/0092070395231004

Shimp, T. A., & Sharma, S. (1987). Consumer ethnocentrism: Construction and validation of the CETSCALE. *Journal of Marketing Research*, *24*(3), 280–289. https://doi.org/10.1177/002224378702400304

Siamagka, N. T., & Balabanis, G. (2015). Revisiting consumer ethnocentrism: review, reconceptualization, and empirical testing. *Journal of International Marketing*, *23*(3), 66–86. https://doi.org/10.1509/jim.14.0085

Sumner, W. G. (1906). *FOLKWAYS: A study of the sociological importance of usages, manners, customs moras and morals* (First edit). Ginn & Company, Athenaeum Press Publisher.

Tabachnick, B. G., & Fidel, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6th Editio). Pearson.

Yuce, A., Samsa, C. & Meric, K. (2019). Effects of nostalgia proneness on consumer based brand equity: A case study on the Eastern Express. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 199-212. doi: 10.30798/makuiibf.504059.

Yoo, B., & Donthu, N. (2005). The effect of personal cultural orientation on consumer ethnocentrism. *Journal of International Consumer Marketing*, *18*(1–2), 7–44. https://doi.org/10.1300/J046v18n01_02

Zou, S., & Cavusgil, S. T. (2002). The GMS: A broad conceptualization of global marketing strategy and its effect on firm performance. *Journal of Marketing*, *66*(4), 40–56. https://doi.org/10.1509/jmkg.66.4.40.18519

Ticari Açıklık ve Enflasyon İlişkisi: BRICS-T Ülkeleri Örneği

Dr. Öğrt. Üyesi Serhat Alpagut / *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi*
Öğrt. Gör. Turgay Toksoy / *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi*

ÖZET

Küreselleşmenin 1990'lı yıllarla birlikte artması ve İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ticarette korumacı politikaların yavaş yavaş kaldırılması ülkelerin ekonomik anlamda da birbirlerine entegrasyonunu artırmış ve birçok alanda olduğu gibi ticarette de küreselleşmenin önü açılmıştır. Serbest ticaretin artması ülkelerin dış ticaret hacimlerinde artışa neden olmuş ve ticarette dışa açıklığın önemini artırmıştır. Ticari dışa açıklık ülkelerin dış ticaret hacimlerinin (ihracat + ithalat) GSYH'ye bölünmesiyle elde edilmektedir. Ticari dışa açıklık ekonomik büyüme gibi birçok makro ekonomik göstergeye etki ettiği gibi enflasyon üzerinde de etkilidir. Literatürde ticari dışa açıklık ve enflasyon arasındaki ilişki birçok araştırmaya konu olmuştur. Özellikle Romer (1993) açık ve küçük ülke ekonomileri üzerine yaptığı çalışma ticari dışa açıklık ve enflasyon arasında negatif ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu ilişki Romer Hipotezi olarak bilinmektedir. Bu çalışma da ticari açıklık ve enflasyon arasındaki ilişkiyi BRICS-T ülkeleri özelinde araştırmaktadır. Çalışmada 1990-2021 dönemi için yıllık verilerle panel analiz gerçekleştirilmiştir. Modelde heterojenliğin ve yatay kesit bağımlılığının olması çalışmayı heterojen panel veri analizine yönlendirmiştir. Ayrıca birim boyutunun sınırlı olması görünürde ilişkisiz regresyon (SUR) analizini yapmayı gerekli kılmıştır. Çalışmada öncelikle değişkeler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı için Pedroni eş bütünleşme analizi yapılmış ve ticari açıklık ve enflasyon arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Parametre tahmini için oluşturulan modelde ticari açıklığın enflasyona etkisi araştırılmıştır. Tahmin sonuçlarında Hindistan için sonuçlar istatistiki olarak anlamsız diğer ülkelerde ise anlamlıdır. Katsayı işaretleri ise ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Brezilya, Güney Afrika ve Türkiye'de ticari açıklık enflasyonu negatif etkilerken Çin ve Rusya'da ticari açıklık enflasyonu pozitif etkilemektedir. Elde edilen bulgular, Motaghi vd. (2021), Nasrat (2020), Samimi vd. (2012), Çoban (2020), Gür (2021) ve Ada vd. (2014) tarafından yapılan çalışmalarla paralellik göstermektedir. Buna göre; ticari açıklığın artmasının enflasyonu azaltacağı yönündeki Romer hipotezinin; Brezilya, Güney Afrika ve Türkiye'de geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu ülkelerde enflasyonla mücadele için uygulanan ekonomi politikalarında ticari açıklığın temel bir gösterge olarak dikkate alınmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ticari Açıklık, Enflasyon, BRICS-T Ülkeleri*
Jel Kodu: *F41, E31*

ABSTRACT

The increase in globalization in the 1990s and the gradual abolition of protectionist policies in international trade after the Second World War increased the economic integration of countries and paved the way for globalization in trade as in many areas. The increase in free trade has led to an increase in the foreign trade volume of countries, and has increased the importance of openness in trade. Trade openness was obtained by dividing the foreign trade volume of countries (exports + imports) by GDP. Trade openness affects many macroeconomic indicators such

as economic growth and inflation. The relationship between trade openness and inflation has been the subject of several studies. In particular, Romer (1993), in his study on open and small-country economies, revealed that there is a negative relationship between trade openness and inflation. This relationship is known as the Romer Hypothesis. This study also investigates the relationship between trade openness and inflation in BRICS-T countries. In this study, panel analysis was carried out using annual data for the period of 1990-2021. The heterogeneity and cross-sectional dependence of the model led to a heterogeneous panel data analysis. In addition, the limited unit size necessitated a seemingly unrelated regression (SUR) analysis. In this study, a Pedroni cointegration analysis was performed for the existence of a long-term relationship between the variables, and it was determined that there was a cointegration relationship between trade openness and inflation. In the model created for parameter estimation, the effect of trade openness on inflation was investigated. The estimation results are statistically insignificant for India and significant for other countries. The coefficient signs differ between countries.While trade openness negatively affects inflation in Brazil, South Africa, and Turkey, it positively affects inflation in China and Russia. Findings Motaghi et al. (2021), Nasrat (2020), Samimi et al. (2012), Çoban (2020), Gür (2021), and Ada et al. (2014) showed parallelism with the studies carried out. According to this; Romer's hypothesis that an increase in trade openness will reduce inflation; It was concluded that it is valid in Brazil, South Africa and Turkey. It is important to consider trade openness as a basic indicator of the economic policies implemented to combat inflation in these countries.

Keywords: *Trade Openness, Inflation, BRICS-T Countries*
Jel Code: *F41, E31*

GİRİŞ

Birçok kalkınma teorisyeni için uluslararası ticaret, bir ülkenin kalkınma sürecinde kilit bir rol oynamaktadır. Artan ticaretin ihracat gelirlerini artırdığına, sanayileşmeyi teşvik ettiğine ve ekonominin çeşitlenmesine neden olduğuna inanılmaktadır. Bu görüş, tipik olarak içsel teknolojik değişim modellerine dayanan içsel büyüme teorisi tarafından desteklenmektedir. Teori, ticari açıklığın yeni teknoloji içeren ithal girdilere erişim sağladığını, yerli üreticilerin karşılaştıkları pazarın etkin büyüklüğünü artırarak yeniliklerin getirisini yükselttiğini ve bir ülkenin araştırma yoğun üretimde uzmanlaşmasını kolaylaştırdığını göstermektedir. Dolayısıyla, daha açık bir ekonomi, ticaret ortaklarından gelen ve verimliliği teşvik eden daha fazla rekabetle karşı karşıya kalmakta ve bu da ekonomik büyümeyi tetiklemektedir (Zombe, 2017: 171).

Ticari dışa açıklık, ülkeler arasındaki ticareti sınırlandıran bütün engellerin ortadan kaldırılması olup hem ihracat hem de ithalatla yakından ilişkilidir ve genellikle ihracat ve ithalatın toplamının bir ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hasılasına (GSYH) bölünmesiyle elde edilir ve ülkelerin dünya ekonomisine entegrasyonu konusunda da önemli bir çerçeve sunmaktadır (Semančíková, 2016: 408; Gür, 2021: 24; Samimi vd. 2012: 576). Ticaretteki kısıtlayıcı unsurların ortadan kaldırılması yabancı yatırımlarda artışa ve rekabet ortamının güçlenmesine neden olmaktadır (Çoban, 2020: 652).

İktisat literatüründe ticari dışa açıklık ve enflasyon arasındaki ilişkide Romer Hipotezi dikkat çekmektedir (Joshi ve Acharya, 2010: 116). Romer (1993) 1973-1988 dönemini kapsayan 114 ülke için ticari açıklık ve enflasyon arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelemiş ve ticari açıklık ile enflasyon arasında negatif bir ilişki bulmuştur (Zombe, 2017: 172; Doru ve Düşünceli, 2021: 41; Ata ve Dallı, 2022: 62). Romer (1993) bunun nedenini reel döviz kurunun değer kaybetmesine yol açan beklenmedik parasal genişleme modellerine dayandırmıştır. Reel değer kaybının etkisi daha açık ekonomilerde daha büyüktür ve Romer'e göre, ihtiyari politika altında, para politikası yapıcıları parasal genişlemenin ticarete daha açık ekonomilerde para ve enflasyondaki büyüme daha düşük olacaktır (Afari, 2021:71; Chhabra &Alam, 2020: 80). Özetlenirse bir parasal genişleme sonucunda enflasyon oranı, daha açık bir ekonomide daha az olacaktır ve bunun tersi de geçerlidir. Romer hipotezine göre ticari açıklık enflasyo-

nist davranış üzerinde bir kısıtlama görevi gördüğünden politika yapıcıların genişletici para politikası uygulamaları da daha zor hale gelecektir (Hamidi, 2022: 30).

Teorik olarak, dışa açıklık ve enflasyon arasındaki bağlantıyı açıklayan diğer önemli bir görüş ise yayılma hipotezidir. Esas olarak ticari açıklığı savunanlar tarafından ortaya atılan yayılma hipotezi, dünya ekonomisi ile daha fazla ticari entegrasyonun daha düşük enflasyona yol açtığını varsaymaktadır. Benzer şekilde, geleneksel görüş, açık ekonomilerde döviz kurunun değer kaybetmesi nedeniyle parasal sürpriz maliyetinin daha yüksek olduğunu, dolayısıyla beklenmedik parasal genişleme teşvikinin düşük olduğunu belirterek yayılma hipotezini desteklemektedir (Rogoff, 1985: 1170). Ayrıca, yeni büyüme teorisi açıklığın rekabeti ve kaynakların optimal dağılımını teşvik ederek ekonomik büyümeyi desteklemesi nedeniyle küçük açık ekonomilerde enflasyonun daha düşük kaldığını ortaya koymaktadır. Ticari açıklık iç piyasalarda rekabeti teşvik eder ve firmaların fiyatlandırma gücünü azaltarak enflasyonu düşürür. Buna ek olarak, daha güçlü piyasa rekabetinin varlığında para politikasının daha ihtiyatlı ve daha az enflasyonist olması beklenir. Ayrıca, ticaret genişlemesi ülkenin üretim olanaklarını artırdığı için açık ekonomilerde verimli üretim düzeyi daha yüksektir ve buna bağlı olarak enflasyon düşük olacaktır (Mukhtar vd., 2019: 48-49).

Ülkelerin karşılaştığı önemli makroekonomik zorluklardan biri, arzu edilen fiyat seviyelerini sürdürebilmektir. Enflasyon, ekonomik büyümeyi engelleyebilecek çok sayıda ekonomik belirsizliği teşvik ettiği için politika yapıcılar için her zaman bir endişe kaynağı olmuştur. Bu nedenle, fiyat seviyelerindeki büyük değişiklikler ülkelerin demokratik istikrarsızlığa, mali kemer sıkma politikalarına ve yapısal reformlara maruz kalmasına neden olduğundan, birçok ülke fiyat istikrarını sağlamaya çalışmaktadır (Dornbusch, 1992: 70-71). Monetarist görüş para arzı ve para talebindeki gelişmelere göre farklı enflasyon seviyeleri oluşacağını belirtmektedir. Bu durum enflasyon ve para politikası ilişkisini temsil eder. Para arzının para talebinden fazla olması enflasyonist bir ortamın temel nedenidir. Artan dış ticaret hacmi ile girişi artan döviz miktarı para talebini artıracağından genişletici para politikası uygulanmasının enflasyonu artıracağı varsayılmaktadır. Keynesyen teori ise konuyu toplam talep değişikliklerine dayandırmaktadır. Keynesyenler dışa açık bir ekonomide ihracat artışlarının toplam talebi artıracağını ve böylece kısa dönemde enflasyon seviyesinde artış olacağına değinmektedir. Aksi durumda ise ithalatın artması toplam talebi azaltacak ve milli gelir seviyesi azalacaktır. Böylece enflasyon seviyesinde düşüşler meydana gelecektir (Thomas, 2012: 509). Görüleceği üzere iki temel makro ekonomik görüş enflasyon için farklı yaklaşımlar göstermiştir. Monetaristlere göre enflasyon parasal bir sorundur ve para politikalarıyla çözümlenirken Keynesyen görüş enflasyonu mal piyasası sorunu olarak değerlendirmekte ve maliye politikası ile çözmektedir.

İlgili teoriler kıyaslandığında ticari açıklık ve enflasyon ilişkisi farklı sonuçlar doğurmaktadır. Bu bağlamda ticari açıklığın enflasyon oranını nasıl etkilediği ve enflasyonun dinamiklerini nasıl değiştirdiği sorusu da çok sayıda araştırma tarafından incelenen önemli konulardan bir tanesidir (Ashra, 2002: 3). Bu çalışma da teorik olarak farklı sonuçlar ortaya koyan enflasyon ve ticari açıklık ilişkisini kırılgan ekonomiler olan BRICS-T ülkeleri üzerinde incelemeyi hedeflemektedir.

LİTERATÜR

Alanyazın taramasında çalışmacıların hangi ülke veya ülke gruplarını ele aldığına, hangi analiz yöntemlerini kullandıklarına ve analizler neticesinde elde ettikleri sonuçlara yer verilmiştir.

Tablo 1. *Literatür Özeti*

Yazar	***Ülke ve Dönem***	***Analiz Türü***	***Sonuç***
Mukhtar (2012)	Pakistan, (1960-2007)	Eşbütünleşme ve VECM	Dışa açıklık ve enflasyon arasında uzun dönemde anlamlı negatif bir ilişki gözlenmiştir.
Thomas (2012)	8 Karayip Ülkesi, (1980-2009)	Panel Eşbütünleşme	Dışa açıklık ve enflasyon arasında pozitif anlamlı bir ilişki gözlenmiştir.
Samimi vd. (2012)	Gelişmiş ve Gelişmekte Olan ülkeler, (1990-1999, 2000-2009)	Panel Veri	Her iki ülke grubu için ticari dışa açıklık ve enflasyon arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Yiheyis (2013)	31 Afrika Ülkesi, (1980-2008)	Panel Veri (Sabit Etkiler)	Dışa açıklık ve enflasyon arasında pozitif anlamlı bir ilişki gözlenmiştir.
Sikdar vd. (2013)	Bangladeş, (1976-2010)	Eşbütünleşme ve VECM	Dışa açıklık ve enflasyon arasında uzun dönemde anlamlı negatif bir ilişki gözlenmiştir.
Ada vd. (2014)	Nijerya, (1970-2010)	VECM	Dışa açıklık ve enflasyon arasında anlamlı negatif bir ilişki gözlenmiştir.
Sahu ve Sharma (2018)	Hindistan, (2000Q1-2016Q3)	ARDL	Dışa açıklık ve enflasyon arasında hem uzun hem de kısa vadede pozitif bir ilişki gözlenmiştir.
Özçağ ve Bölükbaş (2018)	Türkiye, (1980-2015)	Hatemi-J ve Irandoust Eşbütünleşme Testi	Ticari dışa açıklık ve enflasyon arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.
Çoban (2020)	Next 11 Ülkeleri, (1996-2018)	Panel ARDL	Ticari dışa açıklık ve enflasyon arasında pozitif anlamlı bir ilişki bulunmuştur.
Chhabra ve Alam (2020)	Hindistan, (1974-2016)	ARDL	Dışa açıklık ve enflasyon arasında pozitif anlamlı bir ilişki gözlenmiştir.
Nasrat (2020)	Güney Asya Ülkeleri, (1980-2016)	Panel Veri (Sabit ve Tesadüfi Etkiler)	Dışa açıklık ve enflasyon arasında pozitif anlamlı bir ilişki gözlenmiştir.
Doru ve Düşünceli (2021)	Türkiye, (2003Q1-2020Q3)	ARDL Sınır Testi, Toda-Yamamoto Nedensellik	Çalışma sonucunda, eşbütünleşme ilişkisi ile beraber ticari dışa açıklıktan enflasyona doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Gür (2021)	BRICS-T Ülkeleri, (2010:Q1-2020:Q3)	Panel Eş Bütünleşme, FMOLS	Ticari açıklığın enflasyonu negatif anlamlı etkilediği sonucuna varmıştır.
Demir (2021)	D-8 Ülkeleri, (2000-2019)	Panel Eş Bütünleşme	Ticari dışa açıklığın istatistiki açıdan anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Motaghi vd. (2021)	Seçilmiş Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler (1990-2017)	Panel Veri	Her iki ülke grubunda dışa açıklık ve enflasyon arasında pozitif anlamlı bir ilişki gözlenmiştir.
Atgür (2021)	Türkiye, (1980-2018)	Johansen Eşbütünleşme (FMOLS)	Eşbütünleşme testleri ticari açıklık ve enflasyon arasında uzun dönemde ilişki olduğu ve EKK testine göre ise ticari açıklığın enflasyonu negatif etkilediği sonucuna varılmıştır.
Afari vd. (2021)	25 Sahra Altı Afrika Ülkesi, (1985-2017)	ARDL ve Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi	Ticari açıklık ile enflasyon arasında hem kısa hem de uzun dönemde anlamlı bir pozitif ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.
Ata ve Dallı (2022)	Türkiye, (1987-2021)	Gregory Hansen Eş Bütünleşme Testi, FMOLS ve CCR	Ticari dışa açıklıkla enflasyon değişkenleri arasında uzun dönemde negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.
Hamidi ve Prasetyo (2022)	ASEAN Ülkeleri, (2010-2021)	Panel GMM	Dışa açıklık ve enflasyon arasında pozitif anlamlı bir ilişki gözlenmiştir.
Gökce (2023)	Türkiye, (2008Q1-2020Q4)	NARDL	Ticari dışa açıklık ve enflasyon arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Türkiye özelinde yapılan çalışmalar dikkate alındığında; Özçağ ve Bölükbaş (2018), Doru ve Düşünceli (2021), Ata ve Dallı (2022) ve Atgür (2021) analizlerinde yaptıkları eşbütünleşme testi neticesinde ticari açıklık ile enflasyon arasında ilişki olduğunu bulmuşlardır. Atgür (2021) ve Ata ve Dallı (2022) sıradan en küçük kareler yöntemiyle

yaptıkları analizde iki değişken arasında negatif ilişki olduğunu tespit etmiştir. Gökçe (2023) ise NARDL yöntemi ile yaptığı analiz çerçevesinde ticari açıklık ve enflasyon arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

Diğer tek ülkeli çalışmalarda; Sahu ve Sharma (2018) ve Chhabra ve Alam (2020) Hindistan için yaptıkları çalışmada ARDL yöntemini kullanmışlar ve ticari açıklık ve enflasyon arasında pozitif ilişki olduğunu bulmuşlardır. Ada vd. (2014) Nijerya, Sikdar vd. (2013) Bangledeş ve Mukhtar (2012) Pakistan için yaptıkları çalışmada değişkenler arasında negatif ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Ülke grupları için yapılan çalışmalarda ise Gür (2021) BRICS-T ülkeleri üzerine yaptığı çalışmada ticari açıklık ve enflasyon arasında negatif ilişki olduğu sonucuna varmıştır. Çoban (2020), Samimi vd. (2012), Thomas (2012), Nasrat (2020), Motaghi vd. (2021), Hamidi ve Prasetyo (2022), Afari vd. (2021) ve Yiheyis (2013) çalışma yaptıkları ülke gruplarında değişkenler arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Demir (2021) ise D-8 ülkeleri için yaptığı çalışmada panel eşbütünleşme yöntemini kullanmış ve değişkenler arasında anlamlı ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Elde edilen bulguların Romer Hipotezi ile kısmen benzerlik gösterdiği sonucuna varılmış, genellikle ticari açıklık ile enflasyon arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

VERİLER ve ANALİZ

Bu çalışma ticari açıklık ve enflasyon arasındaki ilişkiyi 1990-2021 veri döneminde 32 yıllık bir veri seti ile BRICS-T ülkelerinde araştırmaktadır. Panel veri analizinde zaman ve birim boyutunun büyüklüğü yapılacak olan analizde belirleyici olmaktadır. Panel veri analizlerinden statik panel çalışırken kısa bir zaman boyutu tercih edilirken, dinamik ve heterojen panel veri analizlerinde uzun bir zaman boyutu aranmaktadır. Bu çalışmada hem zaman boyutunun fazlalığı hem de yapılan homojenlik testi sonucunda verilerin heterojen yapıya sahip oldukları belirlendiğinden heterojen panel veri analizi yapılması uygun görülmüştür. Bunun yanında BRICS-T ülkeleri 6 ülkeden oluştuğundan birim boyutunun kısa olması Panel SUR analizinin yapılmasını gerekli kılmaktadır. Öyle ki Panel SUR analizi yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik olduğu durumda, büyük T ve küçük N şartlarını taşıyan bir analiz türüdür.

Analizde takip edilen yol; ilk olarak değişkenler tanıtılmış ve verilerin tanımlayıcı istatistiki bilgileri verilmiştir. Sonrasında değişkenlerin birim kök analizi gerçekleştirilmeden önce yatay kesit bağımlılığı testi uygulanmıştır. Yatay kesit bağımlılığı bulunmadığı durumda birinci nesil birim kök testleri, bulunduğu durumda ise ikinci ve üçüncü nesil birim kök testlerinin yapılması uygundur. Birim kök testi ile birlikte homojenlik testi de uygulanmıştır ve eğim parametrelerinin heterojen olup olmadığı tespit edilmiştir. Sonrasında eş bütünleşme testi yapılarak değişkenlerin uzun dönemde ilişkili olup olmadıkları araştırılmıştır. Devamında Panel SUR tahmincisi ile ülkeler bazında sonuçlar verilerek yorumlanmıştır.

Tablo 2. *Değişkenlerle İlgili Bilgiler*

Ticari açıklık (ta)	İthalat ve ihracat toplamının GSYH'ye oranı	Dünya Bankası
Enflasyon (enf)	GSYH Deflatörü (Yıllık yüzde artış)	Dünya Bankası

Tablo 2.'de değişkenlerin kısa isimleri ve kaynakları belirtilmiştir. Değişkenler Dünya Bankası'ndan alınmıştır. Ticari açıklık değişkeni (lta) ithalat ve ihracat verileri toplamının GSYH'ye oranı şeklinde hesaplanmıştır. Enflasyon (inf) değişkenini temsil için ise milli gelir deflatörü kullanılmıştır.

Tablo 3. *Verilerin Tanımlayıcı İstatistikleri*

Değişkenler	**Gözlem Sayısı**	**Ortalama**	**Std. Hata**	**Min Değer**	**Max Değer**
inf	192	72.039	322.4661	-1.263059	2736.971
ta	192	41.9931	14.31154	15.1556	110.5771
linf	192	2.45349	1.34384	-2.305104	7.914972
lta	192	3.672562	0.3770992	2.71837	4.705713

Seçilen ülke gurubunda enflasyon deflatörünün yıllık artışlarındaki yüzdelerin aldığı değerler Ticari açıklık oranına göre oldukça yüksektir. Bu ölçek farklılığından kurtulmak amacıyla değişkenlerin logaritmaları alınmıştır. Değişkenlerin hem orijinal halleri hem de logaritmik halleri Tablo 3'te verilmiştir. 32 yıllık veri seri ve 6 ülkeden oluşan panelde 192 gözlem bulunmaktadır ve her iki değişken için de gözlem sayıları aynıdır. Bu durum panelin dengeli olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. *SUR İçin Ön Testler / Birim Kök Testi / Eşbütünleşme Testi*

Değişkenlerin Yatay Kesit Bağımlılığı Testi				
Değişkenler	**CD test**	**P Değeri**	**Corr**	**Abs(Corr)**
Linf	10.19	0.000	0.465	0.465
lta	7.95	0.000	0.363	0.479

Birim Kök Testleri					
Testler	**Değişkenler**	**Sabit**		**Sabit ve Trend**	
		İstatistik	**P değeri**	**İstatistik**	**P değeri**
Hadri LM	Lta	21.2147	0.0000	14.1409	0.0000
	linf	14.9673	0.0000	11.2286	0.0000
Breitung	Lta	0.9233	0.8221	0.9340	0.8249
	linf	-0.4236	0.3359	-1.2992	0.0969
Hadri LM testi H_0: Tüm paneller durağandır. H_1: Bazı paneller birim kök içerir Breitung testi H_0:Paneller birim kök içerir. H_1: paneller durağandır.					

Modelin Yatay Kesit Bağımlılığı Testi		
Test	**CD test**	**P Değeri**
LM	61.08	0.000
LM adj*	26.31	0.000
LM CD*	6.105	0.000

Heterojenlik Testi (Delta Test)		
	Delta	**p-değeri**
	7.700	0.000
adj.	8.089	0.000

Eş bütünleşme Testi		
	Panel	**Group**
v	1.105	
rho	-3.331	-3.179
t	-3.992	-4.937
adf	-2.884	-2.735

Değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı için Pesaran (2004) testi uygulanmıştır. Tablo 4'te verilen sonuçlara göre yatay kesit bağımlılığı yoktur şeklinde kurulan boş hipotez reddedilmiştir. Bu durum her iki değişkenin yatay kesit bağımlılığının varlığını göstermektedir. Yatay kesit bağımlılığının tespitiyle birlikte ikinci nesil birim kök testi uygulanmıştır. Testler Hadri LM ve Breitung testleridir. Yatay kesit ortalamaları modele dahil edilerek yatay kesit bağımlılığının yok edildiği modellerdir. Testlerin varsayımları birbirinden farklıdır. Hadri LM panellerin durağanlığını sınarken Breitung (2005) testi panellerin birim kök içerip içermediğini test etmektedir. Tablo 4. sonuçlarına göre değişkenlerin seviyede durağan olmadıkları tespit edilmiştir. Heterojen panel veri uygulayabilmek için ön şart, heterojenlik ve modelin yatay kesit bağımlılığına sahip olmasıdır. Bu sebeple bahsedilen testler uygulanmıştır. Tablo 4.'te farklı asimptotik özelliklere sahip 3 yatay kesit bağımlılığı testi sonuçları verilmiştir. Testlerin boş hipotezleri yatay kesit bağımlılığı yoktur şeklindedir. Olasılık değerlerine göre hoş hipotez reddedilmiştir. Buna

göre model yatay kesit bağımlıdır. Homojenlik tespiti için Delta testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre eğim parametreleri heterojendir. Değişkenlerin uzun dönemde ilişkili olup olmadıkları için Pedroni eş bütünleşme testi uygulanmıştır. Eş bütünleşme testlerin homojenlik varsayımı mevcut ise panel sonuçlar, heterojenlik mevcut ise Group sonuçları değerlendirilmektedir. Analiz bulgularına göre 3 Group testinin tamamı istatistiki olarak anlamlıdır. Eş bütünleşme yoktur şeklinde kurulan boş hipotez reddedilmiştir. Böylece ticari açıklık ve enflasyonun uzun dönemde eş bütünleşik oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 5. *SUR Tahmin Sonuçları (Ülkeler Bazında)*

Ülkeler	Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	z	P>|z|	[95% conf. interval]	
Brezilya	Ticari açıklık	-2.550013	0.944932	-2.70	0.007	-4.402047	-0.697979
	Sabit	11.04436	2.990066	3.69	0.000	5.183934	16.90478
Çin	Ticari açıklık	1.018075	0.487239	2.09	0.037	0.063101	1.973047
	Sabit	-2.376297	1.806175	-1.32	0.188	-5.916336	1.163741
Hindistan	Ticari Açıklık	-0.040513	0.157037	-0.26	0.796	-0.348300	0.267273
	Sabit	2.098189	0.555061	3.78	0.000	1.010288	3.186090
Rusya	Ticari açıklık	2.766635	0.678414	4.08	0.000	1.436967	4.096304
	Sabit	-7.864706	2.695516	-2.92	0.004	-13.14782	-2.581591
Güney Afrika	Ticari açıklık	-1.112691	0.224160	-4.96	0.000	-1.552038	-0.673343
	Sabit	6.452690	0.869769	7.42	0.000	4.747974	8.157406
Türkiye	Ticari açıklık	-1.669243	0.672351	-2.48	0.013	-2.987027	-0.351458
	Sabit	9.586104	2.596474	3.69	0.000	4.497108	14.67510

Tablo 5.'te Panel SUR analizi sonuçları ülkeler bazında gösterilmiştir. Model ticari açıklığın enflasyona etkisi şeklinde kurulmuştur. Buna göre Hindistan için sonuçlar istatistiki olarak anlamsız, diğer ülkelerde ise anlamlıdır. Katsayı işaretleri ise ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Brezilya, Güney Afrika ve Türkiye'de ticari açıklık enflasyonu negatif etkilerken, Çin ve Rusya'da ticari açıklık enflasyonu pozitif etkilemektedir. Elde edilen sonuçlar literatürle kıyaslandığında; Gür (2021) çalışmasında BRICS-T ülkelerinde ticari açıklığın enflasyonla ilişkisinde uzun dönem ilişkiler tespit etmiş ve tüm ülkeler için negatif katsayılar olduğu sonucuna ulaşmıştır.

SONUÇ

Bir ekonomideki dışa açıklık arttıkça, yabancı ülkelerden gelen mal ve hizmetlerin artması, yerel üreticilerin rekabetinin artması, üretim maliyetlerinde düşüş, tüketicilerin daha fazla seçeneklere sahip olması gibi nedenlerle fiyatlar düşer. Bu durum, enflasyonun azalmasına neden olabilir. Romer (1993), dışa açık ülkelerde enflasyon oranın daha düşük olacağı yönünde bir hipotez geliştirmiştir. Bu hipotezin aksi fikir beyan eden teorik çalışmalar da mevcuttur.

Dışa açıklığın enflasyon üzerindeki etkisi, birçok faktöre bağlıdır. Örneğin, ülkenin para politikası ve para arzı, döviz kuru politikaları, ithal edilen ürünlerin fiyatları, yerli üreticilerin fiyat esnekliği ve rekabet gücü gibi faktörler dışa açıklığın enflasyon üzerindeki etkisinde belirleyicidir. Bu nedenle, dışa açıklığın enflasyon üzerindeki etkisi, her ülke ve her zaman dilimi için aynı şekilde olmayabilir ve ekonomi politikalarının ne şekilde uygulandığına bağlıdır. Literatürde bazı çalışmalar ticari açıklığın enflasyon üzerinde artırıcı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşırken diğer çalışmalar ise ticari açıklığın enflasyon üzerinde azaltıcı ektisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırmacılar oldukça güncel olan bu konuyu farklı ülke ve ülke gurupları ile araştırmaya devam etmektedir. Bu çalışma da BRICS-T ülkelerinde 1990-2021 veri döneminde ve panel SUR analizi ile literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. Çalışma ticari açıklık ve enflasyon olarak iki değişkenli olarak gerçekleştirilmiştir. Öncelikle yatay kesit bağımlılığı tespit edilen değişkenler ikinci nesil birim kök testleri ile sınanmış ve birim köke sahip oldukları tespit edilmiştir. Panel SUR analizi yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliğin varlığı durumunda ve birim sayısının küçük olduğu durumda uygulanabilmektedir. Bu sebeple model için yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik testi uygu-

lanmıştır. Modelde yatay kesit bağımlılığı olduğu ve değişkenlerin eğim heterojen olduğu tespit edilmiştir. Tahmin sonuçlarından önce değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki olup olmadığı Pedroni eş bütünleşme testi uygulanmış ve değişkenlerin eş bütünleşik oldukları tespit edilmiştir. Uygulanan tahminci sonucunda ise Hindistan için sonuçların istatistiki olarak anlamsız olduğu fakat diğer ülkelerde anlamlı olduğu görülmüştür. Katsayı işaretleri değerlendirildiğinde Brezilya, Güney Afrika ve Türkiye'de ticari açıklık enflasyonu negatif etkilediği, Çin ve Rusya'da ticari açıklık enflasyonu pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Ada, O. E., Oyeronke, A., Odunayo, A. J., Okoruwa, V. O., & Obi-Egbedi, O. (2014). Trade openness and inflation in Nigerian economy: A vector error correction model (VECM) approach. *Research Journal of Finance and Accounting*, *5*(21), 74-85.

Afari, F. O., Son, J. C., & Haligah, H. Y. (2021). Empirical analysis of the relationship between openness and inflation: a case study of sub-Saharan Africa. *SN Business & Economics*, *1*, 1-23.

Ashra, S. (2002). Inflation and openness: A study of selected developing economies. *Indian Council for Research on International Economic Relations. Working Paper*, *84*.

Ata, A. Y., & Dallı, T. (2022). Ticari dışa açıklık ve enflasyon ilişkisinin ampirik analizi: Türkiye örneği. *Journal of Economics and Research*, *3(2)*, 61-74.

Atgür, M. (2021). Türkiye'de ticari açıklık ve enflasyon ilişkisi: Romer hipotezi Türkiye'de geçerli midir?. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *30*(1), 45-57.

Breitung, J., & Das, S. (2005). Panel unit root tests under cross-sectional dependence. Statistica Neerlandica, 59(4), 414-433.

Chhabra, M., & Alam, Q. (2020). An empirical study of trade openness and inflation in India. *Decision*, *47*(1), 79-90.

Çoban M. N. (2020). Romer hipotezi kapsamında ticari dışa açıklık ve enflasyon ilişkisi: Next 11 ülkeleri için panel ARDL analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 11(3),* 651-660.

Demir Y. (2021). Ticari dışa açıklık ve enflasyon ilişkisi: D-8 ülkeleri için panel eş bütünleşme analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 12(2)*, 325-337.

Dornbusch, R. 1992. The case of trade liberalisation in developing countries. *The Journal of Economic Perspectives 6(1),* 69-85.

Doru, Ö. & Düşünceli, F. (2021). Türkiye'de ticari dışa açıklık ve enflasyon ilişkisi: ARDL sınır testi ve nedensellik analizi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *12*(23), 37-54.

Gökce, C. (2023). Dışa açıklık, döviz kuru ve enflasyon: Türkiye için asimetrik bir analiz. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *24(1),* 518-534.

Gür, B. (2021). Ticari dışa açıklık ve enflasyon ilişkisi: Brıcs-T Ülkeleri İçin Romer Hipotezinin Sınanması. *International Journal of Applied Economic and Finance Studies*, *6*(1), 35-46.

Hamidi, A., & Prasetyo, A. S. (2022). Romer's hypothesis validation and threshold of trade openness in ASEAN. *Buletin Ekonomika Pembangunan*, *3*(1). 30-41.

Joshi, A. R., & Acharya, D. (2010). Inflation and trade openness: Empirical investigation for India. *IUP Journal of Monetary Economics*, *8*, 113-127.

Motaghi, S., Saifi, A., & Ebrahimi, S. (2021). The relationship between trade openness and inflation in selected developing and developing countries. *Iranian Economic Research, 26(86)*, 190-212.

Mukhtar, T. (2012). Does trade openness reduce inflation? Empirical evidence from Pakistan. *Journal of economic cooperation and development*, *33*(2), 33-52.

Mukhtar, T., Jehan, Z., & Bilquees, F. (2019). Is trade openness ınflatıonary ın developıng economıes. *Pakistan Economic and Social Review*, *57*(1), 47-68.

Nasrat, M. N. (2020). The ımpact of trade openness on ınflation: evidence from six south asian countries from 1980 to 2016. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research (JETIR)*, *7*(4), 165-178.

Özçağ, M., & Bölükbaş, M. (2018). Ticari dışa açıklık ve enflasyon ilişkisi: Romer Hipotezi çerçevesinde Türkiye için bir analiz. *Maliye Dergisi*, *174*, 112-130.

Rogoff, K. (1985). The optimal degree of commitment to an intermediate monetary target. *The Quarterly Journal Of Economics, 100*(4), 1169-1189.

Sahu, P., & Sharma, N. K. (2018). Impact of trade openness on inflation in India: An autoregressive distributed lag (ARDL) approach. *The Empirical Economics Letters*, *17*(1). 21-32.

Samimi, A. J., Ghaderi, S., Hosseinzadeh, R., & Nademi, Y. (2012). Openness and inflation: New empirical panel data evidence. *Economics Letters*, *117*(3), 573-577.

Semančíková, J. (2016). Trade, trade openness and macroeconomic performance. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *220*, 407-416.

Sikdar, A., Kundu, N., & Khan, Z. S. (2013). Trade openness and inflation: A test of Romer hypothesis for Bangladesh. *The Journal of Comilla University, 2(1),* 85-96.

Thomas, C. (2012). Trade openness and inflation: Panel data evidence for the Caribbean. *International Business & Economics Research Journal (IBER)*, *11*(5), 507-516.

Yiheyis, Z. (2013). Trade openness and inflation performance: A panel data analysis in the context of African countries. *African Development Review*, *25*(1), 67-84.

Zombe, C., Daka, L., Phiri, C., Kaonga, O., Chibwe, F., & Seshamani, V. (2017). Investigating the causal relationship between inflation and trade openness using Toda–Yamamoto approach: Evidence from Zambia. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, *8*(6), 171-182.

İşletmelerde Çalışan Yorgunluğunun Örgütsel Çıktılar Üzerindeki Etkisi[1]

Prof. Dr. Ebru Aykan / *Kayseri Üniversitesi*
Dr. Öğrt. Üyesi Gül Karakuş / *Kayseri Üniversitesi*
Dr. Öğrt. Üyesi Mualla Akçadağ / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Y.L. Öğr. Onur Çataltepe / *Kayseri Üniversitesi*

ÖZET

Günümüz rekabet ortamında işletmelerin sürdürebilir rekabet üstünlüğü sağlayabilmesi öncelikle işletmelerinin etkin ve verimli biçimde faaliyetlerini sürdürmesine bağlı bulunmaktadır. İşletmelerde etkinlik ve verimliliğin temel kaynağını ise çalışanlar oluşturmaktadır. Fiziksel ve zihinsel bir tükenmişlik olarak tanımlanmakla birlikte, bilişsel ve duygusal bileşenleri olan ve tüm bedeni etkileyen hafif tükenmişlikten dayanılmaz bitkinliğe kadar uzanan sübjektif bir durumu ifade eden yorgunluk kavramı bu noktada işletmeler için önem arz etmektedir. Fiziksel, zihinsel ya da duygusal yorgun çalışanlar işlerini gereği gibi yerine getirememekte, çalışanların bireysel ve örgütsel performansları düşmekte, ürün kalitesi ve dolayısıyla müşteri tatmini olumsuz etkilenmekte ve iş kazaları ile sonuçlanabilmektedir. Dolayısıyla çalışanların yorgunluk durumlarının tespiti ve örgütsel çıktılar üzerindeki etkilerinin belirlenmesi gerekmektedir. Buradan hareketle bu araştırmanın amacı bir üretim işletmesinde çalışanların yorgunluk durumlarının tespit edilerek, iş tatmini, yaşam tatmini, işten ayrılma niyetinden oluşan örgütsel çıktılar üzerindeki etkisini tespit etmektir. Araştırma bulguları ile yorgunluk ve örgütsel çıktılar arasındaki ilişki için proaktif (önleyici) öneri ve yaklaşımlar geliştirmekte amaçlanmaktadır. Araştırma evrenini, Kayseri Organize Sanayi Bölgesi'nde dayanıklı tüketim malları üretimi yapan 1800 çalışanı olan bir işletme oluşturmaktadır. Çalışmada 393 çalışandan geri dönüş alınmıştır. Nicel araştırma yöntemi kullanılan araştırmada, veri toplama aracı olarak anket tercih edilmiştir. Yapılan regresyon ve korelasyon analizleri sonucunda çalışanların fiziksel, zihinsel ve duygusal yorgunlukları tespit edilmiş, çalışan yorgunluğunun örgütsel çıktılardan işten ayrılma niyeti, iş tatmini, yaşam tatmini üzerinde etkili olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Çalışan yorgunluğu, örgütsel çıktılar*
Jel Kodu: *M12, M100*

ABSTRACT

In today's competitive environment, the sustainable competitive advantage of businesses primarily depends on the fact that their businesses continue their activities effectively and efficiently. The main source of efficiency and productivity in enterprises is employees. Although it is defined as a physical and mental burnout, the concept of fatigue, which has cognitive and emotional components and expresses a subjective situation ranging from mild burnout to unbearable exhaustion that affects the whole body, is important for businesses at this point. Employees who are physi-

[1] Çalışma Kayseri Üniversitesi 1069 Nolu BAP projesinden "İşletmelerde Çalışan Yorgunluğunun Örgütsel Çıktılar Üzerindeki Etkisi: Bir Üretim İşletmesinde (SERSİM Dayanıklı Tüketim Malları Sanayi ve Ticaret Kollektif Şirketi) Boylamsal Bir Analiz" üretilmiştir.

cally, mentally or emotionally tired cannot perform their jobs properly, individual and organizational performances of employees decrease, product quality and thus customer satisfaction are negatively affected and work accidents may result. Therefore, it is necessary to determine the fatigue status of the employees and to determine their effects on organizational outputs. From this point of view, the aim of this research is to determine the fatigue status of the employees in a production company and to determine its effect on organizational outputs consisting of job satisfaction, life satisfaction and intention to leave. It is aimed to develop proactive (preventive) suggestions and approaches for the relationship between research findings and fatigue and organizational outputs. The population of the research consists of an enterprise with 1800 employees engaged in the production of durable consumer goods in Kayseri Organized Industrial Zone. In the study, feedback was received from 393 employees. In the study, in which the quantitative research method was used, a questionnaire was preferred as the data collection tool. As a result of the regression and correlation analyzes, the physical, mental and emotional fatigue of the employees was determined, and it was found that the employee fatigue was effective on the organizational outputs, intention to leave, job satisfaction, and life satisfaction.

Keywords: *Employee fatigue, organizational outputs*
Jel Code: *M12, M100*

GİRİŞ

Yorgunluk, bir çalışma, eylem ya da faaliyet sonucunda enerjinin sona ermesi ve tükenmek olarak tanımlanmaktadır (Ream ve Richardson, 1996, 520). Bir diğer tanımda da yorgunluk, bir çaba sonucunda oluşan, istenmeyen duyguları barındıran, bireyin işlevselliğini azaltan, fiziksel ve mental güçsüzlük ile ilişkili olgu olarak belirtilmektedir (Gall, 1996, 31). Ayrıca yorgunluk günümüz koşullarında sık rastlanan ve kişilerin olumsuz hissetmesine neden olan bir durum olarak da açıklanabilir.

İnsanların yaşamlarının büyük bir bölümünü geçirdiği işyerlerinde çalışanların işe yönelik faaliyetlerinin barındırdığı problemler, insanların hem iş hem de özel hayatını olumsuz yönde etkileyip, genel ve süreğen bir bitkinlik ve mutsuzluğa neden olabilmektedir. Bireysel olarak yaşanan ve yorgunluk olarak adlandırılan bu uzun dönemli bitkinlik, dikkatsizlik ve beraberinde getirdiği mutsuzluk hali hem çalışanlar hem de örgütler açısından istenmeyen sonuçlar üretmektedir.

Yorgunluk, örgüt çalışmalarının başladığı 1900'lerden günümüze önemini koruyan, son dönemlerde insan kaynağının sürdürülebilir rekabet kaynağı olarak ön plana çıkmasıyla birlikte araştırmacıların üzerine yoğunlaştığı davranışsal konulardan birini oluşturmaktadır. İşletmelerde çalışanların yorgunluğu özellikle stres, performans ve güvenlik gibi konularla ilişkilendirilmektedir. Fiziksel, zihinsel ya da duygusal yorgun olan bir çalışanın işletmesi için önemli sorunlar meydana getirebildiği görülmektedir. Özellikle üretim işletmelerinde çalışanların yorgunluğu büyük ölçüde verimsizlik, tatminsizlik, dikkatsizlik ve iş kazalarına neden olabilmektedir. Üretim işletmeleri yoğun rekabet ortamında ayakta kalabilmek için çalışanlarına yönelmiş, iş yerlerinde bireysel olarak çalışan etkinliği ve verimliliği arayışına yönelmişlerdir. Bu bağlamda çalışanların yorgunluğunun belirlenmesi ve bu yorgunluğun örgütsel çıktılar üzerindeki etkilerinin tespit edilmesi önem kazanmaktadır. Bu noktada bu çalışmanın amacı bir üretim işletmesindeki çalışanların yorgunluk türlerini (fiziksel, zihinsel ve duygusal yorgunluk) belirlemek, çalışanların yorgunluk türlerinin temel örgütsel çıktılar (iş tatmini, yaşam tatmini, işten ayrılma niyeti ve iş kazaları) üzerindeki etkilerini tespit etmektir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kompleks bir kavram olarak nitelendirilen yorgunluk, birçok faktöre atfedilebilen, sosyal ve toplumsal talepler nedeniyle endüstriyel toplumun önemli sorunlardan birisi olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle, literatürde evrensel olarak kabul edilen kapsamlı bir tanım bulmak zordur (Caldwell vd., 2019, 272; Sadeghniiat-Haghighi ve Yazdi, 2015, 12). Genel anlamda yorgunluk, bir çaba sonucunda oluşan, istenmeyen duyguları barındıran, bire-

yin işlevselliğini azaltan, fiziksel ve mental güçsüzlük ile ilişkili olgu olarak belirtilmektedir (Gall, 1996, 31). Özellikle sahip olunan iş, yorgunluğun birincil sebebi olarak gösterilmektedir. Çalışanlara aşırı iş yüklenmesi, görev sürelerinin uzaması, verilen molaların azlığı, iş başında ve görevi dışında sorumluluklar yüklenmesi, tutarsız çalışma programları ile kısa ve değişken izin süreleri gibi uygulamalar çalışanların biyolojik saatlerinin bozularak, kendilerini fiziksel, zihinsel ve duygusal olarak yorgun hissetmelerine neden olmaktadır. Bununla birlikte uzun süreli zihinsel ve fiziksel çalışma ile sıkıcı veya tekrarlayan görevlerin yorgunluk hissini yoğunlaştırdığı; baş ağrıları, artan hastalıklar, kas ağrıları, tükenmişlik hissi, düşük benlik saygısı ve çaresizlik duygularına yol açtığı ifade edilmektedir (Detienne vd., 2012, 380; Williamson ve Frisbell, 2013, 81-87; Caldwell vd., 2019, 272). Dolayısıyla bu sorunlarla mücadele etmek durumunda kalan bireylerin iş ve yaşam tatmin düzeylerinin azalacağı, işten ayrılma niyetlerininse artacağı öngörülmektedir.

Literatürde uzun bir geçmişe sahip olan iş tatmini kavramının farklı yaklaşımlarla ele alındığı görülmektedir. Hoppock (1935), iş tatminini bir kişinin işinden gerçekten memnun olduğunu söylemesine neden olan psikolojik, fizyolojik ve çevresel koşulların bileşimi olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşıma göre, iş tatmini birçok dış faktörün etkisi altında olmasına rağmen, çalışanın nasıl hissettiği ile ilgili olan içsel bir durum olarak değerlendirilmektedir. (Aziri, 2011: 77-78). Locke'a (1976) göre iş tatmini, kişinin işinin veya iş deneyimlerinin değerlendirilmesinden kaynaklanan olumlu bir duygusal durum olarak tanımlanmaktadır. Spector (1997) ise bu duygusal durumun çalışan yaşamında önemli bir faktör olduğunu ve konu üzerinde çalışılması gerektiğini belirtirken (Alegre vd., 2016, 1390), çalışanların işleri hakkında ne hissettiklerine vurgu yaparak kavramı tanımlamaktadır. Ellickson ve Logsdon (2002), iş tatminini çalışanların işlerini sevme derecesi olarak ifade ederken, bu görüşü desteklediği görülmektedir (Kabir vd., 2011, 115).

İş tatmini ya da tatminsizliğine neden olan faktörlerinde farklı yazarlar tarafından farklı boyutlarla değerlendirildiği ifade edilmektedir. Alegre vd. (2016, 1391), iş tatmininin çalışan-örgüt ilişkisinden, çalışan-yönetici ilişkisinden ve çalışan-iş arkadaşı ilişkisinden etkilendiğini belirtmektedir. Hussami (2008) tarafından iş tatmininin işin bireyin beklentisini ne ölçüde karşıladığı ile de ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda örgütsel ve sosyal içsel ödüller, maaş, çalışma ortamı, iletişim, örgütsel bağlılık, özerklik, terfi, maddi ve maddi olmayan ek imkanlar, iş yapma usulleri ile işin kendisinin de çalışanların olumlu ya da olumsuz tutum sahibi olmasında etkili olduğu belirtilmektedir (Aşan ve Erenler, 2008, 205-206; Kabir vd., 2011, 115).

Yaşam tatmini, bireylerin yaşam kalitelerini kendilerine özgü kriterler temelinde değerlendirdikleri yargısal bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Pavot ve Diener, 2009, 102). Yaşam tatmini iş tatmini de kapsayan bir kavram olarak değerlendirilmekle birlikte, iş hayatına yönelik yapılan araştırmalarda yaşam tatmini önemli bir değişken olarak kabul edilmektedir (Mert ve Bekmezci, 2016, 48). Aşan ve Erenler (2008, 206) ise yaşam tatminini, bireyin genel olarak hayatını pozitif değerlendirme derecesi olarak ifade etmektedir. Özellikle işini değerli ve anlamlı bulan, iş yaşamında beklentilerinin karşılandığını algılayan bireylerin yaşam tatmin düzeylerinin daha yüksek olduğuna dair yapılan birçok araştırma bulunmaktadır (Loscocco ve Roschelle, 1991, 201-203). Dolayısıyla yaşam tatmininde etkili olan, mutsuzluk, hayal kırıklığı ve isteksizlik hallerinde bireyin hem fiziksel hem de ruhsal sağlığında sorunlar yaşamasına neden olan unsurların başında gelen işi, yaşamdan bağımsız değerlendirmek mümkün olmamaktadır. (Keser, 2005, 80-81). Yaşam tatmini iş tatmini de kapsayan bir kavram olarak değerlendirilmekle birlikte, iş hayatına yönelik yapılan araştırmalarda yaşam tatmini önemli bir değişken olarak kabul edilmektedir.

İşten ayrılma niyeti, Mobley (1977) tarafından çalışanın işine son verme amacına sahip olup olmadığı biçiminde tanımlamaktadır (DeTienne vd., 2012, 380). Fazla mesai içeren çalışma programlarının çalışanlarda yorgunluğa ve strese neden olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla, mesleki yaralanma ve sakatlanma riskini önemli ölçüde arttıran ve bilişsel performansın düşmesine neden olan (Caldwell vd., 2019, 274) aşırı iş yükünün, işten ayrılma niyeti ile pozitif ve anlamlı ilişkili olduğu, hem çalışanlar hem de örgüt açısından olumsuz sonuçlar doğurduğu yapılan çalışmalarla desteklenmektedir (Çalışkan ve Bekmezci, 2019, 411). Ayrıca, Lee ve Jang (2019, 10) tarafından yapılan çalışmada yorgunluğun işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan ve büyük bir etkiye sahip olduğu, yorgunluğu artan çalışanların işten ayrılma niyetlerinin de arttığı belirtilmektedir.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ İLE VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Çalışanların işyeri yorgunluk türü ile iş tatmini, yaşam tatmini ve işten ayrılma niyeti gibi örgütsel çıktılar üzerindeki etkisini ve bu kavramlar arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Kayseri Organize Sanayi Bölgesi'nde dayanıklı tüketim malları üretimi yapan 1800 çalışanı olan bir üretim firması oluşturmaktadır. Çalışmada veriler anket yöntemi uygulanarak elde edilmiştir. Bu yöntem ile 393 çalışandan geri dönüş alınabilmiş ve elde edilen veriler analize tabi tutulmuştur.

Araştırmanın model ve hipotezlerini test edilebilmek için kullanılan 4 farklı ölçek aşağıda belirtilmiştir:

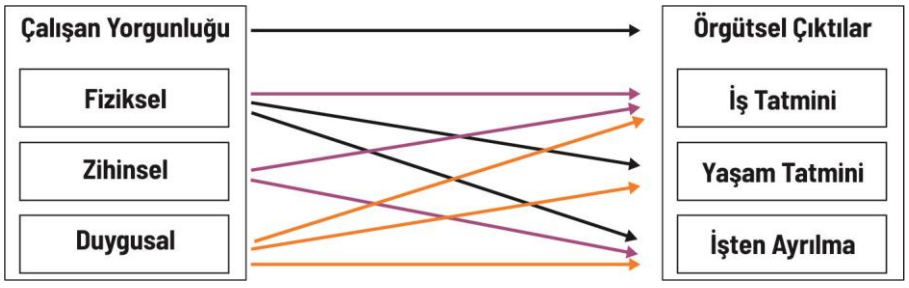
- ***Çalışan Yorgunluğu:*** Frone ve Tidwell (2015) tarafından geliştirilen, 18 ifadeden ve 3 boyuttan oluşan ölçek kullanılmıştır. 1-6 fiziksel iş yorgunluğu, 7-12 zihinsel iş yorgunluğu ve 13-18 duygusal iş yorgunluğunu ölçmektedir.
- ***İş Tatmini:*** Weiss ve arkadaşları (1997) tarafından geliştirilen Minesota İş Tatmini Ölçeğinin 20 ifadeli kısa formu kullanılmıştır.
- ***Yaşam Tatmini:*** Diener ve arkadaşları (1985) tarafından geliştirilen ve Dağlı'nın (2016) Türkçe'ye uyarladığı 5 ifadeli yaşam tatmini ölçeği kullanılmıştır.
- ***İşten Ayrılma Niyeti:*** Cammann ve diğerleri (1979) tarafından geliştirilen ve Mimaroğlu'nun (2008) Türkçe'ye uyarladığı 3 ifadeden oluşan İşten ayrılma niyeti ölçeği kullanılmıştır.

Anket formunun son bölümünde ise çalışanların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır.

Araştırma verileri SPSS Paket Programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin, yapılacak olan analizlere uygun olup olmadığının belirlenmesi için normallik dağılım testi yapılmıştır. Anket verileri SPPS Programına aktarıldıktan sonra basıklık-çarpıklık yöntemi uygulanmıştır. İlgili yazında (Tabachnick & Fidell, L.S., 2013) normal dağılım değerlerinden basıklık-çarpıklık +1.5 -1.5 arasında ise verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmektedir. Buna göre değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerleri sırasıyla, Çalışan yorgunluğu ölçeği -,283 ve -1,015; iş tatmini ölçeği için -,469 ve ,002; yaşam tatmini ölçeği için -,006 ve -,705; ve son olarak işten ayrılma niyeti ölçeği için, 542 ve -,499 dur. Bu değerlerin +1 ile-1 aralığında olduğu için verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Çalışan yorgunluğunun iş tatmini, yaşam tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini belirlemek için regresyon analizi, ilişkinin yönünü ve düzeyini belirlemek içinde korelasyon analizi uygulanmıştır.

Araştırma Modeli ve Hipotezleri

Araştırma modeline Şekil 1'de yer verilmektedir:

Şekil 1. *Araştırma Modeli*

H_1: Çalışanların yorgunluğu iş tatminlerini negatif olarak etkilemektedir.
H_{1a}: Çalışanların fiziksel yorgunluğu iş tatminlerini negatif olarak etkilemektedir.
H_{1b}: Çalışanların zihinsel yorgunluğu iş tatminlerini negatif olarak etkilemektedir.
H_{1c}: Çalışanların duygusal yorgunluğu iş tatminlerini negatif olarak etkilemektedir.
H_2: Çalışanların yorgunluğu yaşam tatminlerimi negatif olarak etkilemektedir.
H_{2a}: Çalışanların fiziksel yorgunluğu yaşam tatminlerini negatif olarak etkilemektedir.

H_{2b}: Çalışanların zihinsel yorgunluğu yaşam tatminlerini negatif olarak etkilemektedir.

H_{2c}: Çalışanların duygusal yorgunluğu yaşam tatminlerini negatif olarak etkilemektedir.

H_3: Çalışan yorgunluğu işten ayrılma niyetini pozitif olarak etkilemektedir.

H_{3a}: Çalışanların fiziksel yorgunluğu işten ayrılma niyetlerini pozitif olarak etkilemektedir.

H_{3b}: Çalışanların zihinsel yorgunluğu işten ayrılma niyetlerini pozitif olarak etkilemektedir.

H_{3c}: Çalışanların duygusal yorgunluğu işten ayrılma niyetlerini pozitif olarak etkilemektedir.

Araştırma Bulguları

Araştırmanın bulguları kısmında verilerin güvenirlilik analizlerine ve verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemeye yönelik analizlere yer verilmiş; tanımlayıcı analizler ve hipotezleri test etmeye yönelik analizler incelenmiştir.

Tablo 1. *Çalışan Yorgunluğu, İş Tatmini, Yaşam Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Ölçeklerine Ait Güvenirlilik Değerleri*

Ölçekler	Cronbac'h Alpha Değeri	N
Çalışan Yorgunluğu	,947	18
İş Tatmini	,924	20
Yaşam Tatmini	,866	5
İşten Ayrılma Niyeti	,891	3

Çalışan yorgunluğu, iş tatmini, yaşam tatmini ve işten ayrılma niyetine ait cronbac'h alpha değerleri sırasıyla .947; .924; .866 ve .891 olarak tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında yer verilen tüm ölçeklere ait cronbac'h alpha değerleri .80 değerinin üzerinde bulunduğundan ölçeklerin yüksek derecede güvenirliliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Demografik Bulgular

Örneklem grubuna ait cinsiyet, yaş, eğitim, pozisyon ve bölüm ile ilgili bilgiler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. *Çalışanlara Ait Demografik Özellikler*

Demografik Özellikler	f	Yüzde(%)	Demografik Özellikler	f	Yüzde(%)
Cinsiyet			**Pozisyon**		
Kadın	100	25.4	Mavi Yaka	316	80.4
Erkek	293	74.6	Beyaz Yaka	77	19.6
Toplam	393	100.0	Toplam	393	100.0
Yaş			**Eğitim Düzeyi**		
18-28 Yaş	124	31.6	İlkokul	81	20.6
29-39 Yaş	149	37.9	Ortaokul	63	16.0
40-50 Yaş	109	27.7	Lise	149	37.9
51-60 Yaş	9	2.3	Ön Lisans	18	4.6
60 Yaş ve üzeri	2	5.0	Lisans	73	18.6
Toplam	393	100.0	Lisansüstü	9	233
Çalışılan Bölüm			Toplam	393	100.0
Pişirici Fabrika	282	71.8			
Soğutucu Fabrika	37	9.4			
Diğer	74	18.8			
Toplam	393	100.0			

Tablo 2'de görüldüğü gibi çalışanların %74.6'sı erkek, %25.4'i kadınlardan oluşmaktadır. Yaş değişkenine göre çalışanların çoğunluğunun 29-39 yaş aralığında (%37.9) yoğunlaştığı görülmektedir. Eğitim açısından ise % 37.9 ile lise eğitimi alan çalışanların daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Pozisyon açısından da mavi yaka çalışanlar

%80.4 ve %19.6'sı beyaz yaka çalışanlardır. Son olarak bölüm açısından ise katılımcılar en fazla %71.8 ile pişirici fabrikada kısmında çalışmaktadır.

3.2.2. Korelasyon ve Regresyon Analizine İlişkin Bulgular

Araştırmanın hipotezleri kısmında belirtildiği üzere araştırma modelinde yer alan değişkenler (çalışan yorgunluğu, örgütsel çıktılar) arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla korelasyon analizi; çalışan yorgunluğunun (fiziksel, zihinsel ve duygusal yorgunluk) örgütsel çıktılar (iş tatmini, yaşam tatmini, işten ayrılma niyeti) üzerindeki etkisini belirlemek üzere regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 3. *Çalışan Yorgunluğu (Fiziksel, Zihinsel ve Duygusal Yorgunluk) ile İş Tatmini, Yaşam Tatmini, İşten Ayrılma Niyeti Korelasyon Analizleri Tablosu*

Değişkenler	**Ort**	**Ss.**	**1**	**2**	**3**	**4**
Çalışan Yorgunluğu	61.9466	19.77062	1			
İş Tatmini	3.6352	.76962	-.325**	1		
Yaşam Tatmini	3.0819	1.01815	-.237**	.579**	1	
İşten Ayrılma Niyeti	2.5369	1.18659	.341**	-.220**	-.147**	1
Fiziksel Yorgunluk	22.3206	6.30630	1			
Zihinsel Yorgunluk	20.6463	7.26816	.743**	1		
Duygusal Yorgunluk	18.9796	8.15942	.673**	.796**	1	
İş Tatmini	3.6352	.76962	-.322**	-.265**	-.303**	1
Fiziksel Yorgunluk	22.3206	6.30630	1			
Zihinsel Yorgunluk	20.6463	7.26816	.743**	1		
Duygusal Yorgunluk	18.9796	8.15942	.673**	.796**	1	
Yaşam Tatmini	15.4097	5.09077	-.194**	-.224**	-.224**	1
Fiziksel Yorgunluk	22.3206	6.30630	1			
Zihinsel Yorgunluk	20.6463	7.26816	.743**	1		
Duygusal Yorgunluk	18.9796	8.15942	.673**	.796**	1	
İşten Ayrılma Niyeti	2.5369	1.18659	.235**	.335**	.346**	1

***p<0.001*

Çalışanların yorgunlukları ve örgütsel çıktılar arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere araştırmanın değişkenlerine ait pearson korelasyon katsayıları Tablo 3'te verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre çalışan yorgunluğu ve iş tatmini arasında negatif yönlü (-.325) ve istatiksel açıdan anlamlı (sig. 0.000<0.001) bir ilişki tespit edilmiştir. Yine çalışan yorgunluğu ile örgütsel çıktılardan olan yaşam tatmini arasında negatif yönlü (-.237) ve istatistiki açıdan anlamlı (sig. 0.000<0.001) bir ilişki olduğu görülmektedir. Çalışan yorgunluğu ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkinin tespiti için yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre iki değişken arasında pozitif yönlü (.341) ve istatistiki açıdan anlamlı (sig. 0.000<0.001) bir ilişki tespit edilmiştir.

Çalışanların yorgunluklarından fiziksel yorgunluk ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan korelasyon analizi sonucunda değişkenler arasında negatif yönlü bir ilişki (-.322) tespit edilmiştir. Zihinsel yorgunluk ile iş tatmini arasında da negatif yönlü bir ilişki (-.265) görülürken duygusal yorgunluk ile iş tatmin arasında yine negatif yönlü bir ilişki (-.303) tespit edilmiştir.

Çalışanların yorgunluklarından fiziksel yorgunluk ile yaşam tatmini arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan korelasyon analizi sonucunda değişkenler arasında negatif yönlü bir ilişki (-.194) tespit edilmiştir. Zihinsel yorgunluk ile yaşam tatmini arasında da negatif yönlü bir ilişki (-,224) duygusal yorgunluk ile iş tatmin arasında da yine negatif yönlü bir ilişki (-.224) tespit edilmiştir.

Çalışanların yorgunluklarından fiziksel yorgunluk, zihinsel yorgunluk ve duygusal yorgunluk ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Analizler sonucunda fiziksel yorgunluk ile

işten ayrılma niyeti arasında pozitif yönlü bir ilişki (.235) tespit edilmiştir. Zihinsel yorgunluk ile işten ayrılma niyeti arasında da pozitif yönlü güçlü bir ilişki (.743) duygusal yorgunluk ile işten ayrılma niyeti arasında da yine pozitif yönlü bir ilişki (.346) tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre çalışanların özellikle duygusal yorgunlukları artıkça işten ayrılma niyetleri de artmaktadır.

Tablo 4. *Hipotezlerin Testine Yönelik Regresyon Analizleri*

	Bağımlı Değişkenler					
	İş Tatmini		**Yaşam Tatmini**		**İşten Ayrılma Niyeti**	
Bağımsız Değişkenler	**β**	**t**	**β**	**t**	**β**	**t**
Çalışan Yorgunluğu	-.013	-6.803	-.061	-4.823	.061	7.170
F	46.278		23.258		51.413	
R^2	.106		.056		.116	
Düzeltilmiş R^2	.104		.054		.114	
Fiziksel Yorgunluk	-0.39	-6.725	-157	-3.921	.133	4.788
F	45.224		15.372		22.927	
R^2	.104		.038		.055	
Düzeltilmiş R^2	.101		.035		.053	
Zihinsel Yorgunluk	-.028	-5.434	-.157	-4.546	.164	7.024
F	29.529		20.670		49.336	
R^2	.070		.050		.112	
Düzeltilmiş R^2	.068		.048		.110	
Duygusal Yorgunluk	-.029	-6.295	-.140	-4.549	.151	7.291
F	39.630		20.696		53.155	
R^2	.092		.050		.120	
Düzeltilmiş R^2	.090		.048		.117	

p<0.01

Tablo 4'te tanımlayıcılık katsayısı (R^2) doğrusal modelin uyum iyiliğini ölçmede kullanılmaktadır. Bu katsayı bağımlı değişkendeki değişimin ne kadarının bağımsız değişken(ler) tarafından açıklandığı göstermektedir. Bu sayede regresyon analizinin açıklayıcılık gücü ifade edilmektedir. Buradan hareketle, iş tatmini üzerindeki değişimin .106 gibi bir kısmının, araştırma modelinde yer alan çalışan yorgunluğu bağımsız değişkeni tarafından açıklandığı ifade edilebilir. Değişkenler arasındaki ilişkiye bakıldığında ise Beta katsayısı olan -.013 değeri çalışan yorgunluğu ile iş tatmini arasında negatif bir ilişkinin olduğuna işaret etmektedir. Buna göre araştırmanın " Çalışanların yorgunluğu iş tatminlerini negatif olarak etkilemektedir." Şeklindeki H_1 hipotezi desteklenmektedir.

Çalışan yorgunluğunun (fiziksel, zihinsel ve duygusal) ayrı ayrı değerlendirildiği regresyon analizi sonuçlarına göre iş tatmini üzerindeki değişimin .104 gibi bir kısmının, araştırma modelinde yer alan fiziksel yorgunluk bağımsız değişkeni tarafından açıklandığı yine değişkenler arasındaki ilişkiye bakıldığında ise beta katsayısı olan -.039 değeri fiziksel yorgunluk ile iş tatmini arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki tespit edilmiştir. Yine iş tatmini üzerindeki değişimin .070 gibi bir kısmının, araştırma modelinde yer alan çalışan zihinsel yorgunluk bağımsız değişkeni tarafından açıklandığı söylenebilir. Değişkenler arasındaki ilişkiye bakıldığında ise Beta katsayısı olan -.028 değeri zihinsel yorgunluk ile iş tatmini arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu yani zihinsel yorgunluk arttıkça iş tatminin azaldığı anlaşılmaktadır. Son olarak iş tatmini üzerindeki değişimin .092 gibi bir kısmının, bağımsız değişken olan duygusal yorgunluğun açıkladığı ve değişkenler arasında -.029 beta katsayısı ile negatif yönlü zayıf bir ilişki elde edilmiştir. Dolayısıyla **"**Çalışanların fiziksel yorgunluğu iş tatminlerini negatif olarak etkilemektedir." H_{1a} hipotezi, "Çalışanların zihinsel yorgunluğu iş tatminlerini negatif olarak etkilemektedir." H_{1b} hipotezi ve "Çalışanların duygusal yorgunluğu iş tatminlerini negatif olarak etkilemektedir." H_{1c} hipotezi kabul edilmiştir.

Analiz sonucunda yaşam tatmini üzerindeki değişimin .056 (R^2) gibi bir kısmının, araştırma modelinde yer alan çalışan yorgunluğu bağımsız değişkeni tarafından açıklandığı ifade edilebilir. Değişkenler arasındaki ilişkiye bakıldığında ise beta katsayısı olan -.061 değeri çalışan yorgunluğu ile yaşam tatmini arasında negatif bir ilişkinin olduğuna işaret etmektedir. Buna göre araştırmanın "Çalışanların yorgunluğu yaşam tatminlerini negatif olarak etkilemektedir." şeklindeki H_2 hipotezi desteklenmektedir.

Çalışan yorgunluğunun (fiziksel, zihinsel ve duygusal) ayrı ayrı değerlendirildiği regresyon analizi sonuçlarına göre yaşam tatmini üzerindeki değişimin .038 gibi bir kısmının, araştırma modelinde yer alan fiziksel yorgunluk bağımsız değişkeni tarafından açıklandığı anlaşılmaktadır. Yine değişkenler arasındaki ilişkiye bakıldığında ise beta katsayısı olan -.157 değeri fiziksel yorgunluk ile yaşam tatmini arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki tespit edilmiştir. Yaşam tatmini üzerindeki değişimin 0.50 gibi bir kısmının, araştırma modelinde yer alan çalışan zihinsel yorgunluk bağımsız değişkeni tarafından açıklandığı söylenebilir. Değişkenler arasındaki ilişkiye bakıldığında da beta katsayısı olan -.157 değeri zihinsel yorgunluk ile yaşam tatmini arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu yani zihinsel yorgunluk arttıkça yaşam tatminin azaldığı anlaşılmaktadır. Son olarak yaşam tatmini üzerindeki değişimin .050 gibi bir kısmının, bağımsız değişken olan duygusal yorgunluğu açıkladığı ve değişkenler arasında -.140 beta katsayısı ile negatif yönlü zayıf bir ilişki elde edilmiştir. Dolayısıyla **"**Çalışanların fiziksel yorgunluğu yaşam tatminlerini negatif olarak etkilemektedir." H_{2a} hipotezi, "Çalışanların zihinsel yorgunluğu yaşam tatminlerini negatif olarak etkilemektedir." H_{2b} hipotezi ve "Çalışanların duygusal yorgunluğu yaşam tatminlerini negatif olarak etkilemektedir." H_{2c} hipotezi kabul edilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre işten ayrılma niyeti üzerindeki değişimin .116 gibi bir kısmının, araştırma modelinde yer alan çalışan yorgunluğu bağımsız değişkeni tarafından açıklandığı ifade edilebilir. Değişkenler arasındaki ilişkiye bakıldığında ise beta katsayısı olan .061 değeri çalışan yorgunluğu ile işten ayrılma niyeti arasında pozitif bir ilişkinin olduğuna işaret etmektedir. Buna göre araştırmanın "Çalışanların yorgunluğu işten ayrılma niyetini pozitif olarak etkilemektedir." şeklindeki H_3 hipotezi desteklenmektedir.

Çalışanların fiziksel, zihinsel ve duygusal yorgunluklarının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre işten ayrılma niyeti üzerindeki değişimin .055 gibi bir kısmının, araştırma modelinde yer alan fiziksel yorgunluk bağımsız değişkeni tarafından açıklandığı yine değişkenler arasındaki ilişkiye bakıldığında ise beta katsayısı olan .133 değeri fiziksel yorgunluk ile işten ayırılma niyeti arasında pozitif yönlü orta derecede bir ilişki tespit edilmiştir. Yine işten ayrılma niyeti üzerindeki değişimin .112 gibi bir kısmının, araştırma modelinde yer alan zihinsel yorgunluk bağımsız değişkeni tarafından açıklandığı söylenebilir. Değişkenler arasındaki ilişkiye bakıldığında ise Beta katsayısı olan .164 değeri zihinsel yorgunluk ile işten ayrılma niyeti arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu yani zihinsel yorgunluk arttıkça işten ayrılma niyetinin arttığı anlaşılmaktadır. Son olarak işten ayrılma niyeti üzerindeki değişimin .120 gibi bir kısmının, bağımsız değişken olan duygusal yorgunluğun açıkladığı ve değişkenler arasında .151 beta katsayısı ile pozitif yönlü zayıf bir ilişki elde edilmiştir. Dolayısıyla **"**Çalışanların fiziksel yorgunluğu işten ayrılma niyeti pozitif olarak etkilemektedir." H_{3a} hipotezi, "Çalışanların zihinsel yorgunluğu işten ayrılma niyetini pozitif olarak etkilemektedir." H_{3b} hipotezi ve "Çalışanların duygusal yorgunluğu işten ayrılma niyetini pozitif olarak etkilemektedir." şeklindeki H_{3c} hipotezi kabul edilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışma ile çalışanlarının işyeri yorgunluk türlerinin, iş tatmini, yaşam tatmini, işten ayrılma niyeti ve iş kazaları gibi örgütsel çıktılar üzerindeki etkisini belirlemek amaçlanmıştır. Çalışanların işyeri yorgunluk türü ile iş tatmini, yaşam tatmini ve işten ayrılma niyeti gibi örgütsel çıktılar üzerindeki etkisini ve bu kavramlar arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Kayseri Organize Sanayi Bölgesi'nde dayanıklı tüketim malları üretimi yapan 1800 çalışanı olan bir üretim firması oluşturmaktadır. Çalışmada veriler anket yöntemi uygulanarak elde edilmiştir. Bu yöntem ile 393 çalışandan geri dönüş alınabilmiş ve elde edilen veriler analize tabi tutulmuştur. Çalışan yorgunluğunun iş tatmini, yaşam tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini belirlemek için regresyon analizi, ilişkinin yönünü ve düzeyini belirlemek içinde korelasyon

analizi uygulanmıştır. Çalışma sonucunda çalışanların yorgunluğu iş tatminlerini negatif olarak etkilediği belirlenmiştir. Çalışan yorgunluklarından fiziksel, zihinsel ve duygusal yorgunlukların da iş tatminlerini negatif olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışan yorgunluğunun, diğer bir örgütsel çıktı olan yaşam tatmini üzerinde de negatif açıdan bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Çalışan yorgunluğunun (fiziksel, zihinsel ve duygusal) ayrı ayrı değerlendirildiği regresyon analizi sonuçlarına göre yaşam tatmini üzerinde negatif etkisi olduğu bulgusu elde edilmiştir. Yine çalışma sonuçlarına göre katılımcıların çalışan yorgunluğunun özelikle duygusal yorgunluk arttıkça işten ayrılma niyetlerinin de arttığı bulgusuna ulaşılmıştır. Uzun süren vardiyalar, fazla mesai içeren çalışma programları ile sıkıcı görevlerde bulunmak çalışanlarda yorgunluğa ve strese neden olmaktadır. Bu durumsa bilişsel performansı düşürmekle birlikte, mesleki yaralanma ve sakatlanma riskini önemli ölçüde arttırmaktadır (Caldwell vd., 2019, 274; Dembe vd., 2005, 592-595). Dolayısıyla çalışan yorgunluğu ile örgütsel çıktılarda iş tatmini, yaşam tatmini ve işten ayrılma niyetleri arasında bir ilişki olduğu ve bağımsız değişkenin (çalışan yorgunluğu) bağımlı değişkenler (iş tatmini, yaşam tatmini ve işten ayrılma niyeti) üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar çalışan yorgunluğunun yaşam ve iş tatmini etkilediği yönünden literatürdeki çalışmaları (Hoppock, 1935; Judge ve Watanabe, 1993 ; Frone ve Tidwell, 2015) destekler niteliktedir. Ayrıca çalışma sonuçları yorgun çalışanların işten ayrılma niyetlerinin daha yüksek olması bakımından da literatürdeki çalışmaları (Høigaard vd., 2012; Lee ve Jang, 2019; Søbstad vd., 2021) desteklemektedir.

Çalışmanın kısıtları ise uygulama bölümünün Kayseri'de bulunan bir üretim firması çalışanları ile sınırlı olması, 2022 Şubat-2023 Şubat döneminde yapılmasıdır. Çalışmanın literatürdeki çalışmalardan ayıran özelliği ise bu sonuçların ilgili işletmeye geri dönüşler sağlanarak bilgilendirilme yapılması ve proaktif (önleyici) tedbirler ve yaklaşımlar konusunda eğitim, sunum verilmesidir.

Çalışma sonuçlarının tüm çalışanlar açısından genellemesi mümkün olmasa da hem literatürdeki ilgili çalışmaları desteklemesi hem de işletmelere çalışanlarının yorgunlukları ve örgütsel çıktılar üzerindeki etkilerini belirtmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. İleriki çalışmalarda örgütsel çıktılar performans, iş kazaları değişkenleri açısından da değerlendirilebileceği gibi dönemsel (boylamsal) bir çalışma yapılarak da detaylandırabilir.

KAYNAKÇA

Alegre, I., Mas-Machuca, M., & Berbegal-Mirabent, J. (2016). Antecedents of employee job satisfaction: Do they matter?. *Journal of Business Research*, *69*(4), 1390-1395. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.10.113

Aşan, Ö., & Erenler, E. (2008). İş Tatmini ve Yaşam Tatmini İlişkisi. *Süleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, *13*(2), 203-216.

Aziri, B. (2011). Job satisfaction: A literature review. *Management research & practice*, *3*(4), 77-86.

Caldwell, J. A., Caldwell, J. L., Thompson, L. A., & Lieberman, H. R. (2019). Fatigue and its management in the workplace. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, *96*, 272-289. https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2018.10.024

Cammann, C., Fichman, M., Jenkins, D., & Klesh, J. (1979). The Michigan organizational assessment questionnaire. Unpublished manuscript. University of Michigan, Ann Arbor.

Çalışkan, A., & Bekmezci, M. (2019). Aşırı iş yükünün işten ayrılma niyetine etkisinde iş tatmini ve yaşam tatmininin rolü, sağlık kurumu çalışanları örneği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *11*(31), 381-431. https://dx.doi.org/10.14520/adyusbd.517715

Dembe, A. E., Erickson, J. B., Delbos, R. G., & Banks, S. M. (2005). The impact of overtime and long work hours on occupational injuries and illnesses: new evidence from the United States. *Occupational and environmental medicne*, *62*(9), 588-597. http://dx.doi.org/10.1136/oem.2004.016667

DeTienne, K., Agle, B., Phillips, J., & Ingerson, M. C. (2012). The Impact of Moral Stress Compared to Other Stressors on Employee Fatigue, Job Satisfaction, and Turnover: An Empirical Investigation. *Journal of Business Ethics*, *110*(3), 377-391. Doi:10.1007/s10551-011-1197-y

Frone, M. R., & Tidwell, M. C. O. (2015). The meaning and measurement of work fatigue: Development and evaluation of the Three-Dimensional Work Fatigue Inventory (3D-WFI). *Journal of occupational health psychology*, *20*(3), 273-288. https://doi.org/10.1037/a0038700

Høigaard, R., Giske, R., & Sundsli, K. (2012). Newly qualified teachers' work engagement and teacher efficacy influences on job satisfaction, burnout, and the intention to quit. *European Journal of Teacher Education*, *35*(3), 347-357. https://doi.org/10.1080/02619768.2011.633993

Hoppock, R. (1935). *Job satisfaction.* New York and London: Harper and Brothers.

Judge, T. A., & Watanabe, S. (1993). Another Look at The Job-Life Satisfaction Relationship. In *Academy of Management Proceedings*, *1993* (1), 243-247. https://doi.org/10.1037/0021-9010.78.6.939

Kabir, M. N., & Parvin, M. M. (2011). Factors affecting employee job satisfaction of pharmaceutical sector. *Australian journal of business and management research*, *1*(9), 113-123.

Keser, A. (2005). İş doyumu ve yaşam doyumu ilişkisi: Otomotiv sektöründe bir uygulama. *Çalışma ve Toplum*, *4*(7), 77-96.

Lee, E., & Jang, I. (2019). Nurses' Fatigue, Job Stress, Organizational Culture, and Turnover Intention: A Culture–Work–Health Model. *Western Journal of Nursing Research. 42*(2), 108-116. Doi:10.1177/0193945919839189

Mert, İ. S., & Bekmezci, M. (2016). İki Kariyerli Aile Çalışanlarında İş ve Yaşam Tatmini. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, *1*(1), 43-53.

Pavot, W., & Diener, E. (2009). *Review of the Satisfaction With Life Scale. Social Indicators Research Series,* 101–117. Doi:10.1007/s11205-008-9303-y

Ream, E., & Richardson, A. (1996). Fatigue: a concept analysis. *International journal of nursing studies*, *33*(5), 519-529. https://doi.org/10.1016/0020-7489(96)00004-1

Sadeghniiat-Haghighi, K., & Yazdi, Z. (2015). Fatigue management in the workplace. *Industrial psychiatry journal*, *24*(1). Doi:12.10.4103/0972-6748.160915

Søbstad, J. H., Pallesen, S., Bjorvatn, B., Costa, G., & Hystad, S. W. (2021). Predictors of turnover intention among Norwegian nurses: A cohort study. *Health care management review*, *46*(4), 367-374. Doi: 10.1097/HMR.0000000000000277

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.), Boston: Allyn and Bacon.

Williamson, A., & Friswell, R. (2013). *Fatigue in the workplace: causes and countermeasures. Fatigue: Biomedicine, Health & Behavior*, *1*(1-2), 81-98. https://doi.org/10.1080/21641846.2012.744581

Türkiye'de 2001 Krizi Sonrası ile Pandemi Krizi Öncesi Dönem Arasında Kamusal Sermayeli Bankaların Durumu[1]

Öğr. Gör. İbrahim Keklik / *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*
Prof. Dr. Cuma Çataloluk / *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi*

ÖZET

Ekonomi içerisinde devlet tarafından farklı sektörlere kaynak aktarımının yapılabilmesi, bu sektörlerin sübvanse edilmesi ve ekonomiye destek verilmesi amaçları ile kamusal sermayeli bankaların kurulması ihtiyacı doğmuş ve kamu bankaları bu doğrultuda faaliyetlerine başlamışlardır. Türk bankacılık sektörü içerisinde kamusal sermayeli bankaların sektör içerisindeki payları yıllar itibari ile yüksek düzeylere ulaşmış fakat aynı zamanda bu bankalar hantal bir yapıya da bürünmüştür. Hızla gelişen bankacılık sektörü içerisinde kamu bankaları özellikle yapısal sorunları nedeni ile daha az etkin olmuş ve bankacılık sektörünü de olumsuz olarak etkilemişlerdir. Ekonomiye destek vermesi amacı ile de kurulmuş olan kamu bankaları devlet için bir yük haline gelmiş, Türkiye'de yaşanan Kasım 2000 ve Şubat 2001 tarihlerinde yaşanan krizler sonrasında kamusal sermayeli bankaların ve bankacılık sektörünün düzenlenmesi kaçınılmaz olmuştur. Türk bankacılık sektörünün finansal, operasyonel ve yapısal sorunlarının çözülmesi, bankacılık sisteminin sağlıklı bir hale getirilmesi amacı ile 2001 yılının Mayıs ayında "Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı" uygulamaya konulmuştur. Bu program kapsamında kamusal sermayeli bankalardan bazıları tasfiye edilmiş, devredilmiş ve yeniden yapılandırma kapsamına alınmışlardır. Bu çalışmada kamusal sermayeli bankaların "Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı" sonrasındaki durumları 2008 Global Finansal Krizi sonrası da dahil olmak üzere pandemi krizine kadar olan dönem için değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kamu bankaları, Yeniden Yapılandırma, Türk Bankacılık Sistemi*
Jel Kodu: *G18, G21*

ABSTRACT

In order for the state to transfer resources to different sectors in the economy, to subsidize these sectors and to support the economy, the need to establish banks with public capital arose and public banks started their activities in this direction. The share of publicly owned banks in the Turkish banking sector has reached high levels over the years, but at the same time, these banks have become cumbersome. Within the rapidly developing banking sector, state-owned banks have been less effective, especially due to structural problems, and have negatively affected the banking sector. Public banks, which were established to support the economy, became a burden for the state, and after the crises in November 2000 and February 2001, the regulation of publicly owned banks and the banking sector became inevitable. In order to solve the financial, operational and structural problems of the Turkish banking sector and to make the banking system healthy, the "Banking Sector Restructuring Program" was put into practice in May 2001. Within the scope of this program, some of the publicly owned banks were liquidated, transferred and included in the scope of restructuring. In this study, the situation of publicly owned banks after the "Banking Sec-

[1] "Bu çalışma Prof. Dr. Cuma Çataloluk danışmanlığında İbrahim Keklik tarafından 24.06.2019 tarihinde kabul edilen "Türk Bankacılık Sektörü İçerisinde Kamu Bankaları ve Kamu Bankalarında Yeniden Yapılandırma Uygulamaları" başlıklı ve 559018 tez no'lu yüksek lisans tezinden türetilmiştir."

tor Restructuring Program" is evaluated for the period until the pandemic crisis, including the aftermath of the 2008 Global Financial Crisis.

Keywords: *Public banks, Restructuring, Turkish Banking System*

Jel Code: *G18, G21*

GİRİŞ

Kamu bankalarının kurulması hususu 1929 Büyük Buhran sonrasında devletlerin ekonomi içerisinde daha fazla paya sahip olması, daha etkin çalışmasının gerekliliği neticesinde ortaya çıkmıştır. Ekonomik gelişmeye destek sağlamak, bankacılık sistemine yön vermek ve bankacılık sistemi içerisinde yer alan sorunları ortadan kaldırmak gibi hedeflere sahip olan kamu bankaları kurulmalarından sonra yıllar itibari ile bankacılık sektörü içerisinde paylarını artırarak gelişmeye devam etmişlerdir.

Türkiye'de de kamu bankalarının ortaya çıkış süreci benzer şekilde gelişmiştir. Özel sektörün ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesi noktasında birçok açıdan yetersiz kalmış olması devletin bu konuda daha aktif olmasını gerektirmiştir. Bankacılık sektörü içerisinde de geçerli olan bu durum neticesinde farklı hedefleri gerçekleştirmek amacı ile kamu bankalarının kurulması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda birbirinden farklı sektörlerin finansman ihtiyaçlarını karşılamak üzere bu alanlarda uzmanlaşmış kamu bankaları kurulmuştur. Kamusal sermayeye sahip olan bu bankalar Türkiye'de kuruluşlarından itibaren her zaman bankacılık sektörü içerisinde önemli bir yere sahip olmuşlardır.

Kamu bankaları bankacılık sektörü içerisinde önemli bir yere sahip olmakla birlikte yıllar itibari ile hantal bir yapıya bürünmüş ve Türkiye'de yaşanan Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonrasında bu hantal yapının düzeltilmesi amacı ile kamu bankalarının yeniden yapılandırılması hususu iktisadi reformlar içerisinde kendine yer bulmuştur. Yaşanan bu krizler kamu bankalarının yeniden yapılandırma ile birlikte daha sağlam bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'de 2007 yılında ortaya çıkmış olan finansal sorunların yol açtığı 2008 Küresel Finans Krizi bütün dünyada finans piyasalarını etkilemiş olmakla beraber Türk bankacılık sektörü bu krizin etkilerinden sınırlı bir şekilde etkilenmiştir.

BANKACILIK SEKTÖRÜNDE YENİDEN YAPILANDIRMA

Yeniden yapılandırma temel kavram olarak bankanın kıymetinin, gücünün artırılması, mali yapısındaki sorunların düzeltilmesi olarak tanımlanmaktadır. Yeniden yapılandırma ile hedeflenen banka mevcudiyetinin sürdürülebilir, kârlılığın istikrarlı olması olmakla beraber bankanın finansal sistem içerisinde payının artışının sağlanması da diğer bir hedeftir. Yeniden yapılandırma süreci öncelikle sistemdeki sorunların doğru bir şekilde tespit edilmesi gerekmekte sonrasında ise geçici ödeme sorunları yaşayan fakat buna rağmen faaliyetine devam edebilecek durumda olan bankalar ile mali yapısında sorun olmayan bankaların ayırt edilmesi gerekmektedir. Geçici sorunlara sahip bankaların mali yapılarının güçlendirilmesi, faaliyetlerini sürdüremeyecek bankaların ise sektör içerisinden çıkarılması bu sürecin diğer aşamalarıdır(Özince, 2002:84).

Yeniden Yapılandırma Yöntemleri

Finansal Yeniden Yapılandırma

Finansal yeniden yapılandırma ile bankaların mali yapılarında meydana gelen sorunlar mali transferler vasıtası ile çözülmeye çalışılmaktadır. Krizin etkilerinden kurtulmak amacıyla devlet bir takım finansal araçlar vasıtası ile bankaların aktif kalitelerinin düzeltilmesi ve bilançolarının iyileştirilmesini sağlamaya çalışmaktadır(Uçarkaya ve Aydoğan, 2006:33).

Operasyonel Yeniden Yapılandırma

Operasyonel yeniden yapılandırma ile bankaların kurumsal anlamda daha iyi yönetilmesine ve daha etkin ve kârlı faaliyet göstermesine çalışılmaktadır. Yönetim ve etkinliğin geliştirilmesi esas amaçtır(Uçarkaya ve Aydoğan, 2006:37).

Yapısal Yeniden Yapılandırma

Yapısal yeniden yapılandırma bankacılık sistemindeki rekabet seviyesinin iyileştirilmesini hedeflemektedir. Bu yapılandırma yönteminde sorunlu bankanın yönetimine devlet tarafından el konulması ve bankanın aktiflerinin kamusal destek sağlanarak tasfiye edilebilmesi de söz konusu olabilmektedir.

Türk Bankacılık Sisteminde Krizler ve Yeniden Yapılandırma Uygulamaları

1980'li yıllara kadar Türk Bankacılık Sektörü içerisinde mali sistemini bütününü etkileyecek büyüklükte bir kriz oluşmasa da bankalar bir takım ekonomik sebepler sonucunda faaliyetlerini sona erdirmiştir.

24 Ocak 1980 kararları bankacılık sektörüne rekabet kavramını getirmiştir. 1981 yılında tüm faizlerin serbest bırakılması ile finansal serbestleşme yolunda da ilk adımlar atılmıştır. Ayrıca bu dönemde bankacılık sektörüne girişte kolaylaşmıştır(Çolak, 2000:27). Sisteme girişin serbestleşmesi sektör içerisindeki rekabeti artırsa da banka başına düşen payın düşmesine sebep olmuştur. Mevduat sertifikaları bu dönemde bankerler tarafından repo işlemleri ile değerlendirilmiş ve bankerler fon piyasaları ile banka arasında aracılık işlemlerini gerçekleştirmişlerdir (Yıldırım, 2004:30). Bankerler arasındaki faiz rekabeti zamanla "Ponzi Finansmanı" biçimine kaymıştır(Göktan, 2008:430). Kârın negatif olduğu bu sistem neticesinde 1982 yılında banker krizi ortaya çıkmıştır. Bu kriz birçok bankanın mali bünyesini zayıflatmıştır(Özatay, 2011:27). Kriz sonrasında özel bankalarda bulunan mevduatların kamu bankalarına yöneldiği görülmüştür. 1989 yılında kambiyo rejimi serbest hale gelmiş ve para piyasaları ile döviz piyasası kurulmuştur(Afşar, 2004:61). Bu durum yatırımcıların dövize yönelmesini de sağlamıştır. Körfez krizi ekonomi içerisinde ilk defa dış etkiler ile bir kriz yaşanmasına sebep olmuştur. Kuveyt'in işgali sonrası petrol fiyatları artmış ve bu durum enflasyona sebep olarak mali sektörü de etkilemiştir(Yıldırım, 2004:34). Irak'ta yapılan askeri müdahale krizi en üst seviyesine çıkarmış ve mali sektör likidite kriziyle karşı karşıya kalmıştır(Eğilmez ve Kumcu, 2004:98).

1980'li yıllarda başlamış olan borçlanmalar büyük bir yük oluşturmuş ve bu yük 1990'larda faizlerin artmasına, vadelerin kısalmasına sebep olmuştur. 1994'te kamusal borçlanmalara ait faizleri düşürmeye yönelik çabalar kurların dalgalanmasını ve kurlardaki dalgalanma devalüasyon ile birlikte bankacılık krizinin de ortaya çıkması sonucunu ortaya çıkarmıştır(Eğilmez ve Kumcu, 2004:100). Bankalar kendilerini kısa vadeli döviz kredileri ile fonladıkları için 2000'li yıllara yaklaşırken kur ve faiz riski ile karşı karşıya kalmışlardır(Erdoğan, 2002). 1998 – 1999 yıllarında bankalar kullandırdıkları kredileri tahsil edememiş, az kâr elde eder hale gelmiştir. 1999 seçimleri sonrasında ekonomik ve sosyal alanlarda yapısal reformlar için ilk adımlar atılmıştır. Türk bankacılık sisteminin uluslararası kriterlere uyum sağlamasını hedefleyen Bankalar Kanunu 18 Haziran 1999 tarihinde kabul edilmiştir(Erdönmez, 2002:67). Kamusal sermayeye sahip olan bankaların yeniden yapılandırılması ve özelleştirilmesi için hazırlıklarda bu dönem içeresinde başlamıştır(Keskin, 2001:29).

IMF ile yapılan "stand by" anlaşmasından sonra Merkez Bankası enflasyonu önleme ve istikrarı sağlama amaçlı para ve kur politikalarını açıklamıştır. Fakat 2000 yılının sonlarına gelindiğinde ekonomideki belirsizlikler, programda meydana gelen sapmalar bankacılık sisteminde biriken risklerin gerçekleşmesine sebep olmuştur. Gecelik faizler yükselmiş, borsa düşüşe geçmiş, yabancılar döviz alarak piyasadan çekilmiş, kamu kağıtlarının değeri düşmüş ve elinde Devlet İç Borçlanma Senedi (DİBS) tutan bankalar zor durumda kalmıştır(Keyder, 2001)46. Bankalar ellerinde bulunan DİBS'leri piyasaya sürmüş, DİBS faizleri yükselmiş, para talebinin artması ve yüksek miktardaki döviz çıkışı repo faizlerinin %250 gibi oranlara ulaşmasına sebep olmuştur(Mangir, 2006:465).

Kasım ayında yaşanan kriz sonrasında IMF'den destek alınmış ayrıca sektörün yapılandırılması için adımlar atılmıştır. Ancak yapılandırma işlemlerinde hızlı bir şekilde hareket edilmemesi neticesinde mali piyasalarda ortaya çıkan güven sorunu sektörü daha kırılgan bir hale getirmiştir. Kasım 2000 krizine sebep olan likidite riski birikimi, Şubat 2001'de kur riskine dönüşerek yeni bir krize yol açmıştır.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonrasında bankaların ellerinde bulunan menkul kıymetler değer kaybına uğramış ve bankaların fonlama zararları artmıştır. Dalgalı kur bankaların kambiyo zararına uğramasına sebep olmuştur. Finansal sektörde yaşanan değişiklikler ve faiz oranlarının yüksekliği kredi geri dönüşlerinde azalmaya sebep olmuştur(Turan, 2011:56).

Türkiye ekonomisi, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonrasında bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması konusunda önemli adımlar atmak durumunda kalmıştır. Yapısal sorunlara sahip olan sektörün sağlıklı bir yapı

haline gelmesi amacıyla detaylı bir programın gerekli olduğu ve bu programın hızlı bir şekilde düzenlenmesinin gerekliliği bu krizler sonrasında tamamen ortaya çıkmıştır(Akçakoca, 2001:413).

25 Kasım 2000 tarih, 24241 sayılı Resmi Gazete ile yayımlanan 4603 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, Türkiye Halk Bankası Anonim Şirketi ve Türkiye Emlak Bankası Anonim Şirketi Hakkında Kanun" ile bu kamu bankalarının yeniden yapılandırılmaları ve özelleştirilmeye hazırlanmaları hususları düzenlenmiştir. 2000/1698 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı yeniden yapılandırma ile ilgili usul ve esaslar belirlenmiştir. 2001/2202 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 2000/1698 sayılı karar yürürlükten kalkmış ve yeniden yapılandırma bu karar doğrultusunda uygulanmıştır.

Türk bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması hedefiyle 2001 yılının Mayıs ayında "Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı" Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu tarafından hazırlanmış ve kamuoyuna sunulmuştur(Bakkal ve Alkan, 2011:87)

Programın esas aldığı düzenlemeler, kamu bankalarının finansal ve operasyonel açıdan yeniden yapılandırılması, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) bünyesinde bulunan bankaların devir, birleşme, satış ya da tasfiye yöntemleri ile çözümlenmesi, yaşanan krizler sonrasında olumsuz olarak etkilenmiş bulunan özel bankaların yapılarının güçlendirilmesi, bankacılık sektöründe denetim ve gözetimin güçlendirilmesi ve aynı zamanda sektörün daha rekabetçi daha etkin bir yapıya kavuşmasını sağlayacak düzenlemelerin getirilmesi olarak sıralanmıştır.

2000'li yılların başlarında ekonomide ortaya çıkan durgunluk belirtileri sebebi ile ABD ve Avrupa'da merkez bankaları uygulamış oldukları para politikaları çerçevesinde faiz oranlarını düşürmüşlerdir. Bu durum varlık fiyatlarının yükselmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bankalar bu durumdan yararlanmak için düşük faiz ve kısa vadeli borçlanma yoluna gitmiş, sağladıkları finansmanı ise uzun vadeli krediler yolu ile piyasaya aktarmışlardır. Daha fazla tüketiciye ulaşmak isteyen bankalar kredi koşullarını esnekleştirmiş ve özellikle düşük gelir grubunda yer alan bireylere de konut finansmanı sağlamışlardır. Fakat bu durum bankaların mali yapısının daha riskli hale gelmesine de sebep olmuştur. A.B.D. Merkez Bankası'nın faiz artırımlarına başlaması sonrasında ise konutlara talep azalmış, konut fiyatları ise düşüş eğilimine girmiştir (Eğilmez ve Özkal, 2008). Bu gelişmeler kredi geri ödemelerini yapamayan bireylerin konutlarını satsalar dahi borçlarını kapatamamaları durumunu ortaya çıkarmış ve kredi geri ödemelerinde yaşanan sorunlar hem bankaları hem de bu bankaların verdikleri kredilerin finansmanını sağlayan yatırım bankalarını olumsuz olarak etkilemiştir(Yılmaz ve Gayğusuz, 2009:20). ABD'de finansal piyasaları sarsan bu sorunlar neticesinde kredi piyasaları işlemez hale gelmiş, borsalar çökmüş ve 2008 yılının Eylül ayına gelindiğinde küresel bir kriz haline gelmiştir.

Türkiye'de yaşanan 1994 ve 2001 krizleri finans piyasalarında başlamış ve mali sektörü etkileyen krizler olmuştur. Fakat 2008 global krizi Türkiye'de özel sektörün yüksek tutarlarda döviz borcuna sahip olması ve kriz neticesinde ihracat rakamlarının olumsuz olarak etkilenmesi ile daha çok reel sektörü etkilemiştir.

Türkiye ekonomisi sermaye hareketlerinin serbestleşmiş olması, yatırımcıların yüksek getiri hedefi ile Türkiye'ye yönelmesi sebebi ile yaşanan likidite bolluğu ve bunun yanında krizler sonrası alınmış bulunan tedbirler ve uygulanmış olan ekonomi politikaları neticesinde 2002 – 2007 yılları arasında bir yükseliş trendi içerisine girmiştir. Fakat 2007 yılı itibariyle bir takım ekonomik göstergeler açısından olumsuz bir seyir izlemeye başlamıştır (Eğilmez ve Özkal, 2008:61). Türk kamu bankaları özellikle yeniden yapılandırma programının etkisi ile bu süreçten daha az etkilenmiştir.

YENİDEN YAPILANDIRMA UYGULAMALARI SONRASINDA KAMU BANKALARININ DURUMU

2000 ve 2001 krizleri sonrasında bankacılık sektörü içerisinde yer alan banka sayısında dramatik bir düşüş olduğu görülmektedir. Kamu bankaları açısından ise krizler öncesinde 4 olan kamu bankalarının sayısı T. Emlak Bankası A.Ş.'nin tasfiye edilmesi sonrasında 3'e düşmüştür. Bu sayıda herhangi bir değişiklik gerçekleşmemiştir.

Şube Sayısı Açısından

1999 yılında bankacılık sektörü içerisinde yer alan bankalara ait toplam şube sayısı 7.691'dir. Krizler sonrasında bu sayı 6.106'ya kadar gerilemiştir. Yeniden yapılandırma sonrasında ise şube sayıları artış yönlü bir eğilime sahip olmuştur.

Kamusal sermayeli bankaların 2002 ve 2003 yıllarında şube sayılarında azalmanın olduğu görülmektedir. Bu dönem içerisinde T.C. Ziraat Bankası A.Ş. ve T. Halk Bankası A.Ş.'nin şube sayıları ciddi oranda azalmıştır. Bu durumun en önemli sebebi 2001 yılında T. Emlak Bankası A.Ş.'nin tasfiye olması sürecinde bu banka şubeleri ve personelinin bu iki banka arasında paylaştırılması ve sonrasında paylaştırılmış bulunan şubelerin kapatılması olmuştur. 2001 yılında 1504 şubeye sahip olan T.C. Ziraat Bankası A.Ş.'nin şube sayısı 2002 yılında 1503'e sonraki yıl ise 1148'e gerilemiş, 2001 yılında 899 şubeye sahip olan T. Halk Bankası A.Ş.'nin şube sayısı ise 2002 yılında 546'ya 2003 yılında ise 527'ye düşmüştür.

2008 yılı sonrasında kamu bankalarının şube sayılarının sürekli bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Kamu bankalarına ait banka şubelerinin bankacılık sektörü içerisindeki payı 2009 yılında %28,03 iken 2018 yılına gelindiğinde bu oranın %35,57'ye çıkmıştır.

Personel Sayısı Açısından

1998 yılında bankacılık sektörü içerisinde çalışan personelin %42'sinin kamu bankalarında çalıştığı görülmektedir. Fakat krizler sonrasında bankacılık sektöründe çalışan personel sayısı azalmıştır. Yeniden yapılandırma sonrasında kamu bankalarındaki personelin diğer kamu kurumlarına aktarılması, yeni personel alımının yapılmaması, T. Emlak Bankası A.Ş.'nin tasfiye süreci gibi etkenler neticesinde 2008 yılına gelindiğinde kamu bankalarında çalışan personel sayısının 41.478 ve sektör içerisindeki payının ise %24,86 olduğu görülmektedir.

Kamu bankalarının personel sayıları açısından 2009 yılı ve sonrasına bakıldığında 2016 yılına kadar personel sayısının arttığı 2016 yılında ekonomik büyüme hızının yavaşlaması ve bankacılık sektörünün aktif büyümesinin ivme kaybetmesi sonucunda bankaların operasyonel maliyetlerini düşürme isteği ile şube ve personel sayısının azaltılması doğrultusunda azaldığı fakat sonrasında artış yönünde eğilime geçildiği görülmektedir. Kamu bankalarında 2003 yılı ve sonrasında personel sayısının arttığı, 2008 yılında gerçekleşen küresel kriz sonrasında da kamu bankalarının istihdam yarattığı görülmektedir. 2008 yılı sonunda 41.748 olan personel sayısı 2009'da 44.856 ve 2018 yılı sonuna gelindiğinde 60.195 olmuştur. Kamu bankaları 2008 yılından 2019 yılına kadar sektör bankacılık sektöründen daha fazla oranda personel alımı yapmış ve sektör içerisindeki payını da 2018 yılı sonuna gelindiğinde %31,30'a kadar artırmıştır.

Aktif Payının Büyüklüğü Açısından

Aktif büyüklük açısından bankacılık sistemine bakıldığında aktif toplamının devamlı bir büyüme eğiliminde olduğu görülmüştür.

Bankacılık sistemi içerisinde aktif büyüklüğün gelişimi açısından sektör ile kamu bankalarının hareketi aynı yönde olmuştur. Fakat bankacılık sektörü toplam aktif içerisinde kamu bankalarının payı yıllar itibariyle düşüş eğiliminde olmuştur. 1980'li yıllarda %50'ler seviyesinde olan bu oran 1998 yılında %35'lere, 2008 yılına gelindiğinde %30'un altına inmiştir.

2009 – 2018 yılları arasında da aktif toplamı açısından rakamların büyüdüğü görülmektedir. Kamu bankalarının aktif toplamı içerisindeki payı ise artış yönünde olmuş ve 2018 yılı sonuna gelindiğinde kamu bankalarının 249.976,260,00 TL tutarlı aktif ile sektör içerisinde %33,35 paya sahip olduğu görülmüştür.

Mevduat Payının Büyüklüğü Açısından

1980'li yıllarda toplam mevduatın %50 kadar bir kısmına sahip olan kamu bankalarının sektör içerisindeki mevduat payı kriz öncesinde %40,68 olarak tespit edilmiştir. Yaşanan krizler, kamusal sermayeli bankaların tasfiyesi gibi sebepler ile bu bankaların bankacılık sektörünün toplam mevduatları içerisindeki payı düşmüştür. 2001 yılında T. Emlak Bankası A.Ş.'nin kapatılması sonrasında kamu bankalarının payı 2001 yılı içerisinde neredeyse %10 oranında bir düşüş yaşamıştır. Fakat yeniden yapılandırma sonrasında mevduat sahipleri tekrardan mevduatlarını kamu bankalarında değerlendirmeye başlamış ve 2008 yılına kadar oransal olarak ortaya çıkan düşüş trendi kırılmıştır.

Yeniden yapılandırma sonrasında kamu bankaları Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonrasında özellikle tasfiyeler nedeni ile kaybettikleri mevduatı elde etme isteğinde olmuştur. Bankacılık sektörüne bakıldığında top-

lam mevduat tutarının artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Kamusal sermayeye sahip olan bankaların da mevduat tutarları benzeri bir seyir göstermiştir. 2018 yılı sonunda bankacılık sektörü toplam mevduat tutarı 2.255.881.705.000 TL olarak gerçekleşirken kamusal sermayeli mevduat bankaları bu tutarın 806.044.425.000 TL'sini elinde bulundurmaktadır.

Kamu bankalarının bankacılık sektörü toplam mevduat içerisindeki payı 2010 yılına kadar artış eğiliminde olmuştur. 2011 yılında kamusal sermayeli bankaların mevduat yapısının büyük bir kısmının Türk Lirası mevduattan oluşması ve bu yıl içerisinde gerçekleşen değişimin daha çok yabancı para mevduatta olması neticesinde bankacılık sektörü toplam mevduat içerisindeki payı %2,77 oranında düşmüştür. 2012 yılında kamusal sermayeye sahip olan bankaların mevduat değişimi açısından sektör oranlarına benzer sonuçlar yakaladığı görülmektedir. 2012 yılında bankacılık sektörü içerisinde toplam mevduattaki değişim %10,17 olarak gerçekleşmiş, kamu bankalarının değişim oranı %10,79 olmuştur. 2013 yılında bankacılık sektörünün toplam mevduat tutarı %22 oranında büyüyerek 884 milyar TL tutarına ulaşmıştır. Türk Lirası mevduatın toplam mevduat içindeki payı düşmeye devam ederken kamu bankalarında Türk lirası mevduatın toplam mevduata olan oranı %72 seviyesine gerilemiştir. Kamu bankalarının elinde daha çok Türk lirası mevduat tutması ile beraber mevduat oranındaki değişim bankacılık sektöründe %22,51 olarak gerçekleşmesine rağmen kamu bankaları mevduattaki değişim açısından sektörün gerisinde kalmış mevduat değişim oranı %21,73 olarak gerçekleşmiştir. 2015 sonrasında ise kamu bankalarının mevduat değişim oranları sektörden daha yüksek olmuş ve 2018 yılına gelindiğinde bankacılık sektöründeki toplam mevduat içerisinde kamu bankalarının payı %35,73 olarak gerçekleşmiştir.

Kredi Payının Büyüklüğü Açısından

Kamu bankalarının 1980'li yıllarda bankacılık sektörü içerisinde verilen kredilerin %45 oranında bir kısmının tahsisini gerçekleştirdiği görülmektedir. Fakat özellikle 2000 ve 2001 krizleri sonrasında kamu bankalarının bankacılık sektörü tarafından tahsis edilen krediler içerisindeki payının %15 seviyelerine kadar düştüğü görülmektedir. Kamu bankaları bu dönemde kredi müşterilerini özellikle kredi riskinin değerlendirilmesi aşamasında yaşanan sorunlar neticesinde elinde tutamamış ve tahsis edilen krediler içerisindeki paylarının düşüşünü engelleyememiştir. 2002 yılı sonrasında yeniden yapılandırma programı ile ortaya çıkmış olan yapının da etkisiyle kamu bankaları daha çok kredi tahsis etmiştir. Bunun sonucunda kamu bankalarının bankacılık sektörü içerisinde kullandırılan krediler içerisindeki payı da artış eğilimine geçmiş ve 2008 yılına gelindiğinde toplam kredilerin %22,78'i kamu bankaları tarafından tahsis edilmiştir.

2009 yılında bankacılık sektörü içerisinde kullandırılan kredilerin %27,23'ü kamu bankaları tarafından tahsis edilirken 2015 yılında bu oran %30'lara gelmiş, 2018 yılına gelindiğinde ise %36,12'ye kadar yükselmiştir.

Aktif Kârlılık Açısından

Kamusal sermayeye sahip olan bankalar aktif kârlılık açısından yaşanmış olan krizler sonrasında bankacılık sektörünün genelinden daha az etkilenmiştir. Bankacılık sektörü özellikle 2000 ve 2001 krizleri döneminde aktif kârlılık açısından eksi oranlara sahip olmuştur. Kamu bankaları ise sadece 2000 yılında 185.316.000,00 TL tutarında zarar etmiştir. 2002 yılı sonrasında ise bankacılık sektörü ile kamusal sermayeli bankaların kârlılık açısından benzer bir seyir içerisinde olduğu görülmüştür.

Kamusal sermayeye sahip olan bankaların yeniden yapılandırma sonrası görev zararlarının sıfırlanması, oluşabilecek zararlar için bütçeye kaynak aktarılması, ucuz finansmana erişebilmeleri gibi sebepler neticesinde kârlılıkları yıllar itibari ile artmıştır.

SONUÇ

Kamu bankaları 1929 Büyük Buhran sonrasında Keynesyen görüş doğrultusunda finansal sistem içerisinde kendilerine yer edinmişler ve devlette bu sayede bankacılık sektörü içerisinde büyük bir paya sahip olmuştur. Türkiye'de de farklı alanlarda uzmanlaşan ve ekonomik büyüme ve gelişmeye katkı sağlamaya çalışan kamu bankaları bankacılık sektörü içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur.

Bankacılık sektörü içerisinde istikrarsızlıkların yaşandığı 1990'lı yıllardan sonra bu durumun düzeltilmesi hedefi ile bir takım çalışmalar yapılmıştır. Fakat Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonrasında bu çalışmaların yetersiz ve bankacılık sektörü için detaylı bir yeniden yapılandırma programının gerekli olduğu ortaya çıkmıştır. Bu krizlerin ortaya çıkmasına sebep olan hatalar da dikkate alınmak sureti ile yeniden yapılandırma çalışmaları düzenlenmiş, "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" içerisinde yer alan çalışma ve düzenlemeler ile bankacılık sektörünün sorunları giderilmiş ve sektörün büyümesinin önü açılmıştır. Kamusal sermayeye sahip olan bankalarda öncelikli olarak finansal yeniden yapılandırılma işlemleri gerçekleştirilmiştir. Kamusal sermayeye sahip bankaların şube ve personel yapısı değiştirilmiş, çağdaş vizyona sahip bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu değişimler ile birlikte kamu bankalarının yaşanabilecek krizlere karşı korunması hedeflenmiştir.

ABD içerisinde ortaya çıkan ve bütün dünyayı etkileyen 2008 krizi sonrasında krizden etkilenen ülkeler ekonomik olarak sarsılmış ve bu dönemde bir çok banka iflasını açıklamıştır. Türkiye'de kamusal sermayeli bankalar bu krizin olumsuz sonuçlarından özellikle yeniden yapılandırma programı çerçevesinde yapılan değişiklikler sebebi ile daha az etkilenmiştir. 2016 yılında Avrupa Birliği (AB) Komisyonu Türkiye'de bankacılık sektörünün AB ile eşdeğer bir düzenleme ve uygulamaya sahip olduğunu teyit etmiştir.

2018 yılında yaşanan kur artışı, kredi ve mevduatların artmasına da sebep olmuştur. BU dönem içerisinde bankalar takipteki alacakların yükselmesi sorunu ile de karşı karşıya kalmıştır. Özellikle kamu bankalarda mevduatın krediye dönüşüm oranı %100'ün üzerinde gerçekleşmiş ve bankalar bu dönemde borçlanarak kaynak sağlamak durumunda kalmışlardır. Pandemi öncesi dönem içerisinde kamu bankaları ekonomideki yavaşlamaya karşı kredi tahsisine devam etmiştir. Her ne kadar kârlılık ve verimlilik açısından önemli ilerlemeler kaydedilmiş olsa da kamusal sermayeli bankaların siyasi müdahalelere karşı kırılgan olması, yeniden yapılandırma programının devlet açısından çok maliyetli olması gibi sebepler ile eleştirilmesine de sebep olmaktadır.

KAYNAKÇA

Afşar, M. (2004). *Finansal Küreselleşme Ve Türk Bankacılık Krizleri Üzerine Etkisi*: Anadolu Üniversitesi.

Akçakoca, E. (2001). Bankacılık Sektörü (Soru-Cevap). *İktisat Dergisi, 413*.

Bakkal, S., ve Alkan, M. (2011). *2008 Finansal Krizi Ve Bu Dönemde Bankacılık Sektörünün Kâr Etme Nedenleri* (Vol. 32): Hiperlink Eğit. İlet. Yay. San. Tic. Ve Ltd. Sti.

Çolak, Ö. F. (2000). Bankacılık Sektöründe Birleşme Eğilimleri Ve Türk Bankacılık Sektörü. *Rekabet Kurumu Perşembe Konferansları, 7*, 37-67.

Eğilmez, M., ve Kumcu, E. (2004). Ekonomi Politikası: Teori Ve Türkiye Uygulaması. *(No Title)*.

Eğilmez, M., ve Özkal, S. (2008). *Küresel Finans Krizi:(Piyasa Sisteminin Eleştirisi)*: Remzi Kitabevi.

Erdoğan, N. (2002). *Dünyada Ve Türkiye'de Finansal Krizler*: Yaklaşım.

Erdönmez, P. A. (2002). Ekonomik Kriz Sonrası Kurumsal Yeniden Yapılandırma Süreci. *Türkiye Bankalar Birliği*, 67.

Göktan, A. (2008). Türkiye'de Mali Sürdürülebilirlik Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Marmara Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 25*(2), 425-445.

Keskin, E. (2001). 2000 Yılında Türkiye Ekonomisi Ve Türk Bankacılık Sistemi. *Bankacılar Dergisi, 37*, 1-43.

Keyder, N. (2001). Türkiye'de 2000-2001 Krizleri Ve İstikrar Programları. *Iktisat Isletme Ve Finans, 16*(183), 37-53.

Mangir, F. (2006). Finansal Deregülasyonun 1989–2001 Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Kasım 2000 Ve Şubat 2001 Krizleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(16), 459-472.

Özatay, F. (2011). *Parasal İktisat: Kuram Ve Politika*: Efil Yayınevi.

Özince, E. (2002). Bankacılık Sisteminin Yeniden Yapılandırılmasına Bankaların Bakış Açısı. *Bankacılar Dergisi, 42*, 82-87.

Turan, Z. (2011). Dünyadaki Ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri Ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Niğde Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4*(1), 56-80.

Uçarkaya, S., ve Aydoğan, K. (2006). Kamu Bankalarinin Bankacilik Sistemindeki Rolü. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasi*, 91.

Yıldırım, O. (2004). Türk Bankacılık Sektörünün Temel Sorunları Ve Sektörde Yaşanan Mali Riskler. *Dış Ticaret Dergisi, 30*(4).

Yılmaz, D., ve Gayğusuz, F. (2009). 2008 Krizinin Yeni Global Ekonomik Yapı Üzerine Etkileri. *Süleyman Demirel Üniveristesi. Uluslararası Davraz Kongresi Bildirisi. Http://İdc. Sdu. Edu. Tr/Tammetinler/Kalkinma/Kalkinma39. Pdf.(01.02. 2012)*.

Banka Müşterilerinde Finansal Okuryazarlık ve Finansal Risk Toleransı İlişkisi

Dr. Öğr. Üyesi Turgut Karabulut / *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi*
Doç. Dr. Salim Sercan Sarı / *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi*

ÖZET

Finansal risk toleransı ve finansal okuryazarlık finansal karar vermede kullanılan değişkenler arasında yer almaktadır. Finansal risk toleransı kişilerin kabul edebileceği en yüksek belirsizlik durumlarından biridir. Finansal okuryazarlık ise kişilerin bütçeleri ile ilgili bilgi sahibi olmaları ve en etkin bir biçimde yönetilebilmesidir. Her kesimden yatırımcı insanların finansal risk toleransları çeşitli yatırım araçlarına, risk iştahlarına, finansal okuryazarlıklarına ve demografik özelliklerine göre de değişebilmektedir. Yatırımcılar, yatırımlarını değerlendirmek üzere aracı kurum veya kuruluşlara danışabilmektedirler. Özellikle bankalar aracılığı ile yatırım yapan kişilerin finansal okuryazarlık ile finansal risk toleransları arasında ilişkiler bilinememektedir. Bu çalışmada banka müşterilerinde finansal okuryazarlık ve finansal risk toleransı ilişkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaçla demografik bilgilerin yanı sıra finansal okuryazarlık ve finansal risk toleranslarını ölçen bir anket hazırlanmıştır. Çalışmanın evrenini oluşturan banka müşterilerine basit rasgele örnekleme yoluyla bu anket uygulanmıştır. Örneklem yeter sayısı 385 olmasına karşın anketi 493 kişi yanıtlamıştır. Çalışmada kullanılan verilere, uygulanan anket ile ulaşılarak SPSS programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, katılımcıların cinsiyet, yaş, meslek ve gelir durumlarına göre finansal okuryazarlık ve risk toleransı arasında ilişki olduğu da tespit edilmiştir. Finansal okuryazarlık ve risk toleransı ortalamaları erkeklerin, 31-40 yaş aralığında bulunanların, özel sektörde çalışanların ve 5501₺-8500₺ arasında gelire sahip olanların daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca 21-30 yaş aralığında bulunanların da risk toleransı ortalamalarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak risk toleransı ile finansal okuryazarlık arasında ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre finansal okuryazarlık oranı arttıkça risk toleransının da yükseldiği çıkarımı yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Finansal risk toleransı, finansal okuryazarlık, banka müşterisi.*

ABSTRACT

Financial risk tolerance and financial literacy are variables that are used in financial decision-making. Financial risk tolerance is one of the highest levels of uncertainty that individuals can accept. Financial literacy, on the other hand, refers to individuals' knowledge and understanding of their budgets and their ability to manage them effectively. The financial risk tolerance of investors from all walks of life can vary based on their investment instruments, risk appetites, financial literacy, and demographic characteristics. Investors can seek advice from brokerage firms or institutions to evaluate their investments. Particularly, the relationship between financial literacy and financial risk tolerance among individuals investing through banks is not well known. The aim of this study is to reveal the relationship between financial literacy and financial risk tolerance among bank customers. For this purpose, a questionnaire was prepared to measure demographic information, financial literacy, and financial risk tolerance. This questionnaire was applied to bank customers who constituted the population of the study through simple ran-

dom sampling. Although the sample size was 385, 493 individuals responded to the survey. The data used in the study were analysed using the SPSS program, obtained through the applied questionnaire. As a result of the research, it was determined that there is a relationship between financial literacy and risk tolerance according to participants' gender, age, occupation, and income status. It was found that the averages of financial literacy and risk tolerance were higher for males, individuals aged between 31-40, those employed in the private sector, and those with incomes ranging from 5501₺ to 8500₺. Additionally, it was found that individuals in the age range of 21-30 also had higher average risk tolerance. Finally, it was revealed that there is a relationship between risk tolerance and financial literacy. Therefore, it can be inferred that as financial literacy increases, risk tolerance also increases.

Keywords: *Financial risk tolerance, financial literacy, bank customer.*

GİRİŞ

Müşteri risk toleransını değerlendirmek, finansal planlamacılar için hem en önemli hem de en belirsiz faaliyetler arasında yer almaktadır. Uygun yatırımın belirlenmesi, büyük ölçüde planlamacıların finansal risk toleransını değerlendirme yeteneğine bağlıdır. Ancak finansal risk toleransını değerlendirmek için kesin bir standart ortaya koyulmamıştır (Cordell, 2002: 30). Finansal risk toleransını doğru bir şekilde ölçmek, bir finansal danışmanın risk profili oluşturmayı düşünürken karşılaştığı en önemli görevler arasında bulunmaktadır (Nobre ve Grable, 2015: 19). Son 30 yılda müşteriler, yatırım danışmanları ve araştırmacıların ekonomik ortamda yeni ve giderek daha karmaşık hale gelen değişikliklerle karşı karşıya gelmesinin ardından, bireyin risk algısının davranışlarını nasıl etkilediğine dair çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu çalışmalarda, bireysel finansal davranışların şekillenmesinde finansal risk toleransının oynadığı rolün tüketici finansmanıyla ilgisinin anlaşılmasına odaklanılmıştır. Tüketici ve bireysel finansal konularla ilgilenen araştırmacıların kullanımına uygun ilk risk toleransı tanımlarından biri, 1964 yılında Kogan ve Wallach tarafından yapılmıştır. Risk toleransını, arzu edilen bir amacın olduğu, ancak hedefe ulaşmanın belirsiz olduğu ve kaybetme olasılığının eşlik ettiği bir davranışta bulunma konusunda bireyin istekliliği olarak tanımlamışlardır (Xiao, 2008: 3).

Bireyin finansal bir karar verirken kabul etmeye istekli olduğu maksimum belirsizlik miktarı olarak tanımlanan finansal risk toleransı, ekonomik ve sosyal hayatın hemen her alanına etki edebilmektedir. Finansal risk toleransını değerlendirmenin önemi iyi bir şekilde belgelenmiş olsa da, risk almanın sübjektif doğası nedeniyle uygulamada değerlendirme süreci zor olabilmektedir. Bu durum ilk olarak finansal risk almanın kişilik faktörleri ile ilişkili olduğunu öne süren çalışmalarla desteklenmiştir. Ardından finansal risk alma istekliliğinin demografik, sosyoekonomik ve davranışsal özelliklerle olan ilişkisinin incelenmesi gerektiği ortaya koyulmuştur (Grable, 2000: 625) Finansal risk toleransı üzerinde rol oynayan değişkenlerden biri de finansal bilgi düzeyi olarak tanımlanan finansal okuryazarlıktır (Hogarth ve Hilgert, 2002; McInish, 1982). OECD, finansal okuryazarlık kavramını sağlam finansal kararlar almak ve nihayetinde bireysel finansal refahı sağlamak için gerekli olan finansal farkındalık, bilgi, beceri, tutum ve davranışların bir kombinasyonu olarak tanımlamıştır.

Finansal okuryazarlığın finansal risk toleransına olan etkisini inceleyen çalışmalar ele alındığında Masters (1989) yatırımcının genel eğitim seviyesinin her zaman yatırım kararlarını etkileyen bir faktör olmadığını, ancak bireyin yatırımlar hakkındaki bilgisi arttıkça risk alma isteğinin de arttığını göstermiştir. Grable (2000) çalışmalarında risk toleransının daha fazla eğitim ve daha fazla finansal bilgi ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Duasa ve Yusof (2013) çalışmalarında risk toleransının eğitim düzeyi yüksek olanlarda daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Bannier ve Neubert (2016) çalışmalarında gerçek ve algılanan finansal okuryazarlığın, hem erkekler hem de kadınlar için farklı açılarla finansal risk alma ile ilgili olduğunu göstermişlerdir. Nguyen vd. (2016) çalışmalarında yatırımcı güveni ile finansal okuryazarlık ve risk toleransı ilişkisini incelemişlerdir. Yong ve Tan (2017) çalışmalarında finansal okuryazarlığın yetersiz olmasının, gençlerin uygun olmayan finansal ürünleri seçmesine ve gerekenden daha az tasarruf etmesine neden olabileceğini belirtmişlerdir. Aren ve Aydemir (2015) çalışmalarında riskten kaçınmanın riskli yatırım davranışı üzerinde önemli ve olumsuz bir etkiye sahip olduğu durumunu finansal okuryazarlığın

düzenlediğini göstermişlerdir. Hendrawaty vd. (2020) çalışmalarında finansal okuryazarlık düzeyinin bireysel risk toleransı seviyesini belirlediği sonucunu ortaya koymuşlardır. Oztop ve Kuyu (2020) çalışmalarında finansal okuryazarlık ve finansal risk toleransı arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Akgüneş (2021) çalışmasında erkekler ve düşük geliri olan bireylerin daha az riske katlanırken küçük yaşta olan bireylerin daha fazla riske katlandığı sonucuna ulaşmıştır. Finansal okuryazar olan düşük gelirli bireylerin finansal okuryazar olmayanlara göre daha fazla riski kabul ettiğini belirtmiştir. Kavas ve Erkan (2022) çalışmalarında finansal okuryazarlık düzeylerindeki artış ile bireylerin kendilerine daha fazla güven duyduklarını ve bu duruma paralel olarak kendilerine daha fazla güvenen bireylerin finansal risk alma konusunda daha cesaretli davrandıkları çıkarımında bulunmuşlardır. Yazgan ve Yıldırım (2022) çalışmalarında finansal konularda eğitim almış olanların finansal risk toleranslarının yüksek olduğunu belirlenmişlerdir. Finansal risk toleransındaki değişimin finansal okuryazarlığın unsurlarından olan finansal tutum ve davranışları etkilediği sonucuna varmışlardır.

METODOLOJİ

Bu bölümde banka müşterileri üzerinden finansal okuryazarlık ve finansal risk toleransı arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın amacı, örneklemi, çalışmada kullanılan ölçekler, veri toplama sürecine ilişkin bilgiler sunulmuştur.

Çalışmanın Amacı, Veri Seti ve Yöntemi

Çalışmanın temel amacı banka müşterilerinde finansal okuryazarlık ile finansal risk toleransı arasında bir ilişki olup olmadığının belirlenmesidir. Söz konusu amaçla finansal okuryazarlık ve finansal risk toleransı anketi uygulanmıştır.

Çalışmanın evrenini, banka müşterileri oluşturmaktadır. Bu evren içerisinde çalışma amacını gerçekleştirmek için anket çalışmasının uygulanacağı örneklem, basit rastgele örneklem yöntemi ile belirlenmiştir. Basit rastgele örnekleme yöntemi grupları oluşturan kişi sayıları homojen olmadığında etkili olan bir örnekleme yöntemi olarak tanımlanmaktadır (Karagöz, 2019:310). Ayrıca örneklem yeter sayısı; $n= N / (1+N*\alpha^2)$ ile hesaplanmıştır (Saracel vd., 2002:28). Bu sayı, ±%5 örnekleme hatası (α) ile 385 olarak tespit edilmiştir. Buna karşın 497 banka müşterisi anketi cevaplamış olup, 4 banka müşterisinin anketi çıkarılmış, örneklem sayısı 493 banka müşterisi olarak gerçekleşmiştir. Anket formu hedef kitleyle 2022 Aralık ayında yüz yüze gelerek yaptırılmıştır.

İki bölümden oluşan anketin birinci bölümünde, çalışmaya katılan banka müşterilerinin genel bilgileri bulunmaktadır. İkinci bölümünde ise, banka müşterilerinin finansal okuryazarlıkları ve finansal risk toleransları arasındaki ilişkiyi ölçmek amacıyla finansal okuryazarlık ve finansal risk toleransına ilişkin ölçümler yapılmıştır. Finansal okuryazarlığı ölçmek için Özdemir vd.'nin (2021) çalışmalarında bulunan finansal okuryazarlık ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 16 sorudan oluşmaktadır. Finansal risk toleransını ölçmek için ise Hermansson ve Jonsson'un (2021) çalışmalarında bulunan risk toleransı ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 3 sorudan oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan her iki ölçekte 5'li likert ölçeği olarak hazırlandıktan sonra 1 ile 5 arasında puanlanarak anket formu düzenlenmiştir.

Çalışmada yer alan değişkenlerin analizinde frekans analizi, faktör analizi, güvenilirlik analizi, farklılık ve ilişki testleri kullanılmıştır. Anket sonuçları değerlendirilirken öncelikle güvenilirlik ve faktör analizi yapılmıştır. Ardından katılımcıların anket sorularına verdikleri cevapların frekans dağılımları ele alınmış, çalışmada kurulan hipotezlerin, demografik özellikleri ile değişkenlerin ortalamaları arasında anlamlı farklılık olup olmadığını t-testi ve ANOVA testleri ile sınanmıştır. Ayrıca değişkenler arasındaki ilişki ki-kare testi ile analiz edilmiştir.

Mevcut çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Literatürde finansal okuryazarlığın finansal risk toleransına etkisinin incelendiği benzer çalışmaların sonuçlarıyla karşılaştırma olanağı sunulmaktadır. Ayrıca çalışmada banka müşterilerinin yatırımlarında doğru karar verebilmeleri için katlanabilecekleri riskin doğru tespitinde önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın sınırlılığı olarak ise ulaşılan verilerin anket yöntemi ile toplandığı dikkate alındığında verilerin daha kapsamlı veri seti kullanılarak ampirik araştırmalar yapılabilmesi düşünülebilir.

Bulgular

Araştırmanın Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0,633 çıkmıştır. Bu değer 0,6'dan büyük olduğu için uygulanan anketin güvenilir olduğunu göstermektedir.

KMO değeri 0,752, Bartlett Testi sig. 0,000 çıkmıştır. Bu değerler anketin örneklem düzeyinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir.

Araştırma sorularından 1-16 arası ankete katılanların finansal okuryazarlık bilgisin, 17-19 arası ise risk toleranslarını ölçmektedir.

Tablo 1: *Demografik Bilgiler*

Değişkenler		**N**	**%**	**Değişkenler**		**N**	**%**
Cinsiyet	Kadın	151	30,6	**Eğitim Durumu**	Okuryazar Değil	2	0,4
	Erkek	342	69,4		İlkokul	15	3,0
Medeni Durum	Bekâr	231	46,9		Ortaokul	29	5,9
	Evli	262	53,1		Lise	129	26,2
Yaş	20 ve altı	59	12		Ön Lisans	25	5,1
	21-30	161	32,7		Lisans	111	22,5
	31-40	168	34,1		Lisansüstü	182	36,9
	41-50	61	12,4	**Meslek**	Ev Hanımı	20	4,1
	51 ve üstü	44	8,9		Özel	186	37,7
Gelir Durumu	5500₺ ve altı	132	26,8		Kamu	140	28,4
	5501₺-8500₺	128	26,0		Öğrenci	123	24,9
	8501₺ ve üzeri	233	47,3		Çalışmıyor	24	4,9

Tablo 2: *Cinsiyete Göre Farklılıklar*

Değişken	**Cinsiyet**	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**t değeri**	**Sig.**
Finansal Okuryazarlık	Kadın	3,11	0,532	-3,268	0,001
	Erkek	3,27	0,459		
Risk Toleransı	Kadın	3,30	0,853	-2,013	0,044
	Erkek	3,46	0,978		

Sig. Değeri 0,001; 0,044 < 0,05 olduğundan cinsiyetlere ortalamalar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Erkek katılımcıların finansal okuryazarlık ve risk toleransı ortalamaları kadın katılımcılara göre daha yüksek çıkmıştır.

Tablo 3: *Yaşa Göre Farklılıklar*

Değişken	**Yaş**	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**F değeri**	**Sig.**
Finansal Okuryazarlık	20 ve altı	3,11	0,593	3,718	0,005
	21-30	3,15	0,462		
	31-40	3,33	0,447		
	41-50	3,22	0,520		
	51 ve üstü	3,18	0,466		
Risk Toleransı	20 ve altı	3,16	1,070	4,168	0,002
	21-30	3,52	0,838		
	31-40	3,49	0,853		
	41-50	3,41	1,109		
	51 ve üstü	2,99	1,067		

Sig. Değeri 0,005; 0,002 < 0,05 olduğundan yaşa göre ortalamalar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Post-Hoc testleri yapıldığında Finansal okuryazarlık için 31-40 yaş aralığında bulunanlar ile 20 yaş ve altı ve 21-30 yaş aralığında bulunanlar arasında farklılıklar mevcuttur. 31-40 yaş aralığında bulunanların ortalamaları daha yüksek çıkmıştır.

Risk toleransı için 51 yaş ve üzerinde bulunanlar ile 21-30 yaş ve 31-40 yaş aralığında bulunanlar arasında farklılıklar mevcuttur. 51 yaş ve üzerinde bulunanların ortalamaları daha düşük çıkmıştır.

Tablo 4: *Meslek Gruplarına Göre Farklılıklar*

Değişken	Meslek	Ortalama	Standart Sapma	F değeri	Sig.
Finansal Okuryazarlık	Ev Hanımı	3,10	0,447	3,341	0,010
	Özel Sektör	3,31	0,464		
	Kamu Sektörü	3,17	0,455		
	Öğrenci	3,30	0,486		
	Çalışmıyor	3,14	0,543		

Sig. Değeri 0,010 < 0,05 olduğundan meslek gruplarına göre ortalamalar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Post-Hoc testleri yapıldığında Finansal okuryazarlık için özel sektörde çalışanlar ile öğrenciler arasında farklılıklar mevcuttur. Özel sektörde çalışanların ortalamaları daha yüksek çıkmıştır.

Tablo 5: *Gelir Gruplarına Göre Farklılıklar*

Değişken	Gelir	Ortalama	Standart Sapma	F değeri	Sig.
Finansal Okuryazarlık	5500₺ ve altı	3,15	0,544	3,398	0,034
	5501₺-8500₺	3,30	0,417		
	8501₺ ve üzeri	3,21	0,484		

Sig. Değeri 0,034 < 0,05 olduğundan gelir durumlarına göre ortalamalar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Post-Hoc testleri yapıldığında Finansal okuryazarlık için 5501₺-8500₺ arasında geliri olanlar ile 5500₺ ve altı gelire sahip olanlar arasında farklılıklar mevcuttur. 5501₺-8500₺ arasında gelire sahip olanların ortalamaları daha yüksek çıkmıştır.

Tablo 6: *Cinsiyet ile Finansal Okuryazarlık ve Risk Toleransı Arasındaki İlişki*

Değişkenler	Seviye	Kadın		Erkek		Sig.
		N	%	N	%	
Finansal Okuryazarlık	Çok Düşük	0	0,0	0	0,0	0,001
	Düşük	11	7,3	16	4,7	
	Orta	110	72,8	212	62,0	
	Yüksek	25	16,6	111	32,5	
	Çok Yüksek	5	3,3	3	0,9	
Risk Toleransı	Çok Düşük	4	2,6	18	5,3	0,001
	Düşük	21	13,9	35	10,2	
	Orta	71	48,0	103	30,1	
	Yüksek	42	27,8	139	40,6	
	Çok Yüksek	13	8,6	47	13,7	

Sig değerleri 0,001; 0,001 < 0,05 olduğundan cinsiyet ile Finansal Okuryazarlık ve Risk Toleransı arasında ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre erkek katılımcıların Finansal Okuryazarlıklarının ve Risk Toleranslarının kadın katılımcılara göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 7: *Medeni Durum ile Finansal Okuryazarlık Arasındaki İlişki*

Değişkenler	Seviye	Bekâr		Evli		Sig.
		N	%	N	%	
Finansal Okuryazarlık	Çok Düşük	0	0,0	0	0,0	0,033
	Düşük	16	6,9	11	4,2	
	Orta	157	68,0	165	63,0	
	Yüksek	52	22,5	84	32,1	
	Çok Yüksek	6	2,6	2	0,8	

Sig değerleri 0,033 < 0,05 olduğundan medeni durum ile Finansal Okuryazarlık arasında ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre evli olan katılımcıların Finansal Okuryazarlıklarının bekâr olan katılımcılara göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 8: *Yaş ile Finansal Okuryazarlık ve Risk Toleransı Arasındaki İlişki*

Değişkenler	Seviye	20 yaş ve altı		21-30 yaş arası		31-40 yaş arası		41-50 yaş arası		51 yaş ve üzeri		Sig.
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Finansal Okuryazarlık	Çok Düşük	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0,013
	Düşük	5	8,5	12	7,5	4	2,4	3	4,9	3	6,8	
	Orta	43	72,9	110	68,3	98	58,3	40	65,6	31	70,5	
	Yüksek	8	13,6	37	23,0	64	38,1	17	27,9	10	22,7	
	Çok Yüksek	3	5,1	2	1,2	2	1,2	1	1,6	0	0,0	
Risk Toleransı	Çok Düşük	6	10,2	3	1,9	2	1,2	7	11,5	4	9,1	0,004
	Düşük	10	16,9	16	9,9	16	9,5	4	6,6	10	22,7	
	Orta	19	32,2	59	36,6	64	38,1	16	26,2	16	36,4	
	Yüksek	18	30,5	61	37,9	64	38,1	27	44,3	11	25,0	
	Çok Yüksek	6	10,2	22	13,7	22	13,1	7	11,5	3	6,8	

Sig değerleri 0,013; 0,004 < 0,05 olduğundan yaş grupları ile Finansal Okuryazarlık ve Risk Toleransı arasında ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre 31-40 yaş arasında bulunan katılımcıların Finansal Okuryazarlıklarının diğer yaş gruplarında bulunan katılımcılara göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

21-30 ve 31-40 yaş arasında bulunan katılımcıların Risk Toleranslarının diğer yaş gruplarında bulunan katılımcılara göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 9: *Meslek Grupları ile Finansal Okuryazarlık Arasındaki İlişki*

Değişkenler	Seviye	Ev Hanımı		Özel		Kamu		Öğrenci		İşsiz		Sig.
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Finansal Okuryazarlık	Çok Düşük	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0,006
	Düşük	0	0,0	4	2,2	11	7,9	10	8,1	2	8,3	
	Orta	16	80,0	114	61,3	92	65,7	87	70,7	13	54,2	
	Yüksek	4	20,0	65	34,9	37	26,4	21	17,1	9	37,5	
	Çok Yüksek	0	0,0	3	1,6	0	0,0	5	4,1	0	0,0	

Sig değerleri 0,006 < 0,05 olduğundan meslek grupları ile Finansal Okuryazarlık arasında ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre Özel sektörde çalışan katılımcıların Finansal Okuryazarlıklarının diğer meslek gruplarında bulunan katılımcılara göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 10: *Gelir ile Finansal Okuryazarlık Arasındaki İlişki*

Değişkenler	Seviye	5500₺ ve altı		5501₺-8500₺ arası		8501₺ ve üzeri		Sig.
		N	%	N	%	N	%	
Finansal Okuryazarlık	Çok Düşük	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0,036
	Düşük	10	7,6	3	2,3	14	6,0	
	Orta	91	68,9	82	64,1	149	63,9	
	Yüksek	26	19,7	42	32,8	68	29,2	
	Çok Yüksek	5	3,8	1	0,8	2	0,9	

Sig değerleri 0,036 < 0,05 olduğundan gelir ile Finansal Okuryazarlık arasında ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre 5501₺-8500₺ arası gelire sahip olan katılımcıların Finansal Okuryazarlıklarının diğer katılımcılara göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo11: *Finansal Okuryazarlık ile Risk Toleransı Arasındaki İlişki*

Değişken	Seviye	Risk Toleransı										Sig.
		Çok Düşük		Düşük		Orta		Yüksek		Çok Yüksek		
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Finansal Okuryazarlık	Çok Düşük	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0,000
	Düşük	4	14,8	7	25,9	12	44,4	4	14,8	0	0,0	
	Orta	9	2,8	43	13,4	118	36,6	118	36,6	34	10,6	
	Yüksek	8	5,9	6	4,4	44	32,4	55	40,4	23	16,9	
	Çok Yüksek	1	12,5	0	0,0	0	0,0	4	50,0	3	37,5	

Sig değerleri 0,036 < 0,05 olduğundan Risk Toleransı ile Finansal Okuryazarlık arasında ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre Finansal okuryazarlık oranı arttıkça risk toleransı da yükselmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada banka müşterilerinde finansal okuryazarlık ile finansal risk toleransı arasında bir ilişki olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla 493 banka müşterisine anket uygulanarak veri elde edilmiştir.

Katılımcıların cinsiyet ve yaşa göre finansal okuryazarlık ile risk toleranslarına ilişkin vermiş oldukları cevapların ortalamaları arasında farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda katılımcıların cinsiyet ve yaşa göre finansal okuryazarlık ve risk toleransı arasında ilişki olduğu da tespit edilmiştir. Finansal okuryazarlık ve risk toleransı ortalamaları erkeklerin, 31-40 yaş aralığında bulunanların daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca 21-30 yaş aralığında bulunanların risk toleransı ortalamalarının da daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların meslek ve gelir durumlarına göre finansal okuryazarlık sorularına ilişkin vermiş oldukları cevapların ortalamaları arasında farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda katılımcıların meslek ve gelir durumlarına göre finansal okuryazarlık ve risk toleransı arasında ilişki olduğu da tespit edilmiştir. Finansal okuryazarlık ortalamaları özel sektörde çalışanlar ile 5501₺-8500₺ arasında gelire sahip olanların daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Son olarak risk toleransı ile finansal okuryazarlık arasında ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre finansal okuryazarlık oranı arttıkça risk toleransının da yükseldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Hayatımız boyunca yaptığımız finansal işlemler sırasında öğrendiğimiz her yeni bilgi finansal okuryazarlığımıza katkı sağlamakta ve finansal risk toleransının öneminin daha iyi anlaşılmasına neden olmaktadır. Yatırımcılar katlanacakları riske göre karar almakta ve söz konusu riskin miktarını nelerin etkileyebileceğini bilmek istemektedirler. Dolayısıyla yatırımcıların finansal piyasaları anlama düzeyini artırmak ve finansal risk düzeyine etki eden değişkenleri anlamlandırmalarını sağlamak için finansal eğitim imkanını ülkemizdeki bütün bireylere sunmak gerekmektedir.

Bu çalışmada yer alan sınırlılık olarak anket yöntemi ile toplanan verilerin daha kapsamlı veri seti kullanılarak ampirik araştırmalar yapılabilmesi düşünülebilir. Çalışmada finansal risk toleransına odaklanılmış olup farklı değişkenlerin finansal risk toleransına etkileri araştırmaya dâhil edilerek genişletilebilir. Bu doğrultuda gelecekte yapılacak çalışmalar ile mevcut konunun daha farklı yönlerinin anlaşılabilmesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Akgüneş, A. O. (2021). Finansal risk toleransı ve demografik değişkenler arasındaki ilişki: Finansal okuryazarlığın moderatör etkisi. Maliye ve Finans Yazıları, (115), 9-26.

Aren, S. & Aydemir, S. D. (2015). The Moderation of Financial Literacy on the Relationship Between Individual Factors and Risky Investment Intention. International Business Research, 8(6), 17-28.

Bannier, C. E., & Neubert, M. (2016). Gender differences in financial risk taking: The role of financial literacy and risk tolerance. Economics Letters, 145, 130-135.

Cordell, D. M. (2002). Risk tolerance in two dimensions. Journal of financial planning, 15(5), 30.

Duasa, J. & Yusof, S. A. (2013). Determinants of risk tolerance on financial asset ownership: A case of Malaysia. International Journal of Business and Society, 14(1), 1.

Grable, J. E. (2000). Financial risk tolerance and additional factors that affect risk taking in everyday money matters. Journal of business and psychology, 14, 625-630.

Hendrawaty, E., Irawati, N., & Sadalia, I. (2020). Financial literacy, demographic differences and financial risk tolerance level: A case study. Journal of Security and Sustainability Issues, 9(M), 187-201.

Hermansson, C., & Jonsson, S. (2021). The impact of financial literacy and financial interest on risk tolerance. Journal of Behavioral and Experimental Finance, 29, 100450.

Hilgert, M. A., Hogarth, J. M., & Beverly, S. G. (2003). Household financial management: The connection between knowledge and behavior. Fed. Res. Bull., 89, 309.

Hogarth, J. M., & Hilgert, M. A. (2002). Financial knowledge, experience and learning preferences: Preliminary results from a new survey on financial literacy. Consumer interest annual, 48(1), 1-7.

Karagöz. Y. (2019). SPSS - AMOS - META Uygulamalı İstatistiksel Analizler, Nobel Akademik Yayıncılık, Güncellenmiş 2. Basım, Ankara

Kavas, Y. B. & Erkan, M. K. (2022). Bireysel Yatırımcıların Finansal Okuryazarlık ve Finansal Risk Alma Toleransı. EKEV Akademi Dergisi, (89), 379-399.

Kogan, N., &Wallach, M. A. (1964). Risk taking: A study in cognition and personality. NewYork: Holt, Rinehart & Winston.

Masters, R. (1989). Study Examines Investors' Risk Taking Propensities. Journal of Financial Planning, 2, 151-155.

McInish, T. H. (1982). Individual Investors and Risk-Taking. Journal of Economic Psychology, 2, 125-136.

Nobre, L. H. N., & Grable, J. E. (2015). The role of risk profiles and risk tolerance in shaping client investment decisions. Journal of Financial Service Professionals, 69(3).

Nguyen, L., Gallery, G. & Newton, C. (2016). The influence of financial risk tolerance on investment decision-making in a financial advice context. Australasian Accounting, Business and Finance Journal, 10(3), 3-22.

OECD, https://www.oecd.org/financial/education/2022-INFE-Toolkit-Measuring-Finlit-Financial-Inclusion.pdf. (Erişim tarihi: 27.06.2023).

Oztop, A. O. & Kuyu, E. (2020). Influence of socio-demographic characteristics, financial literacy and mood on financial risk tolerance. Journal of Business Economics and Finance, 9(3), 209-222.

Özdemir, F. S., Bengü, H., Bulut, E., & Çelik, S. (2021). Bilim İnsanlarının Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Örneği. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(2), 449-482.

Saracel, N., Özkara, B., Karakaş, M., Özdemir, Ş., Yelken, R., Dündar, S. & Karaca, Y. (2002), Afyon İli Tüketim Analizi, Tüketici Davranışları ve Eğilimleri. Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 27(1), 28.

Xiao, J. J. (2008). Handbook of consumer finance research. Springer.

Yazgan, A. E. & Yıldırım, A. Finansal Risk Toleransının Finansal Tutum ve Davranışlar Üzerindeki Etkisi: Z Kuşağı Üzerine Bir Araştırma. Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi, 4(2).

Yong, H. N. A. & Tan, K. L. (2017). The influence of financial literacy towards risk tolerance. International Journal of Business and Society, 18(3), 469-484.

Ekonomik Özgürlükler ve Milli Gelir İlişkisi: BRICS-T Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme

Öğr. Gör. Turgay Toksoy / *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Serhat Alpağut / *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi*

ÖZET

Modern ekonomik büyüme teorileri ekonomik özgürlüğü bir ülkedeki ekonomik kalkınma ve refahın önemli bir faktörü olarak vurgulamaktadır. Ekonomik özgürlüklerin kabul görmüş en genel tanımı; özel mülkiyet haklarının korunması ve gönüllü işlem yapabilme özgürlüğüdür. Piyasaların açık olması, hukukun üstünlüğü, kamu büyüklüğü ve ekonomik regülasyonların etkinliği ekonomik özgürlükler için önemli kriterlerdir. Literatürde ekonomik özgürlüklerin milli gelir üzerinde çoğunlukla pozitif anlamlı etkisi olduğu görülmüştür. Ekonomik özgürlükler hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomiler için önemli bir kavramdır. Bu anlamda gelişmekte olan ülkeler gurubu olan BRICS-T ülkelerinde ekonomik özgürlüklerin milli gelir üzerine etkileri bu çalışmaya konu olmuştur. Özellikle dünyada son yirmi yıldaki konjonktürel değişimlerin ekonomiler ve özgürlükler üzerinde önemli etkileri olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden çalışmada 2001-2021 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada statik panel veri (sabit-rassal etkiler) analizinden yararlanılmıştır. Çalışmanın temel amacı BRICS-T ülkelerinde seçilmiş bazı ekonomik özgürlük göstergelerinin milli gelir üzerindeki etkilerini tespit etmektedir. Bu anlamda The Heritage Foundation'dan alınan piyasa açıklığını ve hukukun üstünlüğünü ölçen ekonomik özgürlük göstergeleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgular yatırım özgürlüğü, ticaret özgürlüğü ve mülkiyet hakları özgürlüğün milli geliri pozitif ve anlamlı etkilediği yönündedir. Bulgular literatürle ve genel ekonomik kabullerle uyumludur. Bu sonuçlar hukukun üstünlüğündeki artışların milli geliri artırdığı ayrıca BRICS-T ülkelerinde dış ticarette engellerin kaldırılmasının, kaynakların ülke ve bölgelere özgürce taşınabilmesinin milli geliri olumlu etkilediği şeklinde değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: *Ekonomik özgürlükler, milli gelir, BRICS-T ülkeleri*
JEL Sınıflandırma Kodu: *O11, O38, O43*

ABSTRACT

Modern economic growth theories emphasize economic freedom as an important factor of economic development and prosperity in a country. The most generally accepted definition of economic freedoms; protection of private property rights and the freedom to take voluntary action. Open markets, rule of law, public size and efficiency of economic regulations are important criteria for economic freedoms In the literature, it has been seen that economic freedoms have mostly positive and significant effects on national income. Economic freedoms are an important concept for both developed and developing economies. In this sense, the effects of economic freedom on national income in BRICS-T countries, which are a group of developing countries, have been the subject of this study. It is thought that cyclical changes in the last 20 years, especially in the world, have important effects on economies and freedoms. Therefore, annual data for the period 2001-2021 were used in this study. Static panel data (fixed random effects) analyses were used in the study. The main purpose of this study was to determine the ef-

fects of selected economic freedom indicators on national income in BRICS-T countries. In this sense, economic freedom indicators that measure market openness and the rule of law taken from The Heritage Foundation were used. The findings show that freedom of investment, freedom of trade, and freedom of property rights have a positive and significant effect on national income. These findings are consistent with the literature and general economic assumptions. These results can be evaluated as the increase in the rule of law increases national income, the removal of barriers to foreign trade in the BRICS-T countries, and the free movement of resources to countries and regions positively affects national income.

Keywords: *Economic Freedom, National Income, BRICS-T Countries*
JEL Classifications: *O11, O38, O43*

GİRİŞ

Ülkeler ekonomik bir nihai hedef olarak milli gelir artışı ve sürdürülebilir bir büyümeyi hedeflemektedir. Teorik olarak ilk dönem iktisatçıların büyümeyi açıkladıkları modellerde emek ve sermayenin varlığı dikkat çekmektedir. Geçen zaman içerisinde emek ve sermayeyi etkileyen faktörlerin de modellere dahil olduğu görülmüştür. Böylece emek ve sermayedeki marjinal verimliliğin büyümeye etkilerine dikkat çekilmiştir. Son zamanlarda ise kurumsal iktisadın literatürdeki ağırlığının artması ile kurumsal yapı, kurumların kalitesi ve büyüme arasındaki ilişki büyümenin temel bileşenleri arasında sayılmaktadır. Kurumsal yapıyı ve kurum kalitesini temsil eden birçok gösterge bulunmaktadır. Bu göstergelerden birinin de ekonomik özgürlükler olduğu bilinmektedir (Birol ve Demirgil, 2020: s. 547). Artan ekonomik özgürlükler bireylerin ve nihai olarak toplumun yaşayış ve davranışlarına etki ederek tüketim, tasarruf ve üretim gibi temel ekonomik faaliyetlerin gerçekleşmesine temel oluşturmaktadır. Hukukun üstünlüğü ile güvence altına alınan bireylerin hakları ve demokratik yapının güçlülüğü toplumda ekonomik faaliyetlerin güveninin temelini oluşturmaktadır. Bunun yanında dış ticarette engellerin yasal düzenlemelerle kaldırılması yeni iş fırsatları yaratarak ülkelerin dış ticaret hacminde artışlara neden olabilir (Pandey vd., 2023: s. 541). Bu durum ise birçok ülke için ekonomik bir büyümeyi teşvik etmektedir. Piyasa temelli kurumları teşvik eden kurallar ve stratejiler, uzun vadeli ekonomik ilerlemeye giden sürdürülebilir bir yol olarak önerilmiştir (Ahmad vd., 2023: s. 3). Yatırım yapma özgürlüğünün artması da doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girişinde önemli bir belirleyicidir.

Ekonomik özgürlük kavramının herkes tarafından kabul edilen genel geçer bir tanımı bulunmamaktadır. Ekonomik özgürlük, en genel tanımıyla, özel mülkiyet haklarının korunması ve gönüllü işlem özgürlüğü anlamına gelmektedir (Bundă, 2012, s. 74). Gwartnev vd., özgür faaliyetlerini dış müdahale olmaksızın gerçekleştirilebilen faaliyetler olarak tanımlarken, bireyin ekonomik özgürlüğünün, yasal yollarla elde ettiği mülkiyeti yabancılardan korumak ve özgür iradesiyle kullanmak olduğunu belirtmişlerdir (Gwartney vd., 1999; s. 646-647).

Ekonomik Özgürlük Endeksi 12 ekonomik özgürlük göstergesinin incelenmesine dayanmaktadır. Bu bileşenler arasında mülkiyet hakkı, yargının etkinliği, hükümetin doğruluğu, vergi yükümlülüğü, hükümet harcamaları, mali sağlık, iş özgürlüğü, işgücü bağımsızlığı, parasal egemenlik, ticaret özgürlüğü, yatırım özgürlüğü ve finansal özgürlük yer almaktadır. Endeks, ekonomik özgürlüğün 12 yönünü değerlendirmekte ve her biri 0-100 arasında bir ölçekte değerlendirilmektedir. 100'e yakın puanlar daha fazla özgürlük anlamına gelirken, 0'a yakın puanlar daha az özgürlük anlamına gelmektedir. Bu 12 ekonomik özgürlük göstergesine ilişkin puanlar aynı şekilde ağırlıklandırılmakta ve her bir ekonomi için genel bir ekonomik özgürlük puanı oluşturmak üzere toplanmaktadır (Ahmed vd. 2023, s. 5).

Çalışmamızda ekonomik özgürlük göstergelerinden üç tanesi kullanılmıştır. Bunlar; ticaret özgürlüğü, yatırım özgürlüğü ve mülkiyet hakkı özgürlüğüdür. Ticaret özgürlüğü, mal ve hizmetlerin ithalat ve ihracatını etkileyen tarife ve tarife dışı engellerin yokluğunun bileşik bir ölçüsüdür. Ticaret özgürlüğü puanı iki faktör kullanılarak hesaplanmaktadır. Bunlar ticaret ağırlıklı ortalama tarife oranı ve tarife dışı engellerin niteliksel değerlendirmesidir. Ekonomik olarak özgür bir ülkede yatırım hareketleri üzerinde herhangi bir kısıtlama yoktur. Bireylerin ve firmaların kaynaklarını ülke içinde ve ülke sınırları ötesinde herhangi bir kısıtlama olmaksızın belirli faaliyetlere gi-

rişmelerine izin verilmektedir. Bireyler ve şirketler kaynaklarını başka ülkelere ve bölgelere kaydırabilmektedirler. Endekste, böyle ideal bir ülke yatırım özgürlüğü faktörü için 100 puan alacaktır. Mülkiyet hakları bileşeni, ulusal hukuk sisteminin bireylerin özel mülk edinmelerine, sahip olmalarına ve kullanmalarına ne kadar izin verdiğini ve hükümetin açık yasaları ne kadar iyi uyguladığını değerlendirmektedir (Ahmed vd. 2023, s. 5-6; Hussain ve Haque, 2016, s. 11-12).

LİTERATÜR

Literatürde ekonomik özgürlük ve milli gelir arasındaki ilişkiyi ölçen çalışmalardan farklı ekonometrik yöntemlerle yapılan analizler ilişkinin pozitif anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. İlk olarak yapılan çalışmaların Tablo 1.'de künyesine yer verilmiş olup ardında da tablo özetlenmiştir. Ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasındaki literatür çalışmalarında ağırlıklı olarak panel veri yönteminin kullanıldığı gözlenmiştir. Bunun yanı sıra nedensellik yönteminin de uygulandığı görülmektedir.

Tablo 1. *Literatür Özeti*

Yazar	Ülke ve Dönem	Analiz Türü	Sonuç
Doucouliagos ve Ulubaşoglu (2006)	82 ülke, (1970-1999)	Panel Veri	Ekonomik özgürlüklerin büyüme üzerinde pozitif ama istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucuna varılmıştır.
Yıldırım (2009)	96 ülke, (1970-2005)	Panel Veri Analizi (Sabit ve Tesadüfi Etkiler)	Ekonomik özgürlüklerin büyümeyi pozitif ve anlamlı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Azman-Saini vd. (2010)	85 ülke, (1976-2004)	Panel GMM	Ekonomik özgürlüğün büyümeyi pozitif anlamlı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Bashir ve Xu (2014)	117 Ülke, (1980-2012)	Panel Veri (OLS, FE, SGMM)	Ekonomik özgürlüklerin büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.
Akıncı vd. (2014)	50'si Gelişmiş, 71'i Gelişmekte Olan ve 23'ü Az Gelişmiş Ülke (1995-2012)	Panel Granger Nedensellik, Penel Veri (Sabit Etkiler ve Tesadüfi Etkiler)	Ekonomik özgürlüklerin, ticari özgürlüklerin, mali özgürlüklerin, yatırım özgürlüklerin, finansal özgürlükleri ve mülkiyet haklarının kişi başına GSYİH üzerinde pozitif anlamlı etkileri olduğu sonucuna varılmıştır.
Hussain ve Haque (2016)	57 Ülke (2004-2014)	Panel Veri (Sabit ve Tesadüfi Etkiler)	Ekonomik özgürlüklerin büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.
Kacprzyk (2016)	28 Avrupa Birliği Ülkesi (1985-2009)	Panel GMM	Mülkiyet haklarının ve ticaret özgürlüklerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif anlamlı etkileri olduğu sonucuna varmıştır.
Ivanović ve Stanišić (2017)	Avrupa Birliği üyesi 11 yeni ülke (1997-2015)	Panel Veri (Sabit Etkiler)	Ticari özgürlüklerin ve yatırım özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerinde pozitif anlamlı etkileri olduğu sonucuna varılmıştır.
Gövdeli (2018)	BRICS-T Ülkeleri, (1995-2016)	KONYA Nedensellik	Ekonomik özgürlüklerle ekonomik büyüme arasında ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Aynı zamanda ekonomik özgürlüklerle ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki fakat sadece Rusya için istatistiki olarak anlamlılık gözlenmiştir. Hindistan ve Güney Afrika'da büyüme ekonomik özgürlüğün nedenidir. Diğerlerinde nedensellik mevcut değildir.
Al-Gasaymeh vd. (2020)	13 MENA Ülkesi (2010-2018)	Panel GMM	Mülkiyet haklarının, İş yapma özgürlüklerinin ve yolsuzluktan korunmanın ekonomik büyüme üzerinde pozitif anlamlı etkisi olduğu sonucuna varmışlardır.
Göcen (2021)	D8 Ülkeleri, (1996-2019)	Bootstrap Panel Granger Nedensellik Testi	Nedensellik testi anazilinde 7 ülkede ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyümenin nedeni olduğu sonucuna varılmıştır.
Khyareh ve Zamani (2022)	54 ülke, (2008-2018)	Panel Veri	Ekonomik özgürlüklerin büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.
Gouider (2022)	14 Arap Ülkesi, (2002-2019)	Panel Veri (Sabit ve Tesadüfi Etkiler)	Mülkiyet haklarının ve ticaret özgürlüklerinin Kişi başına GSYİH üzerinde pozitif anlamlı etkileri olduğu sonucuna varmıştır.
Ahmed vd. (2023)	Güney Asya Ülkeleri (1995-2021)	En Küçük Kareler ve Tesadüfi Etkiler	Mülkiyet haklarının ve yatırım özgürlüklerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif anlamlı etkileri olduğu sonucuna varmışlardır.

Tablo 1.'de Gövdeli (2018), Göcen (2021) ve Akıncı vd. (2014) yapmış oldukları çalışmalarda nedensellik yöntemine başvurmuşlardır. Üç çalışmada da ekonomik özgürlüklerle ekonomik büyüme arasında nedensellik tespit etmişler ve aralarında ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.

Gouider (2022), Akıncı vd. (2014), Al-Gasaymeh vd. (2020), Kacprzyk (2016), Ahmed vd. (2023) ve Ivanović ve Stanišić (2017) panel veri yöntemi ile yaptıkları çalışmalarda ekonomik özgürlüklerin hesaplanmasında kullanılan alt indekslerden bazıları olan ticari özgürlüklerin, yatırım özgürlüklerinin, mülkiyet hakkı özgürlüklerinin, iş yapma özgürlüklerinin, mali özgürlüklerin ve finansal özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerinde pozitif anlamlı ilişkileri olduğunu tespit etmişlerdir.

Azman-Saini vd. (2010), Yıldırım (2009), Bashir ve Xu (2014), Khyareh ve Zamani (2022), Doucouliagos ve Ulubaşoglu (2006) ve Hussain ve Haque (2016) panel veri yöntemini kullanarak yaptıkları analizlerinde bütün alt ekonomik özgürlüklerin ortalamalarını yansıtan genel ekonomik özgürlük indeksi ile ekonomik büyüme arasında pozitif anlamlı ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.

VERİLER ve ANALİZ

Çalışma bazı ekonomik özgürlük göstergelerinin çıktı üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Endekslerin alındığı kaynak olan "The Heritage Foundation" kurumunun tanımladığı şekliyle ekonomik özgürlükler; hukukun üstünlüğü, devlet büyüklüğü, düzenleyici verimlilik ve açık piyasalar olarak 4 ana gurupta toplanmaktadır. Seçilen endekslerden yatırım özgürlüğü ve ticaret özgürlüğü endeksleri açık piyasalar başlığı altındadır. Mülkiyet özgürlüğü ise hukukun üstünlüğü başlığı alında yer almaktadır. Böylece nihai olarak çalışmada yatırım özgürlüğü ve hukukun üstünlüğünün çıktı üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir.

Tablo 2. *Değişkenlerle İlgili Bilgiler*

Değişkenler	Türü	Açıklaması	Kaynağı
GSYH (gdp)	Değer	2015 sabit fiyatlarıyla USD Cinsinden	Dünya Bankası
Yatırım Özgürlüğü (yoz)	Endeks (Oran)	Birey ve firma düzeyinde kaynakların ülke ve bölgelere özgürce taşınabilmesini değerlendirmektedir. 0-100 arasında bir değer almaktadır.	The Heritage Foundation
Ticaret Özgürlüğü (toz)	Endeks (Oran)	Ortalama tarife oranı ve tarife dışı engellerin niteliksel değerlendirmesidir. 0-100 arasında bir değer almaktadır.	The Heritage Foundation
Mülkiye Hakları (moz)	Endeks (Oran)	Ulusal hukuk sisteminin bireylerin özel mülkiyet edinmeleri kolaylığı ve hükümetin açık yasaları ne kadar iyi uyguladığını değerlendirmektedir. 0-100 arasında bir değer almaktadır.	The Heritage Foundation

Çalışmada The Heritage Foundation kuruluşundan alınan özgürlük endeksleri ve Dünya Bankasından elde edilen çıktı (milli gelir) verisi kullanılmıştır. Endeksler kaynaktan alındığı haliyle endeks (oran) şeklindedir. Milli gelir verisi ise kaynaktan değer olarak alındığından ölçek farklılığını düzeltmek için milli gelir verisinin logaritması alınmıştır. Değişkenlere ait bilgiler Tablo 2'de verilmiştir. Panel, 2001-2021 dönemine ait yıllık verilerle oluşturulmuştur.

Tablo 3. *Verilerin Tanımlayıcı İstatistikleri*

	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Hata	Min Değer	Max Değer
lgdp	126	27.89851	1.027371	26.15	30.39
yoz	126	44.04762	14.61115	20	75
toz	126	68.14365	12.95429	21.8	86.8
moz	126	45.56667	12.65635	20	70

Tablo 3. çalışmada kullanılan verilerin tanımlayıcı istatistiki bilgilerini vermektedir. Buna göre panelde 126 gözlem kullanılmıştır ve her bir değişken için gözlem sayısı aynıdır. Bu durum panelin dengeli olduğunu göster-

mektedir. Milli gelirin seçilen dönem içerisinde logaritmik ortalaması yaklaşık 28'dir. Endeks olarak 0 ve 100 arasında bir değer alan ekonomik özgürlük endekslerinden yatırım özgürlüğü (yoz), en düşük 20, en yüksek 75 değerlerini almış ve endeksin ortalaması ise 44'tür. Ticaret özgürlüğü (toz), en düşük 21.8, en yüksek 86.8 değerlerini almış ve endeksin ortalaması ise 68'dir. Mülkiyet halkları özgürlüğü (moz), en düşük 20, en yüksek 70 değerlerini almış ve endeksin ortalaması ise 45'tir. Hem yatırım özgürlüğü hem de mülkiyet özgürlüğü ortalama değerleri BRICS-T ülkeleri için ortalama seviyededir. Ticaret özgürlüğünün ortalaması ise diğerlerinden daha yüksektir.

Çalışmada özgürlük endeksleri yıllık veriler olarak sunulmaktadır. Yıl boyutunun kısa olmasından dolayı değişkenlere birim kök testi yapılmadan analize devam edilmiştir. Ampirik analizin devam eden süreci şu şekilde gerçekleşmiştir. Verilerin panel olmasından dolayı birim ve zaman etkiler oluşmaktadır. Bu etkilerin varlığının tespiti açısından Sabit Etkiler, Tesadüfi Etkiler ve En çok Olabilirlik testleri uygulanmıştır. Sonrasında Hausman ve dirençli Hausman testi ile hata terimleri ile açıklayıcı değişkenler arasındaki ilişki araştırılmıştır. Daha sonra varsayımdan sapmaları tespit edebilmek amacıyla bir dizi test uygulanmıştır. Nihai olarak ise varsayımdan sapmalara uygun olan dirençli (robust) tahminci ile tahmin süreci tamamlanmış ve yorumlanmıştır.

Çalışma için oluşturulan panelde birim ve/veya zaman etkilerinin tespiti için Sabit Etkiler, Tesadüfi Etkiler ve En Çok Olabilirlik tahmincileri kullanılmıştır. Her üç test sonucunda da birim etkilerin var olduğu ve zaman etkilerinin olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 4. *Hausman ve Dirençli Hausman Testleri*

	FE	**RE**	**Fark**	**Standart Hata**
yoz	0.0051213	0.0045053	.000616	0.0002555
toz	0.0229422	0.0226612	.000281	0.0001336
moz	0.0085145	0.0082921	.0002224	0.0001192
Husman Test 6.89 (0.0754)				
Dirençli Hausman 0.00 (1.0000)				

Hausman testi, sabit ve tesadüfi etkilerin ayırımında kullanılmaktadır. Test, birim etkilerin bağımsız değişkenlerle korelasyonlu olup olmadığını test etmektedir. Eğer korelasyon yoksa her iki tahminci de tutarlı sonuçlar vermesine rağmen tesadüfi etkiler tahmincisi daha etkindir. Sebebi ise sabit etkiler tahmincisinde birim etkilerin düşürülmesinden kaynaklı bilgi kaybı olarak değerlendirilmektedir. Korelasyonun varlığında ise tesadüfi etkiler tahmincisi birim etkiyi hata terimleri içerisinde özetlediğinden birim etkisinin bağımsız değişkenlerle korelasyonu içsellik sorunu yaratmaktadır ve bu sebeple tutarsız sonuçlar vermektedir. Bu yüzden korelasyon olması durumunda sabit etkiler tahmincisi tercih edilmektedir (Tatoğlu, 2020 s. 195-196). Hausman test sonuçlarından elde edilen bulgular tesadüfi etkiler tahmincisinin seçilmesi yönündedir. Modelde varsayımdan sapmaların varlığında dirençli Hausman testi daha güvenilir sonuçlar vermektedir (Tatoğlu, 2020 s. 203). Hem Hausman hem de dirençli Hausman testleri tesadüfi etkiler tahmincisinin kullanılması gerektiği sonucunu vermektedir.

Uygulama için varsayımlardan sapmaların tespiti için de ön testler yapılmıştır. Uygulanan varsayımdan sapmalar testinin ilki DW ve LBI testidir. Bu testlerin çıktıları değer olarak 2'nin üzerinde olması durumunda otokorelasyonun olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır. Test sonuçlarında DW (0,37) ve LBI (0,59) değerleri, modelde birinci mertebeden otokorelasyonun varlığına işaret etmektedir. Normal dağılım için D'Agostino, Belanger ve D'Agostino (1990) testi uygulanmıştır. Bu test hem tahmin hatalarının dağılımını hem de birim etkilerin dağılımının normalliğini test eden bir testtir. Testin boş hipotezi normal dağılım oluştuğu yönündedir. Test sonucunda boş hipotez reddedilememiştir. Böylece hem hataların hem de birim etkinin dağılımının normallik varsayımına uyduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı için Friedman ve Pesaran testleri uygulanmıştır. Boş hipotezi yatay kesit bağımlılığı yoktur şeklinde olan test sonuçlarına göre her iki teste göre boş hipotez reddedilmiştir ve yatay kesit bağımlılığı sorunu bulunmaktadır. Heteroskedasidite tespiti için Levene, Brown ve Forsythe testi uygulanmıştır. Boş hipotezi heteroskedasidite yoktur şeklinde kurulan hipotez 3 test sonucuna göre de 0,000 olasılık değerleri ile boş hipotezi reddetmektedir. Son olarak bağımsız değişkenlerin birbiri arasındaki bir korelasyonun var-

lığı tespiti için çoklu doğrusal bağlantı testi uygulanmıştır. Test sonucunda ortalama VİF değeri olan 1,27 sonucu 5'te küçük olduğundan modelde çoklu doğrusal bağlantı sorunu tespit edilememiştir.

Varsayımdan sapmaların nihai değerlendirmesi yapıldığında modelde otokorelasyon, heteroskedasidite ve yatay kesit bağımlılığı sorunlarının bulunduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5. *Tesadüfi Etkiler Modelinin Driscoll-Kraay Standart Hataları ile Tahmini*

	Katsayılar	**DC st. hata**	**t**	**p**	**%95 güven aralığı**	
yoz	0.0045053	0.0023845	1.89	0.073	-0.0004688	0.0094794
toz	0.0226612	0.0034112	6.64	0.000	0.0155456	0.0297768
moz	0.0082921	0.0046509	1.78	0.090	-0.0014095	0.0179936
C (sabit)	25.778	0.6991719	36.87	0.000	24.31955	27.23645

Driscoll-Kraay (1998) standart hataları ile parametre tahmini modelde otokorelasyon, heteroskedasidite ve yatay kesit bağımlılığı bulunduğunda uygulanmaktadır. Birimlerin yatay kesit boyutundan bağımsız olarak tutarlı sonuçlar vermektedir. Yatay kesit ortalama serisi için Newey-West türü düzeltme yapmaktadır ve standart hataları dirençli kovaryans matris diagonal elemanlarının karekökleri yardımı ile elde edilmektedir. (Tatoğlu, 2020: s. 335). Buna göre Tablo 5.'te verilen tahmin sonuçlarına göre yatırım özgürlüğü (yoz), ticaret özgürlüğü (toz) ve mülkiyet hakları özgürlüğü (moz) değişkenlerinin milli gelir (lgdp) üzerine etkileri istatistiki olarak anlamlıdır ve her bir değişkenin katsayısı pozitiftir. Bu durum BRICS-T ülkelerinde yatırım özgürlüğündeki artışların, ticaret özgürlüğündeki artışların ve mülkiyet özgürlüğündeki hakların artması sonucunda milli gelirde artış olacağı yönünde yorumlanabilir.

SONUÇ

Bireylerin kendi mülkünü ve emeğini istediği şekilde kullanabilmesi, emeğin mobilitesi yanı sıra sermayesi ve yatırımlarını da istediği bölge ve ülkelere hareket ettirebilmesi ekonomik özgürlük olarak görülmektedir. Ülkelerin birbirinden farklı yönetim anlayışları vardır. Bu sebeple emek ve sermayenin mobilitesi her ülke için farklılık göstermektedir. Bazı ülkelerde serbestlik derecesi daha yüksek iken bazı ülkelerde daha düşük seviyededir. Aynı durum ticaret için de geçerlidir. Ülkeler arasında yapılan ticaretin hacmi ve niteliği hem ekonomi hem de dış ticaret politikaları ile dinamik bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu dinamizm ülke ekonomilerinin son yıllarda yaşadığı hızlı seyir ile şekillenmektedir. Ekonomik özgürlük endeksleri de bu hızlı değişen dinamizm içerisinde özgürlükleri ölçmeye yarayan bir gösterge niteliğindedir. Akademik çalışmalar ekonomik özgürlüklerin ülke ve bölge ekonomilerini olumlu etkilediğini ve özellikle gelişmiş ülkelerdeki etkisinin daha yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Bu çalışma gelişmekte olan BRICS-T ülkelerinde bazı ekonomik özgürlük endekslerinin milli gelire etkilerini araştırmaktadır. Özellikle son 20 yıla odaklanan bu çalışma 2001-2021 veri dönemi için panel veri analizinden yararlanmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler itibariyle hukukun üstünlüğünü temsil eden mülkiyet özgürlüğü endeksi, piyasa açıklığı özgürlüğünü temsil eden yatırım ve ticaret özgürlüğü endeksleri kullanılmıştır. Analiz neticesinde kullanılan ekonomik özgürlük endekslerinin milli gelire etkilerinin istatistiki olarak anlamlı ve pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Böylece BRICS-T ülkelerin hukukun üstünlüğünde bir artış olması milli gelirde artışa neden olmaktadır. Bunun yansıra dış ticaret önünde engellerin kaldırılması ve birey ve firma düzeyinde yatırımların ülke ve bölgelerde mobilitesinin artması yönünde kolaylaştırıcı politikaların uygulanmasının milli geliri artıcı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmed, S., Mushtaq, M., Fahlevi, M., Aljuaid, M., & Saniuk, S. (2023). Decomposed and composed effects of economic freedom on economic growth in south Asia. *Heliyon, 9*(2), 1-14.

Akıncı, M., Akıncı, G. Y., & Yılmaz, Ö. (2014). Ekonomik özgürlüklerin iktisadi büyüme üzerindeki etkileri: Bir panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14*(2), 81-96.

Al-Gasaymeh, A., Almahadin, A., Alshurideh, M., Al-Zoubid, N., & Alzoubi, H. (2020). The role of economic freedom in economic growth: evidence from the MENA region. *International Journal of Innovation, Creativity and Change, 13*(10), 759-774.

Azman-Saini, W. N. W., Baharumshah, A. Z., & Law, S. H. (2010). Foreign direct investment, economic freedom and economic growth: *International evidence. Economic Modelling, 27*(5), 1079-1089.

Bashir, M. F., & Xu, C. (2014). Impact of political freedom, economic freedom and political stability on economic growth. *Journal of Economics and Sustainable Development, 5*(22), 59-67.

Birol, Y. E., & Demirgil, B. (2020). Ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme ilişkisi: BRICS ülkeleri üzerine ampirik bir çalışma. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13*(3), 546-558.

D'Agostino, R.B., Belanger, A. and D'Agostino, R.B.Jr. (1990). A Suggestion for Using Powerful and Informative Tests of Normality. *The American Statistician, 44*(4), 316–321.

Doucouliagos, C., & Ulubasoglu, M. A. (2006). Economic freedom and economic growth: Does specification make a difference?. *European journal of political economy, 22*(1), 60-81.

Driscoll, J., and A. C. Kraay. 1998. Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent data. *Review of Economics and Statistics 80*, 549–560.

Friedman, M. 1937. The use of ranks to avoid the assumption of normality implicit in the analysis of variance. *Journal of the American Statistical Association 32*, 675–701.

Gouider, A. (2022), The nexus between economic freedom and economic growth in arab countries, *Montenegrin Journal of Economics, 18*(1), 117-125.

Göcen, S., (2021), Gelişen ülkelerde ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme ilişkisi: Bootstrap panel granger nedensellik testi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35*(3), 865-878.

Gövdeli, T. (2018). Ekonomik özgürlük, turizm ve ekonomik büyüme: BRICST ülkelerinde Kónya Bootstrap Nedensellik Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı),* 379-390.

Gwartney, J. D., Lawson, R. A., & Holcombe, R. G. (1999). Economic freedom and the environment for economic growth. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)/Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 643-663.

Hussain, M. E., & Haque, M. (2016). Impact of economic freedom on the growth rate: A panel data analysis. *Economies, 4*(2), 1-15.

Ivanović, V., & Stanišić, N. (2017). Monetary freedom and economic growth in new European Union member states. *Economic research-Ekonomska istraživanja, 30*(1), 453-463.

Kacprzyk, A. (2016). Economic freedom–growth nexus in European Union countries. *Applied Economics Letters, 23*(7), 494-497.

Khyareh, M.M., ve Zamani, M. (2022). Economıc freedom, entrepreneurshıp and economıc growth: evıdence from panel data. *Journal of Developmental Entrepreneurship. 27*(4), 1-20.

Pandey, V., Steigner, T., & Sutton, N. K. (2023). The value of economic freedom in cross-border mergers. *International Review of Economics & Finance, 86*, 540-563.

Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. University of Cambridge, *Faculty of Economics, Cambridge Working Papers in Economics* No. 0435.

Tatoğlu, F. (2020). Panel veri ekonometrisi Stata uygulamalı. İstanbul: Beta Yayınları.

Yıldırım, S. (2009). Aghion-Howitt büyüme modeli çerçevesinde ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin panel veri analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25*, 259-268.

Katılım Bankacılığında Faizsiz Tahvil: Sukuk ve Muhasebeleştirilmesi

Y. L. Öğr. Yasin Aydın / *On Dokuz Mayıs Üniversitesi*

ÖZET

Daimi olarak gelişim ve değişim içerisinde olan küresel ortam, ülkelerin kaynaklara olan taleplerini arttırmış, bankacılık sektöründe sürekli olarak değişen bireysel gereksinimleri doğurmuştur. Buna bağlı olarak farklı finansal piyasalar meydana gelmiş ve finansal piyasa araçları ortaya çıkmıştır. 1970'lerde petrol ve dolar fiyatlarındaki yükseliş Ortadoğu'daki petrol zengini ülkeleri daha da zenginleştirmiştir. Müreffeh Ortadoğu ülkelerinden gelen yatırımcılar, kaynaklarını farklı ülkelere yatırmak için finansman yöntemleri inançlarına uygun ülkeleri tercih etmektedir. Bu durumda sukuk, İslami ilkelere uygun olarak ihraç aşamalarını ortaya koyan sermaye piyasasının araçlarından biri haline gelmiştir. Çalışmada, İslami Tahviller finansman modelleri çerçevesi, katılım bankacılığında bir finansal araç olarak sukuk işlemlerinin gelişimi ve muhasebe kayıt örnekleri açıklanmıştır. Sukukun finansman modelinin kavramsal boyutu, ihraç aşamaları, Türkiye'deki uygulaması örneklerle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Katılım Bankacılığı, Sukuk, Faizsiz Tahvil*

JEL Sınıflandırma Kodu: *G20, G21, G24*

ABSTRACT

The global environment, which is constantly in development and change, has increased the availability of school resources and has created constantly changing individual characteristics in the banking sector. Accordingly, different financial markets have emerged and financial market instruments have emerged. The rise in oil and dollar prices in the 1970s further enriched the oil-rich countries in the Middle East. Sources from prosperous Middle Eastern countries prefer to store different sources from data in places that fit their financing methods beliefs. In this situation, sukuk has become one of the tools of capital management that reveals the stages of issuance in accordance with Islamic principles. In the study, the framework of Islamic Bonds financing models, the development of sukuk transactions as a financial instrument in participation banking and examples of accounting records are explained. The size of the sukuk financing model, export distribution, and implementation regulations in Turkey were explained.

Keywords: *Participation Banking, Sukuk, Interest Free Bonds*

JEL Classifications: *G20, G21, G24*

GİRİŞ

Faizsiz finans yöntemi dünyada 1970'li yıllardan itibaren varlığını göstermeye başlamıştır. Özellikle dini inancı icabı faizli sistemden uzak durmak için cebindeki kazançlarını mevduat bankalarında değerlendiremeyen fon sahipleri katılım bankacılığı sistemi ile beraber ellerinde bulunan varlıklarını, katılım bankacılığı kuralları içinde hizmet sunan bankalarda değerlendirme şansı yakalamıştır. Türkiye'de ikamet eden kimseler varlıklarını faizsiz bir biçimde yatırıma aktarabilme fırsatını 1983 yılında, Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile beraber Özel Finans Kurumları'nın açılmasıyla birlikte gerçekleştirmiştir. 1983 yılındaki kanun mevduat bankalarıyla Özel Finans Kurumları'nın aynı şekilde faaliyet göstermesine fırsat tanımamaktaydı. 1999'da 4389 sayılı Bankalar Kanunu ile beraber yasal

farklılıklar ortadan kaldırılmış sonrasında ise 2005 yılında 5411 sayılı Bankalar Kanunu ile beraber Özel Finans Kurumları'nın ismi "Katılım Bankası" olarak değiştirilmiştir. Türkiye'de 2020 yılına kadar birçok katılım bankası açılmış fakat pek çoğu çeşitli nedenlerden ötürü veya bir başka banka ile birleşmek şekliyle faaliyetlerine devam edememiştir.

2016 yılından itibaren Türkiye'de devletin girişimiyle kurulan Ziraat Katılım, Emlak Katılım ve Vakıf Katılım Bankası olmak üzere üç adet kamu sermayeli katılım bankası bulunmaktadır. Devletin girişimiyle kurulan katılım bankaları dışında 1984'te kurulan Albaraka Türk Katılım Bankası, 1991 yılında kurulan Kuveyt Türk Katılım Bankası ve 2005 yılında kurulan Türkiye Finans Katılım Bankası bugün halen faaliyetlerine devam etmektedir. Katılım bankalarının 2022 yılı itibariyle yaklaşık 1368 şubesi bulunmaktadır. Katılım Bankaları'nda istihdamı sağlanan personel sayısı ise yaklaşık 17 bin 626 kişidir. Bankacılık Sistemi'nde katılım bankalarının oranı yaklaşık %6-%7 seviyelerindedir. Son yıllarda mevduat bankalarının ürünleri ile yarışabilmek adına faizsiz sistemde kullanılabilecek birçok ürün piyasaya sunan katılım bankalarının, müşterilerinin taleplerini karşılayarak faizsizlik prensipleri gereğince sektörde yer almaya devam etmektedir.

Ellerindeki değerli madenlerin veya likidin âtıl bir şekilde kalmasını tercih etmeyen ve kaynaklarını faizsizlik prensibine uygun bir şekilde değerlendirmek isteyen gerçek veya tüzel kişiler Sukuk işlemlerinden önce pek fazla İslami anlamda yatırım seçeneği bulunmamaktaydı. Gerçek veya tüzel kişiler yatırımlarını genellikle katılım hesapları veya yatırım hesaplarında tutan fon sahipleri, katılım bankalarının sukuk ihracı ile beraber varlıklarını değerlendirebilecekleri yeni bir faizsiz yatırım enstrümanını kazanmışlardır.

Katılım bankalarının Türk bankacılık sektöründeki %7'lerde olan payının arttırılması amacıyla yapılan çalışma ile görüleceği üzere Türkiye'de her yıl artış eğiliminde olan sukuk rakamlarını ve yatırımcı için faydalarını inceleyerek yastık altı olan paraların ve diğer mevduat bankalarındaki paraların katılım bankalarına geçmesini sağlayarak sektörün büyümesine katkıda bulunmaktadır. Böylece katılım bankaları hem dolaylı hem de doğrudan ekonomik kalkınmaya yardımcı olmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Katılım Bankacılığı

Katılım bankası, cari veya katılma hesapları aracılığıyla fon toplayan, biriken fonları katılım bankacılığı kriterlerine uygun mal veya hizmet satın alan, müşterilerine taksitli olarak satan veya toplanan fonlardan ortaklıklar kuran bankacılık türlerinden biridir. Katılım bankacılığı, faizsiz çalışan, her türlü bankacılık faaliyetlerini bu esaslara göre oluşturan, kar paylaşım yöntemine göre fon toplayan ve toplanan fonlarla alım satım, ortaklık veya leasing yoluyla fonları kullanan bir bankacılık modelidir (Bafra, 2016,25).

İslami bankacılığın etik ilkelerinin bir parçası olan "riba" yasağı, İslami bankacılığın faaliyetlerini doğrudan etkilemiştir. İslam hukukunda haram-helal kavramı, İslami bankacılık düzenlemelerinin tanımlanmasında önemli bir faktör olmuştur. Bu doğrultuda Türkiye'de yasal olarak kurulmuş olan faizsiz bankacılık adı altında faaliyetlerini yürüten kuruluşlara "İslami bankalar" denilmektedir (Bafra, 2016,24). Geleneksel bankaların tüm faaliyetlerini faizsizlik ilkesine uygun olarak gerçekleştirmeye çalışan bankalara faizsiz bankalar, İslami bankalar veya katılım bankaları denilmekle birlikte Türkiye'de katılım bankası adı tercih edilmiş ve yaygınlık kazanmıştır.

Katılım bankaları, faaliyetlerinde faizden yararlanmadıkları için konvansiyonel bankalara alternatif olarak değerlendirilebilir (Pehlivan, 2016,298). Katılım bankaları, muadillerinden İslam esaslarına göre para toplayan ve ihtiyaç sahibi olan kurum veya kişilere para kullanma imkânı sağlar. Bu sayede, inançları gereği geleneksel bankaları tercih etmeyen tasarruf sahiplerinin birikimleri de ekonomiye katılmaktadır.

Dünyada "İslami Bankacılık" olarak adlandırılan Türkiye'de, "Katılım Bankacılığı" olarak adlandırılan ve faizsizlik ilkesini esas alan bankalar, fon arz eden gerçek ve tüzel kişilerden fon toplamakta ve likidite sağlamaktadır. Katılım bankaları, İslam dininin yasakladığı faizi uygulamayan, kâr ortaklığı yöntemiyle bankacılık faaliyetlerini yürüten kuruluşlardır (Pehlivan, 2016,300).

5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nda katılım bankaları, "öncelikle fon sağlamak ve özel cari ve katılma hesapları aracılığıyla borç vermek amacıyla faaliyet gösteren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu tür kuruluşların Türki-

ye'deki şubeleri" olarak tanımlanmaktadır. Katılım bankaları, geleneksel finansman yöntemlerine alternatif yöntemler sunarak finans sektörüne katılan ve reel ekonomiyi finanse eden kuruluşlardır. Ayrıca katılım bankaları özel cari ve katılma hesapları aracılığıyla biriktirdikleri parayı faizsiz finansman, kar-zararlı finansman ile reel sektöre aktarırlar. Mevduat bankaları ile katılım bankalarının faaliyetleri arasında çok fazla fark bulunmamakla birlikte, fon yaratma ve serbest bırakma faaliyetlerini yürütmek için kullandıkları tekniklerde önemli farklılıklar bulunmaktadır (Yanpar, 2014,251). Katılım bankaları nakdi kredileri doğrudan kullanmamakta, üretim, istihdam, yatırım veya proje finansmanında kullanmaktadır. Katılım bankaları, çeşitli nedenlerle reel ekonomiye katkı sağlamayan fonların faizsiz sistemle ekonomiye kazandırılması, faize girmek istemeyen küresel fonların elde edilmesi ve gerçekleştirilmesi açısından mevduat bankalarına alternatif haline gelmiştir. (Pehlivan, 2016,302).

Katılım Bankacılığının İlkeleri

Katılım bankalarının sistematik yapısı diğer konvansiyonel bankalardan farklıdır. Bu farklılıkların temel nedenleri, katılımcı bankalarının fon kullandırma yöntemleri ve diğer bankaların sistemlerinin faizli olmasıdır. Katılım bankalarının temel ilkeleri şunlardır;

- İslami prensiplere olan bağlılık
- Paranın mübadele aracı olarak görülmesi
- Faiz yerine kar ortaklığı görüşü
- Kredilerin daha fazla üretim sektörüne yönlendirilmesi neticesinde kar gözetimi

Para dolaşımını mal ve hizmet sektörüne yönlendirmek katma değer oluşturması bakımından oldukça önemlidir. Konvansiyonel bankaların vermiş olduğu kredilerin bir kısmı ihtiyaç kredisi adı altında verildiğinden ötürü verilen kredinin daha sonrasında bu paranın piyasaya mı entegre olduğu veya bir borç ödemesi mi yapıldığının takibi yapılamamaktadır. Bu sebeple ilgili kredi direkt olarak piyasaya aktarılamamaktadır. Dolayısıyla ilgili kredi ekonomiye kaynak olarak yansımamaktadır. Katılım bankaları ise doğrudan mal ve hizmetleri finanse ederek reel ekonomiye kaynak yaratmaktadırlar.

Katılım Bankacılığı Enstrümanı Olarak Sukuk

Kira sertifikası (Sukuk), bir kaynağa sahip olma veya onu kullanma hakkını tanıyan, ikincil piyasalarda işlem görebilen ve yatırımcılara belirli aralıklarla sabit veya değişken gelir sağlayan bir sermaye piyasası aracıdır. Leasing sertifikaları, faizsiz bonolar olarak da tanımlanabilir. Kira Sertifikaları, varlık bazında devlet veya özel sektör tarafından verilebilir. Veren otoriteye kaynak otorite denir. İhraççı, uygun bir amaç için özel olarak oluşturulmuş varlık kiralama şirketlerine belirli haklar verir. Finansal kiralama şirketleri ise kendilerine devredilen hak veya varlıklara dayalı olarak finansal kiralama sertifikaları düzenler ve yatırımcılara sunar. Finansal kiralama şirketlerinin faaliyet gösterebileceği alanlardan bazıları şunlardır (Yakar, Kandır, Önal, 2013);

- Kira sertifikası ihraç etmek
- Kendisi veya nam sahipleri adına her türlü varlığı devralır ve varlıklardan elde edilen gelir payı ile orantılıdır.
- Kira sözleşmesinin sonuna gelindiğinde, başlangıçta belirtilen esaslar dahilinde kiraya konu olan varlığı kiracıya devretmek

Katılım bankacılığında kaynak yaratma kapasitesi açısından oldukça önemli bir yer tutan sukuk, geleneksel borçlanma araçları olan bonolara karşılık gelen İslami tahvil ve bono olarak adlandırılmaktadır. Sukuk ise varlıkların mülkiyetini temsil etmesi nedeniyle klasik senet ve bonolardan ayrılmaktadır. İslami Finansal Kurumlar için Muhasebe ve Denetimi Örgütü (AAOIFI) sukuk kavramını şu şekilde tanımlamıştır: Sukuk, bir tür finansal sertifika, yatırım sertifikası. Varlıklar üzerindeki mülkiyet veya menfaat paylarını ya da bir yatırım faaliyetindeki payları temsil etmek üzere finansman sağlamak amacıyla ihraç edilen ve sahiplerini elde edilen gelirden payları oranında yararlandıran menkul kıymetlerdir. Arkasında yatan sözleşmeye göre sukuk; icare sukuku, mudarebe sukuku, müşareke sukuku, hibrit sukuk vb. türlere ayrılır" (TKBB, 2022).

Sukuk; varlıklara sahip olma veya varlıklardan yararlanma hakkı veren, yatırımcıya düzenli aralıklarla sabit veya değişken gelir getiren ve ikincil piyasalarda işlem gören faizsiz bir sermaye piyasası ürünüdür. Sukuk, varlığa dayalı ve gelir paylı menkul kıymetler ile karşılaştırılır. Ancak, varlığa dayalı ve gelir paylı menkul kıymetlerin mülkiyeti ve faaliyetlerinin borçlularla hiçbir ilgisi yoktur. Ayrıca, sukukta GOS'taki mevcut enflasyonu aşma zorunluluğu da bulunmamaktadır (Yardımcıoğlu, Ayrıçay ve Diğerleri 2014: 200).

Sukuk genellikle tahvillerle de karıştırılır. Her ikisi de yapılandırılmış finansal araçlar olmakla birlikte tahviller; ihraççının faiz ödediği ve tahvil sahibine belirli bir tarihte sermayenin geri ödenmesini garanti etmektedir. İslami tahviller borçlanma aracı değildir ve belirli bir varlığa dayalı olmalıdır. Sertifika sahiplerinin dayanak varlıkların gelirlerinden yararlanmalarını sağlar. Elde edilen kazanç, faizsiz bankacılık ilkesine uygun varlıklardan gelmektedir. Sukuk, İslami çevreler tarafından geleneksel banknot ve tahvillerin yerine geliştirilmiş bir yatırım aracıdır. İslam'da yatırımın getirisi borç alan ve borç veren arasında paylaşılır. Sukuk ihracı, diğerlerinin yanı sıra, ihraçtan sağlanan fonlarla ticari faaliyetlerin finansmanının sağlanması ve yeni veya devam eden bir projenin başlatılması şeklinde gerçekleşir. Sukuk sahipleri de bu faaliyetten elde ettikleri gelirlerden payları oranında kazanç elde ederler (Yılmaz ve Gökgöz, 2015: 24)

Sukuk 'un özellikleri aşağıdaki gibidir (Yılmaz ve Gökgöz, 2015: 24);

- Faiz ödemeleri yasak olduğu için gelir kira edinimi veya kar paylaşımı şeklinde edinimdir.
- Sukuk bir nakit enstrümanıdır. İkincil piyasada işlem görmektedir.
- İslami finansman nedeniyle yüksek derecede belirsizliğe sahip işlemlerden kaçınılmalıdır.
- Kayıtlı ve anonim olarak düzenlenebilir.
- İslami bono ihracında öngörülen pay oranına göre kar veya zarara iştirak edilir.
- Sukuk, temel ürün ve hizmetlerin ortak mülkiyetini temsil eder.

Sukuk Çeşitleri

İhraç Yöntemlerine Göre Sukuk Türleri

Proje endeksli sukuk: Projenin finansmanında kullanılmak üzere verilen sertifikalardır. Örneğin, toplu konut veya eğitim veya sağlık merkezi yapımı için ihtiyaç duyulan fonların sağlanması amacıyla çıkarılan bir tür sukuktur. (Yılmaz ve Gökgöz, 2015: 25).

Varlığa endeksli sukuk: Varlık getirisi temelinde sukuk ihracını ifade eder. Örneğin, bir kamu malının mülkiyeti bir özel mülkiyet ortaklığına devredildiğinde, bir finansal kiralama şirketi tarafından mülk sahipliğine dayalı olarak bir sukuk ihraç edilir ve tesisten elde edilen getiriler bir sukuk yatırımcısı getirisi oluşturur (Yılmaz ve Gökgöz, 2015: 25).

Bilanço endeksli sukuk: Sukuka endeksli bir bilançoda, şirketin bilançodaki özkaynağına dayalı olarak bir sukuk ihraç edilir. Bu tür sukuk ile birden fazla projeyi finanse etmek mümkündür (Aslan, 2001: 65)

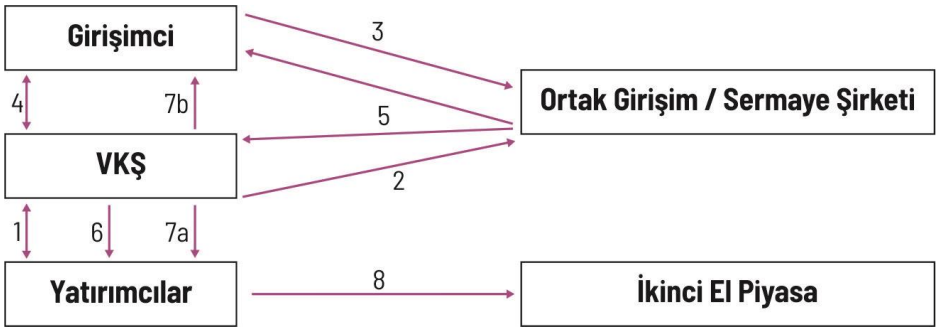
Dayandığı Finansman Modeline Göre Sukuk Türleri

İslami bankacılığın temel fon kullandırma yöntemleri baz alınarak ihraç edilen sukuktürleridir.

Mudaraba Sukuk: Mudaraba Sukuk, girişimcilere gerekli finansal kaynakları sağlamak için bir finans kurumu tarafından verilen sertifikanın adıdır. Mudaraba işlemi, banka ile girişimci arasında bir kar paylaşım sözleşmesidir. Bankalar, ihraç ettikleri sertifikaları satarak fon elde ederler. Girişimcilerin faaliyetleri tarafından oluşturulan girişimcilere fon sağlayarak kârın sözleşmede belirtilen oranda hissedarı olur. Projeyi gerçekleştiren bir girişimci zarar beyan ettiğinde, sermaye sukuk sahipleri sermayelerini kaybedecek ve girişimci emeklerinin karşılığını alamayacaktır (Gökgöz, 2015: 155).

Örnek: Yüklenici XYZ Enterprise, 4.000.000 TL'ye villa inşa etmek için sözleşme imzalamıştır. Projenin maliyeti 3.000.000 TL. Müteahhit özel bir finans kuruluşu ile 3.000.000 TL maliyetini karşılamak üzere sözleşme imzalamıştır. Anlaşmaya göre, finans kurumu 3.000.000 TL değerinde Mudaraba Sukuk ihraç ederek İslami bono satmaktadır. Finans kurumu, XYZ Enterprise'a 3.000.000 TL ödemiştir. XYZ inşaat firması projeyi tamamlamış projeden elde edilen 4.000.000 TL'nin 3.000.000 TL'sini bir finans kurumu aracılığıyla sukuk sahiplerine geri

ödemiştir. Projeden elde ettiği 1.000.000 TL karın %50-50'sini fon sağlayan özel bir finans kuruluşu ile paylaşmıştır. Finansal kurum ayrıca sukuk yatırımcılarına belirli bir kar oranında temettü ödemektedir. Diğer bir deyişle, projenin ortakları emek sahibi XYZ Enterprise ve fonları getiren sukuk yatırımcısıdır. Elde edilen karı da paylaşmışlardır. Proje zarara uğrarsa, sukuk yatırımcısı zararı karşılayacaktır. Çünkü sermayeyi koyan sukuk yatırımcısıdır. (Gökgöz, 2015, s. 156).

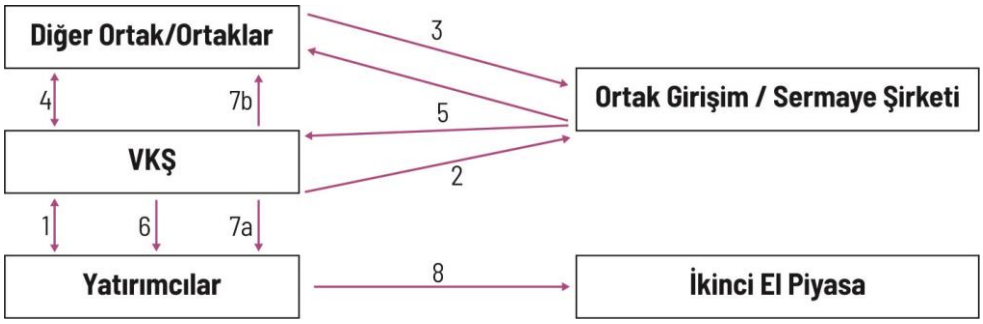

Şekil 1: *Mudaraba Sukuku İhraç Süreci (**Kaynak**: Özcan, 2015: 46.)*

Mudaraba Sukuku İhraç Sürecindeki İşlem Adımları

1. Kira sertifikası ihraç etmek ve VKŞ'ye fon ihraç etmek
2. Adi ortaklık sermaye şirketlerine sermaye enjekte edecek yatırımcıları temsil etmek.
3. Girişimciler, kârın bir kısmı karşılığında şirketi yönetirler,
4. Ortaklık sözleşmesi düzenlemek,
5. Şirket kâr ediyorsa, VKŞ'ye hisseleri oranında müteşebbis ve yatırımcıların ücretlerini vekil olarak ödeyecektir.
6. Şirket kârlarından yatırımcılara düzenli olarak kaynak sağlamak
7. Ortak girişimleri satarken payları tahsis edin
   - VKŞ hisselerinin ortak girişim varlıklarının veya sermaye değerinin temsilcisi olarak yatırımcılara devredilmesi
   - Ortak girişim varlıklarının veya sermaye tutarının girişimcilere devri.
8. Yatırımcılar ciro sertifikasını seçebilir (Özcan, 2015:46).

Muşaraka Sukuk: Muşaraka Sukuk, tarafların bir veya daha fazla faaliyet alanına eşit veya farklı miktarlarda sermaye yatırdığı bir ortaklık türüdür (Tunç, 2010: 143). Bir ticari faaliyetin veya belirli bir proje girişiminin uygulanması için Muşaraka Sukuk ihraç eden kuruluş, kendisine ortak arayan kuruluştur. Muşaraka Sukuk yatırımcıları, sukuk yatırımına katıldıkları kadar girişim veya projede ortaktırlar. Sukuk ihracından sağlanan finansman şirketin sermayesidir. Sukuk yatırımcıları mülkiyet edinir ve kâr, maliyet ve giderlerde ortak olurlar (Odabaşı ve Aktepe, 2012:370 Katılımcı yatırım kuruluşlarında, mudaraba veya muşaraka sertifikalarında, sertifika sahibi hissedarlığı oranında proje veya etkinliğin sahibi olur. (Güngören, 2013: 105). Muşaraka Sukuk ihraç süreci aşağıdaki gibidir;

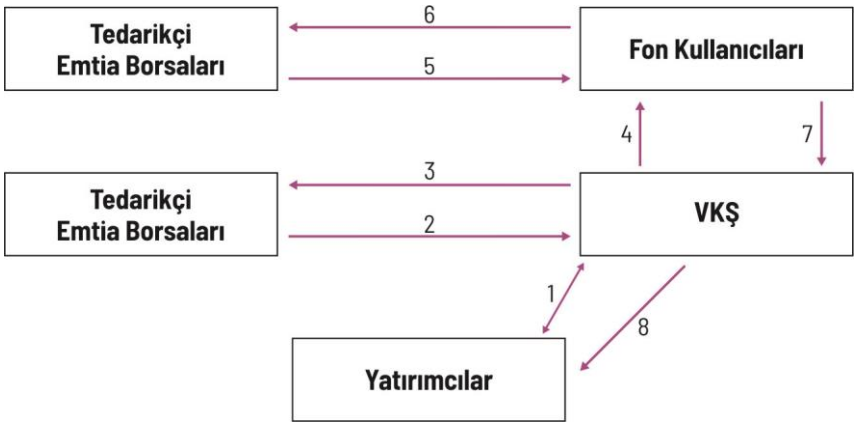

Şekil 2: *Muşaraka Sukuku İhraç Süreci (**Kaynak:** Özcan, 2015: 48.)*

Muşaraka Sukuku İhraç Sürecindeki İşlem Adımları

Murabaha Sukuk: Katılımcı bankacılık sisteminde en yaygın kullanılan finansman biçimlerinden biri murabahadır. Murabaha Sukuk türünde ihraççı, murabaha emtiasını ihraç eden, murabaha emtiasının alıcılar için sermaye, malların satın alma maliyetidir. Belge sahibi, murabaha malından kazanır ve malın yeniden ihraç edilmesinde nihai satış tutarını etkiler. Bir murabaha sukukunun hukuken geçerli olabilmesi için sadece birincil piyasada satılması gerekir. Sukukun ikincil pazar onayı veya ticareti İslam hukuku kanalında onaylanmamıştır. Belge sahibinin belge sahibine olan borcunu temsil ettiği ve faiz içerdiği için borç alım satımına izin verilmemektedir. Bir borçlanma aracı olmasına rağmen, bir murabaha sukuk, esas olarak Muşaraka veya icara gibi ticarete konu olan enstrümanlardan oluşan bir portföyün küçük bir kısmı ise onaylanabilir. Murabaha Sukuk, borcun (bai-al-dayn) üzerinde anlaşılan bir fiyattan satışına izin verilen finansman biçimidir. (Güngören, 2013: 108). Murabahanın geçerli olabilmesi için sözleşme dışındaki şartlar ve işlevler aşağıdaki gibidir (Dönmez, 2002:151);

- Asıl satıcı ile banka arasındaki sözleşme doğru olmalıdır. Başka bir deyişle ister banka aracılığıyla satıcıdan devredilsin ister ücret ödemesi yoluyla, isterse hediye veya vasiyet yoluyla olsun, esas olan satın alınan malın mülkiyetinin bankaya devredilmiş olmasıdır.
- Her iki taraf da satın alma maliyetini önceden bilmelidir. Ayrıca, sözleşme bileşenleri feshedilmeden önce, satın alma fiyatına nelerin dahil olacağı müşteriye bildirilmelidir. Aksi halde murabaha geçersiz sayılır.
- Önceki sözleşmede semen (satış sözleşmesinde alıcının borcu) aynı tür ribavi (faizli mal) ile değiştirilemez. Ribavi ürünlerinin benzer ürünleri ile aynı miktarda ve nakit olarak değiştirilmesi gerektiğinden, murabahalı satılırsa alınan fazlalık kar yerine faiz olacaktır.
- Kârlar tüm taraflarca bilinmelidir. Çünkü kar satış fiyatının bir kısmını karşılar.
- Murabaha işleminde satış fiyatı belirlenirken montaj ve nakliye gibi maliyet bazında ürünün fiyatını artıracak unsurlar bulunmaktadır. Tüm masraflar mal maliyetine eklenebilir ve kara yansıtılabilir.
- Satıcının şahsi ödemesi, diğer kişilerin malın iadesini beklemeden yaptığı ödemeler gibi malın değerine değer katmayan ödemeler malın maliyetine dahil edilmez ve kara yansıtılmaz.
- Satıcının son kullanma tarihinde malı teslim alması murabaha fiyatını etkilemez ancak bu durumun beyan edilmesi gerekir.
- Alıcı ve satıcı sözleşme aşamasında biliyorsa, söz konusu mal etiket fiyatından satılabilir.
- Mallar satıcı tarafından kendi inisiyatifi ile önerilmiş olmasına rağmen, mallardaki kusur veya kusurların satıcının kusuru olup olmadığına bakılmaksızın satıcı tarafından beyanı gerekir.
- Ürün, bir doğal afet nedeniyle ayıplı, gizli ve beyan edilmemiş ise, müşteri ürünü satıcının istediği bedelden serbestçe satın alabilir.

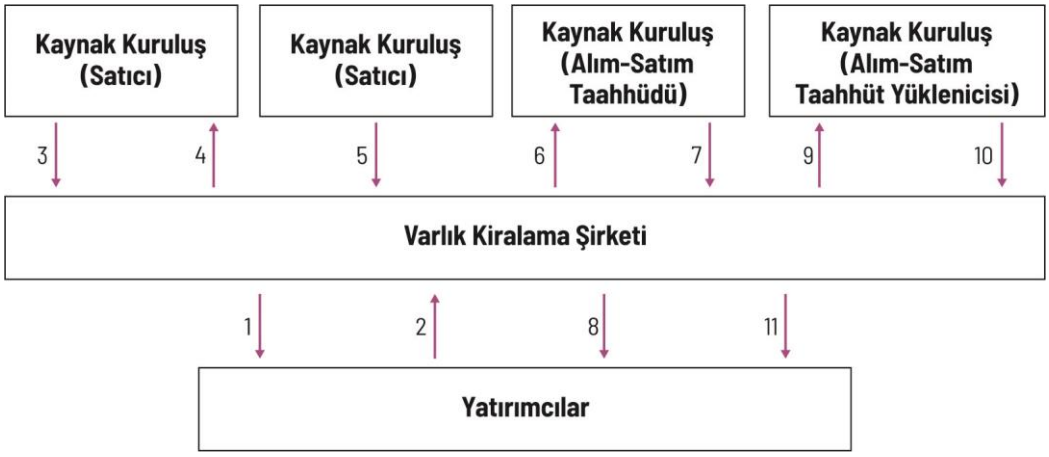
Şekil 3: *Murabaha Sukuku İhraç Süreci (**Kaynak**: Özcan, 2015: 54.)*

Murabaha Sukuku İhraç Sürecindeki İşlem Adımları

Selem Sukuk: Selem Sukuk, sermaye piyasası araçlarında hemen hemen vadeli ürünler kadar işlem görmektedir. Selâm sözleşmelerinde satıcı ürünü belli bir tarihte satmayı taahhüt eder. Parayı peşin tahsil eden sa-

tıcı, malı belirlenen süre içinde alıcıya teslim etmekle yükümlüdür. Ancak ileriye dönük, gelecekle ilgili belirsizlik içerdiği için İslam hukuku tarafından yasaklanmıştır ve bu nedenle faiz ortaya çıkar. Bu uygulamada, Sukuk malının tam fiyatının peşin alınması, malın zamanında teslim edilmesi ve vadesinden önce malın ikincil piyasada satılmaması gibi koşullar sunularak belirsizlik ortadan kaldırılmıştır. Selem akitlerinde emtia fiyatının ödenmesi spot piyasalarda gerçekleşir. Sözleşme ile birlikte işlemin konusu, tutarı ve tarihi kesin olarak belirtilir.

Mallar zamanında teslim edilmezse, alıcı bir geri ödeme alır ve malların teslim edilmesini bekleme hakkına sahiptir. Selem akitleri genellikle tahıl, yağ ve demir gibi standart ürünler üzerinde yapılır. Bu sözleşmeleri finanse etmek için ihraç edilen Sukuk, ikincil piyasada nominal değeriyle işlem görmektedir (Yılmaz, 2014, s. 91).

Şekil 4: *Selem Sukuku İhraç Süreci (**Kaynak:** Özcan, 2015: 58.)*

SUKUK İŞLEMLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Sukuk, SPK Tebliği uyarınca sahipliğe dayalı, alım-satıma dayalı, yönetim sözleşmesine dayalı, eser sözleşmesine dayalı ve ortaklığa dayalı olarak ihraç edilebilmektedir. Varlık kiralama şirketlerinin asıl konusu sukuk ihraç etmektir. Varlık kiralama şirketleri sukuk ihraç ederken bir hizmet sunduğundan dolayı ihraç sürecinde katlanmış olduğu maliyetler ile sukuk sahiplerine kupon ödeme zamanında ödediği kupon bedellerini 740 HİZMET ÜRETİM MALİYETİ HESABI'na kaydetmesi ve dönem veya vade sonunda da 622 SATILAN HİZMET MALİYETİ HESABI'na yansıtması doğru olacaktır. Sukuk ihracına bağlı olarak kazandığı gelirleri ise 600 YURT İÇİ SATIŞLAR HESABI'na kaydetmesi doğru olacaktır. (Gökgöz, 2015, s. 161)

Sukuk muhasebe işlemleri aynı zamanda sukuk işlemlerinin tarafları olan aşağıdaki üç faktörü doğrudan etkileyecektir;

1. Varlığın oluşmasındaki ana oyuncu olan ve varlığını VKŞ'ye sözleşme ile devreden kaynak kuruluş
2. Tasarrufunda bulunan likitleri ile VKŞ'den sukuk temin eden yatırımcılar
3. Kaynak kuruluşla yapılan sözleşme ile varlığı devralan veya almadan ihraç eden varlık kiralama şirketleri

Sukuk İşlemlerinin Muhasebeleştirme Esasları

Türkiye'de, şirketlerin muhasebe işlemlerine yön vermek maksadıyla 1 Seri No.'lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'ne göre banka ve sigorta şirketleri, finansal kiralama ve forfaiting şirketleri, özel finans kurumları ve belli hadlerin altında kalan işletmeler dışındaki kurumların tebliğin ekinde bulunan Tekdüzen Hesap Planı'nı uygulamaları gerekmektedir. (Yılmaz ve Gökgöz, 2015, s. 84).

Kaynak Kuruluşun Muhasebe İşlemleri

Kaynak kuruluşu Yılmaz ve Gökgöz (2015) şu şekilde tanımlamıştır;

- Aktifinde bulunan varlık ve haklarını VKŞ'ye aktararak kendisine kaynak sağlayıp, sattığı varlık ve hakları tekrar kiralayarak VKŞ'ye kira ödemesi yapan kuruluşlar,

- Varlık kiralama şirketince ihraçla beraber kaynak oluşturup, sağlanan kaynak ile varlık temin edilip satan ve dönemsel getiri sağlayan kuruluşlar,
- Varlık kiralama şirketinin varlığa dayalı olarak ihraç ettiği fonlardan oluşan kaynağı alıp VKŞ adına sözleşmeye istinaden yöneten kuruluşlar,
- Varlık kiralama şirketi tarafınca ihraç edilip kaynak oluşturulan kendisinin de sermaye ve/veya emek koyarak ortaklığı yöneten kuruluşlar,
- Varlık kiralama şirketinin ihraçla sağladığı kaynak ile varlık kiralama şirketinin de iştirakinin söz konusu olduğu firmaların projelerini üstlenen kuruluşlar, kaynak kuruluş olarak tanımlanabilir.

Örnek: Bereket Mühendislik firması 3 ay sonra teslimi gerçekleşecek olan 10.000.000 TL bedelli ihale almıştır. Proje maliyeti 6.000.000 TL olarak öngörülmüştür. Proje finansmanı için Öykü VKŞ ile 6.000.000 TL sukuk ihracı konusunda mutabakat tamamlanmıştır. 3 aylık ihraç edilecek sukukun kupon ödemesi aylık olarak gerçekleşecektir. Sukukun, yatırımcılarına kazandıracağı aylık kazanç oranı %2'dir. Öykü VKŞ ile Bereket Mühendislik firmasının anlaştığı oran ise %4'tür. Kaynak kuruluşun kayıtları aşağıdaki gibidir:

950 KİRA SERTİFİKASI SÖZLEŞMELERİ HS.	6.000.000,-
951 KİRA SERTİFİKASI SÖZLEŞMELERİ KARŞ. HS.	6.000.000,-
VKŞ ile yapılan sözleşme kaydı	

102 BANKALAR HS.	6.000.000,-
329 DİĞER TİCARİ BORÇLAR HS.	6.000.000,-
Kaynak kuruluşun ihraçtan toplanan fonları alması kaydı	

780 FİNANSMAN GİDERLERİ HS.	80.000,-
102 BANKALAR HS.	80.000,-
Aylık kupon ödemesi kaydı	

329 DİĞER TİCARİ BORÇLAR HS.	6.000.000,-
102 BANKALAR HS.	6.000.000,-
Vade sonu sukuk tutarının VKŞ'ye devri kaydı	

951 KİRA SERTİFİKASI SÖZLEŞMELERİ KARŞ.HS.	6.000.000,-
950 KİRA SERTİFİKASI SÖZLEŞMELERİ HS.	6.000.000,-
Vade sonu sukuk tutarının VKŞ'ye devri kaydı	

Varlık Kiralama Şirketleri'nin Muhasebe İşlemleri

Varlık kiralama şirketlerinin özellikleri aşağıdaki gibidir; (Yılmaz & Gökgöz, 2015, s. 90)

- Kira sertifikası ihraç etme maksadı ile kurulmuştur.
- Anonim şirket şeklinde kurulmalıdır.
- Genellikle katılım bankaları tarafından kurulurlar.
- Esas sözleşmede yer alan faaliyetler dışında ticari faaliyetlerle uğraşmamalıdır.

Varlık kiralama şirketleri nihai olarak bir hizmet işletmesi olduğundan dolayı sukuk ihraç sürecinde katlanılan maliyetler ile sukuk yatırımcılarına kupon vadesinde yapılan ödemeler 740 Hizmet Üretim Maliyeti Hesabı'na kaydedilir. Dönem sonunda sukuk tertibi esasında 622 Satılan Hizmet Maliyeti Hesabı'na yansıtılır. Sukuk ihracından elde edilen gelirler ise 600 Yurtiçi Satışlar Hesabı'nda izlenir. VKŞ tarafından ihraç edilen sukuk vadesine göre 306/407 Çıkarılmış Menkul Değerler Hesabı'nda da izlenebilmektedir. (Yılmaz & Gökgöz, 2015, s. 91)

Sahipliğe Dayalı Sukukların Muhasebeleştirilmesi

Örnek: Batmaz A.Ş. kayıtlı değeri 600.000 TL olan ve birikmiş amortismanı 160.000 TL olan taşınmazını 800.000 TL'ye Set VKŞ'ye sukuk ihracı için devretmiştir. Batmaz A.Ş. vade bitiminde binasını geri almak için sözleşme imzalamıştır. VKŞ, taşınmaza istinaden 800.000 TL nominal değerli sukuk ihracı gerçekleştirmiştir. VKŞ anlaşma gereği sukuk sahiplerine 6 ayda bir yıllık %10 getiri oranı üzerinden kira getirisi ödeyecektir. VKŞ sukuk ihracından doğan 800.000 TL'lik fonu Batmaz AŞ'ye iletmiştir. Sukuka konu taşınmazı da tekrar Batmaz AŞ'ye aylık 10.000 TL kira ile 2 yıllığına kiralamıştır. Set VKŞ kira bitiminde taşınmazın mülkiyetini Batmaz AŞ'ye devrederek 800.000 TL'yi geri almış ve bu tutarı sukuk yatırımcılarına transfer etmiştir.

Set VKŞ, ihraç ettiği 800.000 TL'lik nominal değerli sukuk için, yatırımcılara yıllık 80.000 TL (800.000 x %10) ve 6 aylık 40.000 TL kira geliri ödemesi yapacaktır. Aynı zamanda Batmaz AŞ'den aylık 10.000 TL kira geliri olacaktır. Bu doğrultuda ilgili kayıtlar aşağıdaki gibidir;

950 KİRA SERTİFİKASI SÖZLEŞMELERİ HS.	800.000,-
320 SATICILAR HS.	800.000,-
Kaynak kuruluş ile yapılan sözleşme kaydı	

252 BİNALAR HS.	800.000,-
951 KİRA SERTİFİKASI SÖZLEŞMELERİ KARŞ. HS.	800.000,-
Kaynak kuruluştan taşınmazın satın alınması kaydı	

102 BANKALAR HS.	800.000,-
407 ÇIKARILMIŞ MEN. KIYMETLER HS.	800.000,-
Sukuk ihracı kaydı	

320 SATICILAR HS.	800.000,-
102 BANKALAR HS.	800.000,-
Toplanan fonların kaynak kuruluşa aktarılması kaydı	

102 BANKALAR HS.	10.000,-
600 YURTİÇİ SATIŞLAR HS.	10.000,-
Kaynak kuruluştan aylık kira bedeli tahsili	

740 HİZMET ÜRETİM MALİYETİ HS.	40.000,-
102 BANKALAR HS.	36.000,-
360 ÖDENECEK VERGİ VE FONLAR HS.	4.000,-
Sukuk sahiplerine 6 aylık getirinin ödenmesi kaydı	

102 BANKALAR HS.	800.000,-
252 BİNALAR HS.	800.000,-
Vade sonunda taşınmazın devri kaydı	

407 ÇIKARILMIŞ DİĞER MEN. KIY. HS.	800.000,-
102 BANKALAR HS.	800.000,-
Sukukun itfası kaydı	

951 KİRA SERTİFİKASI SÖZLEŞMELERİ KARŞ.HS.	800.000,-
950 KİRA SERTİFİKASI SÖZLEŞMELERİ HS.	800.000,-
Kaynak kuruluş ile yapılan sözleşmenin itfası kaydı	

Yönetim Sözleşmesine Dayalı Sukukun Muhasebeleştirilmesi

Örnek: Mental VKŞ, 01.10.2021 tarihinde 364 gün vadeli 200.000 TL nominal değerli sukuk ihraç etmiştir. VKŞ, yatırımcılara yılda 4 kez gelir dağıtımında bulunacaktır. Yıllık getiri dağıtım oranı %20'dir. Mental VKŞ'nin ihraç ettiği sukuk karşılığında yatırımcılardan topladığı bedeli kaynak kuruluş olan Mental Katılım Bankası'na devredecektir. (Stopaj dikkate alınmayacaktır.)

950 KİRA SERTİFİKASI SÖZLEŞMELERİ HS.	200.000,-
951 KİRA SERTİFİKASI SÖZLEŞMELERİ KARŞ.HS.	200.000,-
Sukuk sözleşmesi kaydı	

102 BANKALAR HS.	200.000,-
306 ÇIKARILMIŞ DİĞ. MEN. KIY. HS.	200.000,-
İhraca ilişkin kayıt	

120 ALICILAR HS.	200.000,-
102 BANKALAR HS.	200.000,-
Sukuk kaynaklı fonların kaynak kuruluşa aktarılması kaydı	

102 BANKALAR HS.	10.000,-
600 YURTİÇİ SATIŞ HS.	10.000,-
Kaynak kuruluştan 90 günlük kar payının tahsili kaydı	

740 HİZMET ÜRETİM MALİYETİ HS.	10.000,-
102 BANKALAR HS.	10.000,-
Kar paylarının yatırımcılara ödenmesi kaydı	

- Takip eden dönemlerde 4 kez 91 günlük dönemlerde kar payı tahsilatları ve ödemeleri yukardaki şekilde kaydedilir.

- Dönem sonu maliyetlerin sonuç hesabına aktarılması kayıtları aşağıdaki gibidir;

622 SATILAN HİZMET MALİYETİ HS.	XXXXXX,-
741 HİZMET ÜRETİM MAL. YAN. HS.	XXXXXX,-

741 HİZMET ÜRETİM MAL. YAN. HS.	XXXXXX,-
740 HİZMET ÜRETİM MAL. HS.	XXXXXX,-

- Vade sonunda kaynak kuruluştan sukuk bedellerinin tahsilatı kayıtları;

102 BANKALAR HS.	200.000,-
120 ALICILAR HS.	200.000,-
Sukuk bedellerinin tahsilatı kaydı	

306 ÇIKARILMIŞ DİĞ. MEN. KIY. HS.	200.000,-
102 BANKALAR HS.	200.000,-
Sukukun itfası kaydı	

951 KİRA SERTİFİKASI SÖZLEŞMELERİ KARŞ. HS.	200.000,-
950 KİRA SERTİFİKASI SÖZLEŞMELERİ HS.	200.000,-
Sözleşmenin vade sonu itfası kaydı	

SONUÇ

Türkiye'de katılım bankalarının gelişmesi faizsiz finansal ürünlere olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Sukukun temelini oluşturan GOS, VDMK ve Katılma Geri Alım Sertifikaları gibi finansal ürünler yıllar içinde ihraç edilerek şirketlere likidite kazandırılmaktadır. Katılım bankalarının gelişmesiyle birlikte likidite ihtiyacını karşılamak için yeni ürünlere ihtiyaç duyulmuştur. Böylece Türkiye'de ilk sukuk ihracı Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş. tarafından düzenlenmiştir. Sukuk ihracı, Devlet Hazine Müsteşarlığı tarafından 2012 yılında devletin yaptığı yasal düzenlemelerle başlatılmıştır. 2012-2018 yıllarında Hazine Müsteşarlığı toplamda 44 milyar TL sukuk ihracı gerçekleştirmiştir. Katılım bankaları ise 2010-2019 döneminde 65 milyar TL tutarında sukuk ihracı gerçekleştirmiştir. Türkiye'de yürürlükte olan yasal düzenlemeler ve vergi avantajlarının sağlanması ile birlikte Türkiye'de sukuk ihracı önem kazanmıştır. Türkiye son yıllarda sukuk ihracına büyük önem vermiştir. Bu durum avantaj ve dezavantajlarının değerlendirilmesi için bir ortam oluşturmuştur. Türkiye geneli açısından avantajlarını değerlendirmek gerekirse, faize duyarlı yatırımcılar için çok önemli bir ürün haline gelmiştir. Bu durum, yıllardır var olmayan fon piyasasına yeni katılımcıların girmesiyle olumlu ekonomik etkiler getirmiştir. Katılım bankaları ise faizsiz finansal ürünler kullanarak likidite sağlamaktadır. Sukukun piyasalarda etkin hale gelmesi neticesinde şüphesiz katılım bankalarının Türkiye pazarındaki işlem hacimlerini artırmıştır.

Bir yatırımcının portföyünde krize dayanıklı bir enstrümanın varlığı risk dağılımı açısından önemlidir. Ayrıca tüzel kişi hesaplarında vergi sorumluluğu 6 ay vadeli katılım hesapları için stopaj oranı %5 ve aynı vade için sukuk oranı %0 olup yatırımcıya ciddi bir vergi avantajı sağlamaktadır.

Varlık kiralama şirketleri genellikle katılım bankaları iştiraki ile hizmet işletmesi olarak faaliyetlerini gerçekleştirmek ve sukuk ihraç etmek amacı ile kurulurlar. Varlık kiralama şirketleri bir hizmet işletmesi olması sebebi

ile faaliyetleri ile ilgili maliyetler ve kupon ödeme bakiyeleri 740 HİZMET ÜRETİM MALİYETİ HESABI'NDA izlenir ve dönem sonu 622 SATILAN HİZMET MALİYETİ HESABI'NA kaydedilir. İhraçtan elde edilen kazançlar ise 600 YURTİÇİ SATIŞLAR HESABI'NDA izlenir.

KAYNAKÇA

Aslan, H. (2012), "Alternatif Bir Yatırım ve Finansman Aracı Olarak Sukuk: Yapısı, İşleyişi Ve Türkiye Piyasası İçin Öneriler", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul

Bafra, E. (2016). İslami Bankacılıkta Sukuk (Kira Sertifikaları) ve Uygulaması. 1.Basım. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Dönmez, Ç.A. (2002). "Finansal Vadeli İşlem Piyasalarına Giriş", Kasım.

Gökgöz, A. ve Yılmaz, E (2015). Sukuk ve Muhasebesi. 1.Basım. Ankara: Savaş Yayınevi.

Güngören, M. (2013). Bir finansal enstrüman olarak Sukuk katılım bankalarına uyum modellemesi. İstanbul Ticaret Odası.

Odabaşı M. ve Aktepe İ. E. (2012) Faizsiz Bankacılık Standartları, İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayın No: 2

Özcan, S. (2015). "Finansman Aracı Olarak Sukuk ve Muhasebe Sistematiği", Yüksek Lisans Tezi. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pehlivan, P. (2016). Türkiye'de Katılım Bankacılığı ve Bankacılık Sektöründeki Önemi. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi (31), 296-324.

Yakar S., Kandır S.Y. ve Önal Y.B. (2013), "Yeni Bir Finansman Aracı Olarak Sukuk-Kira Sertifikası ve Vergisel Boyutunun İncelenmesi" Bankacılar Dergisi, Sayı 84, ss.72-94.

Yanpar, A. (2014). İslami Finans: İlkeler, Araçlar ve Kurumlar. İstanbul: Scala Yayıncılık.

Yardımcıoğlu, M. Ayrıçay, Y. Sabuncu, İ. ve Gerekli, İ. (2014) "Türkiye'de Sukuk: Kira Sertifikaları". KSÜ İİBF Dergisi. Cilt 4. Sayı 1. s.199-222.

Yılmaz, E. (2014), "Yeni Bir Finansal Araç Olarak Sukuk: Çeşitleri, Türkiye Uygulaması ve Vergilendirilmesi", Muhasebe ve Finansman Dergisi, 61, 81-100.